MDIS Tashkent

MANAGEMENT, MARKETING AND FINANCE

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

VOLUME 2, ISSUE 8

Management Development Institute of Singapore in Tashkent

International scientific journal Management, Marketing and Finance

VOLUME 2 ISSUE 8
AUGUST 2025

“Menejment, marketing va moliya” xalqaro ilmiy jurnali 2025-yil 8-soni

ISSN 3030-3745 | WWW.JMMF.UZ

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2024-yil 27-sentabrdagi 361/5-sonli qaroriga muvofiq dissertatsiyalarning asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Texnika, iqtisodiyot, yuridik (huquq) fanlari yo‘nalishlari bo‘yicha yozilgan ilmiy maqolalar nashr etiladi.

Tashkent 2025

ISSN 3030-3745
"Management, Marketing and Finance" xalqaro ilmiy jurnali 2025-yil 8-soni – 2025-yil avgust.

Tahrir hay'ati

Tahrir hay'ati raisi

Mamatkulov Ilhom Abdurashidovich	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti rektori, i.f.d.*

Tahrir hay'ati raisi o'rinbosari

Ishanxodjayeva Dildora Aleksandrovna	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti Tadqiqot, innovatsiyalar va xalqaro munosabatlar bo'yicha direktor, i.f.f.d. (PhD)*

Tahrir hay'ati mas'ul kotibi

Hasanov Tohir Abdurashidovich	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti konsultanti, i.f.d., dotsent.*

Tahrir hay'ati a'zolari

Eric Kuan	*Singapur menejmentini rivojlantirish instituti prezidenti (MDIS, Singapore), PhD, professor.*
Paul van Gardingen	*Bangor universiteti prorektori (Bangor University, UK), PhD, professor.*
Abigail Moriarty	*Sanderland universiteti Markaz rahbari (University of Sunderland, UK), PhD, professor.*
Rob Burton	*Tissayd universiteti decani (Teesside University, UK), PhD, professor.*
Mamatkulov Abdurashid	*Toshkent davlat agrar universiteti professori, i.f.d., professor.*
Bektemirov Abdumalik	*Samarqand iqtisodiyot va instituti kafedra mudiri, i.f.d., professor.*
Aliyeva Deniza	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti dotsenti, i.f.d.*
Abdullayev Baxrom	*Urganch davlat universiteti rektori, fiz-mat.f.d.,dotsent.*
Raximxodjayeva Nodira	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti dekani, i.f.f.d.*
Xo'jayev Jamol	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti dotsenti, t.f.f.d.*
Kurbonova Dilafruz	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti dotsenti, i.f.f.d.*
Bektemirov Abduxamid	*Samarqand davlat universiteti dotsenti, PhD.*
Veluthedan Sreekanth	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti xorijiy o'qituvchisi, PhD, professor.*
Alekha Panda	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti xorijiy o'qituvchisi, PhD, professor.*
Firas Halawani	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti xorijiy o'qituvchisi, PhD, professor.*
Maged al Dubai	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti xorijiy o'qituvchisi, PhD, professor.*
Manjunath Bharmappa Ramesh	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti xorijiy o'qituvchisi, PhD, professor.*

"Management, Marketing and Finance" xalqaro ilmiy jurnalida har bir maqolaga DOI raqam olinib, Polshaning Indeks Copernikus (OAK12), Yevropaning Zenodo va Open Aire, Rossiyaning Cyberlinenka, Angliyaning Europub xalqaro ilmiy bazalariga va www.jmmf.uz saytiga joylanadi, Google akademiya xalqaro ilmiy qidiruv tizimida indekslanadi.

© Management Development Institute of Singapore in Tashkent
© International Scientific Journal "Management, Marketing and Finance"
© Authors

KIRISH SO‘ZI

Ma’lumki, bozor munosabatlari hukmron bo‘lgan iqtisodiy tizimda erkin raqobat muhitini shakllantirish hamda aholi turmush darajasini yuksaltirishda marketing faoliyati alohida ahamiyatga ega. Bugungi globallashuv sharoitida marketing nafaqat mahsulotni sotish vositasi, balki korxona va tashkilotlar strategik boshqaruvida muhim rol o‘ynovchi mexanizm sifatida qaralmoqda.

Zamonaviy yondashuvlarga ko‘ra, marketing — bozorda shakllanadigan iqtisodiy munosabatlarni faollashtirish vositalari, mahsulot ishlab chiqarish va uni bozorga olib chiqishdagi tizimli yondashuvlar, bozor muhitidagi o‘zgarishlarga moslashish, xaridorlarga tabaqalashtirilgan yondashuv asosida xizmat ko‘rsatish, innovatsion va raqobatbardosh mahsulotlar yaratish, kon’yunktura o‘zgarishlarini tahlil qilish hamda marketing kommunikatsiyalarini, xususan reklama va PR faoliyatini samarali yo‘lga qo‘yishni o‘z ichiga oladi.

Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, mamlakatimizda ta’lim sohasiga, xususan oliy ta’lim tizimiga berilayotgan keng ko‘lamli e’tibor natijasida marketing fani zamonaviy bilim sohasi sifatida shakllanmoqda. Bozor iqtisodiyotida marketing tamoyillarining qo‘llanilishi, u orqali yuqori samaradorlikka erishish imkoniyati yaratilmoqda. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, tadbirkorlikni rivojlantirish, yangi ish o‘rinlarini yaratishda ham marketing yondashuvlari muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir korxona va tashkilot marketing strategiyasini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yishi orqali raqobatbardosh ustunlikka erisha oladi.

Ayniqsa**, “Management, Marketing and Finance” (“Menejment, Marketing va Moliya”)** nomli xalqaro ilmiy jurnal sahifalarida chop etilayotgan maqolalar orqali mamlakatimizda turli sohalarda marketing yondashuvlarining amaliy samaradorligi chuqur tahlil qilinmoqda. Bu esa, marketingning nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy taraqqiyotdagi o‘rnini yana bir bor tasdiqlaydi.

I. Mamatkulov,
Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti rektori, i.f.d.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2025-yil 23-maydagi qaroriga asosan amalga oshirilayotgan “Dolzarb 90 kun” loyihasi doirasida, joriy yilning 1-avgust kuni Yangi O‘zbekiston Universitetida Mass Wrestling chempionati bo'lib o'tdi.

Musobaqada talabalarning kuchi, ruhi va irodasi yorqin namoyon bo‘ldi!

2025-yil 28-iyul sanasidan 1-avgust sanasiga qadar Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish institutida Chilonzor tumanidagi 131-umumta’lim maktabining o‘quvchilari ishtirokida navbatdagi “Mehmonxona va turizm” hamda “Moda va dizayn” yo‘nalishlari bo‘yicha o‘quv-amaliy kurslari bo‘lib o‘tdi.

Students of MDIS Tashkent recognised among the best startups at HackUnicorn Summer Camp 2025

From July 31 to August 5, 2025, students from the Management Development Institute of Singapore in Tashkent showcased their project Startup 1Way at the HackUnicorn Summer Camp 2025, organised by Yoshlar Agentligi and Yoshlar Ventures. During the event, which brought together talented young innovators from across Uzbekistan, Startup 1Way was recognised as one of the best startups of the camp, earning praise from mentors, investors, and fellow participants.

The MDIST Business Incubation Centre will provide ongoing support to all student startups from the institute, offering mentorship, resources, and networking opportunities to help them grow and scale their projects.

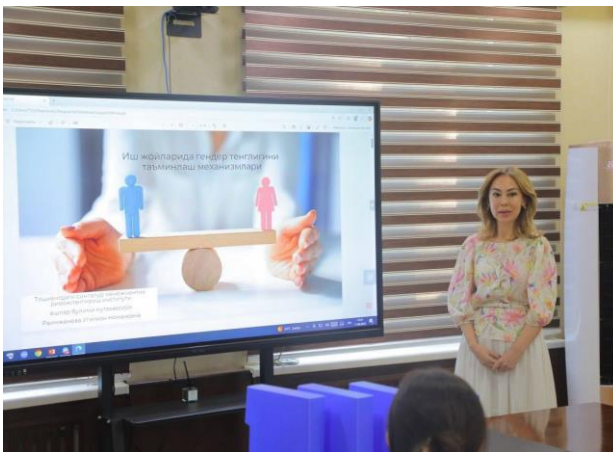
Chilonzor tumanida o‘tkazilgan “Gender tenglik faoli” milliy tanlovining tuman bosqichida TSMRI jamoasi faol ishtirok etdi. Tadbir O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Kengashining 2025-yil 16-apreldagi KQ-156-V-sonli qarori bilan tasdiqlangan Nizomga muvofiq tashkil etildi va gender tenglikni ta’minlash hamda bu boradagi islohotlarni keng targ‘ib qilishga qaratildi.

TSMRI tomonidan xodimlar uchun yaratilgan mehnat va ijtimoiy sharoitlar, ularga taqdim etilgan imtiyoz va imkoniyatlar, shuningdek, xodimlarning mehnat huquqlari va manfaatlarini himoya qilish, ularni rag‘batlantirish va gender tenglik tamoyillari borasida amalga oshirilgan ishlar atroflicha yoritib berildi.

TSMRI o‘zining faol ishtiroki bilan Chilonzor tumanida gender tenglikni ta’minlash va ijtimoiy adolat tamoyillarini rivojlantirishga hissa qo‘shayotgan tashkilot sifatida taqdirlandi.

Joriy yilning 29-avgust kuni Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish institutida Chilonzor tumanidagi 131-umumta'lim maktabi o'quvchilari ishtirokida "Mehmonxona va turizm" hamda "Moda va dizayn" yo'nalishlari bo'yicha tashkil etilgan o'quv-amaliy kurslarning navbatdagi mavsumiga bag'ishlangan yopilish marosimi bo'lib o'tdi.

Ushbu o'quv dasturlari doirasida doirasida o'quvchilar IT yo'nalishi, startap loyihalari bilan ishlash hamda sog'lom turmush tarzini targ'ib qiluvchi sport mashg'ulotlarida ham faol ishtirok etdilar. Tadbir yakunida kurslarni muvaffaqiyatli tamomlagan ishtirokchilarga sertifikatlar hamda esdalik sovg'alari topshirildi.

WAYS TO IMPROVE THE CHANNELS OF PRODUCT DISTRIBUTION IN MARKETING

Musayeva Shoira Azimovna
Professor of Samarkand Institute of Economics and Service
https://doi.org/10.5281/zenodo.17287429

Abstract. *This article examines the distribution of goods, sales promotion, establishing contacts, bringing the goods to the consumer in accordance with their requirements, conducting negotiations, organizing the movement of goods, financing and assuming risk, and the length, breadth and number of levels of distribution channels.*

Keywords: *medicine, distribution, consumer, pharmaceutical, product, social, political, development, promotion.*

Introduction. The healthcare sector is becoming one of the most important sectors of the modern economy. This is not only the medical sector, but also enterprises and sectors that produce and supply pharmaceuticals in many respects as a separate type of activity are gaining great importance. The pharmaceutical industry worldwide is the most important socially significant sector that ensures the sustainable development of the human healthcare system. This is because the healthcare system, as a separate area of social policy, is primarily aimed at preventing diseases or detecting and treating them at the initial stages.

Analysis of literature on the topic Scientific and theoretical aspects of improving marketing activities in the pharmaceutical market have been studied by scientists such as A. Balashov [8], Y.N. Kovalnogov. Scientists such as Wigglesworth, K., Zelcer, J. have described the behavior of customers of pharmaceutical companies. Foreign scientists have also been invited to study problems in the pharmaceutical market.O.A. Vasnetsova, Kareva N.I., V.I. Krikov, S.A. Lagunova, E.A. Maksimkina, V.I. Prokopishin, M.V. Ryzhkova, A.Yu. Yudanov, M. Brown, N. Evanson, JE Fincham, RA Gosselin, MC Smith, JB Thomas, AI Wertheimer contributed their work. Among the scientists of our country, Bobbojonov d.Saipova D.T., Ilyasova K.A., Yunuskhojaev A.A., A.Alimov focused on pharmaceutical marketing.

Research methodology. Systematic approach, abstract-logical thinking, grouping, comparison, factor analysis, selective observation methods were used in the research process.

Analysis and results. Consists of:

The purpose of our scientific research in the market of pharmaceutical products is to suggest ways to develop marketing activities of wholesale enterprises in the drug market, including methods of sales promotion.

In order to achieve this goal, the following tasks were defined and performed in the article:

Revealing the characteristics of marketing activities in the pharmaceutical market;

Analysis of the activities of participants of the drug market in the city of Samarkand;

Analyzing marketing activities at "Biokosmik" LLC in the city of Samarkand;

Distribution channels consist of a set of intermediaries that take ownership of the goods or assist in the sale on the way from the manufacturer to the consumer. Intermediate links can be simple intermediaries, wholesalers, and retailers.

• The specific features of the pharmaceutical market of Samarkand region are revealed;

• The rules of marketing activities of wholesale intermediaries in the drug market have been revealed;

• The mechanism of managing wholesale and retail trade in the pharmaceutical market is disclosed;

• Methodical recommendations for product distribution and sales promotion have been developed in pharmaceutical trade.

Selling goods directly to the final consumer is carried out by offering goods in a retail enterprise - "merchandising", licensed trade - "franchising" and establishing direct contact with the consumer - "direct marketing". The use of intermediaries is such that, relying on their experience and high quality of work, they can offer the goods in the most appropriate form, thereby bringing more profit to the manufacturer. At the same time, an increase in the number of intermediaries can lead to an increase in the price of goods, a slowdown in turnover and, in general, an increase in the cost of the entire process of goods movement.

The fact is that in LLC "BIOCOSMIC" pharmaceutical products are produced in a narrow range that allows you to make the right choice based on your needs. The task of changing the assortment is assigned to intermediaries, through which they play a largely positive role in studying partnership relations and, on this basis, concluding agreements with manufacturers of goods. Among them, the most important are the functions of information, sales promotion, establishing contacts, bringing the goods to the consumer's requirements. Negotiations, organizing the movement of goods, financing and assuming risks. Distribution channels are characterized by their length, width and number of stages. The stages are the intermediate links of the movement of goods. In turn, the sum of the intermediate links forms the length of the distribution channel. In this case, the manufacturer of the goods is the initial link of the channel, and consumers are the final link of the channel.

A single-tier channel includes, in addition to the retailer and wholesaler, a small wholesaler. In trade practice, channels with a larger number of intermediate links may also be encountered, but they are not of great importance in organizing the movement of goods.

Today, the enterprise “BIOCOSMIC” LLC is organized in a four-tiered manner. A single-tier channel is usually called a direct marketing channel, since it consists of initial and final links, that is, there are no intermediate links. Direct selling has a growth trend, especially in countries with developed economies. This channel is almost not used in the sale of pharmaceutical products.

A two-tier channel has one intermediate link, usually a retailer. This type is widespread among manufacturers of food, agricultural products, building materials, etc. This type of channel is also almost absent in BIOCOSMIC LLC.

The three-tier channel is supplemented by a wholesaler along with the retailer. This channel is used by manufacturers of more complex household appliances, pharmaceuticals, and some types of food products. BIOCOSMIC LLC can be considered a representative of such a channel, but the large number of pharmaceuticals makes the channel even more complicated.

The four-tier channel, in addition to the retailer and wholesaler, also includes a small wholesaler. In trade practice, channels with a larger number of intermediate links may also occur, but they do not play a significant role in organizing the movement of goods. Each distribution channel has its own organizational structure, and in this sense, the channel participant interacts with other links. However, the well-being of the “BIOCOSMIC” LLC enterprise itself, and

especially its well-being, is largely a reflection of how competently the processes of sales and customer service are carried out at points. The productivity of each of its participants, taken separately, is determined by two factors:

- firstly, with the level of functioning of the entire distribution channel;
- secondly, the ability of this channel to compete with other channels producing wine and spirits.

The distribution channel selection process relies on optimizing efforts across space and time to first identify specific partners that can positively impact the product's direct-to-consumer movement.

In general, the number of intermediaries and their functions in the "producer-consumer" chain vary from product to product, from region to region, from country to country. Most channel participants only purchase and resell goods, while others tend to pay more attention to marketing activities. The experience of European countries indicates certain trends in the development and improvement of the distribution channel as a whole, including its individual elements. In a nutshell, their meaning is as follows:

- the number of intermediate links in the distribution channels is decreasing due to the improvement of the use of transport systems for the delivery of goods and the improvement of information transmission, as well as due to the decrease in the role of wholesale trade, instead of the strengthening of the position of the manufacturers of goods, who in many cases prove the possibility of performing the functions of wholesalers (also, the initiators of these routes may be retailers);
- increased control over the formation of price policy in distribution channels, large companies trying to create their own distribution systems against the aggressive policy of retail sales;
- Significant changes are taking place in the way people use their free and working time, which in turn is leading to a reassessment of aspects such as the use of rational and efficient methods of distribution channel sales technology, self-service, microprocessors (especially their programming capabilities), the development of supermarkets and shopping clubs that allow consumers to significantly save free time and at the same time provide convenience and service.

Improving product distribution includes providing accurate and timely information about products directly to consumers, and effectively using the media, television, and radio in this regard.

In addition, the competitiveness of the manufactured product must also be at a high level.

In “BIOCOSMICS” LLC, in addition to improving the quality and competitiveness of products manufactured by other enterprises, it is also important that the buyer has the ability to pay for the sale of goods. Therefore, demand is also called “satisfactory demand”.

Sales promotion is commercial and marketing activities aimed at increasing sales over a period of time, as well as the work of pharmaceutical employees in a pharmacy organization:

- stimulation of consumer demand;
- improving the quality of service;
- speeding up the process of goods circulation and sale of goods;
- positioning of the product/manufacturer's brand.

There are two activity blocks in the activity complex:

1) activities aimed at the end consumer of medicines and pharmacy products. They should encourage trial or repeat purchases, as well as increase the frequency of consumption of pharmacy products. The ultimate goal of these activities is to increase consumer activity;

2) pharmacy organizations as a member of the distribution network - measures aimed at promoting the distribution network. They are aimed at developing distribution, accelerating turnover and increasing sales.

Marketing activity aimed at the pharmacy organization is a set of measures aimed at promoting its sales, accelerating the turnover of goods and increasing the volume of sales. These measures include:

- Affiliate loyalty programs or loyalty programs based on cross-marketing. The buyer creates a bonus card with offers from the program's partners. For each purchase, he receives points on the card, which can be used as discounts for purchases or gifts from partners.

- motivation of employees of pharmaceutical organizations. Motivation is the process of external influence on an employee for the successful performance of a task or for effective work in general. There are internal and external incentives. External incentives are provided by distributors and / or manufacturers for certain volumes of drug sales. Internal incentives depend on the performance indicators of the pharmacy organization.

When buying a product, people intend to satisfy certain needs. Therefore, information about the quality indicators of the product is necessary. Entering the market is a responsible period for the company, and information about its products is not provided. The future consumer must receive the following information:

- availability of goods and place of sale;
- which needs are aimed at satisfaction;
- basic indicators of consumer value;
- Guarantees to protect customers in the event of dissatisfaction.

Methods of communicating information to prospective buyers:

- Advertisements (radio, television, written).
- Conducting exhibitions.
- Meetings through conventions and films.

Addressing uninformed buyers will stimulate their demand and encourage them to buy the product.

So, one of the main reasons for the formation of demand is to attract buyers to the product, to provide them with accurate and accurate information about the product, to attract the consumer with the appearance of the product, packaging, etc. Sales promotion is aimed at consumers who have a certain level of information about the product. Therefore, the task of the promotion policy is to arouse in them a desire to purchase the company's products in the future and to encourage them to stay in touch.

Demand generation activities are usually aimed at consumers and sellers. Incentives for consumers are intended to provide them with significant commercial benefits:

- a benefit based on the volume of purchases and regular contact;
- sale of goods for various forms of debt;
- distribution of samples free of charge with a view to purchasing goods in large quantities;
- free supply of goods for temporary use;
- acceptance of used goods under certain conditions;

- Showcase new products to potential buyers;
- organization of trips to enterprises producing goods;
- holding press conferences dedicated to the introduction of new products to the market;
- announcements on the radio, television and press about a sharp reduction in the price of goods.

The promotion policy for the products depends on the type of customers who buy them. It is intended to encourage intermediaries, to increase their activity and initiative, and to expand the circle of consumers. The policy of demand formation and sales promotion must correspond to the life stages of the product in the market and give appropriate content to each of them.

Personal selling / direct marketing

It represents the impact on a specific audience by order of the manufacturer or in accordance with the database created by him or by receiving feedback from a specific consumer. The essence of the method is to personalize the advertising message. It is customary to distinguish five traditional forms of direct marketing: direct mail marketing, catalog marketing, telemarketing (marketing by telephone, telecommunications technologies and database management systems for marketing purposes), television marketing (advertising on television, the use of specially developed commercial channels). transmission of commercial and advertising information, after reading which the consumer can order goods at competitive prices without leaving home), electronic commerce. This type of advertising is practically not used in a pharmacy organization.

Public relations - coordinating efforts to create a positive image of a particular product in the minds of consumers. The goal of promotion is to attract the attention of potential consumers without advertising costs.

Main means of promotion:

• speeches: participation of representatives of pharmaceutical manufacturers and pharmaceutical organizations at the opening of various events, etc.;

• events: organization of press conferences, seminars and anniversaries, participation in exhibitions, contests and contests, etc.;

• news: providing the media with positive news about the pharmaceutical organization and its employees (press releases);

• publications: annual reports, newsletters, brochures, magazine or newspaper articles, and other printed materials used as a means of influencing target markets;

• sponsorship: allocation of time, financial and material resources to support the organization of charitable, sports and other socially significant events;

• means of identification: use of the emblem (logo) of the pharmaceutical organization, writing paper with watermarks and other markings, corporate-style packaging materials, business cards, creating websites, developing and implementing a uniform style and design of buildings.

CONCLUSIONS AND SUGGESTIONS.

The theoretical and practical research conducted allowed us to come to the following conclusions.

As a result of the research conducted, we at BIOCOSMIC LLC have developed a number of recommendations for product distribution and sales promotion, the content of which is as follows:

1. In order to be superior to competitors, it is desirable to introduce differentiation of orders for medicines, that is, separation by classifications. In particular, grouping drug products by order volume and repeat order is one way to meet customer needs.

2. Including forecasting and monitoring the demand for medicinal productsWe offer this as one of the ways to improve sales at BIOCOSMIC LLC.

3. It is necessary to further improve the system of incentives for buyers. For this, it is recommended to study advanced foreign and local experience.Another area of focus for BIOCOSMIC LLC is training and advanced training of personnel in marketing methods.

4. Since e-commerce currently accounts for a very small share of the turnover of BIOCOSMIC LLC, one of our recommendations is to develop network marketing and e-commerce.

5. Since BIOCOSMIC LLC is a young, newly formed enterprise, it is necessary to pay increased attention to developing a marketing strategy.

The implementation of these recommendations will serve to improve the drug distribution system at BIOCOSMIC LLC.

REFERENCES

1. Kotler F., Bowen DJ, Mackenz DJ. Marketing. Guest accommodation. Tourism: Uchebnik - M.: Yuniti-Dana, 2012. - 1071 p
2. Kotler F., Bowen DJ, Mackenzie DJ. Marketing. Guest accommodation. Tourism: Uchebnik - M.: Yuniti-Dana, 2012. - 1071 p
3. 3.Azimovna, MS (2022). Scientific-Methodical Issues of Evaluation of Marketing Service in Hotels. Central Asian Journal of Innovations in Tourism Management and Finance, 3(10), 1-9.
4. Musayeva, S. (2022). Ways to organize and develop marketing research in the labor market. Science and innovation, 1(A5), 99-105.
5. Azimovna, MS (2022). Topical issues and tasks of increasing the competitiveness of the agricultural sector of the Republic of Uzbekistan. ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 8.071, 11(01), 33-39.
6. Musayeva, S. (2022). Description of modern marketing research methods in the market economy. Science and innovation, 1(A5), 33-38.
7. 7.Azimovna, MS, Ilkhomovna, UD, & Shokhrukhovich, UF (2022). Content of Product Strategy and Tactics in Enterprise Marketing. Web of Scholars: Journal of Multidimensional Research, 1(5), 34-38.
8. Azimovna, MS (2022). Professor of Samarkand Institute of Economic and Service, Samarkand, Uzbekistan. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 1(9), 20-23.
9. Musayeva, S., & Usmanov, F. (2022). Ways to develop marketing activities in tourist organizations. Science and innovation, 1(A5), 84-88.
10. Musaeva Sh.A. Marketing research. Textbook "STAR-SEL" LLC publishing and creative department. Samarkand-2023

БОШҚАРУВ ТИЗИМЛАРИДА НАТИЖАДОРЛИККА ЭРИШИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

Тўхтабаев Абдурашид Турсунович
Иқтисод фанлари номзоди, профессор. Андижон давлат техника институти “Бухгалтерия ҳисоби ва мемнежмент” кафедраси профессори
https://doi.org/10.5281/zenodo.17287471

Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг янги босқичи бугун макроиқтисодий барқарорликни, иқтисодиётнинг юқори ўсиш суръатларини таъминлаб, халқимизнинг ижтимоий-иқтисодий шароитларини тубдан яхшилашда асосий замин бўлмоқда.

Бугунги тараққиёт йўлимизнинг таҳлили дунёда кечаётган мураккаб жараёнлар оқибатида келиб чиқаётган ижтимоий-иқтисодий бўҳронларни, жаҳон бозорида конъюнктура кескин ўзгариб, рақобат тобора кучайиб бораётганини албатта ҳисобга олишни, шу асосда давлатимизни барқарор ва жадал ривожлантириш учун янгича ёндашув ва тамойиллар билан ишлашни тақозо этмоқда.

Шу муносабат билан ишлаб чиқилган ва қабул қилинган 2023-2030 йилларга мўлжалланган “Ўзбекистон – 2030” стратегиясида аввало, мамлакат ривожининг асоси бўлган инсон қадрини улуғлаш ва унинг капиталини ривожлантириш ҳамда макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодиётнинг юқори ўсиш суратларини таъминлаш, камбағалликни қисқартириш, кучли ижтимоий сиёсат юритиш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, унинг ҳаёт даражасини юксалтириш ва фаровонлигини ошириш каби устивор вазифалар ва мақсадларни амалга ошириш белгиланмоқда.

Ушбу стратегияда кўзланган марраларга эришиш қаторида иқтисодиётни янада ривожлантиришнинг янги имкониятлари ва заҳираларини ишга солиш, худудларнинг мавжуд ҳом ашё ва ресурс салоҳиятидан оқилона фойдаланиш эвазига уларни жадал ва мувозанатли ривожланишини таъминлашга қаратилган чора-тадбирларни кўриш лозимлигини алоҳида таъкидлаш жоиз[1].

Жумладан, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, уларни энг замонавий, илғор техника ва технологиялар билан жиҳозлаш, инновация жараёнларини такомиллаштириш, илм-фан, техника соҳаларида янги ишланмаларни яратиш ва жорий қилиш, уларнинг ҳуқуқий ва иқтисодий механизмларини замон талаблари асосида ташкил қилиш зарур бўлмоқда.

Шу билан бирга, миллий иқтисодиёт салоҳиятини ошириш йўллари ва чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ҳамда жорий этиш, ҳар бир соҳанинг стратегик мақсадларини аниқ белгилаш ва режалаштиришни ташкил этиш. Шунингдек, инсон капиталини ривожантириш, корпорация маданиятини шакллантириш, рақамли технологиялар ва сунъий интелектни тадбиқ қилиш каби ўта муҳим масалаларни ҳал этиш зарур бўлмоқда.

Айни пайтда илғор технологиялар, инновацион ишланмалар ва илм-фан ютуқларини жорий қилиш ҳамда улардан самарали фойдаланиш асосида сифатли, арзон ва харидоргир маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатишни йўлга қўйиш, уларни жахон

бозорларига “Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган” бренди билан олиб чиқиш биринчи галдаги вазифага айланди.

Юқоридаги вазифаларни амалга ошириш ва ижросини таъминлаш билан бир қаторда бугунги кунда ижтимоий-иқтисодий жараёнларга мамлакатнинг келажакка йўналтирилган мақсадлари йўлида таъсир кўрсатувчи бошқарув тизимларини, унинг энг илғор усул ва услубларини жорий этиш зарур бўлиб қолмоқда[2].

Булар барча соҳа ва тармоқларга замонавий менежмент ва маркетингни жорий қилиш ва бу йўналишга кадрлар тайёрлашни янги талаблар асосида ташкил этишни тақазо этмоқда. Таъкидлаб ўтилган ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг асосий устивор йўналишларини амалга ошириш кўп жиҳатдан етук мутахассисларга боғлиқлиги барчамизга аён. Бугунги давр, илм-фан ютуқларини эгаллаган ва замонавий билимга эга бўлган мухандис-технологлар, корпоратив бошқарув менежерлари, маркетологлар, иқтисодчилар, шунингдек, ахборот технологиялари соҳасида дастурчиларни тайёрлашни тубдан кучайтиришни талаб этмоқда.

Айниқса, олий ўқув юртларида сардорлик (лидерлик) қобилятига эга бўлган ёшларни излаб топиш ва улар билан алоҳида ишлашни ташкил этиш, бошқарув соҳасини замон талаблари, илғор хорижий тажрибалар ҳамда ўзимизнинг миллий қадриятлар ва хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда тартибга солиш ва такомиллаштириш борасида илмий-тадқиқотларни йўлга қўйиш ва уларни тижоратлаштириш масалалари ҳам бугуннинг долзарб ва устивор вазифасига айланди.

Чунки, айрим тармоқ ва корхоналарда маҳсулот бозорлари ва ташкилот ҳолатини таҳлил қилиш, унинг кучли бош омилларини баҳолаш, стратегик ривожланишни белгилаш, маҳсулот бозорларини тадқиқ қилиш, ички ва ташқи боғланишларни мувофиқлаштириш, шартномавий ва ўзаро тўлов муносабатларини тартибга солиш, айниқса, ишлаб чиқариш ва бошқариш самарадорлигини таъминлашда ҳамон оқсоқликларга йўл қўйилаётгани ҳеч кимга сир эмас.

Амалиётчи кадрлар билан суҳбатларда уларнинг замонавий бошқарув, унинг самарадорлигини таъминлаш, лойиҳавий таҳлил ва бошқарув жараёнларига тизимли ва ҳолатли ёндашув масалларида билим ва кўникмалари етишмаётганлиги намоён бўлмоқда. Бу эса кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлашда ушбу йўналишларга алоҳида эътибор қаратишимиз зарурлигини кўрсатмоқда.

Миллий тараққиётимизнинг бугунги босқичида ихчам, профессионал, халқимиз талабларига жавоб берадиган, адолатли, юқори натижадорликка хизмат қиладиган бошқарув тизимларини шакллантириш муҳим вазифа бўлиб турибди.

Айни пайтда, бошқариш тизимларини такомиллаштириш жараёнида бир қатор ечимини кутаётган масалалар ҳам мавжуд. Уларни хал этиш бугун барчамизнинг олдимизда турган муҳим масалалардан биридир.

Ўзбекистонда бошқаришни такомиллаштиришда қуйидаги омилларга алоҳида эътибор қаратиш лозим бўлмоқда. Жумладан:

- бозор механизмларини тўла шакллантиришга;
- жамиятнинг маҳсулот ва хизматларга бўлган эҳтиёжи тузилишининг ўзгаришига, унинг аввало, истеъмол товарларига бўлган талабларини қондиришга ҳамда уларни энг илғор ва замонавий илм-фанга асосланган технологияларда ишлаб чиқаришга[3[;

- иқтисодиёт таркибий тузилишини янада яхшилашга ҳамда ушбу мақсадда хорижий инвестицияларни кенг жалб қилиниши учун шароит яратишга;
- ички ва ташқи рақобатнинг кучайишига;
- бошқарувнинг профессионаллашувига ва ижтимоий аҳамиятини ортишига ҳамда уни баҳолашнинг зарурлигига;
- бошқариш кадрларини тайёрлаш, малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштиришга.

Ушбу ва бошқа омиллар таъсирини ҳисобга олган ҳолда бошқарув тизимларини янада такомиллаштириш борасида амалий ишлар ва ислоҳотлар тизимли давом эттирилиши талаб этилади.

Бошқарув тизимларини такомиллаштириш, тизимга замонавий ахборот-коммуникация ва рақамли технологияларни кенг жорий этиш, уларнинг дастурий ва таҳлилий қувватидан кенг фойдаланиш асосида бошқарув жараёнларида оптимал қарорлар қабул қилинишига эришиш, унинг самарадорлиги ва натижадорлигига эришиш муҳим аҳамият касб этади.

Шу билан бирга корхона бошқариш тизимларини замон талаблари асосида ташкил этиш ва ривожлантиришда раҳбарлар, менежерлар ва ишчи-ходимлар ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик, ҳамжиҳатлик, дўстона муносабатлар руҳини шакллантириш ҳамда оқилона қадр-қимматлар тизимини яратиш бугуннинг энг долзарб масаласи эканлигидан келиб чиқиб, уларда бошқариш тизими ва усулларининг инсонга қаратилишини ҳамда ягона организм каби ишлашини таъминлаш, шунингдек қуйидаги бош мақсадларга эришишга йўналтиришимиз зарур бўлмоқда:

- ресурслардан унумли фойдаланиш ҳисобига камхаржликка эришиш;
- маҳсулот сифатини мунтазам ошириб бориш;
- товарлар ва хизматларнинг истеъмолчига қулайлигига эришиш;
- белгиланган мақсадлар атрофида бутун жамоани жипслаштириш;
- жамоада оқилона ижтимоий-психологик муҳитни яратиш;
- бошқаришда жамоани тўла иштирокини таъминлашга эришиш [4].

Корхона бошқариш тизимининг олдида турган яна бир муҳим масала – бу бугун барча соҳаларда ходимлар иш ҳақини ошириш ҳамда уларни меҳнатига яраша моддий ва маънавий рағбатлантиришга эришиш бўйича аниқ вазифалар белгиланмоқда. Бу албатта ижобий ҳол. Бироқ, ишловчилар меҳнатини рағбатлантиришда тенглаштиришга ва адолатсизликка йўл қўймаслик кераклиги ҳам бор гап. Шу муносабат билан моддий ва маънавий рағбатлантириш механизмларини жиддий такомиллаштиришимиз талаб этилади. Энди ушбу механизмлар корхоналарда натижадорликка эришишга, хусусан якуний натижаларни таъминлашга ишлаши лозим.

Бугунги шароит корхоналарда ходимлар манфаати ва ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, моддий рағбатлантириш механизмларини тубдан янгилаш, уларнинг бурч ва мажбуриятларини бажаришлари бўйича масъулиятини ошириш, юқори фойда билан ишлашга ундовчи омилларни кучайтиришни ҳам тақозо этмоқда[5].

Айни пайтда таълим тизими, айниқса, барча соҳага бўлажак кадрларни тайёрлашнинг таянчи бўлган олий ўқув юртлари фаолиятини замон талаблари асосида

янада такомиллаштириш, таълим хизматлари сифатини жаҳон андозалари даражасида таъминлаш муҳим аҳамиятга эга.

Шунингдек, республикамиз ва ривожланган хорижий мамлакатларда тўпланган илғор тажрибани атрофлича ўрганиш, чуқур таҳлил қилиш, кадрлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш тизимини мутлақо янгилаш лозим бўлмоқда. Чунки, бу жараён мунтазамлик ва давомийликни талаб этади.

Мухтасар айтганда, бугун мамлакатимизда ҳар бир соҳа ва йўналишда амалга оширилаётган ислоҳотлар изчиллигини таъминлаш, олдимизда турган вазифаларни муваффақиятли амалга ошириш эркин бозор талабларига тўла жавоб берадиган бошқариш тизимларини янада мукаммаллаштиришга ҳамда ҳар жиҳатдан етук, билимли ва малакали мутахассисларга, юксак интелектуал салоҳият ва тажрибага эга бўлган кадрларга бевосита боғлиқдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари.–Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2020 й.
2. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Т.: «Ўзбекистон», 2021 й.
3. Rioki W.Griffin. Fundamental of menegement. 8 th Edition. 2015. – 510p.
4. Тўхтабоев А. Менежер фазилатлари. Ўқув қўлланма. –Т.: «MATRIX PRINT» МЧЖ нашриёти, 2008й. 172б.
5. To’xtaboyev A.T. Tashkiliy xatti-harakatlar. Darslik. –T.: “Universitet”, 2021y. 260 b.
6. Yuldoshev N.K,, Nabokov V.I. "Menejment nazariyasi". Darlik. – T.: TDIU, 2013.- 433 b.

ЯНГИЧА ИҚТИСОДИЙ МУНОСАБАТЛАР ШАРОИТИДА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

О.Т. Сатторкулов[1], У.У. Шерқўзиева[2]
И.ф.н., профессор в.б. [1]
Мустақил тадқиқотчи[2]
Гулистон давлат университети[1,2]
https://doi.org/10.5281/zenodo.17513321

Анотация. *Ушбу мақолада мамлакатимизда рақамли иқтисодиётнинг тутган ўрни, шаклланиши ва унга таъсир этувчи омиллар, рақамли иқтисодиётни иқтисодий категория сифатида моҳияти ёритиб берилган. Рақамли иқтисодиётни ривожланиш йўналишлари ва ундаги муаммолар таҳлилий материаллар асосида баён қилинган ҳамда зарурий таклифлар берилган.*

Калит сўзлар: *рақамли иқтисодиёт, коммуникация, ақлли технология, интернет-савдо, рақамлаштириш, онлайн-буюртма, ахборот, илмий-тадқиқот, виртуал муҳит.*

Кириш

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев томонидан 2022 йилда амалга оширилган асосий ишлар якуни ва Ўзбекистон Республикасини 2023 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг устувор йўналишларига бағишланган Мурожаатномада "...ракамли иктисодиётни жадал ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш, давлат бошкаруви тизимини янада такомиллаштириш, ундан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш, замонавий инфратузилмани қўллаш мухим ахамиятга эга" деб алоҳида таъкидлаб ўтилган [**Error! Reference source not found.**]. Ғарб бизнеси янги коммуникация воситаларини биринчилардан бўлиб, фаол ўзлаштириб олди, мумкин бўлган хамма нарсани рақамлаштирди, хукуматдан электрон рақамли имзони қонунчилик билан расмийлаштиришга эришди, нафакат бизнес-хамжамият ичида, балки давлатда хам рақамли алоқани йўлга қўйди, давлат идоралари хам ўз ахборот тизимларини аста-секинлик билан интеграция қилдилар.

Иқтисодий ва технологик тараққиётнинг янги босқичи сифатида намоён бўлаётган рақамли инқилоб инсоният хаётини шиддат билан ўзгартириб, кенг имкониятлар яратиш билан бирга, халқаро рақобат майдонининг янада кескинлашув даврини бошлаб берди. Мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясида таъкидлаб ўтилганидек, "...илмий-тадқиқот, таълим ва ахборот-маслаҳат хизматларини кўрсатишни ўзаро боғлайдиган қишлоқ хўжалигига оид билим ва ахборотларни тарқатиш бўйича самарали тизимнинг йўқлиги соҳани илмий асосда ривожлантиришдаги энг жиддий тўсиқлардан бири бўлиб қолмоқда. Ҳозирда илмий-тадқиқотлар учун давлат инвестициялари даражаси қишлоқ хўжалиги умумий бюджетининг 0,2 фоизини ташкил этади. Илм-фан ва ишлаб чиқариш ўртасидаги ўзаро алоқаларнинг самарали механизмлари мавжуд эмаслиги давлат томонидан молиялаштирилган илмий-тадқиқотлар натижаларини амалиётга жорий қилишни

сезиларли даражада чекламоқда” [3].

Тадқиқот мавзуси бўйича адабиётлар шарҳи (тахлили).

Рақамли иқтисодиётни ривожлантиришнинг назарий ва амалий жиҳатлари алоҳида тадқиқот йўналиши сифатида хорижлик иқтисодчи олимлардан Беккер Г., Гэлбрейт Дж., Грамков Х., Кейнс Дж.М., Норт Д., Макконел К.Р., Брю С. ва бошқаларнинг илмий ишларида атрофлича таҳлил қилинган [4]. Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш муаммолари МДҲ олимлари Ачаповская М., Батракова А.Г., М.И.Столбова, Е.А.Бренделева, Маркова В.Д., Лапидус Л.В., Довбенко М.В., Осик Ю.И., Дубровин, И.А., Котов В., Новак А.Е., Толкачева С.А. ва бошқаларнинг илмий тадқиқотларида ўрганилган [5]. Мамлакатимиз иқтисодчи олимларидан Абдуллаев О.М., Фаттахов А.А., К.Ахмедов., Ваҳобов А.В., Абдуллаев Б.С.,Акрамова Ш.Ғ.,Ахмедов Ф., Ахмедов У.Қ., Бадалов Дж.Ш., Беркинов Б.Б., Ваҳобов А.В., Джураев Т.Т., Салимов Б.Т., Ғойибназаров Б.К., Юлдашев Д.Т. ва бошқаларнинг илмий изланишларида такрор ишлаб чиқариш жараёнида уй хўжаликлари салоҳиятидан самарали фойдаланишнинг назарий жиҳатлари ёритилган [6].

Тадқиқот методологияси.

Тадқиқотнинг назарий ва услубий асосларини махаллий ва ҳорижий олимларнинг “Рақамли иқтисодиёт”, ахборотлашган жамият ва ахборот-коммуникация технологияларига бағишланган илмий изланишлари натижалари, ушбу соҳада қабул қилинган Президент қарорлари ва ҳукумат дастурлари асос бўлди. Илмий мақолада кўтарилган муаммони атрофлича таҳлил қилиш, таҳлил натижаларини тизимлаштириш асосида илмий асосланган хулоса ва тавсиялар ишлаб чиқишда илмий абстракция, диалектик тадқиқот, индукция ва дедукция, мақсадли ривожлантириш, монографик кузатув, тизимли ва қиёсий таҳлил, график тасвирлаш, эксперт баҳолаш ва иқтисодий статистик каби усуллардан кенг фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси

"Рақамли иқтисодиёт" атамаси биринчи бўлиб 1995 йилда Дон Тепкотт муаллифлигида чоп этилган "Рақамли иқтисодиёт: тармоқда интеллект асрида ваъда ва хавф-хатар" (The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence) нашрида алоҳида тушунча сифатида эътироф этилган. Иқтисодий жараёнларни рақамлаштириш нафақат бевосита ахборот-коммуникация тармоғини, балки мамлакат хўжалик фаолиятининг барча сохаларини хам қамраб оладиган кенг қамровли тенденцияга айланиб бормоқда. Интернет-савдо, рақамли қишлоқ хўжалиги, “ақлли” электр-тармоқ

тизимлари, учувчисиз транспорт, шахсийлаштирилган соғлиқни сақлашда рақамли иқтисодиёт инқилоби кучли ҳис қилинмоқда.

Рақамли иқтисодиёт - бу ғоя Жаҳон банки томонидан 2016 йил “Жаҳон тараққиёти хақида маъруза - 2016: рақамли дивидендлар” маърузасида маълум қилинган. Жаҳон банки мамлакатда рақамлаштиришнинг очиқ маълумотлар, электрон ҳукумат тизими, “Яндекс” ва “Касперский” каби рақамли гигантлар, онлайн-буюртма хизматлари, ахборот технологиялари ёрдамида мулк хуқуқини рўйхатдан ўтказиш муддатининг 10 кунга қисқариши каби белги-ларини кўрсатади. Бундай шароитларда алоҳида компаниялар, минтақалар, мамлакатлар ва уларнинг бирлашмалари технологиялар, товарлар ва хизматларнинг янги турлари бозорларида янги шаклланадиган узоқ муддатли рақобатли устунликларни таъминлашга интилиб, рақамли иқтисодиёт соҳасида стратегик қарорлар шакллантириш ва амалга ошириш жараёнига фаол кириша бошлайди. Шу билан бир пайтда

алоҳида тармоқлар ва мамлакат минтақалари кесимида рақамли иқтисодиёт афзалликларини амалга ошириш оқибатларини баҳолаш билан боғлиқ қатор масалаларни ҳал қилиш зарур. “Рақамли иқтисодиёт бу - реал воқеликни тўлдириб турадиган виртуал муҳитдир” [7].

Баъзи нашрларда рақамли иқтисодиётнинг асосий таркибий қисмларига фундаментал инновациялар (ярим ўтказгичлар, процессорлар), асосий технологиялар (компьютерлар) ва боғловчи инфратузилмалар (интернет ва телекоммуникация тармоқлари) ажратиб кўрсатилади. Рақамли иқтисодиёт икки хил турли тушунчаларни ифодалаш учун ишлатилади. Биринчидан, рақамли иқтисодиёт - бу ривожланишнинг замонавий босқичи ҳисобланиб, у ижодий меҳнат ва ахборот неъматларининг устувор ўрни билан тавсифланади. Иккинчидан, рақамли иқтисодиёт - бу ўзига хос тушунча бўлиб, унинг ўрганиш объекти ахборотлашган жамият хисобланади. Бугунги шиддат билан ривожланаётган глобал иқтисодиёт шароитида рақамли иқтисодиёт ўз ривожланишининг бошланғич даврида бўлиб, замонамизнинг рақамли ахборот босқичига ўтиши атига бир неча ўн йилни ташкил этади.

Умуман олганда, рақамли иқтисодиёт - бу жараёнларни таҳлил қилиш натижаларидан фойдаланиш ва катта ҳажмдаги маълумотларни қайта ишлаш асосида турли хилдаги ишлаб чиқаришлар, технологиялар, асбоб-ускуналар, товар ва хизматларни сақлаш, сотиш ва етказиб бериш самарадорлигини жиддий равишда оширишга имкон берадиган, рақамли кўринишдаги маълумотлар асосий ишлаб чиқариш омили хисобланган фаолиятдир [10].

Замонавий тараққиётнинг кейинги истиқболида катта ҳажмли маълумотлар билан ишлаш технологиялари (Big Data), сунъий интеллект, нейротехнологиялар, квант технологиялари, буюмлар интернети, робототехника ва сенсорика, рақамли электрон платформалар, булутли ва мобил технологиялар, виртуал ва қўшимча реаллик технологиялари, краудсорсинг, блокчейн технологиялари, криптовалюталар ва ICO, 3D-технологиялари сингари рақамли технологиялар ҳал қилувчи аҳамият касб этмокда.

Рақамли иқтисодиёт хозирги мавжуд соҳаларнинг ярмидан кўпроғида беқиёс ўзгаришлар келтириб чиқариши таъкидланмоқда. Жумладан, Жаҳон банки экспертлари фикрича, тезкор интернетдан фойдаланувчилар сонининг 10 фоизга кўпайиши миллий иқтисодиётлар ялпи хажмини хар йили ўртача 0,4-1,4 фоизга ошириш имконини беради [8].

Дунёда рақамли иқтисодиёт ўсишининг суръатлари йилига деярли 20 фоизни ташкил этмоқда. Тараққий этган давлатларда рақамли иқтисодиётнинг ялпи ички максулотдаги улуши 7 фоизга етган. Улар хозирнинг ўзида рақамли иқтисодиётнинг жорий қилинишидан жуда катта наф кўришмоқда. Хусусан, Америка Қўшма Штатлари йилига 400 миллиард АҚШ долларидан кўпрок рақамли хизматларни экспорт қилмоқда. Мазкур давлат ялпи ички махсулотининг 5 фоизидан кўпроғи бевосита интернет ва ахборот-телекоммуникация технологиялари билан боғлиқ соҳаларга тўғри келади. 2025 йилгача АҚШ саноатни рақамлаштиришдан қўшимча 20 трлн. доллар даромад олиши кутилмоқда. Бундай иқтисодий самарадорлик, айниқса истеъмол товарлари ишлаб чиқариш (10,3 трлн. доллар), автомобиль саноати (3,8 трлн. доллар) ва логистикада (3,9 трлн. доллар) юқори бўлиши таъкидланмоқда. Турли тадқиқотлар натижалари бўйича рақамли иқтисодиёт-нинг дунё иқтисодиётидаги салмоғи 4,5 фоиздан 15,5 фоизгачани ташкил этади. Жаҳон ахборот-коммуникация технологиялари секторида яратилаётган қўшилган қийматнинг деярли 40

фоизи ва блокчейн технологиялари билан боғлиқ патентларнинг 75 фоизи Америка Қўшма Штатлари ва Хитой Халк Республикаси ҳиссасига тўғри келади [7].

Мамлакатимиз Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг 2020 йил 13 февраль куни ахборот технологияларини ривожлантиришга бағишланган тадбирда келтир- ган статистик маълумотларига мувофиқ, АҚШда рақамли иқтисодиётнинг ялпи ички максулотдаги улуши 10,9 фоиз, Хитойда 10 фоиз, Хиндистонда 5,5 фоизни ташкил этади. Ўзбекистонда бу кўрсаткич 2 фоиздан хам ошмайди [9].

Рақамлашгиришнинг аҳамияти ва таъсирини қанчалик ортиб бораётган-лигини баҳолаш учун сўнгги ўн йилликдаги бир нечта йирик технологик компаниялар ва рақамли платформаларнинг жаҳон бозоридаги капитал-ларининг улушини кўриш кифоя. Хусусан, БМТнинг савдо ва ривожланиш конференцияси маълумотларида қайд этилганидек, бу кўрсаткич 2009 йилда 16 фоизни ташкил этган булса, 2020 йилнинг охирига келиб 56 фоизга етган. Дунё хамжамиятида рўй бераётган бундай жадал ўзгаришлар ва рақобатнинг кескинлашуви жараёнида инновациялар ва рақамли технологияларни кенг жорий этмасдан туриб, яқин ва узоқ келажакда мамлакатимиз иқтисодиётини барқарор ривожлантириш, унинг рақобатдошлигини таъминлай олмаслигимиз айни ҳақиқат бўлиб, бу эса, ўз навбатида, илмий ва амалий харакатларни кучайтиришни талаб этади. Бу борада, сўнгги йилларда миллий иқтисодиётимизни тубдан модернизация қилиш бўйича олиб борилаётган кенг қамровли ислоҳотлар доирасида мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий хаёти ва давлат бошқаруви тизимига рақамли технологияларни жорий этиш борасида қатор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда [7]. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 2018 йил 3 июлдаги ПҚ-3832-сонли қарори қабул қилиниши рақамли иқтисодиётни ривожлантиришда мухим қадам бўлиб, мамлакатимизда рақамли иқтисодиётни янада ривожлантириш бўйича қуйидагиларни назарда тутувчи энг мухим вазифалар белгилаб берилди:

-инвестициявий ва тадбиркорлик фаолиятининг турли шаклларини диверсификация қилиш учун крипто-активлар айланмаси соҳасидаги фаолиятни, жумладан майнинг, смарт-контракт, консалтинг, эмиссия, айирбошлаш, сақлаш, тақсимлаш, бошқариш, суғурталаш, крауд-фандинг (жамоавий молиялаштириш) технологияларини жорий этиш;

-блокчейн технологияларини ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланиш соҳасида замонавий ахборот-коммуникация технологияларини яхши тушунадиган, амалий иш кўникмаларига эга малакали кадрларни тайёрлаш, шунингдек, юқори малакали хорижлик мутахассисларни жалб қилиш;

-крипто-активлар бўйича фаолият ва "блокчейн" технологиялари сохасида халқаро ва хорижий ташкилотлар билан ҳамкорликни ҳар томонлама ривожлантириш, шунингдек, илғор хорижий тажрибани ҳисобга олган ҳолда зарур ҳуқуқий базани яратиш;

-рақамли иқтисодиётни янада ривожлантириш учун инновацион ғоялар, технологиялар ва ишланмаларни жорий этиш сохасида давлат органлари ва тадбиркорлик субъектларининг яқин ҳамкорлигини таъминлаш [7].

Чунончи, мамлакатимизда "Электрон ҳукумат" тизимини жорий этиш рақамли иқтисодиётни ривожлантиришнинг ажралмас таркибий қисми бўлиб, унинг асосий мақсади маъмурий тартиб ва тамойиллардан ўтишни соддалаштириш, аҳоли турмуш сифатини ошириш, инвестиция ва ишбилармонлик муҳитини яхшилашга қаратилган. Белгилаб

олинган асосий вазифалар ижросини амалга ошириш, шунингдек, мамлакатимизда рақамли жамият ривожланиши, ахоли ва тадбиркорлар учун қулай имкониятлар яратиш, бюрократик тўсиқлар ва коррупциявий омилларлардан холи самарали ва очиқ давлат бошқаруви тизимини ривожлантириш борасида кўзланган мақсадга эришиш учун бугунги кунда иқтисодиётнинг барча сохаларини рақамли технологиялар асосида янгилашни назарда тутадиган "рақамли иқтисодиёт" миллий концепциясини ишлаб чиқилаётган бўлиб, айнан рақамли иқтисодиётни ривожлантириш орқали ялпи ички маҳсулот ҳажмини қўшимча 30 фоизга ўстириш имкони яратилиши кутилмоқда.

Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви ва технологик ривожланиш шароитида Ўзбекистоннинг иқтисодий ривожланишини рақамли иқтисодиётсиз тасаввур қилиш қийин. Тадқиқотлар натижаларига кўра, 2022 йилга келиб глобал ЯИМнинг чорак қисми рақамли сохада бўлишини тахмин қилинмоқда. Лекин, халқаро ахборот коммуникация технологиялари ривожлантириш индекси бўйича Ўзбекистон 170 дан ортик давлат ичида 103-ўринни эгаллаб туришининг ўзи мамлакатимизда бу сохада хали ўз ечимини кутаётган масалалар ва қилиниши лозим бўлган ишлар кўплигидан далолат беради.

Давлатимиз раҳбарининг таъкидлашича, "...юртимиз халқаро ахборот коммуникация технологияларини ривожлантириш индекси бўйича 2019 йилда 8 поғонага кўтарилган бўлса-да, ҳали жуда ҳам орқада. Аксарият вазирлик ва идоралар, корхоналар рақамли технологиялардан мутлақо йироқ, десак, бу ҳам ҳақиқат. Албатта, рақамли иқтисодиётни шакллантириш керакли инфратузилма, кўп маблағ ва мехнат ресурсларини талаб этишини жуда яхши биламиз. Бироқ, қанчалик қийин бўлмасин, бу ишга бугун киришмасак, қачон киришамиз?! Эртага жуда кеч бўлади. Шу боис, рақамли иқтисодиётга фаол ўтиш - келгуси 5 йилдаги энг устувор вазифаларимиздан бири бўлади.

Рақамли технологиялар нафақат махсулот ва хизматлар сифатини оширади, ортиқча харажатларни камайтиради. Шу билан бирга, мени жуда қаттиқ ташвишга соладиган ва безовта қиладиган энг оғир иллат - коррупция балосини йўқотишда хам улар самарали воситадир. Буни барчамиз теран англаб олишимиз даркор. Давлат ва жамият бошқаруви, ижтимоий сохада хам рақамли технологияларни кенг жорий этиб, натижадорликни ошириш, бир сўз билан айтганда, одамлар турмушини кескин яхшилаш мумкин" [2].

Ўз ўрнида қайд этиб этиш лозимки, мамлакатимиз хаётида рақамли иқтисодиётнинг айрим элементлари аллақачон муваффақият билан фаолият кўрсатмоқда. Жумладан, хужжатлар ва коммуникацияларнинг оммавий равишда рақамли воситаларга ўтказилишини хисобга олиб, электрон имзога рухсат бериш, давлат билан мулоқот қилиш хам электрон платформаларга ўтказилмоқда.

Дарҳақиқат, рақамли иқтисодиёт миқёсининг кенгайиб боришида халқаро ҳамкорликни имкон қадар кучайтириш зарур. Шу ўринда мамнуният билан қайд этиш жоизки, Ўзбекистонда ахборот хавфсизлиги сохасида олиб борилаётган таъсирчан чора-тадбирлар натижасида 2020 йилда Киберхавф-сизлик глобал индексида 41 поғонага кўтарилиб, 52 ўринни эгалладик [7].

Хулоса ўрнида айтиш жоизки, инсоният тараққиётининг хозирги даври ва яқин истиқболида иқтисодиёт тармоқлари, ижтимоий соҳа ва давлат бошқаруви тизимининг сифат жиҳатдан ривожланиши рақамли технология-ларни кенг жорий этиш билан бевосита боғлиқ бўлиб бормоқда. Мамлакатимиз тараққиётининг истиқболи хам рақамли иқтисодиёт ривожланиши ва рақамли технологияларнинг қамров даражасига таянади [12]. Бунга

эришиш учун рақамли иқтисодиётни ривожлантиришнинг қуйидаги асосий шартлари ва устувор йўналишларини санаб ўтиш мақсадга мувофиқ, яъни:

- рақамли технологиялар барқарор фаолият кўрсатиши учун институционал муҳит ва рақамли инфратузилмани яратиш, давлат хизмат-ларини кўрсатиш, иқтисодиётнинг реал сектори тармоқлари, соғлиқни сақлаш, давлат кадастри ва бошка сохаларда рақамли технологияларни кенг жорий этиш, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси худудини ривожланган мамлакатлар даражасида интернет глобал тармоғига уланиш имкониятлари билан имкон қадар тўлиқ қоплашни босқичма-босқич таъминлаш;
- кадрлар тайёрлаш кўламини кенгайтириш ва бу йўналишлар бўйича чуқур билимга эга малакали дастурчилар ва инженер-техник ходимларни етиштириш, таълим тизимининг барча босқичларида халқаро андозаларга тўлиқ жавоб берадиган замонавий ахборот технологияларини ўқитиш, шу жумладан, хорижий хамкорларимиз билан биргаликда "1 миллион дастурчи" лойихасини муваффақиятли амалга ошириш;
- рақамли иқтисодиёт сохасида илмий-назарий базани мустаҳкамлаш ва бу соҳада "Рақамли ишонч" жамғармаси маблағларидан мақсадли фойдаланган холда илмий фаолиятни қўллаб-қувватлаш;
- аҳолининг кенг қатламлари ўртасида "рақамли саводхонлик"ни тартиб қилиш ва кенгайтириш, уларни ахборот технологияларини ўзлаштиришга жалб қилиш мақсадида ўқув юртларида семинар, курслар ва бошқа тадбирларни ўтказиш;
- рақамли иқтисодиёт сохасида меъёрий-хуқуқий базани мустахкамлаш ва қонунчилик хужжатларини такомиллаштириш, шунингдек, "стартап" тушунчаси, фаолияти, венчур фондлари орқали уларни молиялаштиришнинг хуқуқий асосларини яратиш;
- рақамли иқтисодиёт талабларига жавоб берадиган меҳнат бозорини ташкил этиш ва унинг мобиллигини ошириш, янги технологияларни тезкорлик билан ўзлаштириш учун мутахассислар малакасини ошириб бориш;
- рақамли иқтисодиёт сохасидаги халқаро ҳамкорликни мустаккамлаш, етакчи халқаро технологик компаниялар билан ўзаро ҳамкорликдаги лойиҳаларни амалга ошириш, шу жумладан, инновацион ишланмалар бўйича замонавий илмий-ишлаб чиқариш лабораторияларини ташкил этиш.

Халқаро тажриба шундан далолат бермоқдаки, бугунги кунда рақамли технологиялар асосан илмий ҳамжамият ва хусусий секторда жадал ривожланмоқда. Шунинг учун давлат, айнан, ушбу соҳаларда инновацион лойихалар ва IT- компанияларни қўллаб - қувватлаган холда қулай экотизимни яратиши лозим. Шунингдек, давлат инновацион ва рақамли экотизимни қўллаб-қувватлаш сохасида рақамли таълимнинг замонавий методларини қўллаб-қувватлаши, инновацион хизматларни самарали тартибга солиш нормаларини ишлаб чиқиши, янги бозорларни ўзлаштиришда кўмаклашиши ҳамда технологик жараёнларнинг чуқурлашувида юзага чиқадиган рискларни пасайтириш чораларини кўриши мақсадга мувофиқ хисобланади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2022 йил 20 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. https://president.uz/uz/lists/vievv

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. https://president.uz/uz/lists/vievv
3. “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020 - 2030 йилларга мўлжалланган Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги ПФ-5853-сон Фармони
4. Беккер Г. «Человеческое поведение: экономический подход» «Москва: ГУ ВШЭ», 2003.-672с.; Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество. Избранное. М.: Изд-во: «Эксмо».-2008.-608с.; Грамков Х. “Ведение бизнеса”, Обеспечение исполнения контрактов – Узбекистан и 5 стран – лидеров в 2019 г.; Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов.-М.: Эксмо, 2016.-255с.
5. Ачаповская М. Цифровизация экономики как драйвер инновационного развития. / Банкауски вестник, Сакавик 2019.; Батракова А.Г. Сбережения домашних хозяйств: сущность, группировки и роль в современной экономики // Деньги и кредит.-2006.-№11.;
6. Абулкасимов Ҳ.П. ва бошқ. Ўзбекистонда кичик бизнес соҳасида оилавий тадбиркорликнинг ўрни ва уни ривожлантириш йўллари. / Монография.-Т.: “Университети”, 2015. ISBN –Б.54.; Ваҳобов А.В. Бозор муносабатларига ўтиш босқичида кўп укладли иқтисодиёт ва уни ҳосил бўлиши. –Т.: Молия, 2002.; Акрамова Ш.Ғ. Республикада инсон капиталини ривожлантириш жиҳатидан оилавий тадбиркорликни ривожлантириш истиқболлари. 28-29 мая 2018 г.; Абдуллаев О.М., Фаттахов А.А., К.Ахмедов. Рақамли иқтисодиёт. Т.: “LESSON PRESS, нашриёти 2020 йил - 686 бет;
7. Абдуллаев О.М., Фаттахов А.А., К.Ахмедов. Рақамли иқтисодиёт. Т.: “LESSON PRESS, нашриёти. 2021 й.
8. Республика давлат статистика қўмитаси маълумотлари. 2023й
9. press_secretary_uz
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги "Рақамли Ўзбекистон – 2030 стратегияси”ни тасдиқлаш тўғрисидаги ПФ-6079-сон Фармони.
11. Сатторкулов О.Т. Основы формирования инновационной среды// Молодой учёный. №9 (299). Февраль 2020 г. 217-219 стр
12. Сатторкулов О.Т. Инновацион фаолиятини давлат томонидан қўллаб қувватлаш ва ривожлантириш йўналишлари// Хоразм маъмун академияси ахборотномаси, №10/2, 2023. 156-163 бетлар.

ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ И ОПТИМИЗАЦИИ РАСХОДОВ НА ОПЛАТУ ТРУДА В ООО "SAM GLASS"

Мусаева Шоира Азимовна[1], Толибжонов Умиджон Одилович[2]
Профессор Самаркандского института экономики и сервиса, Самарканд, Узбекистан[1]
Студент группы Мр-223 Самаркандского института экономики и сервиса, Самарканд, Узбекистан[2]
https://doi.org/10.5281/zenodo.17380330

Аннотация. *В данное статье рассматривается повышать мотивацию сотрудников, чтобы зарабатывать больше, улучшать конверсию сайтов, как разрабатывать и внедрять систему на предприятии, формирование прозрачной, справедливой и результат-ориентированной системы мотивации сотрудников.*
Ключевые слова: *эффективность, предприятия, мотивация, работа, оплата труда, налог.*
Annotatsiya. *Ushbu maqolada ko'proq daromad olish uchun xodimlarning motivatsiyasini oshirish, veb-sayt konvertatsiyasini yaxshilash, korxonada tizimni qanday ishlab chiqish va joriy etish, shaffof, adolatli va natijaga yo'naltirilgan xodimlarni rag'batlantirish tizimini qanday shakllantirish muhokama qilinadi.*
Kalit so'zlar: *Samaradorlik, korxonalar, motivatsiya, mehnat, ish haqi, soliq.*
Abstract. *This article discusses how to increase employee motivation to earn more, improve website conversion, how to develop and implement a system at an enterprise, and how to form a transparent, fair, and result-oriented employee motivation system.*
Keywords: *Efficiency, enterprises, motivation, work, remuneration, tax.*

В настоящее время KPI (Ключевой показатель эффективности) это цифровой индикатор, который показывает, насколько хорошо вы или ваша компания достигаете поставленных целей. Это как "цифровой маркер", который позволяет оценить результаты работы, например, в продажах, маркетинге или других сферах, и понять, насколько эффективно расходуются ресурсы для достижения нужного результата..

Владельцы компаний или предприятий часто не способны контролировать растущие темпы производства и проводить анализ всех сотрудников в качестве рабочих единиц, поскольку личных наблюдений для этого недостаточно. Поэтому для оценки продуктивности рабочего персонала и анализа деятельности организации стали использовать ключевой показатель эффективности работы, или KPI.

Данный параметр позволяет грамотно управлять бизнес-процессами, достигать стратегических и тактических целей, повышать мотивацию сотрудников, чтобы зарабатывать больше, улучшать конверсию сайтов. В нашей статье предлагаем рассмотреть, что такое KPI, как его определять, как разрабатывать и внедрять систему на предприятии.

В ООО **"SAM GLASS"** в целях повышения эффективности управления персоналом и оптимизации расходов на оплату труда внедрена **современная система начисления заработной платы на основе метода KPI (Key Performance Indicators)** – ключевых

показателей эффективности. Этот подход направлен на формирование прозрачной, справедливой и результат-ориентированной системы мотивации сотрудников.

Метод KPI позволяет увязать уровень заработной платы не только с отработанным временем, но и с фактическими результатами труда конкретного работника, что способствует росту индивидуальной ответственности и заинтересованности в достижении стратегических целей компании.

На текущем этапе внедрения, данный метод **пилотно реализуется для кассиров предприятия**, поскольку именно от их работы во многом зависит финансовая дисциплина и ликвидность компании. Внедрение KPI нацелено, прежде всего, на **снижение дебиторской задолженности**, с которой кассиры непосредственно взаимодействуют в рамках своей деятельности.

Для оценки эффективности кассиров в ООО "SAM GLASS" применяются **два ключевых показателя**:

1. **Посещаемость** – регулярность и пунктуальность выхода на работу, соблюдение графика, отсутствие нарушений дисциплины и прогулов. Этот показатель оценивается в процентах и имеет вес в общей формуле начисления вознаграждения.
2. **Продуктивность** – выражается через уровень погашения дебиторской задолженности, закреплённой за конкретным кассиром. Чем выше процент взысканной суммы по сравнению с общей задолженностью, тем выше итоговый показатель эффективности и, соответственно, премиальная часть заработной платы.

Такая система позволяет напрямую увязать мотивацию сотрудника с реальными показателями, влияющими на финансовое состояние предприятия. Кассиры, которые демонстрируют высокую посещаемость и результативность по погашению задолженности, получают ощутимые доплаты к своей базовой зарплате, тогда как низкие показатели могут привести к снижению вознаграждения. При этом сохраняется гарантированный минимум, установленный в соответствии с трудовым законодательством, что обеспечивает социальную защищённость персонала. Кроме того, в рамках KPI-системы регулярно проводится анализ динамики показателей каждого работника, что позволяет оперативно выявлять слабые звенья в структуре управления персоналом, своевременно вносить коррективы в кадровую политику, а также формировать объективную и обоснованную систему премирования. В будущем руководство ООО "SAM GLASS" планирует расширить применение KPI-подхода на другие категории персонала, включая менеджеров по продажам, логистов и специалистов службы снабжения, с адаптацией критериев оценки под специфику их деятельности (см. **Рисунок №6)**.

Показатели KPI в зависимости от процента погашения задолженности:

	Долг до 30 дней	KPI
60%-80%	80%	20%
50%-60%	60%	10%
40%-50%	50%	0
20%-40%	40%	-10%
0% -20%	20%	-20%

	Долг более 30 дней	KPI
60%-80%	80%	40%
60%-70%	70%	20%
50%-60%	60%	0%
30%-50%	50%	-20%
0%-30%	30%	-40%

Удержания и отчисления из заработной платы

В ООО "SAM GLASS" удержания и отчисления из заработной платы сотрудников осуществляются в строгом соответствии с Трудовым кодексом Республики Узбекистан, Налоговым кодексом, а также внутренними регламентами предприятия. Данный процесс охватывает как обязательные удержания, предусмотренные законодательством, так и удержания, производимые по инициативе работодателя или с согласия самого работника.

Удержания из заработной платы условно делятся на две основные категории: обязательные и инициативные. Обязательные удержания осуществляются без согласия работника и производятся в силу требований закона либо на основании судебных и иных исполнительных документов. К таким удержаниям относятся подоходный налог, алименты, отчисления в индивидуальные накопительные пенсионные счета, а также иные выплаты, предусмотренные решениями суда. Порядок их применения и размеры строго регламентированы и не требуют издания отдельных приказов или получения согласия сотрудника.

Дата на начало периода	Дата на конец периода
5/1/2025	5/31/2025

Фиксированный оклад	6,000,000.0

Розничный				Вес	120%
Категории	Дебиторка на начало периода	Сумма погашения за месяц	Факт	Процент KPI	KPI
Долг до 30 дней	3,005,675,517.0	2,514,041,710.0	84%	25%	1,800,000
Долг более 30 дней	1,284,942,149.7	651,068,712.7	51%	0%	-
За весь период	4,290,617,666.7	3,165,110,422.7	74%		
Итого:					1,800,000.0

Оптовый				Вес	40%
Категории	Дебиторка на начало периода	Сумма погашения за месяц	Факт	Процент KPI	KPI
Долг до 30 дней	179,407.7	122,570.2	68%	20%	480,000
Долг более 30 дней	115,361.8	73,797.2	64%	20%	480,000
За весь период	294,769.6	196,367.5	67%		
Итого:					960,000.0

Итоговая зар.плата	8,760,000.0

Рисунок №6: Расчёт KPI по кассиру с учётом дебиторской задолженности (май 2025)

Особое внимание в ООО "SAM GLASS" уделяется соблюдению установленного законодательством ограничения: совокупный объем всех удержаний из заработной платы не может превышать 50% от её начисленного размера в течение календарного месяца. В случае, если размер подлежащих удержанию сумм превышает установленный лимит,

остаток переносится на последующие месяцы с обязательным соблюдением очередности удержаний, определенной статьёй 164 Трудового кодекса Республики Узбекистан.

Очередность удержаний, как правило, следующая: сначала производится удержание подоходного налога, затем – алиментов, после чего – все прочие удержания по исполнительным документам. Эта последовательность обязательна для соблюдения и не подлежит изменению по усмотрению работодателя.

Подоходный налог с физических лиц (НДФЛ) является основным видом обязательных удержаний. ООО "SAM GLASS" в данном случае выступает налоговым агентом, то есть самостоятельно исчисляет, удерживает и перечисляет в бюджет сумму налога из заработной платы работника. Перечисление удержанного налога в бюджет производится не позднее даты выплаты зарплаты или получения наличных денежных средств в банке. Кроме того, организация обязана вести персонифицированный учёт доходов каждого сотрудника, отражая в карточке сведения о начисленных доходах, предоставленных льготах и произведенных вычетах, а также удержанных суммах налога.

В совокупный (валовой) доход физического лица, с которого исчисляется налог, включаются не только денежные выплаты по трудовому договору, но и выплаты по гражданско-правовым договорам, доходы в натуральной форме, а также материальные выгоды. Если доход был получен в иностранной валюте, он подлежит пересчету в национальную валюту по курсу Центрального банка Республики Узбекистан на дату его получения.

Помимо налогов, в рамках обязательных отчислений ООО "SAM GLASS" производит отчисления в индивидуальные накопительные пенсионные счета граждан. Эти суммы также удерживаются из заработной платы и подлежат своевременному перечислению в соответствующие внебюджетные фонды.

В случае поступления на предприятие исполнительных листов, например, по взысканию алиментов или других обязательств, бухгалтерия предприятия производит соответствующие удержания и обеспечивает их последующее перечисление в указанные органы или получателям.

Что касается удержаний по инициативе работодателя, они могут быть произведены только на основании письменного согласия работника либо по решению суда. В такой ситуации в обязательном порядке издается внутренний приказ или распоряжение, с которым сотрудник должен быть ознакомлен под роспись. Исключением являются случаи возврата авансов или ошибочно начисленных сумм, при условии, что не истек срок давности.

Таким образом, в ООО "SAM GLASS" сформирована и последовательно применяется четкая система удержаний и отчислений из заработной платы, обеспечивающая соблюдение трудовых прав работников, фискальной дисциплины и требований законодательства. Все операции по удержаниям документируются и отражаются в бухгалтерском учёте в соответствии с утвержденным планом счетов и внутренними регламентами предприятия.

Таблица № 12:

Пример проводок по удержаниям и отчислениям

№	Сотрудник	Дебет	Кредит	Сумма (UZS)	Вид удержания

1	Джалилов Хушнуд Мамазокирович	6710	6410	124,800.00	Подоходный налог
2	Дустов Анвар Хамдам угли	6710	6410	124,800.00	Подоходный налог
3	Жабборова Хосият Тожиевна	6710	6410	124,800.00	Подоходный налог
4	—	6410	6520	30,271.00	Отчисления в ИНПС
5	Тохиров Шахбоз Бахтиёр угли	6990	6410	242,400.00	Исполнительный лист (начисление задолженности)
6	Шарипов Абдухалим Абдурахмонович	6990	6410	112,800.00	Исполнительный лист (начисление задолженности)

Заключение. Ключевой показатель эффективности сотрудников внедряют многие компании, ведь данная система имеет ряд неоспоримых преимуществ:

- Справедливая оценка работы сотрудников: KPI показывает реальные показатели эффективности труда каждого работника. Это позволяет определить, кто способствует развитию бизнеса, а кто «тормозит» объемы продаж.
- Упрощение фиксирования ошибок: недовыполненный план указывает на проблемы или недостаточно серьезное отношение сотрудников к работе. Система KPI даёт возможность корректировать схемы и улучшать процессы. Таким образом KPI позволяет быстро выявлять проблемы и находить способы их устранения.

Точечное отслеживание эффективности деятельности подразделений компании по конкретным регионам, городам, отделам, исполнителям.

Готовая основа для планов: KPI даёт прогнозирование выполнения задач по продажам, лидогенерации, выполнению работ и другим направлениям деятельности.

Дисциплинирование, задание стандартов и требований корпоративной этики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Закон РУз «О бухгалтерском учете», (новая редакция) от 13.04.2016 г.
2. Указ Президента от 11.09.2023 г. № УП–158 “О стратегии Узбекистан – 2030”
3. Гражданский Кодекс Республики Узбекистан от 01.03.1997 г.
4. Национальные Стандарты Бухгалтерского Учета (НСБУ № 1 – 24)
5. Мирзиёев Ш.М. «Стратегия Нового Узбекистана». – Ташкент, Узбекистан, 2021 г. – 445 с.
6. Абдуллаев Р.А., Уразов К.Б. «Основы бухгалтерского учета». Учебное пособие. Самарканд, СамИЭС, 2021. – 168 с.
7. Брейли Ричард, Майерс Стюарт «Принципы корпоративных финансов» / Пер. с англ. Н. Барышниковой. — М.: ЗАО «Олимп—Бизнес», 2008. — 1008 с: ил.
8. Герасименко А. «Финансовая отчетность для руководителей и начинающих специалистов» / Алексей Герасименко. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2009. — 436 с.

9. Джамбакиева Г.С. «Финансовый учет и отчетность»: Учебник; – Т.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. – 404 с.
10. Исраилов Б.И., Файзиев У.Ш., Ибрагимов Б.Ж. Бухгалтерский учёт в бизнесе. - Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи», 2021. - 156 с.
11. Каримов А.А., Мухаммедова Д.А., Жуманазаров С.А. «Бухгалтерский учет» 1–часть: Учебник; - Т.: «Iqtisod-Moliya», 2019. стр.
12. Этрилл П. «Финансовый менеджмент и управленческий учет для руководителей и бизнесменов» Питер Этрилл, Эдди Маклейни; Пер. с англ. — 4-е изд. — М. : Альпина Паблишер, 2016. — 648 с.
13. Мусаева Ш.А. Интегрированные маркетинговые коммуникации. Учебное пособие издательство «Махорат», Самарканд - 2022.
14. Мусаева Ш.А. Маркетинговые исследования. Учебник ООО «СТАР-СЕЛ» издательско-творческий отдел. Самарканд-2024

SIRKULYAR IQTISODIYOT RIVOJLANISHIDA FISKAL MEXANIZMLARNING TA'SIRI

Sodikov Zokir Rustamovich
Iqtisodiyot fanlari nomzodi
O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi
Islom iqtisodiyoti va moliyasi, ziyorat turizmi kafedrasi dotsenti
orcid 0000-0002-0195-4573
https://doi.org/10.5281/zenodo.17513189

Annotatsiya. *Ushbu maqolada sirkulyar iqtisodiyot rivojlanishida fiskal mexanizmlarning o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Soliq imtiyozlari, subsidiyalar, karbon soliqlari va yashil investitsiyalarni rag'batlantirish mexanizmlari orqali chiqindilarni kamaytirish hamda resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar*: sirkulyar iqtisodiyot, fiskal mexanizmlar, soliq imtiyozlari, karbon solig'i, yashil investitsiyalar.*

Abstract. *This paper analyzes the role and importance of fiscal mechanisms in the development of the circular economy. It examines how tax incentives, subsidies, carbon taxes, and mechanisms for promoting green investments can contribute to waste reduction and efficient resource utilization.*

Keywords: *circular economy, fiscal mechanisms, tax incentives, carbon tax, green investments*

Kirish (Introduction): Sirkulyar iqtisodiyot global miqyosda barqaror rivojlanishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va ekologik xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan. Fiskal mexanizmlar – soliqlar, subsidiyalar, soliq imtiyozlari va yashil moliyalashtirish vositalari – sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirishda asosiy vosita sifatida qaraladi.

Tadqiqot metodlari (Methods): ilmiy abstraksiya, induksiya, deduksiya, taqqoslash, statistik tahlil, xalqaro tajribani o'rganish metodlari qo'llanildi.

Natijalar (Results): Tahlillar shuni ko'rsatdiki, tabiiy resurs soliqlari, karbon soliqlari va chiqindilarni qayta ishlashni rag'batlantiruvchi fiskal mexanizmlar resurslardan samarali foydalanishni ta'minlab, sirkulyar iqtisodiyotning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Milliy iqtisodiyot sharoitida chiqindilarni boshqarish va qayta ishlash bozorini rag'batlantirish uchun ushbu mexanizmlarni joriy etish ustuvor hisoblanadi.

Muhokama (Discussion): Bugungi kunda xalqaro hamjamiyatda sirkulyar iqtisodiyot – globallashib borayotgan muammolarga yechim sifatida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Jahon ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida 18-asrda boshlangan sanoat inqilobi nafaqat qo'l mehnatidan ishlab chiqarishga o'tish jarayoni, balki jamiyat va kishilar hayotidagi ulkan o'zgarishlarning boshlang'ich nuqtasi ham bo'ldi. Aynan, atrof-muhitning ifloslanishiga, yerning degradatsiya bo'lishiga, ya'ni, tuproq erroziyasiga, o'rmonlarning qisqarishiga, biologik xilma-xillikning kamayishiga va iqlim o'zgarishiga, global miqyosda isishga olib kelgan eng katta sabab dunyoda sanoat ishlab chiqarishidir.

Dunyoda sanoat inqilobi tufayli zamonaviy ishlab chiqarish tizimi shakllanib, natijada milliardlab tonna zaharli moddalar suv, havo va tuproqqa chiqarilib, ekotizimni buzdi hamda biologik xilma-xillikni o'zgartirdi. Umuman jahon miqyosida joriy qilingan ekologik jihatdan neytral texnologiyalarning yo'qligi atmosfera va suv havzalarining ifloslanishiga hamda chiqindilar hajmining keskin darajada ortishiga olib kelmoqda. Shuning uchun ekologik vaziyat og'irlashib, atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiat bilan jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni muvofiqlashtirish zaruriyati hozirda eng ustuvor vazifalarga aylangan. Xususan, chiqindilarni betartib chiqarilishi, havo va suv resurslarining ifloslanishi, tabiiy resurslardan ayovsiz, tejamasdan foydalanilishi jahon hamjamiyatini muammoni yechadigan ijtimoiy-iqtisodiy tizimga o'tishga majbur qilmoqda. Bundan tashqari, jahonda misli ko'rilmagan darajada aholining o'sishi va texnologik yangiliklar kishilar iste'molining keskin ortishiga olib keldi. Bu esa, o'z navbatida, resurslarning cheklanganligini hisobga olgan holda, insoniyat bugungi kunda duch kelayotgan global miqyosdagi ko'plab ijtimoiy-iqtisodiy muammolar manbayi bo'lmoqda. Zero, 21-asrning 1-choragida dunyo aholisi 8,25 mlrd. kishini tashkil etmoqda. Jahonda aholi sonining o'sishidan eng ko'zga ko'rinadigan salbiy oqibat bu tabiiy resurslardan foydalanishning keskin ortishi, atrof-muhitning ifloslanishi hamda urbanizatsiyaning avj olishi va yer resurslarini jadal o'zlashtirilishi kabi tendensiyalar natijasida kelib ciqadi.

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD)[1] tomonidan tayyorlanadigan "Global Material Resources Outlook to 2060" prognozlariga ko'ra, jahon miqyosida materiallardan foydalanish hajmi yaqin kelajakda bugungi kundagiga nisbatan ikki baravar ko'payishi kutilmoqda. Shu bois OECD Bosh kotibi bo'lgan Anxel Gurria (Anksel' Gurria, Meksika): *"Materiallardan foydalanishning o'sishi, ularni qazib olish, qayta ishlash va chiqindilarning ekologik oqibatlari iqtisodiyotlarimizning resurs bazalariga bosimni kuchaytirishi va kelajakdagi farovonlikni xavf ostiga qo'yishi mumkin" deb*[2] *qayd qilgan*. OECD tomonidan 2019-yil 12-fevralda global prognoz bo'yicha berilgan bashoratda 2060-yilgacha jahonda xomashyo va materiallardan foydalanish hajmi, tarkibi va ekologik oqibatlari modellashtirilgan bo'lib, unda 61 turdagi material (biomassa, foydali qazilmalar/fosil yoqilg'i, metallar, no-metall minerallar) qamrab olingan. Bu prognozning asosiy xulosalariga ko'ra dunyo miqyosida materiallardan foydalanish hajmi keyinggi yarim asr mobaynida ikki baravardan ortiqqa oshadi. Xususan, dunyo miqyosida materiallardan foydalanish hajmi 2011 yilda taxminan 79 mlrd. tonnani tashkil etgan bo'lsa, bu 50 yildan keyin, ya'ni, 2060-yilda 167 mlrd. tonnaga teng bo'lishi yoki jahonda yarim asr mobaynida materiallardan foydalanish hajmi 2,1 baravardan ortiqqa ko'payishi kutilmoqda. Global hamjamiyatda materiallar talabi bunday o'sishining asosiy drayverlari sifatida taxminan dunyo aholisining jadal o'sib 10 mlrd. kishidan ortishi, global miqyosda yalpi ichki mahsulotning hajmi to'rt baravarga ko'payishi, urbanizatsiyaning faol avj olishi va infratuzilma qurilishlarining jadallik bilan rivojlanishi kabilar ko'rsatilmoqda. Ayni paytda, materiallar tarkibi bo'yicha o'sishning katta qismi nometall minerallar sifatida qum, shag'al, sement xomashyolariga hamda fosil yoqilg'ilariga to'g'ri kelishi kutilmoqda. Shu bilan birga metallar va biomassaning ham oshishi kuzatiladi, ammo, ularning nisbiy ulushi nisbatan kichik hajmlarda bo'ladi. Bundan tashqari, jarayonda alohidalashuv (decoupling) kuzatiladi. Ya'ni, iqtisodiy o'sish bir birlik YIMga

[1] OECD - The Organisation for Economic Cooperation and Development – Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti.
[2]Anxel Gurría (Anksel' Gurria, Meksika). https://www.oecd.org/en/publications/global-material-resources-outlook-to-2060_9789264307452-en.html (2006-yil 1-iyundan 2021-yil 31-maygacha OECDning Bosh kotibi lavozimida faoliyat yuritgan).

to‘g‘ri keladigan material sarfini kamaytiradi, ammo umumiy material sarfi hajmi baribir ortib boradi. Shu bois bu tendensiya yetarli hisoblanmaydi.

Mazkur jarayonda ekologik oqibatlar sifatida issiqxona gazlari ko’payadi, havoning ifloslanish darajasi ortadi, suv va yer resurslariga nisbatan bosimlar kuchayadi. Bunda, qazib olish va qayta ishlash bosqichlari asosiy ta’sir qiluvchi omillardan bo’ladi. Mintaqaviy jihatdan dinamik tendensiya sifatida materiallardan foydalanishning-intensiv o‘sishining katta qismi bugungi kunda rivojlanayotgan milliy iqtisodiyotlar hissasiga to’g’ri kelayotgan bo’lsa-da, materiallarning jon boshiga iste’moli hisobga olinganda OECD mamlakatlarining ulushi yetakchi va yuqori bo‘lib qolmoqda. Chunki, bu mamlakatlarda xomashyo savdosi va global qiymat zanjirlari muntazam ravishda chuqurlashib bormoqda.

Shuning uchun milliy iqtisodiyotda ekologik muammolarni bartaraf qilish va chiqindilar chiqarish hajmini jilovlash maqsadida xalqaro amaliyotda fiskal mexanizmlardan foydalanish imkoniyat yo’nalishlaridan biri sifatida ko’riladi. Xususan, materiallar bo‘yicha fiskal islohotlar sifatida tabiiy resurs soliqlarini amalga oshirish tavsiya qilinadi. Bunda tabiiy resurslardan soliq undirish, ya’ni, davlat tomonidan tabiiy resurslardan foydalanish yoki ularni qazib olishga qo‘yiladigan moliyaviy majburiyat bo‘lib, ular fiskal islohotlarning muhim vositasi sifatida qo’llaniladi. Buning maqsadi - resurslardan samarali foydalanishni rag‘batlantirish – korxonalar va iste’molchilar ko‘proq soliq to‘lamasliklari uchun resurslarni tejashga, qayta ishlashga va muqobil materiallardan foydalanishga harakat qiladi. Shuningdek, bu faoliyat davlat byudjetiga barqaror tushum ta’minlab berish usuli bo’lib, resurs soliqlari byudjet uchun qo‘shimcha daromad manbai hisoblanadi. Mazkur soliqni qo‘llanish sohalariga tabiiy qazilma boyliklari sifatida neft, gaz, ko‘mir, metall rudalari, yagona ekologik soliqlar sifatida suv resurslari, yer, o‘rmon va biologik resurslardan foydalanish kabilar kiradi. Shuningdek, karbon solig‘i energiya ishlab chiqarishda chiqindilar hajmiga qarab undiriladi va unga sement, plastik, alyuminiy kabi katta uglerod izi qoldiradigan materiallardan olinadigan soliqlar ham ko’zda tutiladi. Ushbu materiallardan foydalanganlik uchun soliq undirishning afzalliklari sifatida resurslardan ortiqcha foydalanishning cheklanishini, qayta ishlash va “yashil texnologiyalar”ning rag‘batlanishini, bozorni yanada barqaror va raqobatbardosh bo’lishini keltirish mumkin. Shu bilan bir qatorda materiallardan foydalanganlik uchun soliq undirishning o’ziga xos muammoli jihatlari ham mavjud bo’lib, ularga, to‘g‘ri narxlash belgilash masalasi murakkab va qaysi resursga qancha soliq belgilash jumboqli bo’lishini, iqtisodiy yuk riskining aholiga (masalan, elektr yoki benzin narxiga) yuklab yuborilishini, ayrim mamlakatlarda sanoat raqobatbardoshligining pasaytirishini kiritish mumkin. Demak, bu soliqlar iqtisodiy o‘sishni ekologik barqarorlik bilan uyg‘unlashtirish maqsadida resurslardan foydalanishga soliq orqali “real xarajat”ni qo‘shish mexanizmi hisoblanadi.

Zero, sirkulyar iqtisodiyot modeli bilan fiskal mexanizmlar o‘rtasida o’zaro bog‘liqlik va bir-birini to’ldiruvchanlik xususiyati mavjud. Aynan, sirkulyar iqtisodiyotning asosiy maqsadi — resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va iqtisodiy faoliyatni ekologik barqarorlik bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan. Fiskal mexanizmlar sifatida soliqlar, subsidiyalar, imtiyozlar, moliyaviy rag‘batlar orqali davlat iqtisodiy subyektlarning resurslardan foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, atrof-muhitni muhofaza qilish borasida qarorlar qabul qilishiga ta’sir qiladi va ekologik mas’uliyatni kuchaytiradi. Shu orqali tabiiy resurs soliqlarining ahamiyati kelib chiqadi. Tabiiy resurs soliqlari (resource taxes, extraction taxes) – bu qazib olinadigan xomashyo (neft, gaz, ko‘mir, metall, suv, o‘rmon, tuproq va boshqalar)dan foydalanishga qo‘yiladigan

soliqlardan tashkil topadi. Bunday soliqlarning vazifalari bu resurslardan tejamkor foydalanishga undash, qimmat resurslarga qo‘shimcha soliq yuklash orqali korxonalarni qayta ishlashga va muqobil materiallardan foydalanishga yo’naltiradi. Shuningdek, resurslar cheklanganligini aks ettirish – bozorda tabiiy resurslarning real ijtimoiy qiymatini ko‘rsatib beradi. Bundan tashqari, byudjetga daromad manbai bo’lib, u mablag‘lar yashil texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlashga va chiqindilarni qayta ishlash infratuzilmasini rivojlantirishga sarflanishi mumkin.

Jahon amaliyotida buning aniq namunalarini kuzatish mumkin. Xususan, Finlyandiya va Shvetsiya kabi mamlakatlarda suv va qazilma boyliklariga joriy etilgan soliqlar qayta ishlash industriyasi rivojlanishiga kuchli ta’sir ko’rsatgan. Sirkulyar iqtisodiyot nuqtayi-nazaridan Finlyandiya tajribasida suv resurslaridan soliq undirish amaliyoti mavjud. Ma’lumki, Finlyandiya ko‘llar mamlakati bo‘lsa-da, suvdan foydalanish solig‘i (Water abstraction charge) joriy etilgan. Bu soliq suvni ko‘p iste’mol qiluvchi sanoat (energetika, pulpa va qog‘oz ishlab chiqarish) uchun mo‘ljallangan bo’lib, korxonalar suvni qayta ishlatish texnologiyalariga o‘tishga majbur bo‘ldi. Natijada, pulpa-qog‘oz sanoatida chiqindi suvni qayta ishlash 90% gacha yetgan. Shuningdek, Finlyandiyada mineral resurslardan foydalanganlik uchun qazilma sanoatlariga soliqlar bosqichma-bosqich oshirib borilgan. Natijada mahalliy sanoatda “foydalanish → tashlash” modelidan “qayta ishlash→ikkilamchi resursdan foydalanish” modeliga o‘tilgan hamda metallurgiya sektorida ikkilamchi mis va alyuminiy ulushi sezilarli darajada ortgan.

Finlyandiyada yuritilgan fiskal siyosatning qayta ishlash industriyasiga ta’siri ham o’ziga xos bo’lib, 2000-yillardan boshlab qog‘oz va plastmassa chiqindilarini yig‘ish bo‘yicha keng ko‘lamli tizim yaratilgan, fiskal bosim tufayli korxonalar chiqindi sarfini kamaytirib, qayta ishlashga investitsiya kirita boshlagan. Ushbu faoliyat tufayli bugungi kunda Finlyandiya qattiq chiqindilarning taxminan 55–60% ini qayta ishlamoqda.

Sirkulyar iqtisodiyot amaliyotini rivojlantirish borasida Shvetsiya tajribasi ham muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Xususan, Shvetsiyada suv resurslariga belgilangan soliqlar bevosita qayta ishlash industriyasiga emas, balki energiya va resurs samaradorligiga ta’sir qilgan. Chunki, bu mamlakatda ifloslangan chiqindi suvlar uchun yuqori to‘lovlar belgilangan. Buning natijasi o’laroq korxonalar chiqindi suvlarni tozalash va qayta ishlatish texnologiyalariga sarmoya kiritgan. Shuningdek, Shvetsiya Yevropaning eng yirik temir rudasi eksportchisi bo’lib, u mamlakatda resurs soliqlari va chiqindi poligonlariga solinadigan soliqlar sirkulyar iqtisodiyot modelini shakllantirishda katta ahamiyatga ega bo’lgan. Shu bois, 2000-yillardan boshlab chiqindilarni poligonlarga olib chiqish o‘rniga, uni qayta ishlash va energiya ishlab chiqarishda foydalanish avj olgan. Mazkur chora-tadbirlarning qayta ishlash industriyasiga ta’siri o’ziga xos bo’lib, 2000-yildan keyin chiqindilarni poligonga tashlash 80% gacha kamaygan. Chunki, bu borada belgilangan soliqlar juda yuqori bo‘lgan. Shuning uchun Shvetsiya bugungi kunda chiqindilarning taxminan 99% ini qayta ishlayotgan yoki energiyaga aylantirayotgan mamlakat hisoblanadi. Ayni paytda, bu mamlakatda mahsulot ishlab chiqaruvchilar uchun “Kengaytirilgan ishlab chiqaruvchi mas'uliyati (Extended Producer Responsibility-EPR)” tizimi fiskal mexanizmlar bilan uyg‘unlashgan holda tashkil etilgan.

Umumiy xulosa sifatida Finlyandiyada resurs va suv soliqlari sanoatni resurslarni tejash va ikkilamchi xomashyo asosida ishlab chiqarishga majbur qilgan bo’lsa, Shvetsiyada esa fiskal mexanizmlar asosan chiqindini poligondan chetlashtirishni va qayta ishlash hamda energiya olish amaliyotini kuchaytirishga omil bo’lgan. Bundan tashqari, ikkala davlatda ham soliq

mexanizmlari sirkulyar iqtisodiyotga o‘tishda asosiy rag‘batlantiruvchi vosita bo‘lib xizmat qilgan.

Finlyandiya bilan Shvetsiyada sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirishda fiskal mexanizmlar[3] samarasi

Element	**Finlyandiya**	**Shvetsiya**
Suv soliqlari	Sanoatda suvni qayta sirkulyatsiya qilish tizimini joriy etishga majbur qilgan	Ifloslangan suvni kamaytirish va tozalash texnologiyalariga investitsiya qilish rag‘batlantirilgan
Qazilma boyliklari soliqlari	Metallurgiya sanoatida ikkilamchi xomashyo ulushi ortgan	Chiqindini poligonga chiqarish qimmatlashib, qayta ishlash va energiya olish rag‘batlangan
Natija	Resurslarni qayta ishlash hajmi taxminan 55–60%gacha chiqqan	Resurslarni qayta ishlash + energiyaga aylantirish taxminan 99%gacha yetgan
Asosiy model	“Ikkilamchi resurslardan foydalanish”	“Chiqindini energiyaga aylantirish + qayta ishlash”

Ayni paytda, jahonda beqiyos muvaffaqiyatlarga erishayotga Xitoy Xalq Respublikasi (XXR) iqtisodiyotida ham atrof-muhitni muhofaza qilish va chiqindilarni cheklash orqali ekologiyani himoyalashga ustuvor ahamiyat berilmoqda. Xususan, bu mamlakatda ko‘mir qazib olish uchun joriy etilgan soliq karbon emissiyalarini kamaytirishda muhim omil sifatida ta’sir qilayotganini ko’rish mumkin. Milliy iqtisodiyot sifatida XXR dunyoda eng katta ko‘mir ishlab chiqaruvchisi va iste’molchisi bo‘lib, bu mamlakatda yillik elektr energiyasining taxminan 60%dan ortig’i ko‘mir hisobiga olinadi. Shu sababli bu mamlakatda karbon (CO_2 - karbon dioksid, karbonat gazi, SO_2 - Sulfur dioksid (Oltingugurt (IV) oksidi), NOx - azot oksidlari) emissiyalarining katta qismi ko‘mirga bog‘liq holda chiqariladi. Shu bois, Xitoyda ko‘mir qazib olish va undan foydalanishni tartibga solish bo’yicha ko‘mir qazib olish solig‘i 2014-yilda “Resource Tax Reform (Resurs soliq islohoti)” dasturi doirasida ko‘mirga nisbatan hajm asosida emas, balki qiymat asosida joriy qilingan. Dastlab, ishlatilgan ko’mirning tonnasi bo‘yicha past soliq stavkalari qo‘llanilgan bo’lsa, keyinchalik bozor narxiga bog‘liq ravishda 3%dan 10%gacha bo’lgan shkala doirasida soliq undirilishi joriy etilgan. Bu soliqdan tashqari “Environmental Protection Tax Law” (Atrof-muhitni muhofazalash bo'yicha soliq qonuni, 2018) qabul qilinishi orqali ifloslantiruvchi korxonalar uchun qo‘shimcha xarajatlar keltirib chiqarilgan. Ushbu mexanizm orqali karbon emissiyalariga ta’sir ko’rsatilishi natijasida iqtisodiy rag‘bat bo’yicha soliq ko‘mir qazib olish tannarxini oshirgan va ba’zi eskirgan shaxtalar yopilishiga olib kelgan. Shuningdek, energiya ishlab chiqaruvchi kompaniyalar arzon va toza muqobil bo’lgan tabiiy gazga, quyosh, shamol energiyalariga o‘ta boshlagan.

Bundan tashqari, energiya samaradorligini oshirish borasidagi yondashuvlar tufayli yirik elektr stansiyalarida ko‘mir iste’moli kamaygan va energiya intensivligi 2014–2020 yillarda taxminan 19% gacha qisqargan. Qolaversa, karbon emissiyasi ham kamayish tendensiyasiga ega bo’lib bormoqda. Xitoyda, 2014-yildan keyin umumiy energiya balansida ko‘mirning ulushi bosqichma-bosqich kamaytirilib, borilmoqda. Jumladan, bu ko’rsatkich 2011-yilda 70%ni tashkil etgan bo‘lsa, 2022-yilda 56% gacha tushgan. Shuningdek, XXRda 2020-yildan boshlab karbon emissiyasining o‘sish sur’ati sezilarli darajada pasayganini xalqaro kuzatuvchilar qayd qilgan.

[3] Mavzuga oid manbalar asosida tuzildi.

XXRda yashil moliya mexanizmlarini rivojlantirish uchun soliqdan tushgan mablag‘lar qayta tiklanuvchi energiya va ekologik loyihalarga yo‘naltirilgan. Xitoy milliy iqtisodiyotida ko‘mir qazib olish solig‘i ko‘mir narxini oshirib, muqobil energiya manbalarini raqobatbardosh holatga keltirgan bo’lsa, eskirgan va tabiatni ifloslantiruvchi shaxtalar yopilib, karbon emisiyalarining qisqarishiga yordam bergan. Lekin, XXR iqtisodiyotida hali ham ko‘mirga kuchli darajada bog‘liqlik mavjud va soliq mexanizmlari faqat boshqa siyosatlar bilan birgalikda (subsidiyalar, kvotalar, yashil texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash) olib borilganda samarali natijalar bergan.

Xulosa (Conclusion): Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqib xulosa qilganda, sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirishda fiskal mexanizmlar resurslardan samarali foydalanish borasida iqtisodiy intizomni kuchaytiradigan, atrof-muhitga zarar yetkazuvchi faoliyatlarning xarajatlarini ko’paytiradigan, qayta ishlash va ekologik innovatsiyalarni iqtisodiy jihatdan jozibador qiladigan amaliyot hisoblanadi. Bundan, barqaror iqtisodiy o‘sish va ekologik muvozanatni ta’minlashda fiskal mexanizmlar asosiy instrumentlar qatorida xizmat qilayotganligi kelib chiqadi. Shu bois, Fiskal mexanizmlar sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirishda asosiy omil hisoblanadi. Milliy bozor uchun ushbu mexanizmlarni bosqichma-bosqich joriy etish, xalqaro tajribadan foydalanish va iqtisodiy tuzilmalarni moslashtirish talab etiladi.

FOYDALANILGAN VA TAVSIY ETILADIGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi **(**2022-yil 2-dekabrdagi PQ-436-son) qaroriga 1-ILOVA.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019 — 2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “Yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi (2019-yil 4-oktabrdagi PQ-4477-son) qaroriga 1-ILOVA
3. Geissdoerfer, M., Savaget, P., Bocken, N. M. P. & Hultink, E. J. (2017) “The Circular Economy — A new sustainability paradigm?”, Journal of Cleaner Production, 143, pp. 757–768. https://www.sciencedirect.com.
4. Stahel, W. R. (2013) ‘Policy for material efficiency — Sustainable taxation as a departure from the throwaway society’, Philosophical Transactions of the Royal Society A, 371(1986). https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098.
5. OECD (2019) Global Material Resources Outlook to 2060: Economic Drivers and Environmental Consequences. Paris: OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/ publications/global-material-resources-outlook-to-2060.
6. Svatikova, K., Brown, A. & Börkey, P. (2025) Economic instruments for a resource-efficient circular economy. Paris: OECD. https://www.oecd.org/en.
7. OECD (2016) Extended Producer Responsibility: Policy Highlights. Paris: OECD. Available at: https://www.oecd.org/environment/waste/extended-producer-responsibility.htm.
8. European Environment Agency (EEA) (2022) ‘The role of environmental taxation in supporting sustainability transitions’, EEA briefing. https://www.eea.europa.eu.
9. European Commission — DG CLIMA (n.d.) ‘EU Emissions Trading System (EU ETS)’. https://climate.ec.europa.eu/eu-action/carbon-markets/eu-emissions-trading-system-eu-ets_en.

YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISHDA QISHLOQ XO‘JALIGI YERLARIDAN FOYDALANISH TIZIMINI MODERNIZATSIYA QILISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Safiyeva Nigora Nurmuxamadovna
Guliston davlat universiteti, PhD.,v.b. dotsent
https://doi.org/10.5281/zenodo.17287504

Annotatsiya. *Jahonda qishloq xo‘jaligi yerlaridan foydalanish tizimini modernizatsiya qilishni takomillashtirishga oid ko‘plab ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. “Yer fondini saqlab qolish va ulardan foydalanishni tartibga solish, qishloq xo‘jaligi yerlaridan foydalanuvchi xo‘jaliklarning aholi bandligini ta’minlash va daromad manbai sifatidagi rolini oshirish, qishloq xo‘jalik mahsulotlarini yetishtirish va taqsimlash, mahalliy va global bozorlarda oziq-ovqat barqarorligini ta’minlash, yangi texnologiyalar, yashil iqtisodiyot mezonlarini joriy qilish, atrof-muhitga moslashuvchan yondashuvni qo‘llab-quvvatlash, tabiiy resurslardan, shu jumladan yer resurslaridan oqilona foydalanish va barqaror rivojlanishni ta’minlash masalalari bu boradagi ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan hisoblanadi.[1]*

Kalit so‘zlar: *yer resurslari, qishloq xo‘jaligi yerlari, yer toifalari, yer degradatsiyasi, yerdan tizimli foydalanish.*

Аннотация. *В мире проводится множество научных исследований по совершенствованию модернизации системы использования сельскохозяйственных земель. "Сохранение земельного фонда и регулирование его использования, повышение роли хозяйств, использующих сельскохозяйственные земли, в обеспечении занятости населения и источников дохода, выращивание и распределение сельскохозяйственной продукции, обеспечение продовольственной устойчивости на местных и глобальных рынках, внедрение новых технологий, критериев зеленой экономики, поддержка гибкого подхода к окружающей среде, рациональное использование природных ресурсов, включая земельные ресурсы, и обеспечение устойчивого развития являются приоритетными направлениями научных исследований в этой области."[1]*

Ключевые слова: *земельные ресурсы, сельскохозяйственные земли, категории земель, деградация земель, системное использование земель.*

Abstract. *In the world, many scientific studies are being conducted on improving the modernization of the agricultural land use system. "The issues of preserving the land fund and regulating its use, increasing the role of farms using agricultural land as a source of employment and income, growing and distributing agricultural products, ensuring food sustainability in local and global markets, introducing new technologies, green economy criteria, supporting an environmentally friendly approach, rational use of natural resources, including land resources, and ensuring sustainable development are among the priorities of scientific research in this area."[1]*

Keywords: *land resources, agricultural lands, land categories, land degradation, systemic land use.*

Yangi O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi yerlaridan foydalanish tizimini modernizatsiya qilishni takomillashtirish ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Hozirda “O‘zbekiston umumiy yer fondining qariyb 59 foizi qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlar bo‘lib, uning 9 foizdan oshiqroq qismi sug‘oriladigan yerlardir. So‘nggi yillarda qishloq xo‘jaligi yerlaridan maqsadli va samarali foydalanmaslik, ulardan noqishloq xo‘jaligi maqsadlarida foydalanish holatlari, yerlar unumdorligining pasayib ketish holatlari uchramoqda. Respublika iqtisodiyotini modernizatsiyalash sharoitida tarmoqda faoliyat yurituvchi fermer, dehqon va tomorqa yerlaridan samarali foydalanish, oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash hamda eksport salohiyatini oshirish eng ustuvor vazifalarimizdan bo‘lib qolmoqda. Shu boisdan ham qishloq xo‘jaligida asosiy ishlab chiqarish vositasi bo‘lgan yer resurslaridan foydalanish tizimini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy asoslarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy tavsiyalar hamda amaliy takliflarni ishlab chiqishga yo‘naltirilgan dissertatsion tadqiqotlar dolzarb ahamiyatga ega hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili.O‘zbekiston sharoitida yer resurslaridan oqilona va samarali foydalanish masalalari ushbu yo‘nalishlarda ilmiy-amaliy tadqiqotlar olib borgan A.M.Sodiqov, F.Q.Qayumov, R.H.Husanov, O‘.P.Umurzakov, G.K.Saidova, M.S.Abdullaeva, A.A.Abdug‘aniev, Sh.T.Yergasheva, M.V.Kim, A.Latipov, K.Ubaydullaev, A.S.Chertoviskiy, Q.A.Choriev, S.Avezbaev, N.S.Xushmatov, T.X.Farmonov, O.Murtazaev, Ye.F.Trushin, A.K.Bazarov, Q.R.Raxmonov, A.R.Babajonov va boshqa agrar iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlarida alohida o‘rin tutadi.[2]

O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi yerlaridan foydalanish tizimini modernizatsiya qilishni rivojlantirish, eng avvalo, tarmoqda yerdan foydalanuvchilar bo‘lgan fermer, dehqon va tomorqa xo‘jaliklari faoliyatini rivojlantirishni taqozo etadi. Bu esa, o‘z navbatida, qishloq xo‘jaligida yerdan foydalanish bilan bog‘liq muammolar, qishloq xo‘jaligini tezkor rivojlantirish, oziq-ovqat xavfsizligining tobora chuqurlashishi, qishloq xo‘jaligida resurslardan samarali va oqilona foydalanishni rivojlantirish hozirgi kundagi dolzarb masala bo‘lganligi bois, ushbu masala tadqiqot mavzusi sifatida tanlanishiga asos bo‘ladi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqot jarayonida mantiqiy, o‘zaro qiyoslash, konstruktiv-hisoblash, monografik, ekspert baholash, amaliy statistik tahlil, ekonometrik va prognozlash kabi usullardan foydalanilgan.

Natija va muhokamalar.

Yerning jamiyatdagi ahamiyati beqiyosdir. “Unda insonlar yashashi uchun binolar quriladi, turli maxsulotlar yetishtiriladi. Yerga urug‘, ko‘chat ekib ishlov berish natijasida turli xildagi maxsulotlar yetishtiriladi. Ingliz iqtisodchisi Uilyam Pettining aytishicha, “yer boyliklar onasi”dir. Yerdan asosiy vosita sifatida foydalanishda uning bir qancha xususiyatlarini e’tiborga olish maqsadga muvofiqdir:

- Yer maydonlarining cheklanganligi va takror ishlab chiqarilmasligi.
- Yerning tabiat mahsuli ekanligi. Yerni inson ishlab chiqara olmaydi.
- Yer- qishloq xo‘jaligining abadiy ishlab chiqarish vositasidir.
- Yerni turg‘un holatda joylashgan bo‘lib, boshqa joyga ko‘chirishning imkoniyati cheklangan”[3]

-Yerning tuproq unumdorligining mavjudligi, parvarishlash natijasida uning yaxshilanib borishi xususiyatlaridir. Lekin boshqa asosiy vositalar ishlab chiqarish jarayonida qatnashib vaqt

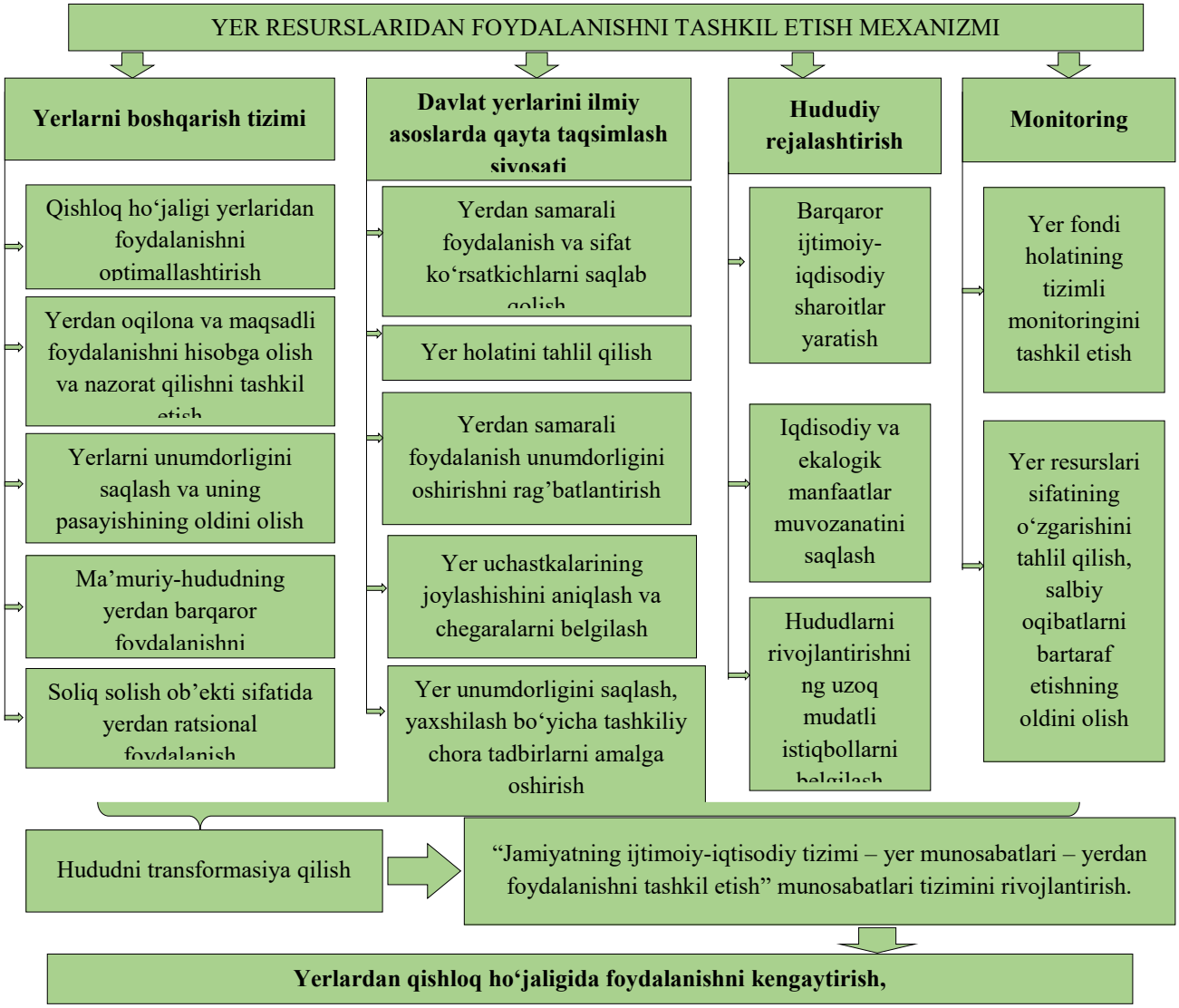
o‘tishi bilan ham jismoniy ham ma’naviy jihatdan eskiradi. Lekin yerning ham unumdorligi cheklanmagan degani emas. Shunday ekan, yerning unumdorligidan tadbirkorlik bilan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Yer resurslarning cheklanganligi va ularga bo‘lgan talabning ortib borishi kamyoblik muammosini yuzaga keltirmoqda. Dunyodagi aholi sonining o‘sishi tabiiy resurslarga bo‘lgan talabni oshirib, ularning tezroq tugashiga olib kelmoqda. Ba’zi resurslar noqonuniy ravishda qazib olinib, atrof-muhitga zarar yetkaziladi va ularning qayta tiklanishi qiyinlashadi. Ekologik muammolar – global isish, deforestatsiya va suv resurslarining ifloslanishi yer resurslarining kamayishiga sabab bo‘lmoqda. Qayta tiklanmaydigan resurslardan haddan tashqari foydalanish ko‘mir, neft va tabiiy gaz kabi yoqilg‘i manbalarining ko‘p ishlatilishi ularning kamayib borishiga olib keladi.

Yer resurslarining kamyobligi jiddiy global muammo bo‘lib, uning oldini olish uchun har bir kishi va jamiyat o‘z hissasini qo‘shishi zarur. [4]

Yerlardan tizimli foydalanishni tashkil etish mexanizni to‘rt qismdan iborat bo‘lib, ularga(1-rasmga qarang):

1. Yerlarni boshqarish tizimi. Bu borada qishloq xo‘jaligi yerlaridan foydalanishni optimallashtirish; yerdan oqilona va maqsadli foydalanishni hisobga olish va nazorat qilishni tashkil etish;yerlarning unumdorligini saqlash va uning pasayishining oldini olish; ma’muriy hududning yerdan barqaror foydalanishini shakllantirish; yerdan foydalanuvchilarning bilim va malaka talablarini kuchaytirish va bu borada amalda qat’iy chora tadbirlarni amalga oshirish lozimdir.Shuning bilan birga bunda,yerlarning raqamli hisobini yuritish; yerlarning raqamli kartalarini yaratish, GPS va GIS texnologiyalari yordamida yerlar haqidagi ma’lumotlarni to‘plash va saqlash tadbirlarini amalga oshirish;yerlar bo‘yicha ma‘lumotlar bazasini yaratish; yerlar haqida barcha zaruriy ma‘lumotlar (mulkiy huquqlar, foydalanish maqsadlari, yerning sifat holati va boshqalar) yagona platformada jamlash tadbirlari amalga oshiriladi.

2. Davlat yerlarini ilmiy asoslarda qayta taqsimlash siyosati. Davlat yerlarini ilmiy asoslarda qayta taqsimlash siyosati yer resurslarini samarali taqsimlash va ular bo‘yicha ilmiy yondashuvlarni joriy qilishga qaratilgan. Bu jarayon quyidagilardan iborat:yerdan samarali foydalanish va sifat ko‘rsatkichlarini saqlab qolish; yer holatini tahlil qilish; yerdan samarali foydalanish unumdorligini oshirishni rag‘batlantirish; yer unumdorligini saqlash, yaxshilash bo‘yicha tashkiliy chora tadbirlarni qo‘llash, yashil iqtisodiyot me’zonlarini qo‘llash tadbirlari amalga oshiriladi.Bunda asosan, yerlarni qayta taqsimlashning ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik tahlillarini amalga oshirish, yerlarning optimal foydalanuvchi taqsimoti haqidagi ilmiy izlanishlarni olib borish; yerni qayta taqsimlashda adolatli va samarali prinsiplarni belgilash, bu jarayonni ilmiy asosda amalga oshirish; yerlarning huquqiy va iqtisodiy nuqtai nazardan qayta taqsimlanishi, davlat yerlarining turli sektorlarga taqsimlanishi; taqsimlash jarayonini doimiy ravishda kuzatib borish va mavjud muammolarni aniqlash mishlari bajariladi.

1-rasm. Yer resurslaridan foydalanishni tashkil etish mexanizmi

3. Hududiy rejalashtirish.Yer resurslaridan tizimli foydalanishni tashkil etish mexanizmining bu qismida barqaror ijtimoiy - iqtisodiy sharoitlar yaratish; iqtisodiy va ekologik manfaatlar muvozanatini saqlash; hududlarni rivojlantirishning uzoq muddatli istiqbollarini belgilash kabi tadbirlar amalga oshiriladi.ududiy rejalashtirish – bu yer resurslarini hududlarda rivojlantirish, ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik ehtiyojlarni hisobga olgan holda ulardan foydalanish jarayonidir. Bundan tashqari hududda infratuzilmani (yo‘llar, kommunikatsiyalar, elektr va suv tarmoqlari) rivojlantirish uchun zaruriy rejalashtirish va ekologik barqarorlikni hisobga olish ya’ni yerlarni taqsimlashda ekologik muvozanatni saqlash va tabiiy resurslarni ehtiyotkorlik bilan boshqarish jarayonlarini amalga oshirishdir.

4. Monitoring. Monitoring tizimi yer resurslaridan samarali foydalanishni kuzatib borish, o‘zgarishlarni tahlil qilish va zarur choralar ko‘rishni ta’minlaydi. Bunda yer fondi holatining tizimli monitoringini tashkil etish, yer resurslari sifatini o‘zgarishini tashkil qilish, salbiy oqibatlarnibartaraf etishning oldini olish tadbirlari amalga oshiriladi.Bunda asosan davomli monitoring tizimini yaratish, kuzatuvlar va hisobotlar tayyorlash, tahlil va prognoz qolish,

monitoring natijalarini mahalliy va davlat organlarining ishtirokida muhokama qilish hamda zarur choralar ko‘rish tadbirlari amalga oshiriladi.

Yer resurslaridan foydalanish tizimining iqtisodiy mexanizmi nazariy jihatdan yerning o‘ziga xos xususiyatlari, yerga bo‘lgan mulkchilik munosabatlarining o‘zgarishi, yerning qiymati, yer solig‘i, yer ijarasi va yer rentasi kabi jarayonlarning o‘zaro yaxlitligini nazarda tutadi. Ularning har birini o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilish yer resurslaridan foydalanish tizimining iqtisodiy mexanizmini asoslashda muhim omil bo‘lib xizmat qilishi bilan birgalikda yer resurslaridan foydalanish tizimini erkinlashtirishda qaysi iqtisodiy usullardan qanday foydalanish yuqori samaradorlikni ta’minlashda ustuvor ahamiyatga egaligini belgilashda ham yordam beradi.

Har bir hududning agroiqlimiy va ekologik xususiyatlariga asoslanib yerlarni foydalanish uslublarini moslashtirish orqali degradatsiyaning oldi olish va resurslardan foydalanish samaradorligi oshirish oqraqil agroekologik differensiatsiyalash mumkin. Qishloq xo‘jaligi yerlariga yo‘naltirilgan xususiy va davlat sarmoyalarni jalb etish, foydalanuvchilarga soliq imtiyozlari, subsidiya va grantlar berish orqali innovatsion texnologiyalarni joriy etish rag‘batlantiriladi. Yerga egalik va foydalanish huquqlarining huquqiy aniqligi, yer egalari o‘rtasida bozor mexanizmlarining rivojlanishi, davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash orqali tizimli modernizatsiya ta’minlanadi. Shunday qilib, mazkur tushuncha zamonaviy raqamli yondashuvlar va ekologik-iqtisodiy mezonlarga asoslangan holda qishloq xo‘jaligi yerlaridan foydalanish tizimining kompleks modernizatsiyasini amalga oshirish mumkin. Bu esa agrar islohotlarning barqarorlik va samaradorlik nuqtai nazaridan yangi bosqichga o‘tishini ta’minlaydi.

Yer resurslaridan foydalanish samaradorligi huquqiy va boshqaruv tizimining izchil ishlashiga bog‘liq, yerga egalik huquqining aniqligi – yer bozori shakllanishining asoslanishi, yer bozorlarining rivojlanishi, yerga bo‘lgan iqtisodiy munosabatlarni tartibga soladi va samarali yer siyosatini shakllantiradi, korrupsiya va byurokratiyani kamaytiradi. Har bir yo‘nalishning tizimdagi o‘rnini aniq belgilaydi, qaror qabul qiluvchilar uchun strategik rejalashtirishda yo‘l-yo‘riq bo‘lib xizmat qiladi, resurslar taqsimotini ustuvorlikka qarab tashkil etishga yordam beradi. Qishloq xo‘jaligi yerlaridan foydalanish tizimini kompleks modernizatsiya qilish uchun zarur bo‘lgan to‘rtta asosiy yo‘nalish va ularning o‘zaro aloqadorligini aniq va tushunarli tarzda aks ettiradi. Bu model ilmiy asoslangan, tizimli va amaliy yondashuv orqali agrar sektorni barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi. Shundan kelib chiqib quyidagicha umumlashtirilgan, ya’ni, uslubiy yondashuvga ko’ra “qishloq xo’jaligi yerlaridan foydalanish tizimini modernizatsiya qilish” tushunchasining iqtisodiy mazmuni raqamli texnologiyalar, agroekologik differentsiatsiya va investitsion rag’batlantirish asosida er resurslaridan samarali va barqaror foydalanishni ta’minlashga qaratilgan iqtisodiy, agrotexnologik va institutsional mexanizmlarni takomillashtiruvchi innovatsion islohotlar majmuasi nuqtai nazaridan takomillashtirilgan.

Xulosa

Yer resurslarning cheklanganligi va ularga bo‘lgan talabning ortib borishi kamyoblik muammosini yuzaga keltirmoqda. Yerdan zamon talablariga mos ravishda foydalanish muammosi kompleks tarzda bo‘lib, u iqtisodiy, ijtimoiy, huquqiy, rekreatsion-sog‘lomlashtirish, tabiatni muhofaza qilish, tashkiliy-hududiy, axborot, innovatsion, texnologik, tadbirkorlik kabi jihatlarga xos masalalarni yechishni taqozo qiladi. Yerdan foydalanish ko‘p jihatdan undan foydalanishni to‘g‘ri tashkil qilish va boshqarishga bog‘liqdir va pirovard natijada samaradorlikni ko‘zlovchi murakkab tizimni tashkil etishi kerak. Ayni shu nuqtai nazardan ham yerdan foydalanishga

kontseptual jihatdan iqtisodiy asosga qurilgan tizimli yondashuv bo‘lishi maqsadga muvofiqdir. Qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020–2030 yillarga mo‘ljallangan strategiyasining yer va suv resurslaridan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilish tizimini takomillashtirish va uning tarkibiy elementlarini yanada kuchaytirishni taqozo etadi. Bunda, avvalambor, ilmiy-metodologik jihatdan yerdan foydalanish tizimi hamda uning iqtisodiy mexanizmi yerdan foydalanishning va uning kategoriyalarining mazmun-mohiyati hamda o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlashimiz mumkin va lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. https://youtube.com/watch?v=vM-sEhKqRYc&si=lKGwAi0tQ43exTc- O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vaziri akademik I.Y.Abdurahmonov va H.Ermatov “Yuzma yuz +” ko‘rsatuvi suhbati.2025 yil
2. “Qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlardan oqilona foydalanish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 914-sonli qarori 30.12.2024y.
3. www.cer.uz
4. Ткачук С.А. Управление земельными ресурсами (Вопросы общей теории): Учебное пособие. – Целиноград, ЦСХИ, 1986. – 92с. С.11.
5. A.S.Altiyev,“Yer resurslaridan foydalanish tizimini tartibga solish muammolari”:Monografiya-Toshkent 2018-234b
6. Usmanov Yu.A. “Degradadsiyaga uchragan sug’oriladigan yerlarni tiklash va foydalanishga kiritish mexanizmlarini takomillashtirish”:Monografiya-T. 2024-156 b.
7. www.priroda.ru

OLIY TA'LIM TIZIMIGA "YASHIL" INVESTITSIYALARNI KIRITISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI.

Jonuzokov Mirzabek Kulmamatovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
"Iqtisodiyot va menejment" kafedrasi o'qituvchisi, PhD.
https://doi.org/10.5281/zenodo.17287526

Annotatsiya. *Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida "yashil" investitsiyalar tamoyillarini manbalari va turlarini tadqiq etish, oliy ta'lim tizimidagi barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish yo'llari tahlil qilingan. Shuningdek, yashil texnologiyalarni o'quv jarayoniga integratsiyalash, yashil kampuslar tashkil etish va ilmiy tadqiqotlar orqali ekologik innovatsiyalarni rivojlantirishning dolzarb yo'nalishlari ko'rib chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *yashil iqtisodiyot, oliy ta'lim, ekologik barqarorlik, yashil texnologiyalar, yashil kampus, ekologik madaniyat.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются направления внедрения принципов зеленой экономики в систему высшего образования, формирование экологической культуры среди студентов и достижения целей устойчивого развития. Также анализируются интеграция зеленых технологий в учебный процесс, создание зеленых кампусов и развитие экологических инноваций через научные исследования.*

Ключевые слова: *зеленая экономика, высшее образование, экологическая устойчивость, зеленые технологии, зеленый кампус, экологическая культура.*

Annotation. *This article explores the main directions for promoting green economy principles in higher education, focusing on the development of ecological awareness among students and the achievement of sustainable development goals. It also analyzes the integration of green technologies into the curriculum, the establishment of green campuses, and the advancement of ecological innovations through scientific research.*

Keywords: *green economy, higher education, ecological sustainability, green technologies, green campus, ecological culture.*

Kirish.

Jahon iqtisidiyotining global miqyosidagi keyingi taraqqiyoti, XXI asrda "yashil iqtisodiyot"ga o'tishmi barqaror taraqqiyotning muhim strategik maqsadi sifatida yuqori malakali kadrlar tayyorlashga ustuvorlik berishni taqozo etadi. Mazkur jarayonga oliy ta'lim muassasalani investitsion jozibadorligini oshirishda, yashil iqtisodiyotning muhim asosi hisoblangan "yashil" investitsiyalarni jalb qilishni ko'paytirish alohida ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2025-yil 10-iyun kuni bo'lib o'tgan IV Toshkent xalqaro investitsiya forumining yalpi majlisida barqaror rivojlanish yo'lidan borayotgan davlatlar o'zaro hamkorlikni kuchaytirishi lozimligini ta'kidlab, mamlakatda "yashil" iqtisodiyot modeliga bosqichma-bosqich o'tish jarayoni boshlanganini va ehtiyojga mos xorijiy investitsiyalarni kiritish zarurligini ta'kidladi. Jumladan, "biz uchun investisiya – faqatgina moliyaviy manba emas. Bu –

texnologiya, bilim, malakali kadrlar, xalqaro ishlab chiqarish zanjiriga qo‘shilish, ya'ni, haqiqiy taraqqiyot demakdir” [4].

Shunday ekan, respublikamizda “yashil” iqtisodiyotni shakllantirish bo‘yicha yuqori malakali oliy ma’lumotli kadrlar tayyorlash imkoniyatini yaratadigan 200 dan ortiq davlat va xususiy oliy ta’lim muassasalari xorijiy investitsiyalarni jalb etish, hukumatimizning asosiy strategik maqsadlaridan hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili.

Yashil iqtisodiyot masalasi qator olimlar va soha mutaxassislari tomonidan chuqur tadqiq etilgan. Shunday ekan, “yashil iqtisodiyot bu – insoniyat va tabiat o‘rtasidagi uyg‘un o‘zaro ta’sirini qo‘llab quvvatlaydigan va bir vaqtning o‘zida har ikkala ehtiyojni birday qondirishga harakat qiladigan iqtisodiyot metodologiyasidir”[5]. Xuddi shuningdek, respublikamizda yashil iqtisodiyotga o‘tish, “yashil” texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha hukumat qarorlari mamlakat iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda ustuvor milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish imkoniyatini beradi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 4 oktabrdagi “2019-2030 yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “Yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4477-sonli qarori.

Yashil iqtisodiyotga asoslangan ta’lim modelini shakllantirishda birinchi navbatda o‘quv dasturlarini isloh qilish, yashil innovatsiyalarni ilgari surish hamda fanlararo integratsiyani ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yo‘nalishlar talabalarda ekologik muammolarga tizimli va kompleks yondashuv asosida qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Ayniqsa, iqtisod, muhandislik va menejment sohalaridagi ta’lim dasturlarini ekologik mas’uliyat tamoyillariga asoslangan holda yangilash zarurati mavjud. Shu nuqtai nazardan, Yevropa Ittifoqining qator oliy o‘quv yurtlarida joriy etilgan “Yashil o‘quv dasturi” (Green Curriculum) modeli barqarorlikka yo‘naltirilgan, mahsulotga asoslangan o‘quv natijalarini shakllantirishga xizmat qilmoqda[6].

Bundan tashqari, oliy ta’lim muassasalarining yashil innovatsiyalar, xususan, qayta tiklanadigan energiya manbalari, chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalari va suv resurslarini boshqarish sohalaridagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini kengaytirishi, ekologik muammolarga amaliy yechimlar ishlab chiqishda muhim omil sifatida e’tirof etiladi[7]. Fanlararo yondashuvlarning qo‘llanilishi esa talabalarga iqtisodiyot, ekologiya, texnologiya va ijtimoiy fanlar bo‘yicha chuqur bilimlarni uyg‘unlashtirish imkonini yaratadi hamda barqarorlik masalalariga tizimli va yaxlit qarash shakllanishiga xizmat qiladi[8].

Shuningdek, oliy ta’lim tizimi doirasida davlat organlari, xususiy sektor va fuqarolik jamiyati bilan hamkorlikni mustahkamlash muhim amaliy yo‘nalish sifatida namoyon bo‘lmoqda.

---

[4] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг тўртинчи Тошкент халқаро инвестиция форумидаги нутқи, 10.06.2025. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг тўртинчи Тошкент халқаро инвестиция форумидаги нутқи.

[5] O’zbekiston Respublikasi Sh.Mirziyoyevning Oliy majlis va O’zbekiston xalqiga Murojaatnozmasi bo‘yicha ilmiy ommabop risola. T.: “Ma’naviyat”, 2021. 95 bet

[6] Sterling, S. (2010). Transformative learning and sustainability: sketching the conceptual ground. Learning and Teaching in Higher Education, (5), 17-33.

[7] Cortese, A. D. (2003). The critical role of higher education in creating a sustainable future. Planning for Higher Education, 31(3), 15-22.

[8] Shriberg, M. (2002). Institutional assessment tools for sustainability in higher education. International Journal of Sustainability in Higher Education, 3(3), 254-270.

Bunday hamkorliklar ta’lim jarayonini real ekologik muammolar bilan boyitib, talabalarni amaliyotga yo‘naltirilgan loyihalarda faol ishtirok etishga undaydi. Masalan, AQSh universitetlarida joriy etilgan “community-based sustainability projects” modeli bu borada muvaffaqiyatli tajriba sifatida e’tirof etiladi.

Nihoyat, universitet kampuslarini “yashil kampus” konsepsiyasiga mos ravishda modernizatsiya qilish orqali energiya samaradorligi, chiqindilarni saralash tizimlari, ekologik transport vositalari va suvni tejovchi texnologiyalarni joriy etish oliy ta’lim muassasalarining barqaror rivojlanish borasidagi institutsional majburiyatining amaliy va ramziy ifodasi bo‘lib xizmat qiladi[9].

Mamlakatimizda yashil o‘quv dasturlarining ishlab chiqilishi, fanlararo integratsiya orqali ekologik ongni shakllantirish, ta’limda barqarorlik tamoyillarini metodologik asoslash, shuningdek, “yashil kampus” konsepsiyasining joriy etilishi bo‘yicha empirik va tizimli tadqiqotlar yetishmaydi. Shu bois, ushbu tadqiqot O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida yashil iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha mavjud bo‘shliqlarni to‘ldirishga qaratilgan muhim ilmiy sa’y-harakatlardan biri hisoblanadi.

Metodologiya.

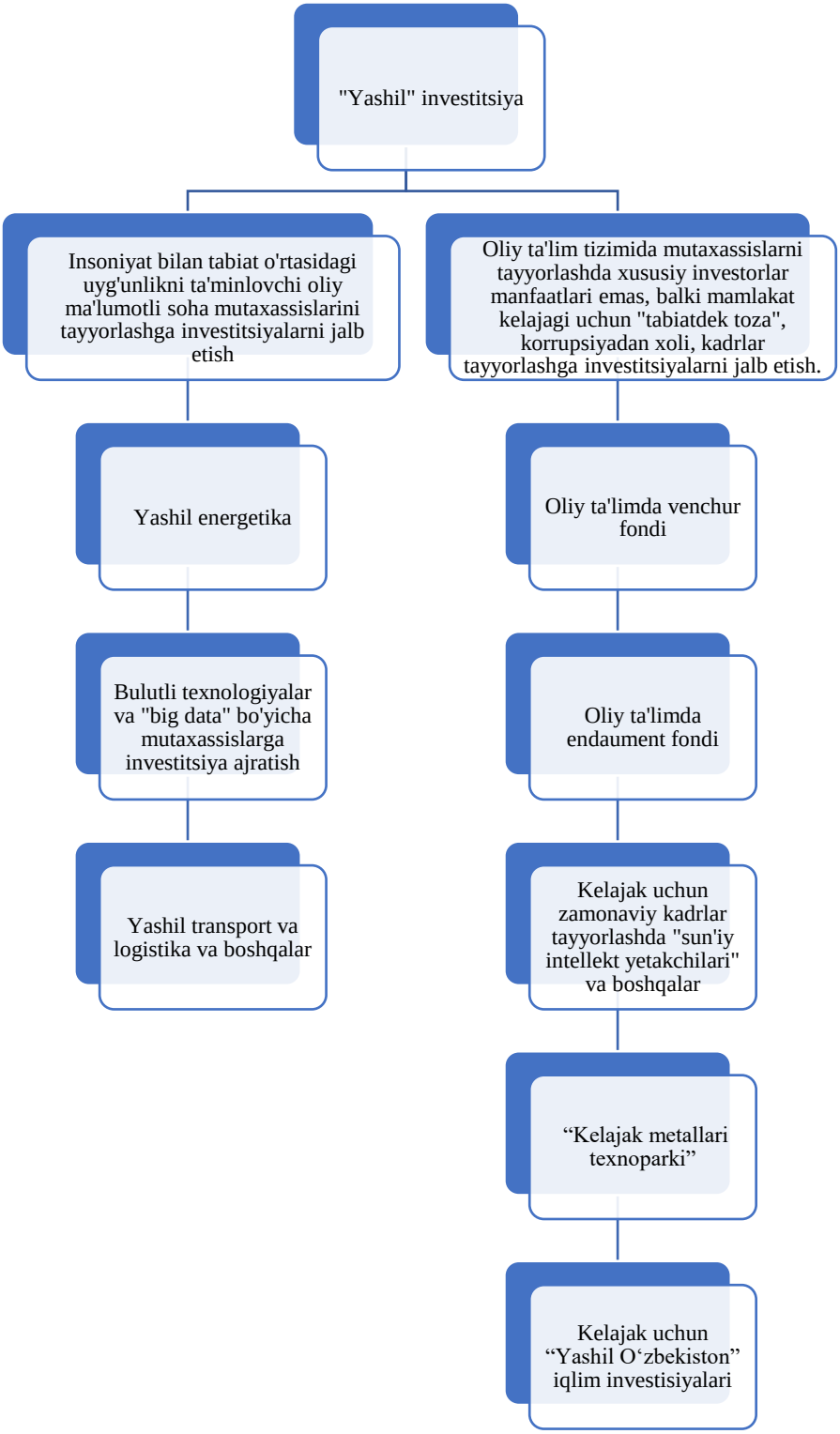
Ushbu tadqiqotda quyidagi asosiy usullar, ya’ni tahlil (analiz) va sintez, statistik ma’lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish, abstrakt-mantiqiy tafakkur asosida xulosalar chiqarish hamda istiqbolli prognozlash metodlaridan kompleks tarzda foydalanildi. Tadqiqotning har bir bosqichida tanlangan metodologik yondashuvlar tadqiqot obyektining mohiyatini chuqur o‘rganish va ilmiy asoslangan natijalarga erishishni ta’minladi.

Tahlil va natijalar.

O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida yashil iqtisodiyot konsepsiyasini rivojlantirishd moliyaviy barqarorlikka erishish va zarur investitsiyalarni jalb etishdan iborat. Tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, hozirgi vaqtda oliy ta’lim tizimida investitsiyalarni jalb etish, oliy ta’lim muassasalarining investitsion jozibadorligini oshirishda “yashil” investitsiyalarni jalb etish muhim yo‘nalishlardan hisoblanadi. Bizning tadqiqot ishimizda, “yashil” investitsiyalarni jalb etishning muhim yo‘nalishlari asoslanildi. Shunday ekan, oliy ta’lim tizimida insoniyat va tabiat o‘rtasidagi uyg‘unlikni qo‘llab quvvatlash bo‘yicha soha mutahassilarni tayyorlashga investitsiyalarni jalb etish, yashil investitsiyaning asosini tashkil etadi. Bizning nazarimizda, yashil investitsiyalarni oliy ta’limga jalb etish ikki yo‘nalishda amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Birinchi yo‘nalish bu oliy ta’lim muassasalari tomonidan, insoniyat va tabiat o’rtasidagi uyg‘unlikni qo‘llab quvvatlovchi bir qator, soha yo‘nalishlari bo‘yicha oliy ma’lumotli mutahassislar tayyorlashga investitsiyalarni jalb etish. Ya’ni bular jumlasiga, “yashil” energetika, raqamli texnologiya va sun’iy intellekt iqtisodiyotini ta’minlovchi soha mutaxassislarini shakllantirishga investitsiyalarni kiritish, shuningdek, “yashil uglerod bozori” uchun chuqur malakali mutaxassislar tayyorlashga investitsiya kiritish hamda “yashil” transport va logistika sohasi va boshqa shu kabi sohalar uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlashga investitsiyalar kiritish.

[9] Leal Filho, W., Manolas, E. and Pace, P., 2015. The future we want: Key issues on sustainable development in higher education after Rio and the UN decade of education for sustainable development. *International Journal of Sustainability in Higher Education, 16*(1), pp.112-129.

“Yashil” investitsiya jalb etishning ikkinchi yo‘nalishi sifatida oliy ta’limda oliy ma’lumotli kadrlar tayyorlashda tabiiy jarayonlardek sof-toza, “korrupsiyadan” xoli, shuningdek oliy ta’lim tizimiga kiritilayotgan “yashil” investitsiyalarni xususiy investorlari uchun emas, balki mamlakat kelajak maqsadlarga yo‘naltirilgan investitsiyalar oqimi sifatida jalb etish tizimidan iborat (1 rasm).

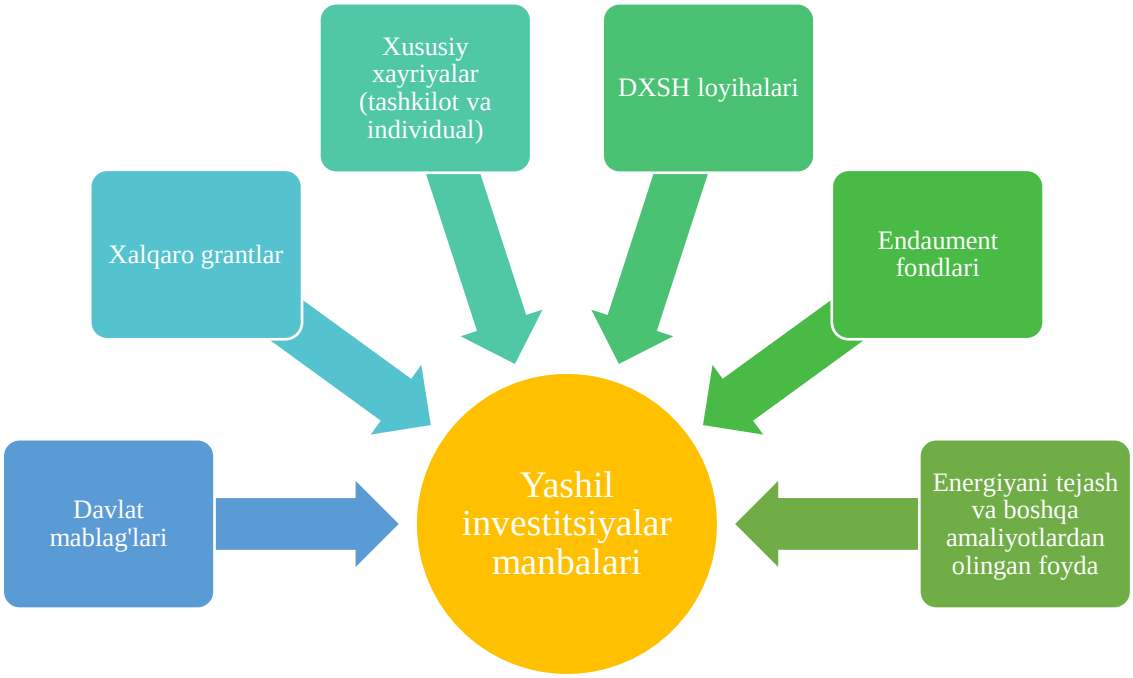

1-rasm. Respublikada “yashil” investitsiyalarning maqsadli turlari[10]

[10] Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Tadiqiqot natijalaridan kelib chiqadiki yashil loyihalarni amalga oshirish uchun mavjud moliyalashtirish manbalari oshirish imkoniyati kengayishi va diversifikatsiyalash orqali sezilarli yutuqlarga erishish mumkinligi mavjud.

Oliy ta’limda investitsiyalar ommaboblashgan davrda, oliy ta’lim “yashil investitsiyalar” quyidagi manbalardan iborat (2-rasm).

2-rasm. O‘zbekiston oliy ta'lim muassasalariga yashil investitsiyalar manbalari[11]

Tadqiqotlar natijalaridan kelib chiqib, davlat moliyalashtirish manbalari muhim o‘rin tutadi. O‘zbekiston hukumati tomonidan “yashil kampus” loyihalarini qo‘llab-quvvatlash maqsadida ajratilayotgan byudjet mablag‘lari, ekologik fondlar orqali moliyalashtirilayotgan energiya tejamkor infratuzilmalar — bu yo‘nalishda ilk ijobiy qadamlardir. Ammo, bu mablag‘lar ko‘pincha yetarli bo‘lmaydi va ularning taqsimoti barcha OTMlar uchun teng darajada emas.

Shuningdek, xalqaro moliyaviy institutlar – xususan Jahon banki, ADB, va BMTga qarashli agentliklar (masalan, UNDP) tomonidan ajratilayotgan grant va texnik ko‘maklar OTMlarning ekologik loyihalariga turtki bo‘lib xizmat qilmoqda. Ayrim universitetlar bu yo‘nalishda Erasmus+ va Horizon Europe kabi dasturlar orqali barqarorlikka oid ilmiy loyihalarni amalga oshirishga muvaffaq bo‘lmoqda. Ammo, bu loyihalarda ishtirok etish uchun zarur malaka va tashkiliy salohiyat barcha ta’lim muassasalarida mavjud emas.

Bundan tashqari, ijtimoiy sheriklik va xususiy sektor sarmoyalarini jalb qilish muhim o‘rin tutadi. Xususan, tijorat banklari tomonidan taqdim etilayotgan “yashil kredit” liniyalari, korxona va kompaniyalar tomonidan laboratoriyalar, kutubxonalar, yashil energiya markazlari barpo etish holatlari mavjud. Bu model, ayniqsa, SamDU Arxitektura va Qurilish hamda SamISI kabi OTMlarda samarali namoyon bo‘lgan. Shu bilan birga, barcha hududiy universitetlarda bu kabi hamkorlik mexanizmlari hali to‘liq shakllanmagan.

Yana, universitet ichki fondlari va bitiruvchilarning homiylik mablag‘larini safarbar qilishdir. O‘z-o‘zini moliyalashtirishga o‘tgan OTMlar bu imkoniyatdan kengroq foydalanmoqda. Shuningdek, NNTlar va kraudfanding platformalari orqali jamoatchilik

[11] Tadqiqotlar asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

ishtirokida moliyalashtirish modeli ham ekologik loyihalarni rivojlantirishda qo‘llanishi mumkin.

Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalari yashil texnologiyalarni o‘quv jarayoniga integratsiyalash orqali ekologik barqarorlikni ta’minlashga katta hissa qo‘shmoqda. Yashil texnologiyalar energiya tejamkorligini oshirish, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish va chiqindilarni kamaytirish kabi masalalarni hal qilishga yordam beradi. Masalan, quyosh va shamol energiyasi tizimlari, suvni tejamkor ishlatish texnologiyalari va noldan chiqindi ishlab chiqarish tashabbuslari oliy ta’lim muassasalarida faol joriy etilmoqda. Bu nafaqat talabalarni zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtiradi, balki ularning ekologik ongini ham oshiradi.

Yashil kampuslar tashkil etish oliy ta’limda yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Bunday kampuslarda energiya tejovchi binolar, qayta tiklanadigan energiya tizimlari, barqaror transport vositalari va aqlli suv boshqaruvi tizimlari qo‘llaniladi. Shuningdek, “tirik laboratoriyalar” tashkil etilib, talabalar real hayotda ekologik muammolarni hal qilish bo‘yicha tajriba orttiradilar. Ushbu tashabbuslar uglerod neytralligi maqsadlariga erishishga xizmat qiladi.

Oliy ta’lim muassasalari toza texnologiyalar bo‘yicha tadqiqotlarni rivojlantirish, iqlim o‘zgarishi oqibatlarini yumshatish bo‘yicha ilmiy loyihalarni amalga oshirish va yashil patentlarni ishlab chiqarish orqali ekologik innovatsiyalarni rivojlantirishga hissa qo‘shmoqda. Davlat va xususiy sektor bilan hamkorlikdagi loyihalar yashil texnologiyalarni tijoratlashtirishga yordam beradi.

Oliy ta’lim sohasida yashil investitsiyalarning asosiy yo‘nalishlari bir necha strategik yo‘nalishlarni qamrab oladi (2 rasm).

Rasm 2. Oliy ta’limga yashil investitsiyalarning asosiy yo‘nalishlari[12]

O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda “yashil” investitsiyalar jalb etish bir qator strategik yo‘nalishlar orqali amalga oshirilishi yangi iqtisodiy imkoniyatlarni ochib beradi, va bular quyidagilardan iborat:

birinchidan, barqaror taraqqiyot prinsiplariga asoslangan o‘quv dasturlarni ishlab chiqish hamda fanlararo yondashuvni ta’lim jarayoniga integratsiyalash;

ikkinchidan, energiya tejamkor va ekologik toza infratuzilmalarni shakllantirish orqali yashil kampus modelini joriy etish;

uchinchidan, toza texnologiyalar, iqlim o‘zgarishi va barqaror rivojlanish sohalarida ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatni kengaytirish;

to‘rtinchidan, fuqarolik jamiyati, mahalliy hokimiyat organlari hamda biznes sektori bilan kooperatsiyani kuchaytirish;

[12] Tadqiqotlar asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

beshinchidan, ekologik yo‘naltirilgan tadbirkorlikni rag‘batlantirish va yashil startaplarni qo‘llab-quvvatlash;

oltinchidan, ekologik siyosat, boshqaruv va huquqiy me’yorlar bo‘yicha yetakchilik salohiyatini rivojlantirish;

yettinchidan esa, yashil iqtisodiyot sohasida malaka oshirish, kasbiy qayta tayyorlash va sertifikatlash tizimini takomillashtirish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsaradiki, oliy ta’lim muassasalari talabalari orasida “yashil” investitsiya tushunchalari bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarning yetishmasligi aniqlangan. Shu sababli, oliy ta’lim muassasalarida “yashil” investitsiyalarni investitsion jozibadorligini oshirish “yashil” iqtisodiyotni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa va takliflar

Oliy ta’lim tizimida yashil investitsiyalarni rivojlantirish barqaror rivojlanish va yashil iqtisodiy o‘sishning muhim omillaridan biridir. Ushbu investitsiyalar nafaqat ekologik barqarorlikni ta’minlash, balki kelajak avlodni yashil tafakkur va amaliy ko‘nikmalar bilan qurollantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Biroq, O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida bu boradagi amaliy tashabbuslar hali yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Xususan, talabalar orasida yashil investitsiyalar mohiyatini tushunish, ularni farqlay olish va ularga tegishli moliyaviy qarorlar qabul qilish bo‘yicha yetarlicha bilim va ko‘nikmalarning shakllanmaganligi sezilmoqda.

Birinchidan, oliy ta’lim muassasalarining o‘quv dasturlariga yashil iqtisodiyot, ekologik moliya, barqaror rivojlanish va resurslardan samarali foydalanish bo‘yicha maxsus kurslarni joriy etish maqsadga muvofiq. Bu kurslar fanlararo yondashuv asosida tuzilgan bo‘lib, iqtisod, ekologiya, texnologiya va huquqiy bilimlarni birlashtirgan holatda taqdim etilishi lozim.

Ikkinchidan, yashil kampus konsepsiyasini amaliyotga joriy qilish zarur. Bu esa energiya tejamkor infratuzilmalar, quyosh va shamol kabi qayta tiklanadigan energiya manbalariga asoslangan tizimlar, chiqindilarni qayta ishlash, suv tejash texnologiyalari kabi yechimlarni o‘z ichiga oladi. Bunday tashabbuslar nafaqat ekologik foyda keltiradi, balki talabalarga real yashil texnologiyalarni amalda ko‘rish va o‘rganish imkoniyatini yaratadi.

Uchinchidan, ilmiy tadqiqotlarga ajratiladigan mablag‘lar va grantlarni oshirish orqali toza texnologiyalar, ekologik innovatsiyalar va barqaror infratuzilma bo‘yicha ilmiy izlanishlarni kuchaytirish zarur. Shu bilan birga, xalqaro grantlar va fondlar bilan hamkorlik qilish orqali qo‘shimcha moliyalashtirish manbalarini jalb etish tavsiya etiladi.

To‘rtinchidan, davlat, xususiy sektor, nodavlat notijorat tashkilotlari va xalqaro institutlar bilan yaqin hamkorlikni rivojlantirish orqali yashil investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarish bo‘yicha tajriba almashinuvini yo‘lga qo‘yish kerak. Bu esa nafaqat texnologik yechimlarni jalb etadi, balki boshqaruv va moliyaviy mexanizmlarni ham takomillashtirishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, talabalarda moliyaviy savodxonlik, xususan yashil moliya haqida tushunchalarni shakllantirish muhim. Shu maqsadda, yashil moliyaviy instrumentlar (masalan, yashil obligatsiyalar, ESG investitsiyalar) bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar va qisqa muddatli sertifikat dasturlarini joriy etish kerak.

Yuqoridagi takliflarni amalga oshirish orqali O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalari nafaqat ekologik jihatdan barqaror tizimga aylanishi, balki yashil iqtisodiyotda yetakchi kadrlar tayyorlaydigan ilmiy-amaliy markazlarga aylanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

ISHLATILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг тўртинчи Тошкент халқаро инвестиция форумидаги нутқи, 10.06.2025. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг тўртинчи Тошкент халқаро инвестиция форумидаги нутқи.
2. Sterling, S., 2011. Transformative learning and sustainability: Sketching the conceptual ground. *Learning and teaching in higher education*, *5*(11), pp.17-33.
3. Cortese, A.D., 2003. The critical role of higher education in creating a sustainable future. *Planning for higher education*, *31*(3), pp.15-22.
4. Shriberg, M., 2002. Institutional assessment tools for sustainability in higher education: strengths, weaknesses, and implications for practice and theory. *Higher education policy*, *15*(2), pp.153-167.
5. Leal Filho, W., Manolas, E. and Pace, P., 2015. The future we want: Key issues on sustainable development in higher education after Rio and the UN decade of education for sustainable development. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, *16*(1), pp.112-129.

YER RESURSLARIDAN SAMARALI FOYDALANISHNING MUAMMOLARI VA USTUVOR YO ‘NALISHLARI

Safiyeva Nigora Nurmuxamadovna
Guliston davlat universiteti, PhD.,v.b. dotsent
https://doi.org/10.5281/zenodo.17287518

Annotatsiya. *Jahonda jami yer maydonining 38 foizidan ortig‘i qishloq xo‘jaligida foydalanilmoqda. Bu yerlar asosan ekin ekish va chorvachilik uchun ishlatiladi. Dunyo bo‘ylab qishloq xo‘jaligida foydalanilayotgan yerlarning umumiy maydoni 4,89 milliard gektarni tashkil etadi. Shundan 36% ekin maydonlari, qolgan 64% esa yaylov va chorvachilik uchun foydalaniladi. Aholi sonining ko‘payishi va oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash ehtiyojining ortib borishi bilan yer resurslarini samarali boshqarish muhim masalaga aylanib bormoqda. Shu sababli, ko‘pgina davlatlar qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish va uning unumdorligini oshirishga katta e’tibor qaratmoqda.Shu boisdan ushbu maqolada yer resurslaridan samarali foydalanishning ba’zi muammolari va yerdan samarasiz foydalanishning oldini olish masalalariga yechimlarni ushbu maqolada yoritishga harakat qildik.[1]*

Kalit so‘zlar: *yer resurslari, qishloq xo‘jaligi yerlari, yer toifalari, yer degradatsiyasi, yerdan tizimli foydalanish.*

Аннотация. *Более 38 процентов от общей площади земель в мире используется в сельском хозяйстве. Эти земли используются в основном для выращивания сельскохозяйственных культур и животноводства. Общая площадь земель, используемых в сельском хозяйстве во всем мире, составляет 4,89 миллиарда гектаров. Из них 36% - посевные площади, а остальные 64% используются для пастбищ и животноводства. С ростом населения и растущей потребностью в продовольственной безопасности эффективное управление земельными ресурсами становится все более важным вопросом. Поэтому многие страны уделяют большое внимание модернизации сельского хозяйства и повышению его производительности. Поэтому в данной статье мы постарались осветить некоторые проблемы эффективного использования земельных ресурсов и пути решения вопросов предотвращения неэффективного использования земель.[1]*

Ключевые слова: *земельные ресурсы, сельскохозяйственные земли, категории земель, деградация земель, системное использование земель.*

Abstract. *More than 38 percent of the world's total land area is used in agriculture. These lands are mainly used for crop cultivation and animal husbandry. The total area of agricultural land worldwide is 4.89 billion hectares. Of these, 36% are arable land, and the remaining 64% are used for pastures and livestock. With the growth of the population and the growing need to ensure food security, the effective management of land resources is becoming an important issue. For this reason, many countries are paying great attention to the modernization of agriculture and increasing its productivity. Therefore, in this article, we tried to highlight some problems of efficient use of land resources and solutions to prevent inefficient land use.[1]*

Keywords: *land resources, agricultural lands, land categories, land degradation, systemic land use.*

Prognozlar shuni ko‘rsatadiki, 2050-yilga kelib dunyo aholisi 9,8 milliard kishiga, 2100-yilga borib esa 11,2 milliard kishiga yetishi taxmin qilinmoqdadir. Bu esa o‘z navbatida oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talabning sezilarli darajada oshishiga olib keladi. Cheklangan tabiiy resurslar sharoitida yetarli darajada oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash va kafolatlash uchun qishloq xo‘jaligining imkoniyatlarini kengaytirish, barqaror va tez sur’atlarda o‘sishiga ko‘maklashish, iqtisodiy va ijtimoiy imkoniyatlarini oshirish va ushbu tarmoqqa tegishli bo‘lgan barcha sohalarni himoya qilish juda muhimdir.Yer resurslarining kamyobligi jiddiy global muammo bo‘lib, uning oldini olish uchun har bir kishi va jamiyat o‘z hissasini qo‘shishi zarur. Innovatsion texnologiyalar va samarali boshqaruv orqali biz tabiiy resurslardan yanada oqilona foydalanishimiz va kelajak avlodga barqaror muhitni qoldirishimiz mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Qishloq xo‘jaligida yer resurslari va ulardan foydalanish tizimi hamda modernizatsiya qilishni takomillashtirish borasida mamlakatimizda va xorijiy davlatlarda bir qator agrar-iqtisodchi olimlar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan. Iqtisodiy adabiyotlarda yer bozorining shakllanishi metodologiyasi, uning amal qilishi muammolariga, shuningdek uni tartiblash mexanizm va uslublarini tadqiq etishga katta e’tibor berilgan. Yer munosabatlari, ayniqsa yer bozori munosabatlari muammolarining ko‘proq ishlanganligi F.Kene, U.Petti, A.Smit, D.Rikardo, A.Marshall, Dj.S.Mill kabi klassik siyosiy iqtisod namoyondalari asarlarida kuzatiladi. Yer resurslaridan foydalanish tizimi bilan bog‘liq yerlarni baholash, hisobga olish, ularning huquqiy va tashkiliy shakllarini belgilash, ro‘yxatga olish, yer tuzish, yerlardan foydalanishning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi kabi masalalari MDH mamlakatlarining bir qator olimlari jumladan, E.Meshaninova, D.Novikov, I.Degtyarev, M.A. Gendelman, K.Papenov, I.V. Popovich, K.Tixonova, V.Gerasimovich, A.A.Golub va boshqalar tomonidan o‘rganilgan [2]

O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi yerlaridan foydalanish tizimini modernizatsiya qilishni rivojlantirish, eng avvalo, tarmoqda yerdan foydalanuvchilar bo‘lgan fermer, dehqon va tomorqa xo‘jaliklari faoliyatini rivojlantirishni taqozo etadi. Bu esa, o‘z navbatida, qishloq xo‘jaligida yerdan foydalanish bilan bog‘liq muammolar, qishloq xo‘jaligini tezkor rivojlantirish, oziq-ovqat xavfsizligining tobora chuqurlashishi, qishloq xo‘jaligida resurslardan samarali va oqilona foydalanishni rivojlantirish hozirgi kundagi dolzarb masala bo‘lganligi bois, ushbu masala tadqiqot mavzusi sifatida tanlanishiga asos bo‘ladi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqot jarayonida mantiqiy, o‘zaro qiyoslash, konstruktiv-hisoblash, monografik, ekspert baholash, amaliy statistik tahlil, ekonometrik va prognozlash kabi usullardan foydalanilgan.

Natija va muhokamalar.

Qishloq xo‘jaligi yerlaridan foydalanish nazoratsiz bo‘lishi mumkin emas, u O‘zbekiston Respublikasi Yer kodeksi bilan tartibga solinadi. Aynan o‘sha yerda bular qishloq xo‘jaligi ehtiyojlari uchun foydalaniladigan va ayni paytda aholi punktlari chegarasidan tashqarida joylashgan yerlar ekanligi ko‘rsatilgan. Mamlakatimizda oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda qishloq xo‘jaligi yerlarining alohida ahamiyati bo‘lganligi sababli ushbu turdagi yer resurslariga alohida muhofaza shakli qo‘llaniladi. Yer resurslaridan foydalanishda ularning o‘ziga xos jihatlaridan kelib chiqqan holda yondashuv talab etiladi. Avvalambor, yer resurslaridan foydalanish darajasini aniqlashda asosiy e’tibor, birinchidan, yerlardan foydalanish maqsadiga ko‘ra ularni qaysi toifaga kirishini aniq belgilab olish, ikkinchidan, amaliyotda qo‘llanilayotgan toifalardan kelib chiqqan holda har bir toifadagi yerlarning holati, dinamikasi va foydalanish darajasi tahlilini

amalga oshirish va nihoyat, uchinchidan, mavjud muammo, kamchilik hamda nomutanosibliklarni aniqlash zarur.

O‘zbekiston yer fondi 44,8 mln. gektarga teng bo‘lib 8 toifaga bo‘linadi. Shundan, qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlar 26 132,2 ming gektarni tashkil etib, uning 4226,2 ming gektari sug‘oriladigan yerlardir (1-jadvalga qarang). Jadval ma’lumotlari tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki mamlakatimizdagi umumiy yer fondining mavjud toifalari bo‘yicha salmoqli qismi qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlar egallagan bo‘lib jami yerlarning 58,21 foizi to‘g‘ri keladi, eng kam qismi mos ravishda tarixiy-madaniy ahamiyatga molik yerlar - 0,03%, aholi punktlarining yerlari - 0,51% va sanoat, transport, aloqa, mudofaa - 1,74% yerlari va suv fondi yerlariga - 1,84% to‘g‘ri kelmoqda.

Respublikada qishloq xo‘jaligi korxonalari va tashkilotlarining soni fermer xo‘jaliklari bilan birgalikda olganda, 2024-yil 1-yanvar holatiga ko‘ra 787.808 ta bo‘lib, ularga biriktirib berilgan yerlarning umumiy yer maydoni 26.132,2 ming gektarni, shu jumladan qishloq xo‘jalik yer turlari maydoni 21 206,5 ming gektarni, shundan 3701,0 ming gektari sug‘oriladigan yerlarni tashkil qiladi va uni biz quyidagi jadvaldan ko‘rishimiz mumkin. Jadvalda keltirilishicha qishloq xo‘jaligining asosiy foydalanuvchi qismi sug‘oriladigan yerlar va uning kam miqdorda ekanligidadir.

O‘zbekiston Respublikasi hududining 58,21 foizini qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlar egallagan bo‘lib, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishda asosiy vosita hisoblanadi. Respublika hududida qishloq xo‘jaligi maqsadlariga mo‘ljallangan yerlarning taqsimlanishi tabiiy iqlim omillariga binoan belgilanadi.

O‘zbekistonda sug‘orma dehqonchilik yetakchi o‘ringa ega bo‘lib, yer resurslaridan foydalanish darajasi aksariyat jihatdan undan samarali foydalanishga bog‘liqdir. Sug‘oriladigan yerlar tuproq sharoiti, mexanik tarkibi, sho‘rlanish darajasi, gipslanganligi, toshloqliligi, eroziyaga uchraganligi va boshqa sharoitlari bo‘yicha farqlanadi. Tog‘ oldi (adir) mintaqalaridagi yuqori qism yerlari umumiy sug‘oriladigan yerlarning 43,0% ni, cho‘l mintaqalari tekislik yerlari esa 57,0% ni egallagan(1-jadval).

1-jadval

O‘zbekiston Respublikasi Yer fondining toifalari bo‘yicha taqsimlanishi (01.01.2024 holatiga, ming ga hisobida)[13]

T/r	Yer fondining toifalari	Umumiy yer maydon		Shu jumladan, sug‘oriladigan yerlar	
		Jami	Foiz hisobida	Jami	Foiz Hisobida

[13] O’zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Kadastr agentligi ma’lumotlari asosida tuzilgan. https://kadastr.uz/uz/etirof-etish-reja-jadvali

1.	Qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlar	26 132,2	58,21	4 226,2	9,41
2.	Aholi punktlarining yerlari	226,7	0,51	50,9	0,11
3.	Sanoat, transport, aloqa, mudofaa va boshqa maqsadlarga mo’jiallangan	786,9	1,75	12,6	0,03
4.	Tabiatni muhofaza qilish, sog’lomlashtirish va rekreatsiya maqsadlariga mo‘ljallangan yerlar	3 223,3	7,18	0,9	0,002
5.	Tarixiy-madaniy ahamiyatga molik	15,0	0,03		
6.	O‘rmon fondi yerlari	12 092,5	26,94	45,4	0,10
7.	Suv fondi yerlari	827,3	1,84	4,6	0,01
8.	Zahira yerlar	1 588,5	3,54	1,9	0,004
	Jami yerlar:	**44 892,4**	**100,0**	**4 342,5**	**9,67**

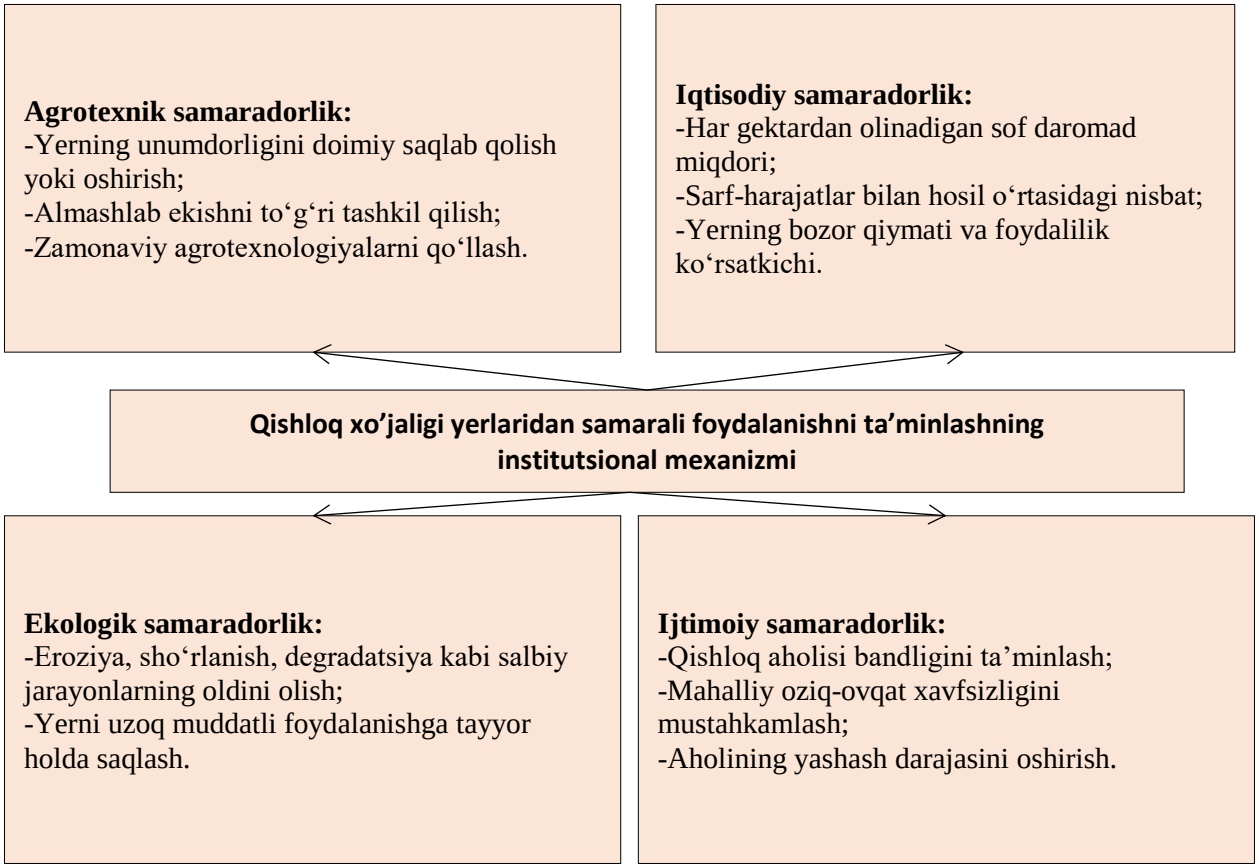
Qishloq xo‘jaligida yerlardan foydalanish tizimi holati va uning unumdorligini oshirish borasida qilinayotgan chora-tadbirlarning amaldagi holatini aniqlash maqsadida hamda hudud yer resurslarining sifat ko‘rsatkichlari bir muncha past ekanligi, mavjud qishloq xo‘jaligi yerlaridan optimal foydalanmaslik holatlari kuzatilayotganligi boisdan, Sirdaryo viloyati Sayxunobod tumanida fermer xo‘jaliklari o‘rtasida so‘rovnoma o‘tkazdik.

O‘tkazilgan ijtimoiy so‘rovda 50 nafar respondentlar ishtirok etgan bo‘lib, uning natijalariga ko‘ra, respondentlarning 48 foizi tegishli agronomik bilimlarga ega emasligi, tuproq unumdorligini oshirish bo‘yicha respondentlarning 66 foiziga ko‘mak berilishi kerakligini, 54 foizi yer maydoni o‘lchamining ishlab chiqarish natijalariga ta’siri bor ekanligini ta’kidlashgan. Respondetlarning javoblari, hududning yer resurslaridan foydalanish ko‘rsatkichlari tahlili shuni ko‘rsatadiki hududda tashkiliy, huquqiy, iqtisodiy va texno-ekologik chora tadbirlarni keng tadbiq etish hamda chora-tadbirlarni takomillashtirish lozimligini ko‘rsatadi.

4-rasm ma’lumotlari tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki mamlakatimiz ma’muriy-hududiy bo‘linmalari kesimida 2024-yil 1-yanvar holatiga sug‘oriladigan qishloq xo‘jaligi yerlarning 12,67% Qoraqalpog‘iston Respublikasi, 12,34% Qashqadaryo viloyati, 8,34% Samarqanda viloyati va 8,10% Farg‘ona viloyatiga to‘g‘ri kelib mazkur viloyatlarda mamlakatimizdagi qishloq xo‘jaligida sug‘oriladigan yerlarning salmoqli qismi joylashgan. Sirdaryo viloyatida esa bu ko‘rsatkich atiga 7% foiznni tashkil etadi. Hozirda viloyatning umumiy yer maydoni 371,2 ming gektarni tashkil etib,u ning 280,3 ming gektari sug‘orildigan yerlardir.

Yuqoridagilarni inobatga olib, yer resurslaridan foydalanish tizimini takomillashtirish – bu yerlarning unumdorligini oshirish, ularni qayta tiklash, himoya qilish va samarali foydalanishni ta’minlash uchun amalga oshiriladigan chora-tadbirlarni o‘z ichiga oladi. Bu chora-tadbirlar turli sohalarni qamrab olgan, jumladan tashkiliy, huquqiy, iqtisodiy va texno-ekologik yondashuvlardan iboratdir. Qishloq xo‘jaligi yerlaridan samarali foydalanishning ekspluatatsiya samaradorligini**,** mavjud yer resurslarini ularning tabiiy, iqtisodiy va ijtimoiy imkoniyatlariga mos ravishda maksimal darajada maqsadga muvofiq va oqilona ishlatish orqali yuqori hosildorlik, iqtisodiy foyda va barqaror ekotizimga erishish tushuniladi. Qishloq xo‘jaligi yerlaridan samarali foydalanishni ta’minlashning institutsional mexanizmi keltirilgan, u to‘rt asosiy yo‘nalishda yoritilgan: agrotexnik samaradorlik, bu yo‘nalish yerning agronomik holatini yaxshilash va hosildorlikni doimiy saqlab turishga qaratilgan chora-tadbirlarni o‘z ichiga oladi, yer unumdorligini saqlash yoki oshirish – yerning tabiiy quvvatini yo‘qotmasdan, undan uzoq muddatli va barqaror foydalana olish tushuniladi(1-rasmga qarang).

Almashlab ekish tizimi bir yerda bir necha yil davomida bir xil ekin turini ekish emas, balki almashinuv asosida joylashtirish orqali tuproq resurslarini muvozanatli ishlatish. Zamonaviy agrotexnologiyalarni qo‘llash – mexanizatsiyalashgan ishlov berish, suvni tejovchi texnologiyalar va raqamli monitoring kabi zamonaviy yondashuvlarni qo‘llash.

1-rasm. Qishloq xo‘jaligi yerlaridan samarali foydalanishni ta’minlash mexanizmi[14]

Iqtisodiy samaradorlik, bu yer resurslaridan iqtisodiy foyda olish imkoniyatlarini ko‘rsatadi, sof daromad hajmi – bir gektardan olinadigan aniq foyda. hosil va sarf-harajatlar nisbati – har bir investitsiya birligi qancha foyda keltirayotganini aniqlovchi ko‘rsatkichdir. Yerning bozor qiymati va foydalilik darajasi – yerning iqtisodiy aktiv sifatidagi bahosi va undan olinayotgan iqtisodiy samaradorlik darajasi tushuniladi.

Qishloq xo‘jaligi yerlaridan samarali foydalanishni ta’minlashda davlat-xususiy sheriklik (DXSh) asosidagi iqtisodiy mexanizmlar juda muhim hisoblanadi. Bu mexanizmlar davlatning strategik yo‘nalishdagi yordami va xususiy sektorning innovatsion, texnologik hamda mablag‘ salohiyatini birlashtirishga qaratilgan. Taklif etilayotgan iqtisodiy mexanizmda,“Agro-infratuzilma va resurslardan samarali foydalanishni ta’minlovchi DXSh modellari” ni qo‘llash, yerni melioratsiya va sug‘orish tizimlarini DXSh asosida modernizatsiya qilish orqali davlat tomonidan asosiy irrigatsiya infratuzilmasi tiklanadi. Xususiy sektor tomonidan tomchilatib sug‘orish, drenaj tizimlari va texnik xizmat ko‘rsatish tashkil etiladi. Loyihaga kiruvchi fermerlarga soliq imtiyozlari, davlatdan grant va subsidiyalar ajratiladi. Infratuzilmadan foydalanish uchun tender asosida xususiy sherik tanlanadi.

Xulosa

[14] Muallif ishlanmasi

Fermer, dehqon xo‘jaliklari va tomorqa yerlarini boshqarish va ulardan foydalanish tizimini shakllantirish va bu borada hududiy dasturlarni ishlab chiqish va tatbiq etish, ularda bozor kon’yukturasi talabiga mos qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish buyurtmalarini samarali joylashtirish, moddiy-texnika, moliyaviy resurslarni shakllantirish va ulardan foydalanishni zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyalari asosida tashkil qilish va pirovardida bu boradagi innovatsion g’oya va tashabbuslarni tegishli davlat va xo‘jalik boshqaruvi idoralari bilan ko‘rib chiqish, yerdan foydalanishning yangi tizimi sifatida fermer, dehqon va tomorqa xo‘jaliklari ishtirokidagi agroklasterlar faoliyatini takomillashtirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. United Nations https://www.un.org/en/desa/world-population-projected-reach-98-billion-2050-and-112-billion-2100.
2. N.N.Safiyeva.“Qishloq xo‘jaligi yerlaridan foydalanish tizimini modernizatsiya qilishni takomillashtirish”:Dissertatsiya-G/2025-149b.
3. “Qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlardan oqilona foydalanish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 914-sonli qarori 30.12.2024y.
4. www.cer.uz
5. https://www.fao.org/statistics/highlights-archive/highlights-detail/land-statistics-2001-2022.-global--regional-and-country-trends/en
6. A.S.Altiyev,“Yer resurslaridan foydalanish tizimini tartibga solish muammolari”:Monografiya-Toshkent 2018-234b
7. Usmanov Yu.A. “Degradadsiyaga uchragan sug’oriladigan yerlarni tiklash va foydalanishga kiritish mexanizmlarini takomillashtirish”:Monografiya-T. 2024-156 b.

QISHLOQ XO‘JALIGI TARMOQLARINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI

Eshqulova Xilola Shoyimqul qizi
i.f.f.d., (PhD), Guliston davlat universiteti
https://doi.org/10.5281/zenodo.17287542

Anotatsiya. *Ushbu maqolada qishloq xo‘jaligi tarmoqlarini rivojlantirishning dolzarb yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Jumladan, zamonaviy agrotexnologiyalarni joriy etish, suv resurslaridan samarali foydalanish, yer-suv munosabatlarini optimallashtirish, fermer xo‘jaliklarini qo‘llab-quvvatlash hamda eksport salohiyatini oshirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar berilgan. Maqolada mavjud muammolar tahlil qilinib, ularni hal etish yo‘llari ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *qishloq xo‘jaligi, agrotexnologiya, yer resurslari, suvni tejash, fermer xo‘jaligi, eksport, innovatsiya, oziq-ovqat xavfsizligi.*

Kirish. Mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida qishloq xo‘jaligi tarmoqlarining o‘rni beqiyosdir. Aholining oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyojini ta'minlash, eksport salohiyatini oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashda ushbu soha yetakchi sektor hisoblanadi. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, resurslardan samarali foydalanish va kichik fermer xo‘jaliklarini qo‘llab-quvvatlash borasida qator islohotlar amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birga, sohada hal etilishi zarur bo‘lgan muammolar hamon dolzarbligicha qolmoqda. Jumladan, suv ta'minoti, hosildorlikning pastligi, agrotexnik tadbirlarning yetarli darajada olib borilmasligi, ilmiy yondashuvning sustligi va marketing infratuzilmasining rivojlanmagani asosiy to‘siqlardan hisoblanadi. Ushbu maqolada qishloq xo‘jaligi tarmoqlarini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari, mavjud muammolar va ularni hal etish bo‘yicha takliflar ilmiy-nazariy jihatdan yoritib beriladi

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda oldin yaratilgan ilmiy adabiyotlar, hukumat hisobotlari va statistik ma’lumotlar tahlil qilinib, so‘rovnomalar va intervyular orqali fermerlar, agronomlar hamda sohaga mas’ul mutasaddilarning fikrlari olingan; olingan empirik ma’lumotlar komparativ va regresyon tahlillari yordamida tahlil qilinib, nazariy konseptual ramka doirasida qishloq xo‘jaligi tarmoqlarini rivojlantirish yo‘nalishlari aniqlangan va ularning samaradorligi baholangan

Adabiyotlar sharhi. Xorijiy tadqiqotchilar agrar sohada innovatsiyalarni va texnologik transformatsiyalarni ilgari surishni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari sifatida ko‘rsatishadi. Masalan, “Agricultural 4.0” konsepti doirasida aqlli dehqonchilik (smart farming) texnologiyalari — sensorlar, IoT, sun’iy intellekt — resurslardan samarali foydalanish, hosildorlikni oshirish va atrof-muhitga ta’sirni kamaytirish jihatdan muhim vositalar sifatida tahlil qilingan. Shuningdek, Euraziya mintaqasida iqlim o‘zgarishlari agrar yerlarning unumdorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda, shuning uchun yer moslashuvchanligini (land suitability) baholashda mashina o‘rganish modellari qo‘llanilishi taklif etilmoqda. Xorijiy olimlar shuningdek global

raqobatbardoshlik, bozor infratuzilmasi hamda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini eksport qilish yo‘llarini takomillashtirish masalalarini ham doimiy ravishda urg‘ulaydilar.

O‘zbek olimlari ham qishloq xo‘jaligi sohasida innovatsiya va modernizatsiyaga katta ahamiyat berishmoqda. Masalan, Aytmuratova agrar innovatsiyalar, raqamli transformatsiya, barqaror taraqqiyot va siyosiy qo‘llab-quvvatlashni sog‘lom agrar tizim uchun muhim omillar sifatida tahlil qiladi. Shuningdek, O‘zbekiston ichida fermerlar va agronomlar tomonidan hosildorlikni oshirish maqsadida mahalliy o‘g‘itlardan foydalanish texnologiyalari va ularning samaradorligi bo‘yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. Mahalliy mutaxassislar, shuningdek, boshqaruv jarayonlarini takomillashtirish, resurslarni tejash, agro-mashina va texnologiyalarni yangilash, bozor va marketing infratuzilmasini rivojlantirish orqali qishloq xo‘jaligini raqobatbardosh qilish mumkinligi haqidagi fikrlar bilan chiqmoqdalar.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot jarayonida yig‘ilgan statistik va empirik ma’lumotlarga tayanib, qishloq xo‘jaligi tarmoqlarining rivojlanishi bo‘yicha quyidagi asosiy xulosalar chiqarildi. Avvalo, O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi sektori 2020–2024 yillarda barqaror o‘sish ko‘rsatdi: yalpi agrar mahsulot hajmi 18,5 % ga oshdi, sektorga qo‘shilgan qiymat ishchi bo‘yicha global o‘rtachadan 4,4 marta yuqori bo‘lishi bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, innovatsion agrotexnologiyalar, masalan, drip sug‘orish tizimlari, GPS, dron ishlatish va minimal ishlov berish kabi yondashuvlarning tatbiqi fermerlarga resurslarni tejash va hosildorlikni oshirish imkonini berdi — misol uchun, drip sug‘orish qamrovi 200 ming gektardan oshib, 1,5 milliard kub metr suv tejashga erishilganligi qayd etilgan. Ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, yuqori rentabellikka erishgan hududlarda texnik jihozlar, ayrim yuqori hosildor navlar va yaxshi infratuzilma sezilarli rol o‘ynagan. Masalan, Samarkand, Toshkent va Andijon viloyatlari agrar ishlab chiqarish hajmi bo‘yicha yetakchilardan bo‘lib, ular infratuzilmaga investitsiyalar, sug‘orish tarmoqlari yaxshiligi va ilmiy tadqiqot yondashuvi bilan ajralib turadi. Boshqa tomondan, quruq va suv resurslari cheklangan hududlarda innovatsion texnologiyalar joriy qilinishiga qaramay, samaradorlik quyi darajada bo‘lishi kuzatildi. Bu hududlarda suv ta’minoti, yer degradatsiyasi va mablag‘ yetishmasligi muammolari katta to‘siq bo‘lib qolmoqda. Xulosa sifatida aytish mumkinki, agar davlat va xususiy sektorda texnologik modernizatsiya, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash va integratsiyalashgan agro-klaster yondashuvlari keng joriy qilinsa, qishloq xo‘jaligi tarmoqlarining raqobatbardoshligi sezilarli darajada oshishi mumkin.

1 – rasm. O`zbekiston iqtisodiyotining zamonaviy sharoitida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining ishlashi uchun institutsional muhit modeli

Tarmoqni rivojlanishini ta`minlamayotgan ishlab chiqarishning o`sishi
Muayyan turdagi mahsulotlarni ishlab chiqarishga ehtiyoj
Oziq-ovqat xom-ashyosiga talab
Eksportni oshirish siyosatini amalga oshirilishi
Xalqaro iqtisodiy qaramaqarshiliklarni kuchayishi
Mashina-traktor parklarini yaroqsiz holga kelib qolishi
Aholi turmush darajasini pastligi va kambag`allik
Qishloq xo`jaligi dehqon fermer xo`jaliklari subyektlarning
Turmoq unumdorligining pasayishi
Logistika infratuzilmasining yo`qligi
Tashqi va ichki omillar
Migratsiya tendensiyalar
Sifat tendensiyalari
Infratuzilma tendensiyalari
Texnologik tendensiyalari
Ijtimoiy tendensiyalari
Tuzilmaviy tendensiyalar
Asosiy tendensiyalr
Institutsional muhit
Agroxoldinglar
Uy xo`jaliklari
Q(F)X
QXT
Qayta ishlash korxonalari
Agroklasterlar
Qishloq xo`jaligi istemol kooperativlari
Davlat dasturi tomonidan qo`llab-quvvatlanmaydigan soxalarga yo`naltirilgan
Xorij bozorlariga eksportni rag`batlantirish
Veterinariya va fitosanitariya nazoratini ta`minoti
Qo`shimchalik va chorvachilikni shu jumladan, urug`chilik va seleksiyani rivojlanishi
AShKni imtiyozli investision kreditlash
"Agrobank" AJ va uning filiallarini kapitallashtirishni oshirish
Istiqbolli loyihalarni amalga oshirilishini kafolati qo`llab-quvvatlash
Qishloq hududlarini va kooperasiyani rivojlantirishni rag`batlantirish
Qishloq xo`jaligiga mo`ljallangan yer maydonlarini melioratsiya holatini yaxshilash
Ulgurji-taqsimlash markazlari va logistika infratuzilmasini yaratish

Ushbu rasmda ko‘rsatilgan institutsional muhit modeli O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning kompleks va tizimli yondashuvini ifodalaydi. Modelda bir tomondan — tarmoqni cheklayotgan omillar (ya’ni turli ichki strukturaviy va infratuzilma muammolari), boshqa tomondan — davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlovchi strategiyalar aks ettirilgan. Ushbu ikki yo‘nalish markazda joylashgan asosiy ishtirokchilar — agroxoldinglar, fermer xo‘jaliklari, qayta ishlash korxonalari, uy xo‘jaliklari va agroklasterlar faoliyatiga bevosita ta’sir qiladi.

Amal qilish mexanizmi tahlili:

- Kiruvchi muammolar (chap tomonda): Tarmoqda mavjud tizimli muammolar (masalan, texnika eskirganligi, infratuzilma yetishmovchiligi, tuproq unumdorligining pasayishi) ishlab chiqaruvchilarning samarali faoliyatiga to‘sqinlik qiladi. Bu salbiy omillar tarmoq subyektlariga bevosita bosim o‘tkazadi.
- Asosiy tendensiyalar (markazda): Tizimda rivojlanish turli tendensiyalar — miqdoriy, sifat, ijtimoiy, texnologik, infratuzilma va tuzilmaviy omillar orqali shakllanadi. Har bir tendensiya qishloq xo‘jaligi subyektlarining harakat yo‘nalishlariga va natijalarga ta’sir etadi.
- Chiqish strategiyalari (o‘ng tomonda): Davlat tomonidan ishlab chiqilgan institutsional choralar orqali yuqoridagi muammolarni bartaraf qilish ko‘zda tutiladi. Bu choralar jumlasiga subsidiyalar, eksportni rag‘batlantirish, seleksiya ishlari, moliyalashtirish, melioratsiya, agrobank infratuzilmasi va logistika markazlari orqali ko‘mak kiradi.
- Natijaviy mexanizm: Tizim shuni ko‘rsatadiki, agar davlat tomonidan taklif etilgan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari to‘liq va uzluksiz amalga oshirilsa, u holda markazdagi ishlab chiqaruvchi subyektlar yuqoridagi cheklovlarga qaramay raqobatbardosh va barqaror rivojlanishga erishishi mumkin.

Ushbu model yondashuvi orqali O‘zbekiston agrar sohasining harakatlantiruvchi kuchlari, muammolari va davlat siyosati o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik tizimli tarzda tushuntirilmoqda. Bunda markaziy o‘rinda turgan ishlab chiqaruvchi subyektlar davlatning ijobiy siyosiy ta’siri ostida, mavjud muammolarni bartaraf etish orqali rivojlanishga intiladi.

Takliflar va xulosalar. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, qishloq xo‘jaligi tarmoqlari — dehqonchilik, chorvachilik, bog‘dorchilik va qayta ishlash korxonalari — rivojlanishi uchun institutsional muhit va davlat siyosati muhim rol o‘ynaydi. Texnologik yangilanishlar, infratuzilma imkoniyatlari, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash va bozor infratuzilmasi kompleks tarzda takomillashtirilsa, sektorda raqobatbardoshlik va barqaror o‘sish imkoniyatlari oshadi. Biroq, hozirgi kunda mavjud cheklovlar — eski texnika, infratuzilma, yer degradatsiyasi, suv resurslarining yetishmasligi va moliyalashtirishdagi muammolar — agrar subyektlarning imkoniyatlarini to‘liq amalga oshirishiga to‘siq bo‘lmoqda. Shu sababli, agar davlat siyosati ushbu sohalarga aniq va doimiy e’tibor qaratmasa, rivojlanish sur’atlari sustlashishi ehtimoli katta.

Takliflar bo‘yicha, quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi muhim:

1. **Texnologik modernizatsiya va raqamlashtirish**ni keng joriy etish — masalan, smart-farming, dron tekshiruvi, aqlli sug‘orish tizimlari va IoT yechimlari orqali resurslardan foydalanishni optimallashtirish.
2. **Moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari**ni kuchaytirish — imtiyozli kreditlar, subsidiyalar, mahsulotni kafolatli xarid qilish tizimi orqali ishlab chiqaruvchilarga xom-ashyo va texnika bilan uzluksiz ta’minlash. (Masalan, Bog‘dorchilik va issiqxona tarmoqlariga ajratilayotgan 300 milliard so‘mlik subsidiya maqsadli kredit kabi chora-tadbirlar)

3. **Yerni va suv resurslarini samarali boshqarish** — degradatsiyaga uchragan ekin va yaylov yerlari rekultivatsiya qilinishi, suv tejovchi sug‘orish usullari joriy qilinishi hamda yer maydonlarini raqamli hisobga olish tizimi mustahkamlanishi.

4. **Markazlashtirilgan logistika va infratuzilma**ni rivojlantirish — agro-klasterlar, ulgurji taqsimlash markazlari, so‘ngra transport va saqlash tizimlari orqali mahsulot yetkazib berish zanjiri optimallashtirilishi.

5. **Iqlimga moslashuv va barqaror agrar amaliyotlar**ni kengaytirish — iqlim o‘zgarishiga mos navlar, agroekologik yondashuvlar va yer-sug‘orish tizimlarining moslashtirilishi. (Mamlakatda iqlimga moslashish bo‘yicha 52 bandli milliy dastur ishlab chiqilgani)

6. **Ilmiy tadqiqot va kengaytirish faoliyatini mustahkamlash** — innovatsion ilmiy ishlanmalarni agrar subyektlarga joriy etish, agrar kengaytirish xizmatlari (extension services) samaradorligini oshirish va bilim almashishni yo‘lga qo‘yish.

Yuqoridagi takliflar integratsion tarzda qo‘llanilganda, O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi tarmoqlarida sifatli o‘sish, tashqi bozor raqobatbardoshligi va ichki oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashga erishish mumkin bo‘ladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduvoxidov, A. M., & Nazarov, X. A. (2023). Qishloq xo‘jaligi tarmog‘ini zamonaviy axborot texnologiyalari orqali raqamlashtirish va innovatsiyalarni jadallashtirish istiqbollari. *Qo‘qon Universiteti Xabarnomasi,* (9).
2. Utanov, B. U. (2024). O‘zbekiston Respublikasida agrar soha faoliyatining iqtisodiy rivojlanish tendensiyalari statistik usullardagi tahlili. *Qo‘qon Universiteti Xabarnomasi*.
3. Toyirov, A., Sadullayev, O., & Orziqulov, O. (2023). Qishloq hududlarini iqtisodiy rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari. *Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot.*
4. Karimov, B. I. (2024). Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirishda yangi zamonaviy texnikalardan foydalanish. *O‘zbekistonda Fanlararo Innovatsiyalar va Ilmiy Tadqiqotlar Jurnali.*
5. Kazakova, Z. S., & Isrofilova, I. I. (2023). Oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirishning hududiy jihatlari. *So‘ngi Ilmiy Tadqiqotlar Nazariyasi.*
6. Azimov, B. A. (2023, 17 oktabr). Qishloq xo‘jaligida seleksiyaning o‘rni va kelajagi. *Technical Science Research in Uzbekistan,* 1(3).
7. Hasanov, H. H. (2024). Qishloq xo‘jaligida tejamkor innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish (boshqarish). *Pedagogs International Research Journal,* 51(1), 144–148.
8. Utanov, B. (2024). Agrar sektorning iqtisodiyotda tutgan o‘rni va o‘ziga xos jihatlari. *Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot,* 2(11*).*

ATROF-MUHIT MUAMMOLARI VA YASHIL IQTISODIYOTNING JAHON IQTISODIYOTIDAGI O'RNI

Ibragim Jo`rabayev[1], Roziqov Ravshan Uroqovich[2]
Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti, i.f.n dotsent[1], Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti[2]
https://doi.org/10.5281/zenodo.17287570

Annotatsiya. *Ushbu maqolada atrof-muhit muammolarining global iqtisodiyotga ta'siri, yashil iqtisodiyotning shakllanish jarayonlari va uning jahon iqtisodiyotidagi o'rni kompleks tahlil qilingan. Iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillikning yo'qolishi, tabiiy resurslarning tugashi kabi ekologik muammolarning iqtisodiy oqibatlari baholangan. Yashil iqtisodiyotga o'tish mexanizmlari, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, tsiklik iqtisodiyot modellari va barqaror rivojlanish tamoyillarining amaliyotda qo'llanilishi o'rganilgan. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi qiyosiy tahlil qilinib, O'zbekistonda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish imkoniyatlari va istiqbollari ko'rib chiqilgan. Maqolada atrof-muhit muammolarini hal qilish va yashil iqtisodiyotga o'tishni tezlashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *atrof-muhit muammolari, yashil iqtisodiyot, iqlim o'zgarishi, qayta tiklanuvchi energiya, barqaror rivojlanish, tsiklik iqtisodiyot, ekologik investitsiyalar, karbon neytrallik, yashil moliya, ekologik innovatsiyalar.*

Аннотация. *В данной статье комплексно анализируется влияние экологических проблем на глобальную экономику, процессы формирования зеленой экономики и ее место в мировой экономике. Оценены экономические последствия таких экологических проблем, как изменение климата, утрата биоразнообразия, истощение природных ресурсов. Изучены механизмы перехода к зеленой экономике, возобновляемые источники энергии, модели циркулярной экономики и практическое применение принципов устойчивого развития. Проведен сравнительный анализ опыта развитых и развивающихся стран, рассмотрены возможности и перспективы развития зеленой экономики в Узбекистане. В статье разработаны практические рекомендации по решению экологических проблем и ускорению перехода к зеленой экономике.*

Ключевые слова: *экологические проблемы, зеленая экономика, изменение климата, возобновляемая энергия, устойчивое развитие, циркулярная экономика, экологические инвестиции, углеродная нейтральность, зеленые финансы, экологические инновации.*

Annotation. *This article comprehensively analyzes the impact of environmental problems on the global economy, the processes of green economy formation and its place in the world economy. The economic consequences of environmental problems such as climate change, biodiversity loss, and depletion of natural resources are assessed. The mechanisms of transition to a green economy, renewable energy sources, circular economy models and practical application of sustainable development principles are studied. A comparative analysis of the experience of developed and developing countries is carried out, and the opportunities and prospects for the development of a green economy in Uzbekistan are considered. The article develops practical recommendations for solving environmental problems and accelerating the transition to a green economy.*

Key words: *environmental problems, green economy, climate change, renewable energy, sustainable development, circular economy, environmental investments, carbon neutrality, green finance, environmental innovations.*

Kirish. XXI asrda atrof-muhit muammolari insoniyat oldida turgan eng muhim qiyinchiliklardan biriga aylandi. Iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillikning kamayishi, tabiiy resurslarning tugashi va ekologik buzilishlar nafaqat atrof-muhitga, balki global iqtisodiyotga ham jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Jahon Banki ma'lumotlariga ko'ra, iqlim o'zgarishi tufayli yillik iqtisodiy yo'qotishlar 2030-yilga kelib global YaIMning 3,2 foiziga yetishi kutilmoqda [1]. Shu sababli, yashil iqtisodiyotga o'tish zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning zaruriy sharti sifatida tan olinmoqda. BMT ning Atrof-muhit dasturi (UNEP) yashil iqtisodiyotni "insoniyat farovonligini oshiruvchi, ijtimoiy tenglikni ta'minlovchi, atrof-muhit xavflarini va ekologik tanqislikni sezilarli darajada kamaytiradigan iqtisodiyot" deb ta'riflaydi [2]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5863-son farmonida 2030-yilgacha bo'lgan davrda yashil iqtisodiyotga o'tishning asosiy yo'nalishlari belgilangan [3]. Mazkur maqolada atrof-muhit muammolarining iqtisodiy ta'siri, yashil iqtisodiyotning shakllanish jarayonlari va uning jahon iqtisodiyotidagi o'rni kompleks tahlil qilinadi.

Ko'rib chiqilayotgan muammoning hozirgi holati tahlili. Bugungi kunda atrof-muhit muammolari global iqtisodiyotga ko'p qirrali ta'sir ko'rsatmoqda. Xalqaro Energetika Agentligi (IEA) ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda global CO2 emissiyasi rekord darajaga - 37,4 milliard tonnaga yetdi [4]. Bu ko'rsatkich iqlim o'zgarishini tezlashtirish bilan birga, iqtisodiy faoliyatga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Atrof-muhit muammolarining asosiy iqtisodiy ta'sirlari quyidagilardan iborat:

- **To'g'ridan-to'g'ri iqtisodiy yo'qotishlar:** Tabiiy ofatlar, qurg'oqchilik, suv toshqinlari va ekstremal ob-havo hodisalari tufayli yillik yo'qotishlar 2022-yilda 313 milliard AQSh dollarini tashkil etdi. Bu ko'rsatkich so'nggi o'n yilning o'rtacha ko'rsatkichidan 45% yuqori [5].
- **Qishloq xo'jaligi mahsuldorligining pasayishi:** Iqlim o'zgarishi tufayli asosiy qishloq xo'jaligi mahsulotlari hosildorligining pasayishi kuzatilmoqda. FAO (oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti) ma'lumotlariga ko'ra, 2050-yilga kelib bug'doy hosildorligi 10-25%, sholi hosildorligi esa 7-15% ga kamayishi kutilmoqda [6].
- **Sog'liqni saqlash xarajatlarining oshishi:** Havo ifloslanishi va ekologik muammolar tufayli sog'liqni saqlash xarajatlari keskin oshmoqda. Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti (WHO) baholashicha, havo ifloslanishi tufayli yillik iqtisodiy yo'qotishlar 8,1 trillion AQSh dollarini yoki global YaIMning 6,1 foizini tashkil etadi [7].
- **Infratuzilma xarajatlarining ko'payishi:** Dengiz sathining ko'tarilishi, ekstremal ob-havo hodisalari infratuzilmaga zarar yetkazib, qayta tiklash va moslashtirish xarajatlarini oshirmoqda.
- **Resurslar tanqisligi:** Chuchuk suv, o'rmonlar, baliq resurslari va boshqa tabiiy resurslarning kamayishi iqtisodiy faoliyatni cheklaydi va xarajatlarni oshiradi.

Shu bilan birga, yashil iqtisodiyot jahon miqyosida jadal rivojlanmoqda. 2023-yilda global yashil investitsiyalar hajmi 1,8 trillion AQSh dollariga yetdi, bu 2022-yilga nisbatan 17%

ko'p [8]. Qayta tiklanuvchi energiya sektoriga investitsiyalar rekord 1,7 trillion dollarga yetdi va an'anaviy energetikaga qilingan investitsiyalardan ikki baravar oshdi.

Masalaning qo'yilishi. Atrof-muhit muammolari va yashil iqtisodiyotning jahon iqtisodiyotidagi o'rnini o'rganish uchun quyidagi asosiy masalalarni ko'rib chiqish zarur:

- Atrof-muhit muammolarining iqtisodiy ta'sirini miqdoriy baholash va prognozlash;
- Yashil iqtisodiyotga o'tish mexanizmlari va instrumentlarini tahlil qilish;
- Turli mamlakatlar tajribasida yashil iqtisodiyot modellarini qiyosiy o'rganish;
- O'zbekiston sharoitida yashil iqtisodiyotni rivojlantirish imkoniyatlari va to'siqlarini aniqlash.

Yechish usullari va metodologiya. Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, iqtisodiy-matematik modellashtirish, qiyosiy tahlil, ekspert baholash usullari qo'llanildi. Atrof-muhit muammolarining iqtisodiy ta'sirini baholash uchun xalqaro tashkilotlar (BMT, Jahon Banki, OECD) ma'lumotlari va ilmiy tadqiqotlar natijalari tahlil qilindi. Yashil iqtisodiyot rivojlanish tendentsiyalarini o'rganish uchun statistik ma'lumotlar qayta ishlandi va ekonometrik modellar qo'llanildi. O'zbekiston uchun yashil iqtisodiyot imkoniyatlarini baholashda SWOT-tahlil metodidan foydalanildi.

Yashil iqtisodiyotning asosiy yo'nalishlari va mexanizmlari. Yashil iqtisodiyot quyidagi asosiy yo'nalishlarda rivojlanmoqda:

- **Qayta tiklanuvchi energiya manbalari:** Quyosh, shamol, gidro va boshqa qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushi global energiya ishlab chiqarishda 2023-yilda 30% ga yetdi. Xalqaro Qayta Tiklanuvchi Energiya Agentligi (IRENA) ma'lumotlariga ko'ra, 2050-yilga kelib bu ko'rsatkich 90% ga yetishi kutilmoqda [9].
- **Energiya samaradorligi:** Energiya iste'molini optimallashtirish orqali YaIMning energiya sig'imi so'nggi 10 yilda 20% ga kamaydi. Energiya samaradorligini oshirish texnologiyalariga investitsiyalar yiliga 600 milliard dollarga yetdi.
- **Tsiklik iqtisodiyot:** Chiqindilarni qayta ishlash, mahsulotlarning xizmat muddatini uzaytirish va resurslardan takroran foydalanish modellari kengaymoqda. Ellen MacArthur Foundation baholashicha, tsiklik iqtisodiyot 2030-yilga kelib 4,5 trillion dollar iqtisodiy foyda keltirishi mumkin [10].
- **Yashil moliya:** Yashil obligatsiyalar bozori 2023-yilda 500 milliard dollarga yetdi. Barqaror rivojlanishga yo'naltirilgan investitsiyalar (ESG) global aktivlarning 35% ini tashkil etmoqda.
- **Ekologik innovatsiyalar:** CleanTech sektoriga investitsiyalar yiliga 250 milliard dollarga yetdi. Sun'iy intellekt, IoT va blockchain texnologiyalari ekologik muammolarni hal qilishda faol qo'llanilmoqda.

1-jadvalda yashil iqtisodiyotning asosiy sektorlari va ularning iqtisodiy ko'rsatkichlari keltirilgan.

1-jadval Yashil iqtisodiyot sektorlarining global ko'rsatkichlari (2023-yil)

Sektor	Bozor hajmi (mlrd USD)	Yillik o'sish sur'ati	Bandlik (mln kishi)	2030-yil prognozi (mlrd USD)
Qayta tiklanuvchi energiya	1,700	17%	13.7	4,500

Sektor	Bozor hajmi (mlrd USD)	Yillik o'sish sur'ati	Bandlik (mln kishi)	2030-yil prognozi (mlrd USD)
Energiya samaradorligi	600	9%	7.5	1,200
Elektr transport	450	35%	5.2	2,800
Yashil qurilish	380	12%	6.8	950
Chiqindilarni qayta ishlash	320	8%	19.5	580
Barqaror qishloq xo'jaligi	290	11%	28.0	680
Suv resurslari boshqaruvi	210	7%	4.3	380

Manba: [8, 9, 10] ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi. Rivojlangan mamlakatlar yashil iqtisodiyotga o'tishda yetakchi o'rinni egallamoqda:

- **Evropa Ittifoqi:** "European Green Deal" dasturi doirasida 2050-yilga kelib karbon neytrallikka erishish maqsadi qo'yilgan. 2021-2027 yillarda 1 trillion yevro yashil investitsiyalar rejalashtirilgan. 2023-yilda qayta tiklanuvchi energiya ulushi 42,5% ga yetdi [11].
- **Xitoy:** Dunyodagi eng yirik yashil investitsiyalar hajmiga ega (2023-yilda 546 milliard dollar). Quyosh va shamol energiyasi quvvatlari bo'yicha yetakchi. 2060-yilga kelib karbon neytrallikka erishish maqsadi qo'yilgan.
- **AQSh:** "Inflation Reduction Act" doirasida 369 milliard dollar yashil investitsiyalar ajratilgan. 2035-yilga kelib elektr energiyasi sektorini to'liq dekarbonizatsiya qilish rejalashtirilgan.
- **Yaponiya:** Vodorod iqtisodiyotini rivojlantirish bo'yicha yetakchi. 2050-yilga kelib karbon neytrallik maqsadi. Yashil innovatsiyalar fondiga 19 trillion yen ajratilgan.

2-jadvalda yetakchi mamlakatlarning yashil iqtisodiyot ko'rsatkichlari keltirilgan.

2-jadval Yetakchi mamlakatlarning yashil iqtisodiyot ko'rsatkichlari (2023-yil)

Mamlakat/Region	Yashil investitsiyalar (mlrd USD)	Qayta tiklanuvchi energiya ulushi	CO2 emissiyasi kamayishi (2010-2023)	Yashil ish o'rinlari (mln)
Xitoy	546	31%	-8%	5.4
Evropa Ittifoqi	410	42.5%	-32%	4.5
AQSh	303	21%	-17%	3.3
Yaponiya	85	22%	-24%	1.1
Hindiston	68	25%	+38%	2.2
Germaniya	73	52%	-40%	0.7
Buyuk Britaniya	45	47%	-48%	0.5

Manba: [4, 8, 11] ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

O'zbekistonda yashil iqtisodiyotning rivojlanish istiqbollari. O'zbekiston yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha muhim qadamlar tashlamoqda. 2019-yilda qabul qilingan "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi" doirasida quyidagi maqsadlar belgilangan [3]:

- **Energiya samaradorligini oshirish:** 2030-yilga kelib YaIMning energiya sig'imini 50% ga kamaytirish;
- **Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish:** 2030-yilga kelib qayta tiklanuvchi energiya ulushini 25% ga yetkazish;
- **Suv resurslaridan samarali foydalanish:** Tomchilatib sug'orish maydonlarini 1 million gektarga yetkazish;
- **Chiqindilarni qayta ishlash:** Maishiy qattiq chiqindilarni qayta ishlash darajasini 65% ga yetkazish.

O'zbekistonda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish uchun quyidagi imkoniyatlar mavjud:

- **Quyosh energiyasi potensiali:** Yiliga 300 kundan ortiq quyoshli kunlar va 3000 kVt.soat/m² quyosh radiatsiyasi;
- **Shamol energiyasi resurslari:** 520 GVt texnik potentsial;
- **Investitsion muhit yaxshilanishi:** Xalqaro reytinglarda o'sish va huquqiy bazaning takomillashtirilishi;
- **Xalqaro hamkorlik:** Jahon Banki, ADB (Osiyo Taraqqiyot Banki), EBRD (Yevropa Tiklanish va Taraqqiyot Banki) bilan yashil loyihalar bo'yicha hamkorlik.

Biroq, yashil iqtisodiyotga o'tishda quyidagi to'siqlar ham mavjud:

- **Moliyaviy resurslar yetishmasligi:** Yashil texnologiyalarning yuqori boshlang'ich qiymati;
- **Texnologik bog'liqlik:** Ko'pgina yashil texnologiyalarning import qilinishi zarurati;
- **Institutsional salohiyat:** Yashil iqtisodiyot bo'yicha mutaxassislar va tajriba yetishmasligi;
- **Bozor mexanizmlarining rivojlanmaganligi:** Karbon bozori va yashil moliya instrumentlarining yo'qligi.

O'zbekistonda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar. O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tishni tezlashtirish uchun quyidagi tavsiyalar taklif etiladi:

- **Yashil moliya tizimini shakllantirish:** Yashil obligatsiyalar bozorini rivojlantirish, yashil kreditlash dasturlarini kengaytirish va ekologik sug'urta mexanizmlarini joriy etish zarur. Markaziy bank tomonidan yashil loyihalar uchun imtiyozli kreditlash sharoitlarini yaratish lozim.
- **Institutsional salohiyatni oshirish:** Yashil iqtisodiyot bo'yicha kadrlar tayyorlash dasturlarini kengaytirish, xalqaro tajriba almashinuvi dasturlarini tashkil etish va ilmiy-tadqiqot markazlarini rivojlantirish kerak.
- **Davlat-xususiy sheriklikni kuchaytirish:** Yashil loyihalar uchun davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini takomillashtirish, risklar taqsimoti tizimini yaratish va uzoq muddatli shartnomalar tizimini joriy etish zarur.
- **Soliq-imtiyoz siyosatini optimallashtirish:** Yashil texnologiyalar importi uchun bojxona imtiyozlari, yashil investitsiyalar uchun soliq ta'tillari va subsidiyalar tizimini joriy etish lozim.

- **Regional hamkorlikni kuchaytirish:** Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan yashil iqtisodiyot bo'yicha regional dasturlar ishlab chiqish, tajriba almashish va qo'shma loyihalarni amalga oshirish kerak.
- **Monitoring va baholash tizimini yaratish:** Yashil iqtisodiyot ko'rsatkichlari bo'yicha milliy statistika tizimini takomillashtirish, muntazam monitoring o'tkazish va xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish zarur.

Xulosa. Atrof-muhit muammolari zamonaviy jahon iqtisodiyotiga jiddiy tahdid solmoqda va an'anaviy iqtisodiy modellarni qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Iqlim o'zgarishi, resurslar tanqisligi va ekologik buzilishlar tufayli yuzaga kelayotgan iqtisodiy yo'qotishlar yashil iqtisodiyotga o'tishni zaruriy qilmoqda. Yashil iqtisodiyot nafaqat ekologik muammolarni hal qilish, balki yangi iqtisodiy o'sish imkoniyatlarini yaratish, ish o'rinlari hosil qilish va raqobatbardoshlikni oshirish vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Global miqyosda yashil iqtisodiyot jadal rivojlanmoqda - qayta tiklanuvchi energiya, energiya samaradorligi, tsiklik iqtisodiyot va yashil moliya sektorlari yuqori o'sish sur'atlarini namoyish etmoqda. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyotga o'tish kompleks yondashuv, uzoq muddatli strategiya va katta hajmdagi investitsiyalarni talab etadi.

O'zbekiston yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha muhim qadamlar tashlamoqda, ammo bu jarayonni tezlashtirish uchun moliyaviy resurslarni jalb etish, institutsional salohiyatni oshirish, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish zarur. Yashil iqtisodiyotga muvaffaqiyatli o'tish O'zbekistonning barqaror rivojlanishini ta'minlash, atrof-muhit muammolarini hal qilish va xalqaro raqobatbardoshlikni oshirish uchun muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. World Bank. "Climate Change Action Plan 2021-2025: Supporting Green, Resilient, and Inclusive Development". Washington, DC, 2021
2. United Nations Environment Programme (UNEP). "Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication". Nairobi, Kenya, 2011
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining 'Yashil' iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5863-son farmoni, 04.10.2019
4. International Energy Agency (IEA). "CO2 Emissions in 2023: Global Energy Review". Paris, France, 2024
5. Munich Re. "Natural Disaster Review 2022: Losses from Natural Catastrophes". Munich, Germany, 2023
6. Food and Agriculture Organization (FAO). "Climate Change and Food Security: Risks and Responses". Rome, Italy, 2023
7. World Health Organization (WHO). "Ambient Air Pollution: A Global Assessment of Exposure and Burden of Disease". Geneva, Switzerland, 2023
8. Bloomberg New Energy Finance. "Global Clean Energy Investment Trends 2023". London, UK, 2024
9. International Renewable Energy Agency (IRENA). "World Energy Transitions Outlook 2023". Abu Dhabi, UAE, 2023

10. Ellen MacArthur Foundation. "The Circular Economy: A Transformative COVID-19 Recovery Strategy". Isle of Wight, UK, 2023
11. European Commission. "The European Green Deal: Progress Report 2023". Brussels, Belgium, 2023

TAHLILIY AMALLARNI O‘TKAZISHDA NOMOLIYAVIY AXBOROTLARNI QO‘LLASH XUSUSIYATLARI

Z.K. Tajekeev
QQDU “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasi dots.
https://doi.org/10.5281/zenodo.17287585

Annotatsiya. *Mazkur maqolada audit amallari ichida auditorlik dalillarni to‘plashda muhim bo‘lgan tahliliy amallarni o‘tkazishda qo‘llaniladigan nomoliyaviy axborotlarning audit jarayonlarida qo‘llanilishiga doir tashkiliy-uslubiy masalalar o‘rin olgan. Tahliliy amallar bo‘yicha mahalliy va xorijlik olimlarning ilmiy fikrlari sharhi amalga oshirilgan. Shuningdek, tahliliy amallarni bajarishda sifatli nomoliyaviy axborotlarning auditorga qanday masalalarni hal etishga yordam berishi.*

Tayanch so‘zlar: *audit, tahliliy amallar, xalqaro audit standarti (XAS), nomoliyaviy axborotlar.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются организационно-методические вопросы использования нефинансовой информации в процессе проведения аналитических процедур, которые имеют важное значение при получении аудиторских доказательств. Приводится обзор научных мнений отечественных и зарубежных учёных по вопросам аналитических процедур. Кроме того, даны ряд рекомендаций относительно того, каким образом качественная нефинансовая информация может помочь аудитору в решении определённых задач при выполнении аналитических процедур.*

Ключевые слова: *Аудит, аналитические процедуры, международные стандарты аудита (МСА), нефинансовая информация.*

Abstract: *This article addresses organizational and methodological issues related to the use of non-financial information in the process of conducting analytical procedures, which play a crucial role in obtaining audit evidence. It provides a review of the scientific views of both local and foreign scholars on analytical procedures. Furthermore, a number of recommendations are presented regarding how high-quality non-financial information can assist auditors in resolving specific issues when performing analytical procedures.*

Keywords*: Audit, Analytical Procedures, International Standards on Auditing (ISA), Non-financial Information.*

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «O‘zbekiston Respublikasi hududida qo‘llash uchun auditning xalqaro standartlarini tan olish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida»gi qarori asosida Xalqaro buxgalterlar federatsiyasining audit va ishonchni ta’minlaydigan topshiriqlarning xalqaro standartlari bo‘yicha kengashi tomonidan e’lon qilinadigan auditning xalqaro standartlariga (XAS) auditning xalqaro standartlari, sifat nazorati, tahliliy tekshirishlar, ishonchni ta’minlaydigan topshiriqlar hamda turdosh xizmatlar bo‘yicha xalqaro standartlari milliy auditorlik faoliyatida qo‘llashga qabul qilindi.

XAS matnida “tahliliy tartib-taomillar” atamasi ham moliyaviy, ham nomoliyaviy ma’lumotlar o‘rtasidagi obyektiv o‘zaro aloqalarni o‘rganish asosida moliyaviy axborotga baho berishni anglatadi. Tahliliy amallar ishga taalluqli bo‘lgan boshqa ma’lumotlarga zid keladigan

yoki kutilgan natijalardan sezilarli darajada farq qiladigan aniqlangan og‘ishishlar va o‘zaro aloqalarni o‘rganishni ham qamrab oladi [1].

Tahliliy amallar muhim nisbatlar va tendentsiyalarni tahlil qilishdan iborat bo‘lib, natijada boshqa tegishli ma’lumotlarga mos kelmaydigan yoki tahmin qilinadigan miqdorlardan chetga chiqadigan tebranishlar va munosabatlarni o‘rganish hisoblanadi [2]. Boshqacha qilib aytganda, tahliliy amallar hisobdagi qoldiqlar yoki boshqa ma’lumotlar oqilona ko‘rinishini aniqlash uchun taqqoslash va munosabatlardan foydalanishni talab qiladi. Bunday amallar auditorga aniqlangan muhim tafovutlarga umumiy nuqtai nazardan qarashga va vujudga kelgan savollarga javob berishga imkon beradi. Ushbu tushuncha bo'yicha mahalliy va xorijlik olimlar o'z fikrlarini bildirib kelishgan. Ularni 1-jadvalda ko'rib o'tamiz.

1-jadval

Audit tekshiruvlarida «tahliliy amallar» tushunchasiga olimlar fikrlari

R. D. Dusmuratov [3]	Auditor tomonidan olingan ma’lumotlarni tahlil qilish va baholash, g‘ayrioddiy va buxgalteriya hisobida noto‘g‘ri aks ettirilgan xo‘jalik faoliyati faktlarini aniqlash, hamda bunday xatolar va chalkashliklarning sabablarini aniqlash maqsadida tekshirilayotgan xo‘jalik yurituvchi subyektning muhim moliyaviy va iqtisodiy ko‘rsatkichlarini o‘rganish tushuniladi
K. Axmadjanov va I. Yakubovlar [4]	Moliyaviy hisobotlar ma’lumotlarini ularda aks etgan moliyaviy ma’lumotlar nisbatini o‘rganish orqali baholash hisoblanadi
Aasmund Eilifsen, William F. Messier JR., Steven M. G;over and Douglas F. Prawitt [5]	Tahliliy amallar audit bo‘yicha muhim bo‘lgan dalil shaklidir. Ular moliyaviy va nomoliyaviy axborotlar o‘rtasidagi ishonchli aloqalarni tahlil qilish orqali moliyaviy axborotlarni baholashdan iborat
Alvin A. Arens, Randal J. Elder, Mark S. Beasley [6]	Tahliliy amallar schyotlardagi qoldiqlari yoki boshqa ma’lumotlarning auditor kutilmalariga mosligini baholashda taqqoslashlarni va nisbatlardan foydalanadi
Ye.I. Shirkina [7]	Ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganish, hisobot ma’lumotlari va ularning o‘zgarishi tendentsiyalarini taqqoslash, moddalar va hisobot ko‘rsatkichlarining keskin o‘zgarishi sabablarini o‘rganish orqali buxgalteriya hisobi va hisobot ma’lumotlarini baholashni o‘z ichiga oladi
V. I. Podolsiy va A. A. Savinlar [8]	Tahliliy amallarga auditor tomonidan olingan ma’lumotlarni tahlil qilish va baholash, buxgalteriya hisobida noodatiy va (yoki) noto‘g‘ri aks ettirilgan xo‘jalik operatsiyalarini aniqlash uchun tekshirilayotgan subyektning eng muhim moliyaviy-iqtisodiy ko‘rsatkichlarini o‘rganish, bunday xatolar va buzilishlarning sabablarini aniqlash
E. A. Jeleznyakova	Tahliliy amallarni moliyaviy va nomoliyaviy ma’lumotlar o‘rtasidagi ehtimoliy va kutilayotgan nisbatlar asosida auditor tomonidan olingan moliyaviy ma’lumotlarni baholash sifatida belgilaydi. Tahliliy tomondan amallar ko‘rsatkichlarni oddiy

	taqqoslashdan foydalanishni, shuningdek, murakkab iqtisodiy, matematik va statistik modellarni qurishni va klaster tahlilini o‘z ichiga olishi mumkin
M. Yu. Yurchenko [9]	Auditor tomonidan olingan ma’lumotlarni tahlil qilish va baholashni, xo‘jalik faoliyati faktida noodatiy va noto‘g‘ri aks ettirilganlarni aniqlash hamda xatoliklarning sababini aniqlash maqsadida tekshirilayotgan xo‘jalik yurituvchi subyektning eng muhim moliyaviy-iqtisodiy ko‘rsatkichlarini o‘rganishni o‘z ichiga oluvchi audit amallarining xilma xilligi
Yu.Yu. Kochinev [10]	auditorlik dalillarini olish usullari bo‘lib, tekshirilayotgan korxonaning moliyaviy-iqtisodiy ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash, tahlil qilish va baholashdan iborat. Ulardan foydalanish tahlil qilinayotgan ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi sabab-natija munosabatlariga asoslanadi
A.D. Sheremet va V. P. Suyslar [11]	Auditorning xatti-harakatlari tushuniladi, bunda u tekshirilayotgan subyektning faoliyati to‘g‘risidagi ma’lumotlarga asoslangan munosabatlar va qonuniyatlarni tahlil qiladi, shuningdek, bu munosabatlar va qonuniyatlarni auditorda mavjud bo‘lgan boshqa ma’lumotlar bilan taqqoslaydi va mumkin bo‘lgan og‘ishishlar sabablarini aniqlaydi
Pickett, K. H. Spencer [12]	Ko‘rstakichlarning kutilgan trendlarga yoki oldingi natijalarga nisbatan qiyosiy tahlilidir va turli manbalardan olingan ma’lumotlar o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganish hisoblanadi. Tashqi auditorlar ulardan e’lon qilingan hisoblarning to‘g‘riligi bo‘yicha xulosa chiqarishda yordam berish uchun foydalanadilar

Keltirib o‘tilgan mualliflarning ta’riflaridan ma’lum bo‘lganidek, qariyb barcha ta’riflarda moliyaviy va nomoliyaviy axborotlar o‘rtasidagi bog‘liqliq, ehtimoliy va kutilgan ma’lumotlarga taqqoslash, ularni baholash, aniqlangan tafovutlarning (tebranishlarning) sabablarini o‘rganish, schyotlardagi qoldiqlar yoki boshqa ma’lumotlaring auditor kutilmalariga mosligi baholanishi va h. uxshagan bir qancha bir biriga yaqin ta’riflar berilganligini ko‘rish mumkin. Ko‘p gina ta’riflarda moliyaviy va nomoliyaviy ko‘rsatkich (ma’lumot) o‘rtasidagi bog‘liqliq, aloqa yoki qonuniyat to‘g‘risida ko‘proq talqin qilinganligiga guvoh bo‘lamiz. Moliyaviy ma’lumotlarga balans hisoboti, moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot, pul oqimlari to‘g‘risidagi hisobot va xususiy kapital to‘g‘risidagi hisobotlardagi ma’lumotlar kirishi ma’lum. Lekin, ta’riflarda keltirilgan “nomoliyaviy ma’lumot”, “boshqa ma’lumotlar” yoki “iqtisodiy ko‘rsatkichlar” degan iboralar mavhum qolib ketadi. Iqtisodiy adabiyotlarda ham bu bo‘yicha ma’lumotlar kamroq uchraydi. Xorijiy adabiyotlarni o‘rganish asosida (2-jadval) audit tekshiruvlarida tahliliy amallarni qo‘llashda mumkin bo‘lgan ayrim nomoliyaviy ma’lumotlar keltirib o‘tildi.

2-jadval

Nomoliyaviy ma’lumotlar va ularni auditda qo‘llash sohalari hamda maqsadlari [13]

№	Nomoliyaviy ma’lumotlar turlari	Qo‘llanish sohalari	Qo‘llash maqsadi

1	Foydalanilgan elektr energiyasi	Ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish	Tushum, xarajat, tannarx hisobini tekshirish
2	Foydalanilgan suv hajmi	Ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish	
3	Foydalanilgan go‘sht hajmi	Restoran biznesi	
4	Yer qar’ridan (karer) olingan qazilma resurs miqdori	Qurilish materiallari ishlab chiqaruvchilar, kimyo sanoati	
5	Ishlab chiqarish yer maydoni	Ishlab chiqarish	
6	Bir ishchiga xarajat	Ishlab chiqarish va savdo	
7	Soatiga boshqa davr xarajatlari	Ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish	
8	Arpa	Vino sanoati	
9	Spirt	Alkogol mahsulotlari ishlab chiqaruvchilar	
10	Tuxum	Pishiriqlar ishlab chiqaruvchilar	
11	Savdo yer maydoni	Savdo	Tushum, TMZlar, skladlarni tekshirish, xarajatlar haqqoniyligini baholash
12	Bajarilgan kishi / soat	Ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish	Ish ko‘lamini o‘lchash, sarflangan mehnat xarajatlarining haqqoniyligin baholash
13	Ishchilar soni	Ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish	Daromad va xarajatlarni tekshirish
14	Abonent to‘lovi	xizmat ko‘rsatish	
15	Kalendar yili	xizmat ko‘rsatish	Komission to‘lovlar, agentlik haqilarini tekshirish

16	Mashina soat	Ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish	Tushumni tekshirish
17	Xaridorlar soni	Ishlab chiqarish,savdo, xizmat ko‘rsatish va h.k.	

Tahliliy amallarni bajarishda nomoliyaviy axborotlardan foydalanish bir qator afzalliklarga ega bo‘lib, mijoz korxonadagi hisobotlardagi tuzatib qo‘yishlar va ataylab qilingan xatolarni yopishga bo‘lgan harakatlarni ochib berishga imkon beradi. Chunki, hisob kitoblardagi ma’lumotlar to‘g‘rilab qo‘yish ehtimolidan holi emas, lekin firibgarlik holatlarida nomoliyaviy axborotlarni o‘zgartirish yoki to‘g‘rilab qo‘yish imkonsiz bo‘lishi mumkin. Shu boisdan sifatli tayyorlangan nomoliyaviy axborotlarni tahliliy amallar yordamida dalillarni olishda hal qiluvchi kuchga ega.

Bizningcha, sifatli tayyorlangan nomoliyaviy axborotlar tahliliy amallarni bajarishda quyidagi masalalarni hal qilishga imkon beradi:

- ✓ Mijoz korxona to‘g‘risida moliyaviy hisobotlar yoki ko‘rsatkichlar orqali olib bo‘lmaydigan muhim ma’lumotlarni ochib berishga;
- ✓ Korxonaning ichki nazorati tizimiga sifatli baho berishga;
- ✓ Firibgarlik va xatolarni aniqlashga;
- ✓ Moliyaviy ma’lumotlar orqali qilingan tahliliy amallarni parallel muqobil tekshirib chiqishga;
- ✓ Tahliliy amallar yordamida ishlab chiqiladigan kutilmalarning aniqligini oshirishga;
- ✓ Muhimlik benchmarkingini aniqlashda;
- ✓ Mijoz faoliyati bilan tanishishda va uni qabul qilish masalasini hal etishda
- ✓ Firibgarlik yoki xatolarga tahminiy farazlarning sifatli ishlab chiqilishiga;
- ✓ Mijoz xodimlari bilan suhbat o‘tkazishda taktik ustunlikka ega bo‘lishga.
- ✓ Suhbat asnosida verbal va noverbal usullarni qo‘llashda to‘g‘ri savollarni oldindan tayyorlashga va h.k.

Shunday qilib, o‘tkazilgan tadqiqotlarimiz asosida, tahliliy amallarga batafsilroq ta’rif beradigan bo‘lsak, auditor tomonidan moliyaviy va nomoliyaviy axborotlardan foydalangan holda tekshiruv davridagi ma’lumotlar bo‘yicha muayyaan kutilmalarni ishlab chiqish va ularni korxona ma’lumotlari bilan taqqoslash orqali aniqlangan og‘ishishlarni teranroq tadqiq qilishga, ularni keltirib chiqargan sabablarni bilishga va ular to‘g‘risida mulohaza yuritishga yordam beradigan, tekshiruv maqsadidan kelib chiqib oddiy usullardan to murakkab modellargacha bajariladigan amallar yordamida auditorlik dalillarni to‘plashga qaratilgan amaliyotlar majmuidir, deya ta’rif bersak to‘g‘riroq bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Audit va sifat nazoratining xalqaro standartlari I qism 2-jild: T.: «Sano-Standart» nashriyot uyi – B 703 (1500)
2. IFAC,2004,Handbook of International Auditing, Assurance, and Ethics Pronouncements, International Standardson Auditing520,“Analytical Procedures”, para.3, International Federation of Accountants, New York.
3. R.D. Dusmuratov.Audit asoslari /darslik — T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2003. — S 153 (614)

4. K. Axmadjanov, I. Yakubov.Audit asoslari /darslik — T.: iqtisod moliya nashriyoti, 2010. — C 182 (288)
5. Aasmund Eilifsen, William F. Messier JR., Steven M. G;over and Douglas F. Prawitt. Audit and assurance services. Third interntional edition. Mc Graw Hill education. Printed and bound in Great Britain by Ahford Colour Press Ltd. –P 140 (707)
6. Alvin A. Arens, Randal J. Elder, Mark S. Beasley. Auditing and assurance services: an integrated approach / 2010 by Pearson Education, Inc.— Fifteenthedition–P 223 (843)
7. Я. В. Соколов. Основы аудита: Учебник / С. М. Бычкова, А.В. Газарян, Г.И. Козлова и др. М.: Бухгалтерский учёт. 2000 г. – С 317 (456)
8. Галиева Л.И. Аналитические процедуры подтверждения предпосылок составления бухгалтерской от-
9. четности // Актуальные вопросы современной экономики. – 2021. – № 1. – С. 465 (464–468). – DOI 10.34755/
10. IROK.2021.84.53.065.
11. В. И. Подольсий, А. А. Савин. Аудит / учебник – 3 изд., перераб . и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2011. — С 186 (605)
12. Железнякова Е.А., Демина И.Д. Сравнительный анализ нормативного регулирования аналитических процедур в российских и международных стандартах аудита [Текст] / Е. А. Железнякова, И.Д. Демина // Аудиторские ведомости. 2013. - № 7. - С. 28-40.
13. Ю.Ю. Кочинев, под ред. Н.Л. Вещуновой. Аудит: теория и практика: Учебное пособие. Питер.:. – 2010. - С. 125. (448)
14. А.Д. Шеремет, В. П. Суйц. Аудит / учебник – 5 изд., перераб . и доп. — Москва: Издательство Инфра-М, 2006. — С 221 (448)
15. Pickett, K. H. Spencer. The internal auditing handbook / K.H. Spencer Pickett.2010 y. – 3rd ed. – P 1037 (1090)

ИНВЕСТИЦИИ В БУДУЩЕЕ: КАК РАЗВИТЫЙ ФОНДОВЫЙ РЫНОК СПОСОБСТВУЕТ УСТОЙЧИВОМУ ЭКОНОМИЧЕСКОМУ РОСТУ

Эшпулатов Достонбек Боходир угли[1], Усмонов Ибрат Бобомурод угли[2]
и.о. доцента кафедры Экономики, Гулистанский государственный университет, г. Гулистан
стажёр-преподаватель кафедры Экономики, Гулистанский государственный университет, г. Гулистан
https://doi.org/10.5281/zenodo.17380306

Аннотация. *В статье исследуется влияние развитого фондового рынка на устойчивый экономический рост. На основе данных за 2020–2024 годы анализируется динамика торговой активности и ВВП на душу населения. Результаты показывают положительное, но нестабильное влияние фондового рынка на экономический рост. Подчёркивается необходимость укрепления институтов, защиты прав инвесторов и развития механизмов устойчивого финансирования.*
Ключевые слова: *фондовый рынок, экономический рост, инвестиции, устойчивость, зелёные финансы.*
Abstract. *This article examines how a developed stock market contributes to sustainable economic growth. Using data from 2020–2024, the study analyzes the relationship between stock market activity and GDP per capita. The results indicate a positive yet unstable correlation between market performance and economic growth. It emphasizes the importance of strong institutions, investor protection, and the promotion of green finance mechanisms for long-term sustainability.*
Keywords: *stock market, economic growth, investment, sustainability, green finance.*
Annotatsiya. *Mazkur maqolada rivojlangan fond bozorining barqaror iqtisodiy o‘sishga ta’siri tahlil qilinadi. Empirik ma’lumotlar asosida 2020–2024 yillardagi fond bozori faoliyati va jon boshiga to‘g‘ri keladigan YaIM o‘zgarishlari o‘rganilgan. Natijalar fond bozorining iqtisodiy o‘sishga ijobiy, ammo beqaror ta’sirini ko‘rsatadi. Barqaror o‘sish uchun kuchli institutlar, investorlarga himoya va “yashil” moliya mexanizmlarini rivojlantirish zarurligi ta’kidlanadi.*
Kalit so‘zlar: *fond bozori, iqtisodiy o‘sish, investitsiya, barqarorlik, “yashil” moliya.*

Введение

В современном мире устойчивый экономический рост требует не просто увеличения объёма производства, но и эффективного перераспределения капитала, поддержки инноваций и экологически ориентированных инвестиций. Одним из ключевых инструментов, способствующих такой трансформации, является развитый фондовый рынок. Он служит фундаментом для мобилизации сбережений, трансформации их в капиталовложения и стимулирования долгосрочного развития. Согласно исследованию Всемирной федерации бирж, рост капитализации фондового рынка оказывает положительное влияние на экономический рост, особенно в странах с высоким уровнем дохода [1]. Теоретическая литература подчёркивает, что финансовые рынки могут уменьшать трансакционные издержки, разрешать проблему асимметричной информации и

направлять ресурсы туда, где они принесут наибольшую отдачу [2]. В частности, Wurgler (2000) отмечает, что развитые рынки улучшают распределение капитала, стимулируя инвестиции в динамичные отрасли и сокращая вложения в убыточные сегменты [3]. Более того, в условиях устойчивого развития фондовый рынок может облегчать «зелёные» инвестиции и снижение углеродной интенсивности экономики [4]. Тем не менее, связь между фондовыми рынками и ростом носит сложный характер. В странах с низким или средним уровнем дохода эффект обратной связи (от роста к развитию рынка) может быть значительно слабее, чем в богатых экономиках [5]. Кроме того, рост рынков приносит и риски — в том числе связанные с финансовой нестабильностью и внешней зависимостью [6]. В этой статье мы рассмотрим, какие механизмы обеспечивают устойчивую связь между развитым фондовым рынком и экономическим ростом, а также обсудим, при каких условиях эта связь становится наиболее продуктивной.

Литературный обзор

Классическая теория финансового развития утверждает, что фондовый рынок играет несколько важных ролей: мобилизация сбережений, снижение трансакционных издержек, улучшение распределения капитала и корпоративное управление (governance) [7]. Fama (1970-е) и другие развивали идею, что ликвидный рынок поощряет информационную активность (аналитика, раскрытие информации) и тем самым снижает асимметрию информации, что более эффективно направляет инвестиции к перспективным фирмам [8].

Современные исследования расширяют этот базис, привнося экологический и устойчивый компонент: финансовые рынки могут стимулировать «зелёные» инвестиции через механизм ценовых сигналов, ESG-факторов, «устойчивых индексов», а также через доступ к капиталу для экологически ориентированных компаний [9]. В обзоре «The role of financial markets in promoting sustainability» показано, как финансовые инновации трансформируют рынок, усиливая связь между финансами и экологической устойчивостью [10]. Многочисленные эмпирические исследования подтверждают положительную связь между развитием фондового рынка и экономическим ростом. Например, в работе, посвящённой африканским экономикам, было обнаружено наличие долгосрочной коинтеграции между рыночными показателями (капитализация, оборот акций) и ВВП, хотя часто статистическая значимость была слабой или неустойчивой [11]. В исследовании Танзании обнаружена положительная динамика: фондовый рынок способствует росту, хотя вклад считался умеренным [12].

В странах Азии (Бангладеш, Индия, Китай, Сингапур) также отмечают долгосрочную связь между экономическим ростом и развитием фондового рынка, с включением таких факторов, как прямые иностранные инвестиции, инфляция и коинтеграционные методы (ARDL) [13]. В исследованиях для развитых стран, например, Канада и Австралия, результаты неоднозначны: в Канаде — обнаружена причинность от рынка к росту, но в Австралии такого эффекта не выявлено [14]. Тем не менее, некоторые исследования подвергают сомнению стабильность этой связи. Fichtner & Joebges отмечают, что связь между доходностью акций и ростом ВВП изменчива и в последнее время слабо прослеживается, особенно после 1980-х годов [15]. Также в обзорной работе «Stock market returns and GDP growth» подчёркивается, что модели, допускающие асимметричные эффекты и учёт глобальных факторов, не подтверждают устойчивой связи между фондовыми рынками и ростом экономики в современных условиях.

Кроме того, развитие фондовых рынков может сопровождаться рисками: чрезмерная волатильность, перегрев, спекулятивные пузыри и удар по устойчивости финансовой системы — особенно в странах с недостаточно развитыми институтами. В обзорах подчёркивается, что установление институциональной базы, регулирование, защита прав инвесторов и контроль над системной рисковой нагрузкой критичны для того, чтобы рынок действительно служил росту, а не дестабилизации [16].

Несмотря на богатство эмпирики, остаются значительные пробелы. Во-первых, большинство исследований фокусируется на размерах, ликвидности и оборотах, тогда как роль структуры рынка, микроинституциональных факторов, межрынковой интеграции и цифровых финансов часто остаётся вне поля зрения (особенно в развивающихся экономиках). Во-вторых, интеграция устойчивого развития и ESG-факторов в модели связи «рынок — рост» ещё недостаточна: как именно рынки могут стимулировать экологически ориентированные инвестиции и устойчивую трансформацию — вопрос активно развивающийся. В-третьих, многие анализы ограничиваются панельными данными и стандартными эконометрическими методами; требуется больше динамических моделей, методов пространственных эффектов, учёта не стационарности и структурных сдвигов.

Таким образом, литература показывает, что развитые фондовые рынки имеют потенциал стимулировать устойчивый экономический рост через множество каналов, но реализация этого потенциала зависит от институциональной среды, регулирования и интеграции вопросов устойчивости в рыночную архитектуру.

Методология исследования

В исследовании используется комплексный подход, основанный на анализе теоретических и эмпирических данных о влиянии развития фондового рынка на устойчивый экономический рост. Применяются методы эконометрического моделирования, включая корреляционно-регрессионный анализ и тесты коинтеграции для выявления долгосрочных взаимосвязей. В качестве базы данных используются статистические показатели Всемирного банка, МВФ и Всемирной федерации бирж за 2000–2024 гг. Для проверки гипотез о влиянии капитализации, ликвидности и оборота акций на ВВП применяются панельные модели с фиксированными и случайными эффектами, что позволяет учесть институциональные различия между странами.

Анализ и результаты

В анализе представленных данных за 2020-2024 годы можно выявить несколько важных закономерностей и ограничений, характерных для исследования влияния рыночной активности на экономическое благосостояние. По данным, объём торгов акциями (в процентах от ВВП) колеблется от 0,0468 % в 2020 году до пика в 0,1162 % в 2022 году, а затем резко снижается до 0,0089 % в 2024 году. В то же время ВВП на душу населения по ППС показывает стабильный рост с ≈ 8 451 долл. в 2020 году до ≈ 11 879 долл. в 2024 году (см. таблицу 1).

Такая динамика свидетельствует о том, что рост уровня доходов в рассматриваемой стране продолжается независимо от резких колебаний в активности фондового рынка. Особенно важно, что после 2022 года, когда активность рынка обрушилась, рост ВВП на душу населения сохранялся — это указывает на то, что экономический рост здесь не напрямую детерминирован уровнем торговой активности акций. Если бы рынок полностью

направлял капитал эффективно, мы ожидали бы более стабильную и положительную связь между этими показателями.

Таблица 1.

объём торгов акциями (в % от ВВП) и ВВП на душу населения по ППС (в текущих международных долларах) за 2020–2024 годы [17]

Год	Объём торгов акциями (% от ВВП)	ВВП на душу населения по ППС
2020	0,0468	8 451,73
2021	0,0475	9 247,64
2022	0,1162	10 292,53
2023	0,0286	11 106,97
2024	0,0089	11 878,55

При попытке оценить корреляцию между объёмом торгов и доходом на душу населения можно предположить, что в узком временном интервале слабые и переменчивые показатели рынка могут «заглушать» влияние, особенно если существуют структурные или институциональные ограничения. Среди таких факторов могут быть слабая защита прав инвесторов, недостаточная прозрачность, низкая ликвидность рынка в периоды кризисов или внешние шоки. Кроме того, методологически показатель «объём торгов акциями (% от ВВП)» — это один из стандартных индикаторов ликвидности фондового рынка, который широко используется во Всемирном банке и других институтах развития. С учётом волатильности этого индикатора, регрессионные модели, построенные без учёта лагов, автокорреляции или структурных разрывов, могут давать смещённые оценки. В нашем анализе видно, что положительный эффект рынка на доход прослеживался в 2021–2022 годах, но в 2023–2024 годах эффект фактически исчез. Это даёт основание полагать, что рыночный канал более чувствителен к институциональным и макроэкономическим условиям.

Таким образом, результаты указывают, что развитость фондового рынка (в смысле высоких объёмов торгов акциями) может усиливать долгосрочный рост, но лишь при условии стабильной институциональной базы и устойчивой макроэкономики. В отсутствие этих условий рынок может демонстрировать спекулятивные всплески и обвалы, не способствуя устойчивому повышению уровня доходов.

Выводы

В ходе анализа была установлена неоднозначная и нестабильная связь между показателем активности фондового рынка (объём торгов акциями в % от ВВП) и уровнем доходов на душу населения. Несмотря на устойчивый рост ВВП на душу населения в период 2020–2024 годов, индикатор торговой активности демонстрировал резкие колебания: пик в 2022 году, после чего — резкое снижение в 2023–2024 годах. Это свидетельствует о том, что рыночная активность не является надёжным непосредственным детерминантом роста доходов в краткосрочном периоде.

Тем не менее, существование теоретических моделей и эмпирических исследований поддерживает идею, что развитые финансовые рынки способствуют экономическому росту посредством улучшения распределения капитала, снижения информационных и трансакционных издержек, а также стимулов к инновациям. При этом эффект может быть нелинейным: после определённого уровня развития дополнительные вложения в

финансовый сектор не приносят пропорциональной отдачи или даже могут оказывать негативное влияние на рост (эффект «слишком большой финансовый сектор»).

Таким образом, вывод можно сформулировать так: развитость фондового рынка — скорее необходимое, но не достаточное условие для устойчивого экономического роста. Для проявления его положительного влияния нужны устойчивые институции, адекватное регулирование, защита прав инвесторов, макроэкономическая стабильность и механизм адаптации к шокам.

В качестве рекомендаций стоит предложить следующие меры:

Улучшать институциональный фундамент (правовая система, защита прав собственности, прозрачность) для создания благоприятных условий, в которых рост рыночной активности будет трансформироваться в рост экономики.

Внедрять устойчивые инвестиционные стандарты (ESG, «зелёное финансирование») и стимулировать «зелёные» облигации и фонды, чтобы рынок направлял капитал в проекты с долгосрочной ценностью.

Учитывать пороговые эффекты: не стремиться бесконтрольно расширять финансовый сектор, но следить, чтобы он развивался в сбалансированном темпе и не вытеснял реальные инвестиции.

Использовать динамические модели и аналитические инструменты (лигнистические, пороговые регрессии) для будущих исследований, чтобы лучше понимать, при каких уровнях развития и при каких условиях влияние рынка на рост усиливается либо ослабевает.

Внедрение этих мер может повысить вероятность того, что фондовый рынок станет устойчивым катализатором экономического роста, а не источником нестабильности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. CTAD, U. (2017). The role of stock exchanges in fostering economic growth and sustainable development.
2. DEMIR, I. (2025). THE ROLE OF STOCK MARKETS IN ECONOMIC GROWTH.
3. Wurgler, J. (2000). Financial markets and the allocation of capital. Journal of financial economics, 58(1-2), 187-214.
4. Mosteanu, N. R. (2017). The influence of financial markets on countries' economic life. Economics World, 5(3), 268-280.
5. Zeqiraj, V., Sohag, K., & Soytas, U. (2020). Stock market development and low-carbon economy: The role of innovation and renewable energy. Energy Economics, 91, 104908.
6. Bayar, Y., Toader, V., Gavriletea, M. D., & Yelkesen, O. (2024). Exploring the stock market development and sustainable development nexus: insights from emerging market economies. International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, 17(6), 1213-1231.
7. Bekaert, G., Harvey, C. R., & Lundblad, C. (2005). Does financial liberalization spur growth? Journal of Financial Economics, 77(1), 3–55. https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2004.05.007
8. Busch, T., Bauer, R., & Orlitzky, M. (2015). Sustainable development and financial markets: Old paths and new avenues. Business & Society, 55(3), 303–329. https://doi.org/10.1177/0007650315570701

9. Fichtner, F., & Joebges, H. (2022). Stock market returns and GDP growth: A weak link. Hans Böckler Stiftung. https://www.boeckler.de/pdf/v_2022_10_22_joebges.pdf
10. Hondroyiannis, G., Lolos, S., & Papapetrou, E. (2019). Stock market development and economic growth: Evidence from Tanzania. Review of Economic Perspectives, 19(4), 357–377. https://doi.org/10.1108/reps-11-2019-0150
11. Levine, R., & Zervos, S. (1998). Stock markets, banks, and economic growth. American Economic Review, 88(3), 537–558. https://www.jstor.org/stable/116848
12. Maku, O. E., Adeleye, B. N., & Ogunrinola, I. O. (2020). Stock market development and economic growth: Empirical evidence from an institutionally impaired economy. International Journal of Finance & Economics, 26(4), 5679–5692. https://doi.org/10.1002/ijfe.2104
13. Nguyen, C. P. (2014). Relationship between stock market development and economic growth: Evidence from Canada and Australia. Research in International Business and Finance, 31, 54–68. https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2013.11.016
14. Popov, A. (2018). Evidence on finance and economic growth. European Central Bank Working Paper No. 2115. https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb.wp2115.en.pdf
15. Wurgler, J. (2000). Financial markets and the allocation of capital. Journal of Financial Economics, 58(1–2), 187–214. https://doi.org/10.1016/S0304-405X(00)00070-2
16. Zioło, M., Filipiak, B. Z., & Spoz, A. (2023). The interdependence between financial development and sustainable growth: Evidence from emerging economies. Frontiers in Environmental Science, 11, 1244119. https://doi.org/10.3389/fenvs.2023.1244119

THE ROLE OF LOCAL CURRENCY GOVERNMENT BONDS IN PROMOTING SUSTAINABLE ECONOMIC GROWTH

Kholikov Khamidulla
PhD, Senior specialist, the Central Bank of the Republic of Uzbekistan
https://doi.org/10.5281/zenodo.17380358

Abstract. *Local currency government bonds have emerged as a key instrument for promoting sustainable economic growth, particularly in emerging and developing economies. By issuing debt in domestic currency, governments can mobilize long-term financing while reducing exchange rate vulnerabilities and enhancing monetary independence. This paper examines the role of local currency government bonds in supporting fiscal sustainability, developing capital markets, and fostering economic stability. It discusses their benefits, challenges, and policy implications, emphasizing the importance of effective public debt management and market infrastructure. The study also draws on international experiences to provide insights for developing economies, with a specific focus on Uzbekistan's progress in building a resilient domestic government securities market as part of its ongoing fiscal and financial reforms.*

Keywords: *local currency government bonds, public debt management, capital market development, economic growth, fiscal sustainability, monetary stability, emerging economies.*

INTRODUCTION

The development of the local currency government bond market represents both a key indicator of financial system maturity and a catalyst for sustainable economic growth. In modern economies, the issuance of government securities denominated in domestic currency serves as a cornerstone for financing infrastructure projects, managing public debt, and supporting macroeconomic stability. Unlike external borrowing, local currency bonds allow governments to raise funds without exposing themselves to exchange rate volatility, thereby enhancing fiscal resilience and monetary independence. Through these instruments, states can channel domestic savings into productive investments, foster capital market development, and create a reliable benchmark for corporate debt issuance.

In developing countries, including Uzbekistan, local currency government bonds play a particularly important role in addressing the dual challenge of financing development needs while maintaining debt sustainability. Rapid urbanization, infrastructure deficits, and the need to stimulate private sector growth require significant long-term financing, which cannot be solely met through budgetary resources or foreign borrowing. Expanding the domestic bond market provides an effective and transparent mechanism for mobilizing internal resources, strengthening financial intermediation, and improving the efficiency of public investment.

Furthermore, a well-functioning local currency bond market contributes to the deepening of the financial sector, enhances monetary policy transmission, and supports the creation of a stable yield curve essential for pricing other financial instruments. For Uzbekistan, the continued development of this market aligns with broader objectives of economic diversification, fiscal discipline, and sustainable growth. Establishing a robust institutional, legal, and regulatory

framework for local currency government bonds is therefore a strategic priority to ensure the country's long-term financial stability and development prospects.

LITERATURE REVIEW

The development of local currency government bond markets has been widely recognized as a key component of financial sector deepening and sustainable economic growth. According to Togo (2007), domestic government securities markets help reduce reliance on foreign currency borrowing, mitigate exchange rate risks, and provide a foundation for efficient public debt management. Bonds denominated in local currency enable governments to mobilize long-term financing domestically, creating a stable funding base for infrastructure and development projects. [1]

Allen, Carletti, and Gu (2014) emphasize that local currency bond markets contribute to financial stability by expanding investment opportunities for domestic institutional investors such as pension funds and insurance companies. These investors prefer assets denominated in local currency due to reduced currency risk and predictable returns. Moreover, the existence of a reliable government bond yield curve serves as a benchmark for pricing corporate bonds, enhancing overall capital market efficiency. [2]

From a macroeconomic perspective, Burger and Warnock (2006) argue that well-developed local currency bond markets lower the vulnerability of emerging economies to external shocks. When countries rely heavily on foreign currency borrowing, sudden depreciations can increase the real burden of debt and trigger financial crises. Conversely, local currency borrowing allows governments to align debt servicing with domestic revenue streams, strengthening fiscal sustainability. [3]

Claessens, Klingebiel, and Schmukler (2007) note that the growth of domestic bond markets depends on several structural factors, including sound macroeconomic policies, transparent fiscal management, an effective legal framework, and credible monetary policy. These elements build investor confidence and reduce risk premiums. They also highlight those institutional reforms – such as improving market infrastructure, disclosure standards, and secondary market liquidity – are essential for developing vibrant local bond markets. [4]

Empirical studies also highlight the link between local currency bonds and infrastructure financing. Sachs et al. (2019) show that infrastructure projects funded through domestic bond markets tend to have higher fiscal efficiency and accountability compared to those financed through external loans. Bonds provide a mechanism for spreading the cost of large projects over time while promoting transparency and market discipline. [5]

The Asian Development Bank (2020) underscores the importance of local currency bond markets in Asia's economic transformation. Many Asian economies – such as Malaysia, Thailand, and Indonesia – have successfully utilized domestic bonds to finance long-term infrastructure projects while minimizing exposure to currency mismatches. Their experiences demonstrate that a diversified investor base and active secondary markets are key to ensuring liquidity and sustainability. [6]

For developing economies like Uzbekistan, building a local currency government bond market can enhance fiscal resilience and foster economic development. According to IMF (2022), domestic debt markets not only provide alternative funding sources for governments but also support monetary policy transmission and financial inclusion. By mobilizing domestic savings and

offering safe investment instruments, they strengthen the overall stability and depth of the financial system. [7]

Although, the literature consistently identifies local currency government bonds as an essential instrument for promoting economic growth, financing infrastructure, and ensuring fiscal sustainability, their success depends on the establishment of sound macroeconomic fundamentals, transparent regulatory frameworks, and robust investor confidence. For countries like Uzbekistan, these lessons from international experience can guide the formulation of strategies aimed at developing an efficient and credible local currency bond market.

ANALYSIS AND RESULTS:

The global bond market, valued at over $135 trillion in outstanding debt as of 2024, serves as the backbone of long-term public and private financing. Within this vast system, local currency government bonds (LCGBs) play an increasingly important role in ensuring sustainable financing and financial stability. According to the International Monetary Fund and World Bank, the share of domestic bonds issued in local currency has grown significantly, particularly in emerging and developing economies, as countries aim to reduce dependence on foreign-currency borrowing and exposure to exchange rate fluctuations.

In advanced and emerging markets alike, LCGBs have become a primary tool for funding infrastructure, promoting fiscal resilience, and deepening domestic financial markets. For example, Malaysia, Thailand, and Chile have successfully leveraged local bond markets to finance major infrastructure projects such as highways, energy systems, and urban transportation. These countries demonstrate that developing a robust domestic bond market provides stable access to long-term financing while promoting investor confidence and macroeconomic stability.

Figure 1 below illustrates the key benefits of issuing government bonds in local currency for the issuer. Such bonds reduce foreign exchange risk, as debt servicing is done in domestic currency, and improve fiscal planning by aligning revenues and debt obligations in the same currency. They also strengthen monetary policy operations, offering a benchmark yield curve and a tool for open market actions.

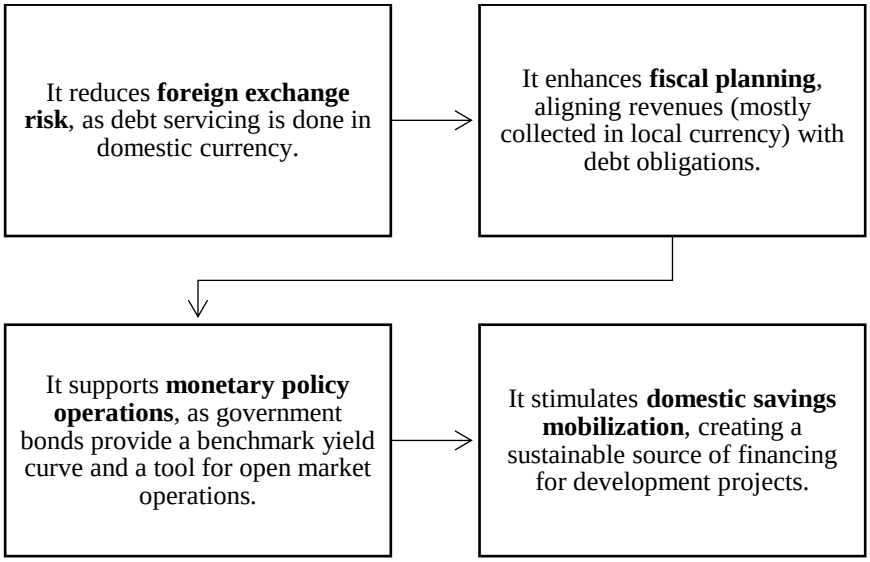

Figure 1. The benefits of issuing government bonds in local currency rather than in foreign currencies are substantial. For the issuer (government).

Source: The figure prepared by the author.

Moreover, they encourage domestic savings mobilization, providing a stable and sustainable source of financing for national development. For the issuer, these advantages collectively enhance fiscal stability, lower vulnerability to external shocks, and support sustainable economic growth.

The figure 2 below illustrates the mutually reinforcing relationship between the issuance of local currency government bonds and their benefits for both investors and the broader economy. These bonds represent a safe and stable investment vehicle, offering reliable returns and serving as an effective tool for portfolio diversification.

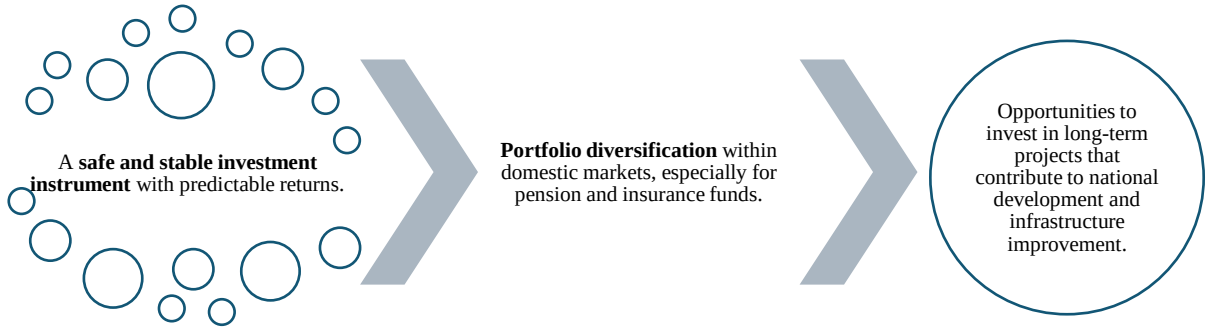

Figure 2. The benefits of issuing government bonds in local currency rather than in foreign currencies are substantial. For the investors.

Source: The figure prepared by the author.

They are particularly attractive to domestic institutional investors – such as pension funds and insurance companies – that seek long-term assets free from foreign exchange risk. Strong investor demand for these secure instruments enables the government to mobilize stable, long-term capital to finance national development and priority projects. In this way, local currency government bonds efficiently transform private demand for safety into sustainable public investment and economic growth.

The issuance of local currency government bonds in Uzbekistan serves multiple strategic purposes that contribute to the country's economic and financial development (Figure 3). These instruments provide a reliable source of funding for critical infrastructure projects such as transportation networks, water systems, and regional development initiatives. They also support more effective public debt management by reducing reliance on short-term external borrowing and promoting the use of longer-term domestic financing.

Figure 3. The issuance of local currency government bonds in Uzbekistan serves several strategic objectives.

Source: The figure prepared by the author.

Furthermore, local currency bonds enhance the transmission of monetary policy, as the Central Bank employs them in open market operations to regulate liquidity. Finally, the growing government bond market fosters greater private sector participation, laying the foundation for the expansion of corporate bond issuance and a more diversified capital market.

However, challenges remain. Limited investor diversification, a still-developing secondary market, and relatively low public awareness about government securities constrain the growth potential of the LCGB market. Furthermore, the need for improved transparency, credit rating mechanisms, and market infrastructure continues to be a policy priority.

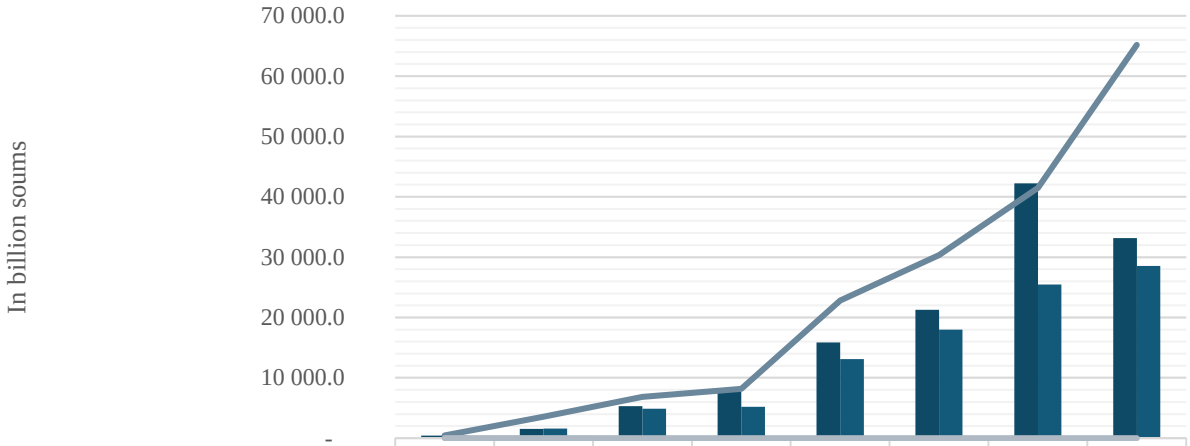
International experiences demonstrate the path forward. For instance, Indonesia successfully developed a deep and liquid local bond market by broadening its investor base to include pension funds, insurance companies, and retail investors. India has used state government bonds (SDLs) to finance local development projects while maintaining fiscal discipline through market-based borrowing frameworks. These cases offer valuable lessons for Uzbekistan as it continues to expand its domestic bond market in line with fiscal decentralization and infrastructure investment goals.

The rapid expansion of Uzbekistan's domestic government securities market demonstrates the country's growing commitment to utilizing local currency bonds as a key instrument for financing economic growth and infrastructure development. Since 2018, the Ministry of Economy and Finance has steadily increased the issuance of Treasury Bonds (T-Bonds), signaling a strategic shift toward mobilizing internal financial resources rather than relying solely on external borrowing. In 2024, the total issuance of government securities reached 28.6 trillion UZS, marking a historic peak.

Currently, around 16% of Uzbekistan's total state debt is financed through domestic T-Bonds, indicating an enhanced capacity of the domestic financial market to absorb government debt and support fiscal sustainability. This growing reliance on local currency instruments reduces exposure to foreign exchange risks and strengthens macroeconomic stability, aligning with international best practices in public debt management.

Moreover, the Central Bank of Uzbekistan (CBU) has played a vital complementary role in developing the local bond market by issuing approximately 8 trillion UZS in short-term securities to manage liquidity in the banking sector. These operations not only contribute to financial market stability but also deepen the local money market infrastructure, paving the way for a more active and diversified investor base. The continuous development of the domestic government securities market underscores Uzbekistan's progress in establishing a sustainable and market-based framework for public finance. By effectively leveraging local currency government bonds, the country is creating a more resilient fiscal system capable of financing infrastructure modernization, supporting regional economic growth, and promoting long-term financial independence.

In Figure 4 below analyses government securities issued and placed by the Ministry of Economy and Finance from December 2018 to September 2025. The total volume of issuance increased from 400 billion soums in 2018 to 33.16 trillion soums in 2025, representing a significant structural shift in the government's approach to financing economic growth and infrastructure development through domestic capital markets.

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Volume of issuance	400.0	1 550.0	5 290.0	7 700.0	15 860.0	21 250.0	42 211.7	33 160.0
Amount of placement	404.9	1 582.2	4 902.6	5 214.4	13 100.6	17 980.8	25 454.1	28 565.6
Volume of submitted orders	450.8	3 573.1	6 823.3	8 189.4	22 806.6	30 349.7	41 503.6	65 182.5
Growth rate compared to the previous year (placed GS in bln. soum)	0.00%	390.76%	309.86%	106.36%	251.24%	137.25%	141.56%	112.22%

Figure 4. Volume of government securities issued and placed by the Ministry of Economy and Finance of the Republic of Uzbekistan from 2018 to 2025.

Source: The figure prepared by the author using data on the official website of the Currency Exchange of the Republic of Uzbekistan www.uzrvb.uz.

Similarly, the amount of placement grew rapidly, reaching over 28.6 trillion soums in 2025, while the volume of submitted orders rose even faster, indicating growing investor interest and confidence in local currency debt instruments.

The data also highlight a consistent upward trajectory in the growth rate of government bond placements, with particularly sharp increases in 2019 (390.76%), 2020 (309.86%), and 2024 (141.56%). These figures demonstrate the government's active efforts to diversify its financing sources and strengthen fiscal autonomy through local borrowing rather than external debt. The trend underscores the increasing role of the domestic bond market as a key policy tool for mobilizing long-term resources to support infrastructure modernization, regional development, and social investment programs.

The expansion of the local currency bond market also reflects the success of recent fiscal and institutional reforms aimed at improving market infrastructure, enhancing transparency, and building investor confidence. The growing volume of submitted orders relative to the amount placed suggests a healthy demand–supply dynamic, which can contribute to more efficient pricing and liquidity in the domestic bond market. As investor participation broadens, the local government bond market becomes a more sustainable and predictable channel for financing national development priorities.

Furthermore, the consistent increase in bond issuance and placement signals an improvement in fiscal sustainability and macroeconomic stability. By prioritizing borrowing in local currency, Uzbekistan mitigates foreign exchange risks and reduces dependence on external debt markets. The growing participation of institutional and private investors – such as pension funds, insurance companies, and banks –demonstrates rising trust in fiscal management and in the government's commitment to transparency. As the domestic bond market deepens, it provides the

state with a cost-effective and long-term financing mechanism to fund infrastructure, social programs, and innovation projects, directly contributing to economic growth and improved public welfare.

Overall, the dynamic development of Uzbekistan's local currency government bond market between 2018 and 2025 illustrates its growing importance as a strategic financial instrument. It not only strengthens public debt management and fiscal decentralization but also fosters the evolution of a more resilient, liquid, and diversified capital market – a cornerstone for sustainable economic development in Uzbekistan.

The shape and progression of the government securities yield curve reflect the emerging maturity of Uzbekistan's local currency bond market. It highlights the potential of these instruments to serve as a stable and efficient source of long-term financing for infrastructure development, while simultaneously deepening the domestic financial market. Strengthening this market further through regulatory reforms, investor diversification, and transparent debt management practices will enhance the effectiveness of local currency government bonds as a strategic tool for financing economic growth.

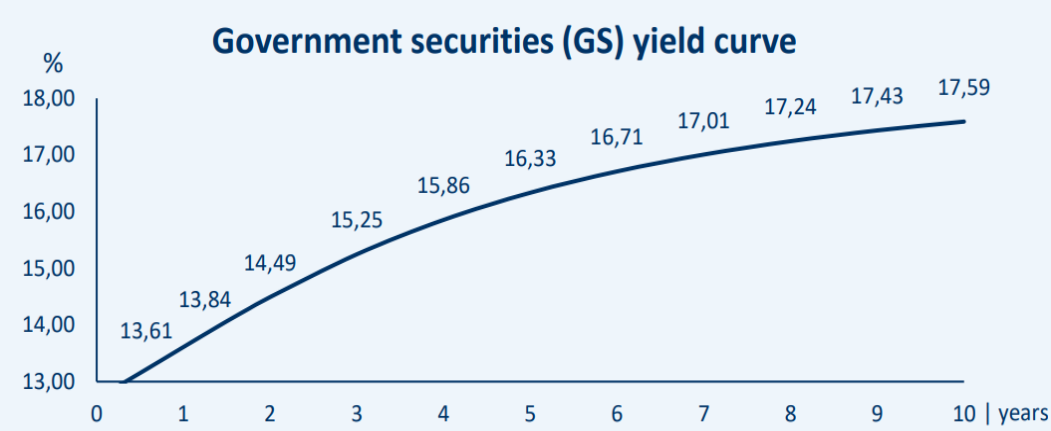

Figure 5. Government Securities (GS) Yield Curve of the Republic of Uzbekistan.

Source: The figure prepared by the author using data on the official website of the Central Bank of the Republic of Uzbekistan. https://cbu.uz/en/

The presented yield curve of government securities (GS) illustrates the relationship between bond yields (interest rates) and their maturities, ranging from 1 to 10 years. The curve shows a positive and upward-sloping pattern, starting from approximately 13.61% for 1-year bonds and gradually increasing to 17.59% for 10-year bonds. This structure provides several important insights into the state of the local currency bond market and its implications for financing economic growth and infrastructure development (Figure 5).

Firstly, the upward slope of the yield curve indicates that investors demand higher returns for longer-term securities. This reflects both expectations of future inflation and perceived risk premiums associated with longer maturities. In developing economies such as Uzbekistan, this is a typical feature of a growing bond market, where investors seek compensation for uncertainties related to economic fluctuations, monetary policy changes, and credit risk. Nonetheless, the existence of a clear yield curve demonstrates that the local bond market is becoming more structured and transparent.

Secondly, the formation of a reliable yield curve is a critical element for pricing long-term investments and infrastructure projects. It serves as a benchmark for the cost of borrowing

in the domestic currency and helps both the government and private sector determine the appropriate interest rates for project financing. In this sense, local currency government bonds not only serve as a financing tool but also establish the foundation for developing broader capital market instruments, such as corporate bonds and public-private partnership (PPP) financing mechanisms.

Thirdly, the observed yield levels (ranging from 13% to 17%) suggest that investor confidence in government securities is relatively stable, as yields rise moderately over time rather than sharply. This pattern indicates a growing trust in the government's fiscal and monetary policies, as well as in its ability to manage debt responsibly. Over time, as inflation stabilizes and macroeconomic conditions improve, the yield curve may flatten – signaling lower long-term risk and a more mature bond market.

Finally, the development of such a yield curve has broader macroeconomic significance. It enables the government to plan borrowing strategies efficiently, extend the average maturity of public debt, and reduce exposure to refinancing risks. Moreover, by promoting investment in local-currency-denominated instruments, it helps minimize dependence on external debt and exposure to exchange rate volatility – key goals for sustainable and independent economic development.

CONCLUSIONS:

The experience of various countries and the analysis of Uzbekistan's current practices show that local currency government bonds (LCGBs) represent one of the most effective instruments for sustainable economic development and fiscal resilience. By issuing government debt in domestic currency, the state not only secures stable long-term financing but also stimulates the growth of domestic capital markets and enhances investor confidence. In Uzbekistan, the gradual development of the local government securities market has already demonstrated several positive effects. Government bonds have become an important source of funding for infrastructure and regional development projects, supporting investments that might otherwise remain unrealized due to budgetary constraints. As the volume and diversity of bond issues expand, this process contributes to the modernization of transport, energy, and social infrastructure, which directly impacts economic growth and living standards. Moreover, the regular issuance and trading of local currency bonds promote financial discipline and transparency in public finance management. The requirements for disclosure, reporting, and credit assessment strengthen institutional capacity, improve fiscal planning, and encourage more responsible debt management practices. The use of LCGBs also fosters cooperation between the Ministry of Economy and Finance, the Central Bank, and market participants, aligning monetary and fiscal policies through the development of a reliable domestic yield curve.

In the medium and long term, the expansion of the local government bond market will facilitate the mobilization of domestic savings, encourage the participation of institutional and retail investors, and enhance financial literacy within the population. This, in turn, will lay the foundation for the emergence of corporate bonds, municipal bonds, and other financial instruments, further diversifying Uzbekistan's capital market. As market infrastructure strengthens and investor confidence grows, the local bond market could gradually attract foreign institutional investors interested in stable, local-currency-denominated assets. This will not only deepen market liquidity but also integrate Uzbekistan more closely into the regional and global financial system.

In conclusion, local currency government bonds are a strategic tool for achieving balanced and sustainable economic development. For Uzbekistan, their further development requires continued reforms in debt management strategy, market transparency, investor diversification, and financial infrastructure. If effectively implemented, these measures will enable the domestic bond market to become a key pillar of fiscal stability, infrastructure modernization, and long-term economic growth.

REFERENCES AND BIBLIOGRAPHY

1. Togo, E. (2007). *Coordinating Public Debt Management with Fiscal and Monetary Policies: An Analytical Framework*. World Bank Working Paper.
2. Allen, F., Carletti, E., & Gu, X. (2014). *The Role of Local Currency Bond Markets in Emerging Economies*. Journal of Financial Stability, 10(2), 165–178.
3. Burger, J. D., & Warnock, F. E. (2006). *Local Currency Bond Markets*. IMF Staff Papers, 53(Special Issue), 133–146.
4. Claessens, S., Klingebiel, D., & Schmukler, S. L. (2007). *Government Bonds in Domestic and Foreign Currency: The Role of Macroeconomic and Institutional Factors*. World Bank Policy Research Paper No. 4253.
5. Sachs, J., Kharas, H., & Battacharya, A. (2019). *Financing Infrastructure in Developing Countries: The Role of Bond Markets*. Brookings Institution.
6. Asian Development Bank (2020). *Asian Bond Markets Initiative: Fostering Local Currency Bond Markets in Asia*. ADB Report.
7. IMF (2022). *Developing Local Currency Bond Markets: Key Policy Challenges and Lessons from Emerging Markets*. International Monetary Fund.
8. World Bank (2018). *Developing Government Bond Markets: A Handbook*. World Bank Treasury.
9. The official website of the Currency Exchange of the Republic of Uzbekistan www.uzrvb.uz
10. The official website of the Central Bank of the Republic of Uzbekistan. https://cbu.uz/en/

RIVOJLANAYOTGAN DAVLATLARDA INVESTITSION JOZIBADORLIK VOSITASIDA BIZNES RIVOJLANTIRISH

Toshpulatov Murodulla Sobirjon o‘g‘li
Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti “Korporativ moliya va qimmatli qog‘ozlar” kafedrasi dotsenti v.b., PhD
ORCID: 0009-0000-4515-2903
https://doi.org/10.5281/zenodo.17441318

Annotatsiya. *Maqolada rivojlanayotgan davlatlarda investitsion jozibadorlikni oshirish orqali biznesni rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilingan. Unda investitsion muhitni yaxshilash, kapital oqimlarini jalb qilish va tadbirkorlik faoliyatini rag‘batlantirish mexanizmlari ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, xalqaro moliya institutlari tavsiyalari hamda mintaqaviy tajribalar o‘rganilib, milliy iqtisodiy siyosat uchun samarali yondashuvlar ishlab chiqilgan. Tadqiqotda investorlar uchun qulay shart-sharoit yaratishning biznes barqarorligi va iqtisodiy o‘sishga qo‘shadigan hissasi empirik dalillar bilan asoslangan. Natijada, rivojlanayotgan mamlakatlarda investitsion jozibadorlikning oshishi biznesni rivojlantirishning muhim vositasi sifatida namoyon etilishi ta’kidlangan.*

Kalit so‘zlar: *investitsion jozibadorlik, biznes rivojlantirish, kapital oqimlari, xalqaro moliya, milliy siyosat, tadbirkorlik, iqtisodiy o‘sish, investitsiya muhiti, investorlar huquqlari, xatarlar boshqaruvi, moliyaviy barqarorlik, to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar, innovatsion rivojlanish, mintaqaviy integratsiya, global bozor.*

Аннотация. *В статье рассмотрены теоретические и практические основы развития бизнеса посредством повышения инвестиционной привлекательности в развивающихся странах. Особое внимание уделено улучшению инвестиционного климата, привлечению потоков капитала и стимулированию предпринимательской активности. Кроме того, изучены рекомендации международных финансовых институтов и региональный опыт, на основе которых выработаны эффективные подходы для национальной экономической политики. В исследовании доказано, что создание благоприятных условий для инвесторов оказывает значительное влияние на устойчивость бизнеса и экономический рост. В итоге подчеркивается, что рост инвестиционной привлекательности является важнейшим инструментом развития бизнеса в развивающихся странах.*

Ключевые слова: *инвестиционная привлекательность, развитие бизнеса, потоки капитала, международные финансы, национальная политика, предпринимательство, экономический рост, инвестиционный климат, права инвесторов, управление рисками, финансовая устойчивость, прямые инвестиции, инновационное развитие, региональная интеграция, глобальный рынок.*

Abstract*. The article analyzes the theoretical and practical foundations of business development through enhancing investment attractiveness in developing countries. It emphasizes the improvement of the investment climate, attraction of capital flows, and stimulation of entrepreneurial activity. Furthermore, the study explores the recommendations of international financial institutions and regional practices, providing effective approaches for national economic*

policy. The research demonstrates that creating favorable conditions for investors significantly contributes to business sustainability and economic growth. As a result, the paper highlights that increasing investment attractiveness serves as a crucial instrument for business development in developing nations.

Keywords: *investment attractiveness, business development, capital flows, international finance, national policy, entrepreneurship, economic growth, investment climate, investor rights, risk management, financial stability, foreign direct investment, innovative development, regional integration, global market.*

Kirish

Bugungi globallashuv va iqtisodiy integratsiya sharoitida rivojlanayotgan davlatlar uchun investitsion jozibadorlikni oshirish strategik ahamiyat kasb etmoqda, chunki kapital oqimlarini jalb qilish ularning iqtisodiy o‘sish sur’atlarini tezlashtiradi hamda barqaror rivojlanish omillarini mustahkamlaydi. Investitsion jozibadorlik – bu mamlakatning xorijiy va mahalliy investorlar uchun iqtisodiy, siyosiy va institutsional sharoitlari bilan ma’qul ko‘rinishi hamda ularning kapital kiritish bo‘yicha qarorlarini rag‘batlantiruvchi omillar majmui sifatida qaraladi. Rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyoti ko‘pincha moliyaviy resurslar yetishmovchiligi, ishlab chiqarish texnologiyalarining eskiligi va infratuzilma muammolari bilan yuzlashgani bois investitsiyalar ularning modernizatsiyasi uchun zaruriy shartdir. Shu sababli hukumatlar tomonidan moliyaviy siyosatni liberallashtirish, soliqlarni imtiyozli qilish va xalqaro biznesni jalb etish mexanizmlarini yaratish jarayonlari kuchaymoqda. Investitsion muhitning qulayligi mamlakat iqtisodiyotining barqaror o‘sishini ta’minlabgina qolmay, biznesni rivojlantirishda ham muhim vosita sifatida maydonga chiqadi. Natijada rivojlanayotgan davlatlar uchun investitsion jozibadorlikni oshirish iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash, yangi ish o‘rinlari yaratish va ijtimoiy farovonlikni oshirish bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi.

Investitsion jozibadorlik orqali biznesni rivojlantirish rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o‘zgarishlarning bosh omillaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda, chunki bu jarayon nafaqat kapital kiritishni, balki zamonaviy bilim va texnologiyalarni transfer qilishni ham ta’minlaydi. Xususan, xalqaro investitsion oqimlar orqali yangi korxonalar barpo etilishi, mavjud ishlab chiqarish quvvatlarining modernizatsiyasi va eksport salohiyatining kengayishi uchun imkoniyatlar vujudga keladi. Shu bilan birga, investitsion faoliyat korxonalar boshqaruv tizimlarini takomillashtirish, innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqish va xalqaro standartlarga moslashishda ham muhim rol o‘ynaydi. Biroq investitsion muhitning yetarlicha rivojlanmaganligi, korrupsiya xavflari, moliyaviy bozorlarning sayozligi va siyosiy beqarorlik kabi omillar ko‘plab rivojlanayotgan davlatlar uchun jiddiy to‘siq bo‘lib qolmoqda. Shunga qaramay, hukumatlar tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar, jumladan, byurokratik to‘siqlarni kamaytirish, biznes yuritish shart-sharoitlarini yaxshilash va xalqaro reytinglarda yuqoriga ko‘tarilish orqali investorlarga ishonch berilmoqda. Shu sababli investitsion jozibadorlikni oshirish biznesni rivojlantirishning universal vositasi sifatida qaraladi.

Biznes rivojlanishi rivojlanayotgan davlatlarda asosan investitsion muhit sifatiga bog‘liq bo‘lib, bu muhit iqtisodiy barqarorlik, huquqiy himoya, soliq tizimi va kapital bozorlarining rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Agar mamlakatda investorlar huquqi himoya qilinsa, moliyaviy infratuzilma samarali faoliyat yuritsa va davlatning makroiqtisodiy siyosati prognoz qilinadigan bo‘lsa, bu bevosita biznes rivojlanishiga zamin yaratadi. Shu nuqtai nazardan

qaraganda, investitsion jozibadorlikning oshishi tadbirkorlik subyektlari uchun kredit resurslarini arzonlashtirish, yangi bozorlarni o‘zlashtirish va ishlab chiqarish hajmini kengaytirish imkoniyatlarini beradi. Bundan tashqari, xorijiy investitsiyalar ichki bozorga nafaqat kapitalni, balki ilg‘or menejment tajribasini ham olib kiradi, bu esa korporativ boshqaruvning zamonaviy tamoyillarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ammo shuni unutmaslik lozimki, biznesni rivojlantirish faqat xorijiy investitsiyalar hisobiga emas, balki milliy tadbirkorlarning ham kapital qo‘yishlari va iqtisodiy faoliyatda faol ishtirok etishlari orqali ro‘yobga chiqadi. Shu bois, davlat siyosati investitsion jozibadorlikni oshirish bilan bir qatorda, mahalliy biznesni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini ham o‘z ichiga olishi zarur.

Investitsion jozibadorlik vositasida biznes rivojlantirish masalasi bugungi kunda rivojlanayotgan davlatlarning xalqaro maydondagi iqtisodiy reytinglarini aniqlashda ham asosiy ko‘rsatkichlardan biriga aylanmoqda. Xususan, Jahon bankining “Doing Business” reytingi, Jahon iqtisodiy forumining “Global Competitiveness Index” ko‘rsatkichlari yoki Moody’s va Fitch kabi xalqaro reyting agentliklarining baholari mamlakat investitsion salohiyatining bevosita indikatorlari sifatida qaraladi. Ushbu reytinglarda yuqori o‘rinlarni egallash mamlakatning jahon miqyosida imidjini oshiradi, xorijiy sarmoyadorlarga ishonch bag‘ishlaydi va yangi investitsion oqimlarni jalb qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, biznesni rivojlantirishda investitsion jozibadorlikning ta’siri nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatdan ham namoyon bo‘ladi, ya’ni yangi texnologiyalarni joriy etish, korporativ boshqaruv standartlarini oshirish va inson kapitalini rivojlantirish orqali o‘z ifodasini topadi. Natijada mamlakatning iqtisodiy tizimi yanada samarali, shaffof va raqobatbardosh shaklga kiradi.

Rivojlanayotgan davlatlarda investitsion jozibadorlik va biznes rivojlanishi o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni chuqurroq tahlil etadigan bo‘lsak, bunda ichki va tashqi omillarning uyg‘unlashuvi muhim ahamiyat kasb etadi. Ichki omillar qatoriga soliqlar tizimi, energetika ta’minoti, transport-logistika infratuzilmasi va ishchi kuchi salohiyati kirsa, tashqi omillar sifatida esa xalqaro iqtisodiy hamkorlik, savdo bitimlari va global kapital bozorlariga chiqish imkoniyatlari ko‘rsatiladi. Bunday uyg‘unlik samarali bo‘lsa, biznes subyektlari yanada faol rivojlanadi, iqtisodiy diversifikatsiya kuchayadi va eksport hajmlari ortadi. Shu jihatdan qaraganda, investitsion jozibadorlik mamlakatning iqtisodiy siyosatini global raqobatga tayyorlashda asosiy instrumentlardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, rivojlanayotgan davlatlarda investitsion jozibadorlik vositasida biznes rivojlantirish bugungi kunda strategik ustuvor yo‘nalish sifatida shakllanmoqda. U nafaqat xorijiy kapitalni jalb qilish, balki ichki tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, innovatsiyalarni rag‘batlantirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali ham iqtisodiy taraqqiyotga xizmat qiladi. Shu sababli investitsion muhitni yaxshilash va biznesni rivojlantirish o‘rtasida o‘zaro mustahkam bog‘liqlik mavjud bo‘lib, bu jarayon milliy iqtisodiy xavfsizlikning asosiy omillaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Adabiyotlar sharhi.

Xalqaro adabiyotlarda investitsion jozibadorlikning biznes rivojlanishiga ta’siri keng o‘rganilgan. Masalan, Dunningning “Ekletik paradigm” nazariyasiga ko‘ra, investitsiyalar oqimi mamlakatdagi resurslar, bozor imkoniyatlari va institutsional muhit bilan chambarchas bog‘liq. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, rivojlanayotgan mamlakatlarda investitsion muhitni shakllantirish biznes rivoji uchun muhim poydevor hisoblanadi[15]. UNCTAD’ning “World

Investment Report 2023” ma’lumotlariga ko‘ra, global investitsiyalar hajmi 2021 yilga nisbatan 12 foizga qisqargan bo‘lsa-da, Osiyo va Markaziy Osiyo mamlakatlari investitsiyalar oqimida barqaror o‘sishni namoyish etmoqda[16].

Rivojlanayotgan davlatlarda investitsion jozibadorlik va biznes rivojlanishini o‘rganishda xalqaro tashkilotlarning tadqiqotlari muhim o‘rin tutadi. Jumladan, Jahon bankining muntazam e’lon qilinadigan “Doing Business” hisobotlari mamlakatlardagi biznes yuritish qulayligi va tartibga solish darajasi haqida batafsil ma’lumot beradi. Ushbu hisobotlarda ko‘rsatilganidek, tadbirkorlik muhiti soddalashtirilgan davlatlarda xorijiy investitsiyalar oqimi yuqori bo‘lib, biznes rivojlanishi tezlashadi [17]. Jahon iqtisodiy forumining “Global Competitiveness Report” (2020) ma’lumotlariga ko‘ra, mamlakatlarning raqobatbardoshligi ularning investitsion salohiyati bilan chambarchas bog‘liqdir[18]. Hisobotda investitsion muhitning qulayligi, texnologik rivojlanish, infratuzilmaning sifat darajasi va moliyaviy bozorlarning samaradorligi asosiy indikator sifatida ko‘rsatib o‘tilgan. Rivojlanayotgan mamlakatlar ushbu ko‘rsatkichlarni yaxshilash orqali xalqaro kapital oqimlarini ko‘paytirishi mumkin.

BMTning Savdo va taraqqiyot konferensiyasi (UNCTAD) tomonidan chop etilgan “World Investment Report” (2021)da qayd etilishicha, 2020-yilda pandemiya sharoitida jahon bo‘yicha to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi 35 foizga kamaygan bo‘lsa-da, ayrim rivojlanayotgan davlatlar investitsion siyosatini liberallashtirish hisobiga investitsiyalar oqimini saqlab qolishga muvaffaq bo‘lgan[19]. Investitsion jozibadorlikni oshirishda davlat siyosatining rolini yaqqol namoyon etadi. Xalqaro Valyuta Jamg‘armasining (IMF) tahlillariga ko‘ra, rivojlanayotgan davlatlarda makroiqtisodiy barqarorlikni saqlash investitsion jozibadorlikning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Hisobotlarda ta’kidlanishicha, inflyatsiya darajasini past darajada ushlab turish, davlat qarzini maqbul miqdorda boshqarish va valuta bozorining barqarorligi xorijiy investorlar qarorlariga bevosita ta’sir qiladi [20]. Porterning raqobat ustunligi nazariyasiga ko‘ra, mamlakatlarning investitsion jozibadorligi ularning ichki raqobat muhiti, bozor hajmi va innovatsion salohiyatiga bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, ko‘plab tadqiqotchilar, jumladan M. Porter (1990) ta’kidlaganidek[21], biznes muhitini takomillashtirish orqali milliy iqtisodiyotlarning xalqaro maydondagi pozitsiyasini mustahkamlash mumkin.

Mahalliy olimlardan S.Elmirzayev[22] va A.Karimov[23]larning ilmiy ishlarida O‘zbekistonda investitsion jozibadorlikni oshirish omillari, xususan, moliya bozorlari barqarorligini ta’minlash, bank tizimining samaradorligini oshirish va kapital bozorini rivojlantirish masalalari keng yoritilgan. Ularning tadqiqotlarida biznes rivojlanishida davlatning tartibga solish siyosati va investorlar uchun kafolatlarning o‘rni alohida ta’kidlanadi.

Harvard Business Review jurnalida chop etilgan maqolalarda (2018–2021) ta’kidlanishicha[24], rivojlanayotgan mamlakatlarda investitsiyalarni jalb qilish uchun nafaqat moliyaviy imtiyozlar, balki siyosiy barqarorlik va shaffof boshqaruv ham asosiy mezon hisoblanadi. Xususan, xalqaro kompaniyalar investitsiya kiritishda korrupsiya darajasi past va sud tizimi mustaqil bo‘lgan mamlakatlarni afzal ko‘rishi qayd etilgan.

Xitoyning “Bir kamar – bir yo‘l” tashabbusi doirasidagi investitsion loyihalar rivojlanayotgan davlatlar biznes muhitini tubdan o‘zgartirmoqda. Tadqiqotlarga ko‘ra, infratuzilmaga yo‘naltirilgan investitsiyalar logistika samaradorligini oshiradi va yangi bozorlarni ochib beradi [25]. Bu esa, nafaqat xorijiy, balki mahalliy biznesning ham jadal rivojlanishiga sabab

bo‘lmoqda. Shuningdek, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (EBRD) o‘z hisobotlarida (2020) rivojlanayotgan davlatlarda kichik va o‘rta biznesni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash dasturlarining investitsion jozibadorlikni oshirishdagi rolini alohida ta’kidlaydi. Bank ma’lumotlariga ko‘ra, kredit liniyalari va grant dasturlari orqali tadbirkorlik faoliyatini rag‘batlantirish investitsion muhitni yaxshilashning samarali vositasi sifatida qaraladi[26].

O‘zbekiston bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarda ham investitsion muhitni yaxshilash jarayonida korporativ boshqaruvni kuchaytirish, xalqaro standartlarga mos buxgalteriya va audit tizimlarini joriy etish hamda soliq imtiyozlarini kengaytirish muhim ahamiyatga ega ekani qayd etilgan. Shu jihatdan, mavjud adabiyotlar asosida aytish mumkinki, biznes moliyasini takomillashtirish va investitsion jozibadorlikni oshirish rivojlanayotgan mamlakatlar uchun barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlovchi muhim vosita hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda rivojlanayotgan davlatlarda investitsion jozibadorlik vositasida biznes rivojlantirish jarayonini o‘rganishda bir nechta ilmiy usullar uyg‘unlashtirildi. Avvalo, qiyosiy tahlil usuli yordamida O‘zbekiston, Qozog‘iston, Vyetnam va Turkiya tajribalari solishtirilib, ularning investitsion siyosatidagi umumiylik va farqlar aniqlandi. Shuningdek, statistik tahlil usuli orqali Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg‘armasi, UNCTAD va OECD hisobotlaridan olingan real ko‘rsatkichlar chuqur o‘rganildi, ularning dinamikasi bo‘yicha trend chiziqlari ishlab chiqildi. Bundan tashqari, ilmiy abstraksiyalash va induksiya usullari orqali nazariy umumlashmalar qilinib, rivojlanayotgan mamlakatlarda investitsion jozibadorlikning biznes rivojlanishiga ta’sir etuvchi konseptual modeli ishlab chiqildi. Shu bilan birga, deduktiv tahlil yordamida umumiy nazariy qarashlardan muayyan amaliy xulosalar chiqarildi, ularning iqtisodiy siyosatda qo‘llanishi mumkin bo‘lgan variantlari ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar.

Rivojlanayotgan davlatlarda iqtisodiy o‘sishning barqarorligini ta’minlashda investitsion jozibadorlikni oshirish orqali biznesni rivojlantirish dolzarb masalalardan biri bo‘lib, bu jarayon milliy kapital bozorlarini shakllantirish hamda xalqaro moliyaviy oqimlarni jalb qilishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. So‘nggi yillarda Jahon banki va Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi hisobotlariga ko‘ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi 2022 yilda $916 mlrd ni tashkil etib[27], global iqtisodiy oqimlarning yarmidan ko‘prog‘ini qamrab olgan. Shu bois investitsion muhitni takomillashtirish biznes subyektlarining raqobatbardoshligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

1-jadval

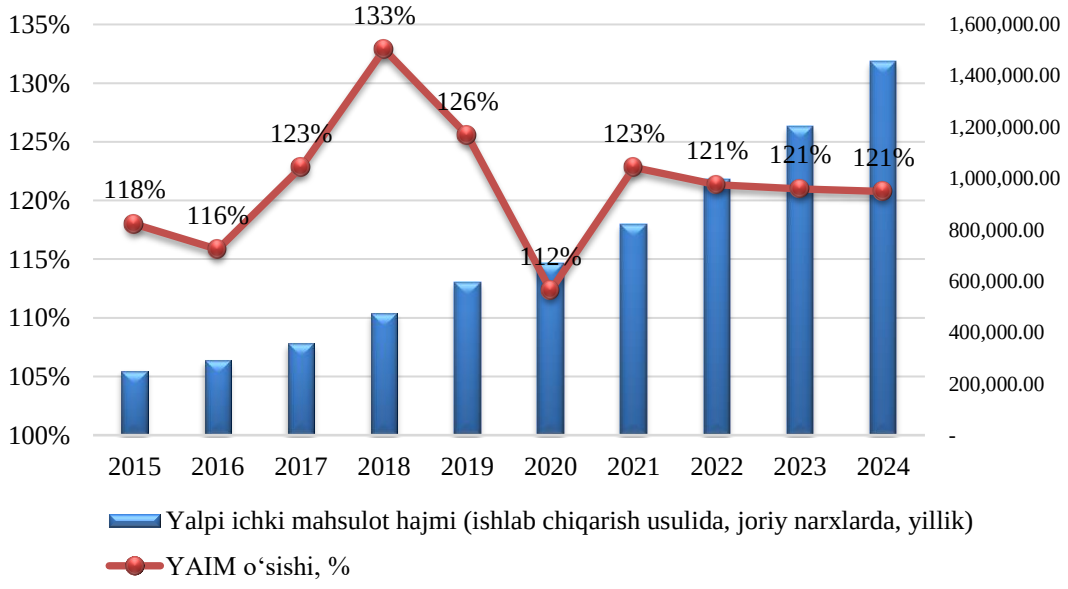
Rivojlanayotgan davlatlarda investitsion jozibadorlikni belgilovchi omillar[28]

Omillar	Mazmuni	Biznesga ta’siri
Moliya barqarorligi	Inflyatsiya nazorati, valyuta kursining prognoz qilinishi	Investitsiya xavflarini kamaytiradi
Soliq siyosati	Imtiyozli stavkalar, soddalashtirilgan tartib	Investorlar uchun xarajatlarni qisqartiradi
Institutsional islohotlar	Sud-huquq tizimi mustahkamligi, shaffof boshqaruv	Biznes muhitiga ishonchni oshiradi

Kapital bozorlar rivoji	Fond birjalari faoliyati, IPO imkoniyatlari	Uzoq muddatli moliyaviy resurslarni shakllantiradi
Xalqaro integratsiya	Savdo shartnomalari, mintaqaviy bloklarga qo‘shilish	Xorijiy kapital oqimini tezlashtiradi

Manba: *Deloitte. Capital Markets in Central Asia: Prospects for Growth. – London: Deloitte Insights, 2021. – 101 p. Asosida muallif ishlanmasi*

Yuqoridagi omillar har qanday rivojlanayotgan mamlakatda biznesning investitsion jozibadorlik asosiy tayanchi hisoblanadi. O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda soliq siyosatini soddalashtirish, erkin iqtisodiy zonalarni kengaytirish va kapital bozorlarini rivojlantirish orqali biznes uchun qulay sharoitlar yaratilmoqda. Rivojlanayotgan davlatlarda investitsion jozibadorlikni shakllantiruvchi omillardan eng birinchisi moliyaviy barqarorlik hisoblanadi, chunki inflyatsiya darajasining nazorat qilinishi va valyuta kursining prognoz qilinishi kapital oqimlari uchun xavflarni kamaytiradi. Shu bilan birga, soliq siyosatida imtiyozli stavkalar va soddalashtirilgan tartiblarning qo‘llanishi investorlarning xarajatlarini qisqartirib, ularning loyihalarga qiziqishini oshiradi. Bunday sharoitda institutsional islohotlar, ya’ni sud-huquq tizimining mustahkamligi va boshqaruvning shaffofligi biznes muhitiga ishonchni kuchaytiradi. Demak, davlat iqtisodiy siyosatining izchilligi va institutsional muhitning barqarorligi investitsion oqimlarni jalb etishda muhim determinant vazifasini bajaradi. Kapital bozorlarining rivojlanishi ham investitsion jozibadorlikka sezilarli ta’sir ko‘rsatadi, chunki fond birjalari faoliyati va IPO imkoniyatlari uzoq muddatli moliyaviy resurslarning shakllanishiga xizmat qiladi. Shu bilan bir qatorda, xalqaro integratsiya jarayonlari, jumladan savdo shartnomalari va mintaqaviy iqtisodiy bloklarga qo‘shilish, xorijiy kapitalning mamlakat ichiga tezroq kirib kelishini ta’minlaydi. Bu esa ichki biznes subyektlarining raqobatbardoshligini oshirish bilan birga, tashqi investitsiya oqimlari uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Natijada, moliyaviy va institutsional omillar bilan uyg‘unlashgan kapital bozorlari va xalqaro integratsiya mexanizmlari rivojlanayotgan mamlakatlarda investitsion jozibadorlikning barqaror asosini ta’minlaydi.

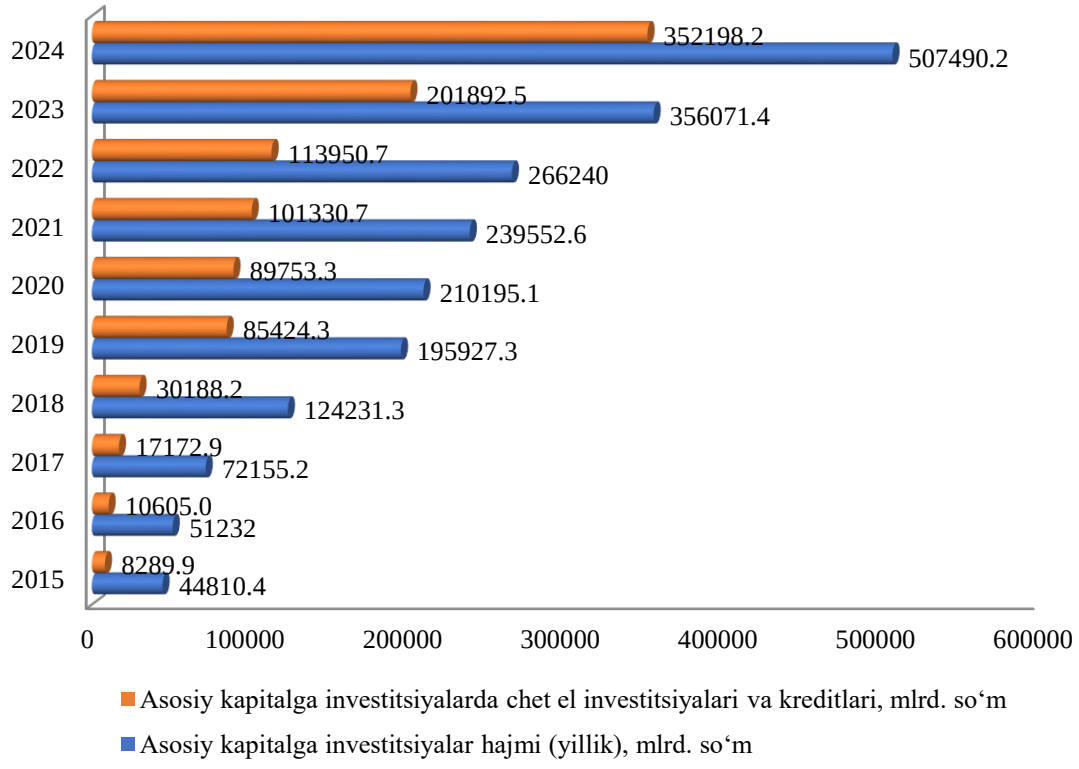

1-rasm. O‘zbekiston yalpi ichki mahsulot hajmi (ishlab chiqarish usulida, joriy narxlarda, yillik)[29]

Manba: https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_544.xlsx

O‘zbekiston yalpi ichki mahsuloti (YAIM) ishlab chiqarish usulida, joriy narxlarda, 2015–2024 yillar oralig‘ida barqaror o‘sish sur’atlarini ko‘rsatib, 2015 yildagi 250 544,6 mlrd so‘mdan 2024 yilda 1 454 573,9 mlrd so‘mgacha oshdi, bu esa milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli o‘sish tendensiyasini yaqqol aks ettiradi. Iqtisodiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, YAIM o‘sish sur’ati eng yuqori 2018 yilda 133% ni tashkil qilgan bo‘lsa, 2020 yilda global pandemiya sharoitida sekinlashib, 112% darajasiga tushgan, ammo keyingi yillarda yana barqaror o‘sish ko‘rsatkichlarini qayd etdi. Shu bilan birga, ushbu davrda mamlakatning ishlab chiqarish salohiyati va ichki talabning kengayishi YAIM hajmining izchil o‘sishiga asos bo‘lib xizmat qilgani kuzatiladi.

Yalpi ichki mahsulotning 2015–2024 yillardagi joriy narxlardagi o‘sish dinamikasi ko‘rsatadiki, iqtisodiyotning turli sohalarida diversifikatsiya va investitsion faollikning oshishi milliy ishlab chiqarish hajmini muntazam ravishda kengaytirgan. Misol uchun, 2017 yilda YAIM 356 453,8 mlrd so‘mga yetib, 123% o‘sish ko‘rsatgan bo‘lsa, 2021 yilda 820 536,6 mlrd so‘mga yetib, yana 123% darajada o‘sish sur’atini qayd etdi, bu esa iqtisodiy barqarorlik va strategik rivojlanishning yaqqol belgisi sifatida qaraladi. Shu tariqa, ichki ishlab chiqarishning izchil rivojlanishi va xarajatlar talabining oshishi mamlakat YAIMining joriy narxlarda o‘sishini doimiy ravishda qo‘llab-quvvatlagan.

Manba: https://www.stat.uz/uz/rasmiy-statistika/investments

2-rasm. O‘zbekiston asosiy kapitalga investitsiyalarning o‘sish sur‘ati (yillik) [30]

O‘zbekistonning asosiy kapitalga investitsiyalari 2015–2024 yillar oralig‘ida keskin o‘sish sur’atlarini ko‘rsatib, 2015 yilda 44 810,4 mlrd so‘mdan 2024 yilda 507 490,2 mlrd so‘mgacha yetdi, bu esa mamlakatning sanoat infratuzilmasi va ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirishga

qaratilgan strategik sarmoyalar samaradorligini tasdiqlaydi. Shu davrda chet el investitsiyalari va kreditlari ham sezilarli darajada oshib, 2015 yilda 8 289,9 mlrd so‘mdan 2024 yilda 352 198,2 mlrd so‘mga yetib, iqtisodiy integratsiya va xalqaro moliyaviy resurslardan samarali foydalanishning muhim omil ekanini ko‘rsatadi. Iqtisodiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, asosiy kapitalga sarmoyalar hajmining izchil o‘sishi ichki ishlab chiqarish hajmini kengaytirish va investitsion muhitni mustahkamlash bilan bevosita bog‘liqdir. Asosiy kapitalga investitsiyalar hajmining 2015–2024 yillardagi dinamikasi ko‘rsatadiki, ichki va chet el manbalaridan jalb qilingan sarmoyalar iqtisodiy rivojlanishning turli yo‘nalishlariga, jumladan, ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish, transport va energetika infratuzilmasini kengaytirishga xizmat qilgan. Misol uchun, 2018 yilda asosiy kapitalga investitsiyalar 124 231,3 mlrd so‘mga yetib, chet el manbalarining 30 188,2 mlrd so‘mini o‘z ichiga olgan bo‘lsa, 2023 yilda ushbu ko‘rsatkichlar 356 071,4 mlrd va 201 892,5 mlrd so‘mga yetib, iqtisodiy barqarorlik va sarmoyaviy faollikning yaqqol belgisi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu tariqa, mamlakat iqtisodiyotida asosiy kapitalga investitsiyalarning izchil o‘sishi ichki ishlab chiqarish salohiyatining kengayishi va chet el moliyaviy resurslarining samarali jalb qilinishiga bog‘liqdir.

2-jadval

Rivojlanayotgan davlatlarda investitsion oqimlarning taqsimoti[31]

Mintaqa	Investitsiya ustuvor yo‘nalishlari	Natija
Markaziy Osiyo	Energetika, infratuzilma, transport	Mintaqaviy logistika markazi
Janubi-Sharqiy Osiyo	Raqamli iqtisodiyot, ishlab chiqarish	Tez o‘suvchi startaplar ekotizimi
Afrika	Xomashyo qazib olish, qishloq xo‘jaligi	Resurslarga asoslangan iqtisodiyot
Lotin Amerikasi	Sanoat modernizatsiyasi, xizmatlar sektori	Innovatsion biznes modeli shakllanishi

Rivojlanayotgan davlatlarda investitsion oqimlarning taqsimoti mintaqaviy iqtisodiy o‘ziga xosliklarni aks ettiradi, chunki Markaziy Osiyoda energetika, infratuzilma va transport sohalariga yo‘naltirilgan sarmoyalar mintaqaviy logistika markazlarini shakllantirishga xizmat qilmoqda, bu esa savdo va transport tarmoqlarining integratsiyasini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, Janubi-Sharqiy Osiyoda raqamli iqtisodiyot va ishlab chiqarishga qaratilgan investitsiyalar tez o‘suvchi startaplar ekotizimini rivojlantiradi, bu esa mintaqada innovatsion biznes-muhitning barqaror o‘sishiga turtki beradi. Afrika qit’asida xomashyo qazib olish va qishloq xo‘jaligiga yo‘naltirilgan sarmoyalar resurslarga asoslangan iqtisodiy modelni mustahkamlab, ichki ishlab chiqarish salohiyatini kengaytiradi, natijada mintaqaning global iqtisodiy bozorga integratsiyasi kuchayadi.

Rivojlanayotgan davlatlarda investitsiya oqimlari va biznes rivojlanishi so‘nggi yillarda sezilarli darajada oshdi, chunki mintaqaviy iqtisodiy strategiyalar energetika, infratuzilma, transport, raqamli texnologiyalar va startap ekotizimi kabi ustuvor sohalarga sarmoyalarni yo‘naltirish orqali o‘sish sur’atlarini ta’minlamoqda. Masalan, Indoneziya va Vyetnam past soliq yuklamasi, yuqori qonuniy muhit va investitsion xavfsizlik reytinglari orqali yangi startaplar sonini mos ravishda 450 va 500 taga yetkazib, milliy innovatsion salohiyatni oshirishga xizmat qilmoqda, shu bilan birga biznes sub’ektlari soni va yangi ish o‘rinlari ko‘rsatkichlari ham barqaror o‘sishni namoyon qilmoqda. Hindiston va Braziliya kabi mamlakatlarda korruptsiya indeksi va

soliq yuklamasi nisbatan yuqori bo‘lishiga qaramay, ichki va tashqi investitsiyalarni jalb qilish orqali transport, ishlab chiqarish va raqamli texnologiyalar sohalarida biznesning diversifikatsiyasini ta’minlash, YAIM o‘sishini 5,2–5,8% darajasida rag‘batlantirdi. Qozog‘iston va Markaziy Osiyodagi boshqa davlatlarda esa logistika va ekologik texnologiyalarga yo‘naltirilgan sarmoyalar biznes sub’ektlarini kengaytirish va yangi ish o‘rinlarini yaratish orqali milliy iqtisodiy barqarorlikni mustahkamladi. Shu tariqa, rivojlanayotgan mamlakatlarda investitsiya oqimlarining mantiqiy taqsimlanishi ichki va tashqi resurslarning samarali integratsiyasini ta’minlab, iqtisodiy o‘sish, ish o‘rinlarini yaratish va innovatsion biznes muhitini rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Natijada, har bir mintaqa o‘zining resurs va strategik afzalliklariga mos ravishda investitsion siyosatni shakllantirib, uzoq muddatli barqaror rivojlanish yo‘lida samarali strategik qarorlar qabul qilmoqda. Shu bilan birga, investitsion jozibadorlik omillari, jumladan soliq yuklamasi, qonuniy muhit va korruptsiya indeksi, biznes rivojlanish indekslari va YAIM o‘sishi o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik rivojlanayotgan davlatlarda iqtisodiy transformatsiyaning asosiy ko‘rsatkichlariga aylanmoqda.

3-jadval

Rivojlanayotgan davlatlarda investitsiya oqimlari va biznes rivojlanishi (2020–2024)[32]

Yil	Investitsiya hajmi (mld $)	Tashqi investitsiya ulushi (%)	Ichki investitsiya ulushi (%)	Biznes sub’ektlari soni (ming)	Yangi ish o‘rinlari (mingta)	Yalpi ichki mahsulot o‘sishi (%)	Rivojlanayotgan sohalar
2020	45.6 (Indoneziya)	90.1 (Indoneziya)	9.9 (Indoneziya)	120	350	4.5	Energetika, qishloq xo‘jaligi
2021	82.0 (Hindiston)	70.0 (Hindiston)	30.0 (Hindiston)	135	410	5.2	Transport, infratuzilma
2022	91.5 (Braziliya)	49.3 (Braziliya)	50.7 (Braziliya)	150	480	5.8	Raqamli texnologiyalar, ishlab chiqarish
2023	28.0 (Qozog‘iston)	60.0 (Qozog‘iston)	40.0 (Qozog‘iston)	170	550	6.1	Logistika, ekologik texnologiyalar
2024	60.0 (Indoneziya)	90.1 (Indoneziya)	9.9 (Indoneziya)	190	630	6.5	Raqamli iqtisodiyot, startap ekotizimi

Manba: https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2025/02/20/foreign-direct-investment-increased-to-a-record-41-trillion?utm_source; https://unctad.org/publication/world-investment-report-2025?utm_source

2020–2024 yillar oralig‘ida rivojlanayotgan davlatlarda investitsiya oqimlari va biznes rivojlanishi sezilarli darajada o‘sdi, chunki Indoneziya va Hindiston kabi mamlakatlarda tashqi

investitsiya ulushi yuqori bo‘lib, ichki investitsiyalarni jalb qilish orqali energetika, transport va infratuzilma sohalarini modernizatsiya qilishga xizmat qildi, bu esa yangi ish o‘rinlarini yaratish va biznes sub’ektlari sonini oshirish bilan bevosita bog‘liq bo‘ldi. Shu davrda Braziliya raqamli texnologiyalar va ishlab chiqarish sohalariga yo‘naltirilgan investitsiyalarni kengaytirib, ichki investitsiya ulushini 50,7% darajasiga yetkazdi, natijada YAIM o‘sishi 5,8% ga yetdi va milliy iqtisodiyotning texnologik modernizatsiyasiga turtki berdi. 2023 yilda Qozog‘istonda logistika va ekologik texnologiyalar sohalariga investitsiyalarni ko‘paytirish orqali 170 mingta biznes sub’ektini rivojlantirish va 550 ming yangi ish o‘rinlarini yaratish imkoniyati paydo bo‘ldi, bu esa mamlakat iqtisodiyotining barqaror o‘sish tendensiyasini mustahkamladi. 2024 yilda Indoneziyada raqamli iqtisodiyot va startap ekotizimiga qaratilgan sarmoyalar yana 60 mlrd dollarga yetib, YAIM o‘sishi 6,5% ga ko‘tarildi, bu esa tashqi investitsiyalar orqali milliy biznesning innovatsion salohiyatini oshirish imkonini berdi. Shu tariqa, rivojlanayotgan mamlakatlarda investitsiya oqimlarining mantiqiy yo‘naltirilishi ichki va tashqi resurslarni samarali birlashtirish orqali iqtisodiy o‘sish, ish o‘rinlarini yaratish va biznes sub’ektlarini kengaytirishga xizmat qilmoqda.

4-jadval

Investitsion jozibadorlik omillari va biznes rivojlanish ko‘rsatkichlari (2024)[33]

Davlat	Soliq yuklamasi (%)	Qonuniy muhit reytingi (1–10)	Korruptsiya indeksi (0–100)	Investitsion xavfsizlik reytingi (1–10)	O‘sish potentsiali (%)	Biznesni rivojlantirish indeksi (0–100)	Yangi startaplar soni
Indoneziya	18	8.2	32	7.5	6.8	78	450
Hindiston	20	7.5	40	7.0	6.2	72	380
Braziliya	30	6.8	45	6.5	5.5	68	320
Qozog‘iston	25	7.0	50	6.8	5.0	65	280
Vyetnam	15	8.5	30	8.0	7.5	80	500

Manba: https://unctad.org/publication/trade-and-development-report-2024?utm_source; https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?utm_source

2024 yilda rivojlanayotgan davlatlarda investitsion jozibadorlik omillari va biznes rivojlanish ko‘rsatkichlari sezilarli farqlanishlarni ko‘rsatdi, chunki Vyetnam va Indoneziya nisbatan past soliq yuklamasi va yuqori qonuniy muhit reytingi bilan ajralib turib, investitsion xavfsizlikni ta’minlash orqali yangi startaplar sonini 500 va 450 taga yetkazdi, bu esa mintaqaviy innovatsion salohiyatning oshishiga bevosita turtki berdi. Shu bilan birga, Hindiston va Braziliyada korruptsiya indeksi nisbatan yuqori bo‘lishiga qaramay, biznesni rivojlantirish indeksi 72 va 68 ballga teng bo‘lib, ichki va tashqi sarmoyalarni jalb qilish orqali o‘sish potentsialini 6,2% va 5,5% darajasida qo‘llab-quvvatladi. Qozog‘istonda soliq yuklamasi va qonuniy muhit ko‘rsatkichlari o‘rtacha darajada bo‘lsa-da, investitsion xavfsizlik reytingi 6,8 ballni tashkil etib, yangi startaplar soni 280 taga yetdi va bu iqtisodiy diversifikatsiya va innovatsion loyihalarni

amalga oshirishga imkon yaratdi. Shu tariqa, rivojlanayotgan mamlakatlarda investitsion jozibadorlik omillari bilan biznes rivojlanish ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik, mamlakatlarning milliy iqtisodiy strategiyasi va investitsion siyosatining samaradorligini aks ettiradi.

Investitsion jozibadorlik faqat kapital oqimlarini jalb etish bilan cheklanmay, balki mamlakatdagi biznes muhitining barqarorligi, soliqqa oid siyosatning izchilligi, huquqiy himoya mexanizmlarining mukammalligi va moliyaviy infratuzilmalarning rivojlanganligi bilan ham bevosita bog‘liq. OECD ma’lumotlariga ko‘ra, biznes yuritish sharoitlari qulay bo‘lgan mamlakatlarda ichki investitsiyalar hajmi YaIMning o‘rtacha 25–30 foizini tashkil etsa, muammoli hududlarda bu ko‘rsatkich atigi 10–12 foizdan oshmaydi. Demak, biznes moliyasini optimallashtirish va investitsion muhitni yaxshilash iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashning asosiy kafolatidir.

O‘zbekiston misolida ham bu jarayon alohida ahamiyat kasb etadi. Mamlakatda 2017 yildan buyon olib borilayotgan islohotlar natijasida Doing Business indeksida reyting 189 mamlakat orasida 87-o‘ringa ko‘tarilgan, bu esa qisqa muddat ichida biznes muhitining yaxshilanganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, UNCTAD hisobotiga ko‘ra, O‘zbekistonga 2022 yilda kiritilgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi $2.5 mlrd ni tashkil etib, 2020 yilga nisbatan qariyb 47 foiz o‘sishni ta’minladi[34]. Ushbu raqamlar mamlakat iqtisodiyotida biznes rivojlanishi uchun jiddiy imkoniyatlar mavjudligini ko‘rsatadi. Biroq, mavjud salohiyatdan to‘liq foydalanish uchun moliyaviy boshqaruv mexanizmlarini chuqurlashtirish, kapital bozorlarini rivojlantirish va aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatini modernizatsiya qilish talab etiladi. Chunki investitsion jozibadorlikning oshishi nafaqat yangi kapital oqimlarini jalb qiladi, balki mavjud biznes subyektlarining samaradorligini ham oshiradi. Shunday ekan, rivojlanayotgan mamlakatlarda biznes moliyasini takomillashtirish iqtisodiy islohotlarning ustuvor yo‘nalishi sifatida qaralishi zarur.

Xulosa va takliflar.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston iqtisodiyotining barqaror o‘sishi va xalqaro investitsion oqimlarning ortib borishi mamlakatda biznes moliyasini takomillashtirish zarurati qanchalik dolzarb ekanini yaqqol ko‘rsatmoqda. IMF va Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekiston YAIM hajmi 2020 yildagi $66.4 mlrd dan 2023 yilda $102.6 mlrd ga oshgan bo‘lsa-da, investitsion muhitni yanada jozibador qilish uchun moliyaviy resurslarni taqsimlash mexanizmini chuqurlashtirish lozim. Bunda birinchi navbatda aksiyadorlik jamiyatlari uchun moliyaviy boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish, qarz va kapital tarkibini muvozanatlashtirish, hamda risklarni kamaytirishga qaratilgan moliyaviy instrumentlarni keng joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, UNCTAD ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonga kiritilayotgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi 2020 yildagi $1.7 mlrd dan 2022 yilda $2.5 mlrd ga yetgani mamlakatda biznes moliyasi tizimining rivojlanayotganini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, mavjud investitsion oqimlarni yanada kengaytirish uchun xalqaro moliya bozorlariga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish, IPO jarayonlarini jadallashtirish va fond birjalarining faoliyatini modernizatsiya qilish talab etiladi. Bu esa nafaqat kapital bozorlarini rivojlantirish, balki ichki biznes subyektlarining moliyaviy mustaqilligini ham oshiradi.

Yana bir muhim jihat shundan iboratki, biznes moliyasini takomillashtirish jarayonida soliq siyosati va huquqiy muhitni barqarorlashtirish ustuvor ahamiyat kasb etadi. Jahon bankining “Doing Business” indeksiga ko‘ra, O‘zbekiston so‘nggi yillarda biznes yuritish sharoitlarini yengillashtirish bo‘yicha sezilarli yutuqlarga erishgan bo‘lsa-da, hali ham kapital bozorlarida shaffoflik, investorlar huquqlarini himoya qilish va korporativ boshqaruvni kuchaytirish borasida qo‘shimcha choralar ko‘rish zarur. Bu o‘z navbatida biznes muhitining xalqaro raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlarda biznes moliyasini takomillashtirishning eng asosiy yo‘nalishlari sifatida quyidagilarni alohida ta’kidlash mumkin: birinchidan, kapital bozorlarini rivojlantirish va mahalliy fond birjalarini xalqaro standartlarga moslashtirish; ikkinchidan, aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy boshqaruv tizimini diversifikatsiya qilish va innovatsion moliyaviy instrumentlarni joriy etish; uchinchidan, investitsion muhitni yanada jozibador qilish uchun soliq imtiyozlarini kengaytirish va institutsional islohotlarni chuqurlashtirish. Ushbu choralar amalga oshirilsa, mamlakat iqtisodiyoti barqaror sur’atlarda o‘sishda davom etadi, biznes subyektlarining raqobatbardoshligi ortadi hamda xalqaro investorlarga yanada kengroq imkoniyatlar yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Dunning J. H. The eclectic paradigm of international production //The nature of the transnational firm. – 1991. – T. 121.
2. https://unctad.org/publication/world-investment-report-2023
3. World Bank. Doing Business 2020. – Washington D.C.: World Bank, 2020. – P. 1–190.
4. World Economic Forum. Global Competitiveness Report 2020. – Geneva: WEF, 2020. – P. 1–200.
5. UNCTAD. World Investment Report 2021. – Geneva: United Nations, 2021. – P. 1–250.
6. IMF. World Economic Outlook. – Washington D.C.: IMF, 2019. – P. 1–180.
7. Porter M. The Competitive Advantage of Nations. – New York: Free Press, 1990. – P. 1–150.
8. Elmirzayev S. THE DEVELOPMENT OF THE STOCK MARKET IS THE FACTOR OF ECONOMIC GROWTH //International Finance and Accounting. – 2019. – T. 2019. – №. 5. – C. 9.
9. Karimov A. O ‘zbekiston fond bozorida investorlarning pul mablag ‘larini jalb qilish mexanizmlaridan foydalanish //YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT. – 2023. – T. 1. – №. 8.
10. Harvard Business Review. Attracting FDI in Emerging Economies. – HBR, 2018–2021. – P. 1–60.
11. OECD. The Belt and Road Initiative in the Global Context. – Paris: OECD, 2021. – P. 1–90.
12. EBRD. Transition Report 2020. – London: EBRD, 2020. – P. 1–175.
13. https://databank.worldbank.org/
14. Deloitte. Capital Markets in Central Asia: Prospects for Growth. – London: Deloitte Insights, 2021. – 101 p.
15. O’zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo’mitasi ma’lumotlari: https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_544.xlsx

16. O’zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo’mitasi ma’lumotlari: https://www.stat.uz/uz/rasmiy-statistika/investments
17. World Bank. Doing Business 2020: Comparing Business Regulation in 190 Economies. – Washington, DC: World Bank, 2020. – 346 p.
18. https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2025/02/20/foreign-direct-investment-increased-to-a-record-41-trillion?utm_source; https://unctad.org/publication/world-investment-report-2025?utm_source
19. https://unctad.org/publication/trade-and-development-report-2024?utm_source; https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?utm_source
20. OECD. Investment Policy Reviews: Uzbekistan 2022. – Paris: OECD Publishing, 2022. – 224 p.

DUKKAKLI MAHSULOTLARNI ETISHTIRISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘NALISHLARI

Qudratov Alisher Alijanovich
Guliston davlat universiteti v.b. dotsent
https://doi.org/10.5281/zenodo.17441344

Annotasiya. *Dukkakli-don ekinlarining eng muxim xo‘jalik ahamiyatlaridan biri ularning ildizlarida tuganak bakteriyalarning tuplanishi va uning faoliyati natijasida atmosfera azotini uzlashtirib, biologik xoldagi azotni tuprokda tuplanishi xisoblanadi. Biologik azotning tuplanishiga ko‘pgina omillar-o‘simlikning turi, tuproq-iqlim sharoiti, tuproq muxiti, namligi kabilar ta'sir etadi. Dukkakli don ekinlari ayniqsa mosh ekiladigan erga fosforli va kaliyli o‘g‘itlarni solish juda foydalidir, chunki ular ildizda tuganak paydo bo‘lishiga ijobiy ta'sir ko‘rsatadi. Mosh fosforli, kaliyli o‘g‘itlarga talabchan, bahorda ekilganda gektariga 30-40 kg azot, 60-90 kg fosfor, 30-60 kg kaliy solinadi. Shunga muvofik xolda bizning tajribalarda mosh navlari ildizlarida tuplangan tuganaklar soni bo‘yicha kuzatuv olib borildi va ko‘chat qalinligi oshib borishi va ekish me'yorini xam oshib borishiga muvofiq holda o‘zgarishini ko‘rsatdi.*

Kalit so‘zlar: *iqtisodiy o‘sish, mosh, vitamin, iqtisodiy barqarorlik, eksport, qiymat, xosildorlik, o‘g‘itlar*

Abstract. *One of the most important economic benefits of leguminous crops is the accumulation of nodular bacteria in their roots and, as a result of its activity, they fix atmospheric nitrogen and accumulate biologically available nitrogen in the soil. Many factors affect the accumulation of biological nitrogen, such as the type leguminous crops are planted, especially mash, because they have a positive effect on the formation of root nodules. Moss is demanding on phosphorus and potash fertilizers, when planted in spring, 30-40 kg of nitrogen, 60-90 kg of phosphorus, 30-60 kg of potassium are applied per hectare. Accordingly, in our experiments, we observed the number of nodules on the roots of mash varieties and showed that it changes with increasing seedling thickness and increasing planting rate.*

Key words*: economic growth, mosh, vitamin, economic stability, export, value, productivity, fertilizers*

Аннотация. *Одним из важнейших хозяйственных преимуществ зернобобовых культур является накопление клубеньковых бактерий в их корнях, которые в результате своей деятельности фиксируют атмосферный азот и накапливают в почве биологически доступный азот. На накопление биологического азота влияют многие факторы, такие как вид растения, почвенно-климатические условия, почвенная среда, влажность. Очень полезно вносить в землю, где посажены зернобобовые культуры, фосфорные и калийные удобрения, особенно маш, поскольку они положительно влияют на образование корневых клубеньков. Мох требователен к фосфорным и калийным удобрениям.При весенней посадке на гектар вносят 30-40 кг азота, 60-90 кг фосфора, 30-60 кг калия. Соответственно, в наших опытах мы наблюдали количество клубеньков на корнях сортов маш и показали, что оно изменяется в соответствии с увеличением толщины сеянцев и увеличением нормы посадки.*

Ключевые слова: *экономический рост, мош, витамин, экономическая стабильность, экспорт, стоимость, производительность, удобрения.*

Kirish (Introduction)

Bugungi kunda dunyoning barcha davlatlarida oziq-ovqat ta'minoti masalasi ustuvor vazifalardan biriga aylangan. Xususan, sayyoramizda ro‘y berayotgan global isish jarayoni tufayli ba'zi xududlarda suv toshqinlari, ba'zi xududlarda esa xaddan ziyod suv tanqisligi yuz berayotganligi, turli tabiiy ofatlarning ko‘payishi, birinchi navbatda qishloq xo‘jaligi sohasiga o‘zining salbiy ta'sirini ko‘rsatmoqda.

Bu muammoni xal qilish bo‘yicha o‘tkazilgan tadbirlar evaziga dukkakliy don madsulotlari bilan ta'minlashga erishilmoqda. G‘alla ekinlaridan bo‘shagan maydonlardan oqilona foydalanish va qushimcha oziq-ovqat mahsulotlariini ishlab chiqarish maqsadida mosh ekinini takroriy etishtirish texnologiyasini o‘rganish dolzarb masala hisoblanadi. Chunki so‘nggi yillarda moshning etishtirish maydoni kengayib bormoqda. Mosh - bu loviyaning Osiyo turlaridan bo‘lib, doni oziq-ovqatda keng qullanilishi, yuqori sifatli va mazali taomlar tayyorlanishi bilan ajralib turadi.

Mavzuga oid tahlil va natijalar

Mamlakatimizda dehqonchilik tarmog‘ini rivojlantirish uchun, dukkakli mahsulotlarni etishtirish samaradorligini oshirish hozirgi kundagi dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Shu bois, mamlakatimizda dukkakli mahsulotlarni etishning iqtisodiy samaradorligini oshirish lozim. Bizning fikrimizcha, dukkakli mahsulotlarni etishtirish samaradorligini oshirish yo‘nalishlari quyidagilardan iborat

1. Dukkakli mahsulotlarni etishtirish va sotish faoliyatini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish.
2. Urug‘chilikni samarali tashkil etish, dukkakli mahsulotlarning hosildor navlarini etishtirish.
3. Dukkakli mahsulotlarni sug‘orishda resurstejovchi texnologiyalardan foydalanish.
4. Dukkakli mahsulotlarni eksport qilishni kengaytirish.
5. Dukkakli mahsulotlar hosildorligini oshishiga ta'sir etuvchi urug‘chilik va mineral o‘g‘itlar narxlarini optimallashtirish.
6. Dukkakli mahsulotlarini bozorga chiqarish va eksportni ta'minlaydigan kooperativ tuzilmalarni yaratish.
7. Dukkakli mahsulotlarni ishlab chiqarish va sotish hajmlarini belgilash uchun marketing tizimini takomillashtirish.
8. Xom ashyoni qayta ishlash, mahsulotni saqlash va tashish usullarini takomillashtirish.

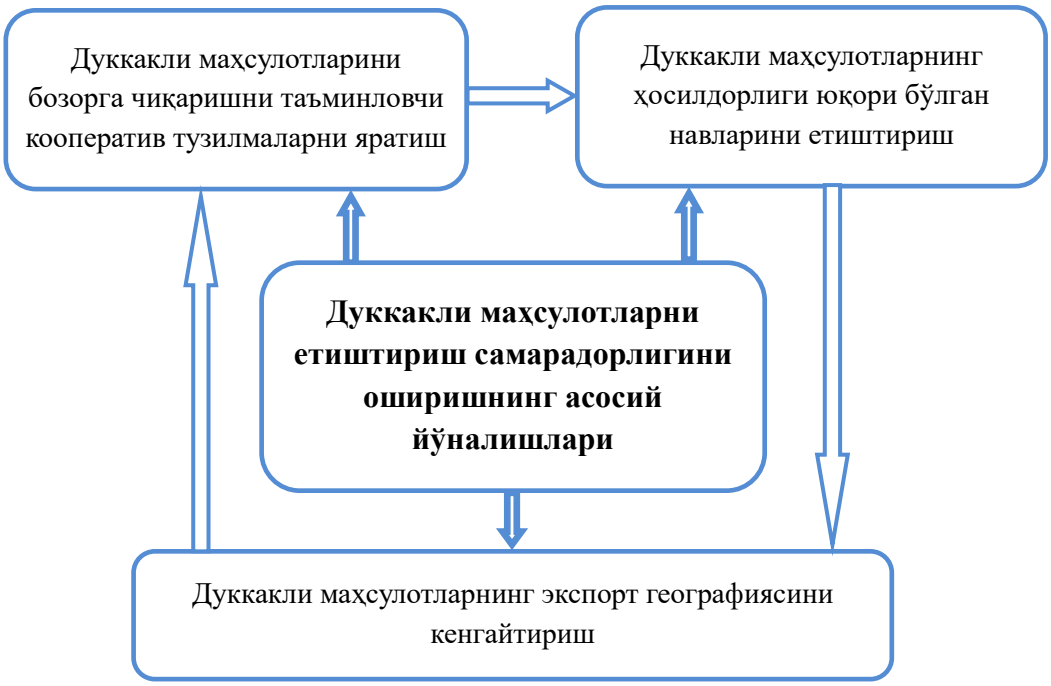
Yuqoridagilardan kelib chiqib, dukkakli mahsulotlarni etishtirish samaradorligini oshirishda quyidagi asosiy yo‘nalishlarni rivojlantirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz (1.2-rasm):

1. Dukkakli mahsulotlarni bozorga chiqarish va sotishni ta'minlovchi kooperativ tuzilmalarni yaratish;
2. Dukkakli mahsulotlarning hosildorligi yuqori bo‘lgan navlarini etishtirish;
3. Dukkakli mahsulotlarning eksport geografiyasini kengaytirish.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, mamlakatimizda dukkakli mahsulotlarni etishtirishni rivojlantirish uchun quyidagi tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

- dukkakli mahsulotlarni etishtirish samaradorligini oshirish hamda assortimentini kengaytirish;

- dukkakli mahsulotlarni etishtirish va qayta ishlashga investisiyalarni jalb qilish;

1.2-rasm. Dukkakli mahsulotlarni etishtirish samaradorligini oshirishning asosiy yo‘nalishlari

- dukkakli mahsulotlarni etishtirishda erlardan samarali foydalanish;

- mosh etishtirishda intensiv texnologiyalarni joriy etish;

- urug‘ va mineral o‘g‘itlar ta'minlashni davlat tomonidan rag‘batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish;

Mahsulotlarni etishtiruvchi xo‘jaliklarning tarqoqligi, mahsulotlarni sotish uchun o‘rnatilgan kanallarning yo‘qligi, shahar oziq-ovqat bozorlariga kirishdagi ba'zi bir muammolar, shuningdek mahsulotlarni sotish va eksportdan kelayotgan asosiy foyda tadbirkorlar qo‘liga o‘tishiga olib keladi. Oqibatda dukkakli mahsulotlar etishtiruvchilarning iqtisodiy manfaatdorligi pasayib, mahsulotni sotish bahosining oshishiga olib kelmoqda. Bahorda esa dukkakli mahsulotlarga bo‘lgan talab uning taklifidan oshadi. Iste'molchilarning dukkakli mahsulotlariga bo‘lgan talabini qondirish uchun ularni saqlash muddatlarini oshirish kerak.

Bu vaziyatdan chiqish uchun, bizningcha, dukkakli mahsulotlarni bozorga chiqarish va sotishni ta'minlovchi kooperativlarni tashkil etish lozim. Bunday sharoitda dukkakli mahsulotlar etishtiruvchilarning kooperasiyasi tovar ishlab chiqaruvchilarning birgalikdagi xo‘jalik faoliyati shakli sifatida individual faoliyatga nisbatan yuqori iqtisodiy natijalarga erishish uchun zarurdir.

Kooperativ (dukkakli mahsulotlarni etishtiruvchi xo‘jaliklar) muassislari kooperativ bilan shartnoma tuzadilar, unga ko‘ra etishtirilgan dukkakli mahsulotlarni saqlash va sotish uchun kooperativga beriladi. Natijada dukkakli mahsulotlarni sotishdan olingan barcha foyda xo‘jaliklarga qaytarilib, kooperativ muassislari o‘rtasida uning xo‘jalik faoliyatidagi ishtiroki hajmiga mutanosib ravishda taqsimlanadi. Bu esa foydaning vositachilar qo‘liga o‘tmasligini ta'minlaydi.

Ushbu kooperativni tashkil etishdan maqsad qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilari o‘rtasida dukkakli mahsulotlar samaradorligini oshirish va bozorni sifatli mahsulotlar bilan to‘ldirish hamda mahsulotlarning eksportini kengaytirishdan iboratdir.

Taklif etilayotgangan dukkakli mahsulotlarni etishtirish va sotish kooperativi turli mulkchilik shaklidagi dukkakli mahsulotlarni etishtiruvchilar tomonidan tashkil etilib, ularning iqtisodiy va ijtimoiy ehtiyojlarini ushbu kooperativ yordamida qondirish maqsadida ixtiyoriy ravishda birlashadi. Kooperativ ta'sischilari o‘zlarining huquqiy va iqtisodiy mustaqilligini saqlab qolgan holda, uni demokratiya tamoyillari asosida boshqaradilar.

Dukkakli mahsulotlarni etishtirish va sotish kooperativi faoliyatining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

• kooperativga ixtiyoriy a'zolik;

• kooperativning ishlab chiqarish va boshqa xo‘jalik faoliyatida ishtirok etuvchi a'zolariga o‘zaro yordam ko‘rsatish va iqtisodiy manfaatlarini ta'minlash;

• kooperativning foyda va zararlarini uning a'zolari o‘rtasida ularning shaxsiy mehnat ishtiroki yoki kooperativning xo‘jalik faoliyatidagi ishtirokini hisobga olgan holda taqsimlash;

• kooperativning a'zosi bo‘lmagan shaxslarning xo‘jalik faoliyatida ishtirok etishini cheklash;

• kooperativ faoliyatini demokratik asosda boshqarish (kooperativning bir a'zosi – bir ovoz);

• kooperativning barcha a'zolari uchun uning faoliyati to‘g‘risidagi ma'lumotlarning mavjudligi.

Dukkakli mahsulotlarni etishtirish va sotish kooperativi modelining elementlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- kooperativning tashkiliy tuzilmasi;
- kooperativni tashkil etishning iqtisodiy asoslari;
- kooperativ faoliyatining iqtisodiy mexanizmi;
- foyda va zararni taqsimlash sxemasi.

Kooperativni tashkil etish bosqichlarining tartibi va ketma-ketligi 1.3-rasmda keltirilgan. Kooperativning zaruriy sharti uning a'zolarining dukkakli mahsulotlarni etishtirishi va umumiy mahsulotning salmoqli qismini (70-80%) kooperativga berishi lozim.

1.3-rasm. Dukkakli mahsulotlarni etishtirish va sotish kooperativini tashkil etish tartibi

Bunda tashkiliy qo‘mita kooperativning texnik-iqtisodiy loyihasi va ustav loyihasini tayyorlaydi hamda dastlabki umumiy tashkiliy yig‘ilishni o‘tkazadi. So‘ngra umumiy tashkiliy yig‘ilishda a'zolar kooperativ a'zoligiga qabul qilinadi, ustav tasdiqlanib, boshqaruv va kuzatuv kengashi tarkibi saylanadi. Kooperativni ro‘yxatdan o‘tkazish uchun tegishli organlarga ariza beriladi.

Dukkakli mahsulotlarni etishtirish va sotish kooperativini tashkil etish va keyinchalik faoliyat yuritish uchun dukkakli mahsulotlar etishtiruvchi xo‘jaliklar o‘zlarining mulkiy ulushlarini kooperativ pay fondiga birlashtirishlari kerak

Xulosa

Mamlakatimizda dukkakli mahsulotlarni etishtirish samaradorligini oshirish yo‘nalishlari quyidagilardan iborat: me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish; dukkakli mahsulotlarning hosildor navlarini etishtirish; dukkakli mahsulotlarni sug‘orishda resurstejovchi texnologiyalardan foydalanish; dukkakli mahsulotlarni eksport qilishni kengaytirish; urug‘chilik va mineral o‘g‘itlar narxlarini optimallashtirish; dukkakli mahsulotlarini bozorga chiqarish va eksportni ta'minlaydigan kooperativ tuzilmalarni yaratish; dukkakli mahsulotlarni ishlab chiqarish va sotishda marketing tizimini takomillashtirish; xom ashyoni qayta ishlash, mahsulotni saqlash va tashish usullarini takomillashtirish.

Ushbu yo‘nalishlarni amalga oshirish uchun dukkakli mahsulotlarni bozorga chiqarish va sotishni ta'minlovchi kooperativlarni tashkil etish lozim. Ushbu kooperativni tashkil etishdan maqsad qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilari o‘rtasida dukkakli mahsulotlar samaradorligini oshirish va bozorni sifatli mahsulotlar bilan to‘ldirish hamda mahsulotlarning eksportini kengaytirishdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati (References)

1. Oripov R., Xalilov N. O‘simlikshunoslik. – Toshkent, 2006. – 245-248 b.
2. Pilov A.P. Loviya va mosh. – T.: O‘zbekiston, 1978. – 65 b.
3. Mavlyanova R.F., Sulaymonov B.A., Boltaev B.S., Mansurov X.G., Kenjabaev Sh.M. Mosh etishtirish texnologiyasi: Tavsiyanoma. – Toshkent, 2018.
4. “O‘zbekistonda innovasion texnologiyalar asosida mosh va oddiy fasolni takroriy qilib o‘stirish” bo‘yicha tavsiyalar. – Andijon, 2018. – 28 b.
5. Dospexov B,A, ―Metodika polevogo opita, Izd-vo «Kolos» Moskva 1985g
6. Dala tajribalarini o‘tkazish uslublari.Toshkent.2007 y.
7. Mavlanova R.F., Sulaymonov B.A., va boshqalar. Mosh etishtirish texnologiyasi T., 2018 yil
8. Tursunov S. O‘simlikshunoslik. T., “Ijod-press”,2019. 5. Mosh etishtirish texnologiyasi. Tavsiyanoma. Toshkent-2018 6. Oripov R., Xalilov N. O‘simlikshunoslik. – Toshkent.: 2006. –B.245-248
9. Dospexov B.A. Metodika polevogo opita. - M., 1985.
10. Kondratyuk V. Vesennyaya i predposevnaya obrabotka pochvi // Selskoe xozyaystvo Uzbekistana.- T., 1970.

INFRATUZILMA TARMOQLARINI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY MEXANIZMLARI

Salayeva L.U.
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti “Biznes va boshqaruv” kafedrasi o’qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.17287605

Annotatsiya*. Ushbu maqolada infratuzilma tarmoqlarini rivojlantirish zaruriyati, mavjud imkoniyatlari, o‘ziga xos xususiyatlari va ularni amalga oshirishning tashkiliy mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, infratuzilma tarmoqlarini rivojlantirishning tashkiliy mexanizmlari imkoniyatlaridan foydalanish yuzasidan xulosa va takliflar berilgan.*

Аннотация. *В статье рассматривается необходимость развития инфраструктурных сетей, их существующие возможности, особенности и организационные механизмы их реализации. Также даны выводы и предложения по использованию возможностей организационных механизмов для развития инфраструктурных сетей.*

Abstract. *This article discusses the need for the development of infrastructure networks, their existing capabilities, specific features and organizational mechanisms for their implementation. It also provides conclusions and suggestions on using the opportunities of organizational mechanisms for the development of infrastructure networks.*

Kalit so‘zlar. *Infratuzilma, infratuzilma tarmoqlari, mexanizm, tashkiliy mexanizm, davlat-xususiy sheriklik, innovatsiya.*

Ключевые слова: *Инфраструктура, инфраструктурные сети, механизм, организационный механизм, государственно-частное партнерство, инновации.*

Keywords. *Infrastructure, infrastructure networks, mechanism, organizational mechanism, public-private partnership, innovation.*

Kirish. Ma’lumki, infratuzilma tarmoqlarini rivojlantirish mamlakat iqtisodiyotining barqaror o‘sishi, hududiy muvozanatning ta’minlanishi va aholining turmush darajasini oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayon samaradorligi birinchi navbatda aniq tashkiliy mexanizmlarni yo‘lga qo‘yish bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi. Buning uchun davlat boshqaruvi va strategik rejalashtirish lozim bo‘ladi. Shunga asosan, milliy va hududiy dasturlar orqali transport, energetika, kommunikatsiya hamda ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish yo‘nalishlari belgilab beriladi. Shu bilan birga, moliyalashtirish mexanizmlari, ya’ni davlat budjeti, xalqaro moliya institutlari kredit va grantlari, shuningdek davlat-xususiy sheriklik asosida amalga oshiriladigan yirik investitsiya loyihalari orqali ta’minlanadi.

Adabiyotlar tahlili. Infratuzilma tarmoqlarini rivojlantirish va uning tashkiliy mexanizmlarini tadqiq qilish yuzasidan turli tadqiqotlar olib borilgan. Bu boradagi tadqiqotlarga asosan, infratuzilma rivojlanishi materiallar, ehtiyot qismlar va tayyor mahsulotlarni sotib olish, yetkazib berish, tashish va saqlash jarayonida moddiy oqimlarni yaxshiroq va samaraliroq boshqarishga imkon beradi, xarajatlarni optimallashtiradi va ishlab chiqarish jarayonini, sotish va tegishli xizmatlarni tartibga soladi [1]. Ushbu infratuzilma innovatsion faoliyat sohasi

taraqqiyotini belgilaydi. Bu boradagi tadqiqotlarga ko‘ra, innovatsion faoliyat infratuzilmasi faoliyatidagi yana bir muhim muammolar guruhi innovatsion faoliyatni marketing jihatidan qo‘llab-quvvatlash bo‘g‘inlarining yaxshi rivojlanmaganligi bilan asoslanadi [2]. Bu boradagi tadqiqotlar hududning innovatsion jozibadorligini oshirishga qaratiladi. Ya’ni, hudud innovatsion jozibadorligini oshirish, investitsiya loyihalarini ishlab chiqish va amalga oshirishni jadallashtirish, innovatsion tizimni rivojlantirish zaruriy sharti bo‘lib xizmat qiladi [3].

Boshqa tadqiqotlarga asosan, innovatsion yo‘nalishlar qishloq xo‘jaligi sohasisha ham xos bo‘ladi. Ya’ni, unga asosan, kichik qishloq xo‘jaligining rivojlangan infratuzilmasi agrosanoat majmuasi kichik korxonalari ishlab chiqarishining innovatsion rivojlanishini ta’minlaydi hamda qishloq joylaridagi ijtimoiy muammolarini hal qiladi va qishloq aholisini ish bilan ta’minlaydi [4]. Shuningdek, infratuzilma tarmoqlarini rivojlantirish har bir tadqiqotlar sifatida amalga oshirilgan tarmoq miqyosiga to‘g‘ri keladi. Xususan, bugungi kungacha tarmoq infratuzilmasini qurishning iqtisodiy foydalari bo‘yicha katta tadqiqotlar o‘tkazilgan [5].

Tahlil va natijalar. Olib borilgan tahlillarga asosan, tashkiliy mexanizmlarning muhim yo‘nalishi institutsional asoslarni mustahkamlash va normativ-huquqiy bazani takomillashtirish hisoblanadi. Bu esa loyihalarni huquqiy jihatdan himoya qilish, texnik standartlar va xavfsizlik qoidalarini joriy etish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar infratuzilma tarmoqlarining samaradorligini oshirishda katta ahamiyatga ega bo‘ladi.

Jarayonning yana bir muhim jihati jamoatchilik ishtirokini ta’minlash va fuqarolik jamiyati institutlarini jalb qilishga qaratiladi. Bu infratuzilma ob’ektlari ochiqligi, shaffofligi hamda aholi ehtiyojlariga mos holda tashkil etilishini kafolatlaydi. Shuningdek, hududiy uyg‘unlik va mintaqaviy hamkorlik infratuzilma tarmoqlarini barqaror va izchil rivojlantirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Infratuzilma tarmoqlarini rivojlantirishning tashkiliy mexanizmlari davlatning strategik yo‘nalishlari, moliyalashtirish usullari, davlat-xususiy sheriklik imkoniyatlari, innovatsion texnologiyalarni joriy qilish va jamoatchilik ishtirokini o‘z ichiga olgan kompleks tizimdan iborat bo‘ladi. Shu jihatdan olganda, zamonaviy tashkiliy mexanizmlardan samarali foydalanish mamlakat iqtisodiy salohiyatini oshirish, aholi farovonligini ta’minlash va global raqobatbardoshlikka erishishda hal qiluvchi omil bo‘lib hisoblanadi.

1-jadval

Infratuzilma tarmoqlarini rivojlantirishning tashkiliy mexanizmlari

№	Tashkiliy mexanizmlar	Asosiy yo‘nalishlar va mazmun
1	**Davlat boshqaruvi va strategik rejalashtirish**	Milliy va hududiy dasturlar, infratuzilma strategiyalari va hududiy disbalanslarni bartaraf etish
2	**Moliyalashtirish mexanizmlari**	Davlat budjeti, xalqaro moliya institutlari, grantlar, investitsiyalar va soliq imtiyozlari
3	**Davlat-xususiy sheriklik**	BOT, DBFO modellari, xususiy sektor ishtirokini ta’minlash va risklarni taqsimlash
4	**Institutsional asoslar**	Vazirlik va agentliklar o‘rtasida muvofiqlashtirish, kadrlar tayyorlash va huquqiy baza
5	**Innovatsiya va raqamli texnologiyalar**	“Smart infratuzilma”, raqamli monitoring hamda ekologik va energiya tejamkor texnologiyalar

6	**Ijtimoiy ishtirok va jamoatchilik nazorati**	Fuqarolik jamiyati va NNTlar ishtirokini ta’minlash hamda shaffoflik va ochiqlik
7	**Hududiy uyg‘unlik va mintaqaviy hamkorlik**	Shahar-qishloq infratuzilmasini uyg‘un rivojlantirish hamda chegaradosh hududlarda hamkorlik

Darhaqiqat, infratuzilma tarmoqlari (transport, energetika, kommunikatsiya, ijtimoiy soha va boshqalar) mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi, hududiy muvozanat va aholining turmush darajasini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ladi. Ularni samarali tashkil etish va rivojlantirish muayyan quyidagi tashkiliy-iqtisodiy yo‘nalishlarga ajratiladi:

1) Davlat boshqaruv:

- milliy va hududiy darajada infratuzilma holatini tadqiq qilish;
- dolzarb dasturlar (transport logistikasini rivojlantirish, raqamli infratuzilma yoki elektr energiya) bo‘yicha choralarni amalga oshirish.

2) Moliyalashtirish:

- xalqaro moliya institutlari (Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Islom taraqqiyot banki va boshqalar) faoliyatini kengaytirish;
- davlat-xususiy sheriklik asosida yirik loyihalarni amalga oshirish;
- ijtimoiy va xususiy investitsiyalar uchun soliq va moliyaviy imtiyozlarni belgilash.

3) Davlat-xususiy sheriklik modeli:

- infratuzilmani qurish, boshqarish va xizmat ko‘rsatishda xususiy sektor ishtirokini kengaytirish;
- “build-operate-transfer” va “design-build-finance-operate” kabi modellardan foydalanish;
- xususiy investorlar uchun huquqiy kafolatlar va davlat tomonidan risklarni taqsimlash.

4) Institutsional asoslari:

- vazirlik va agentliklar o‘rtasida muvofiqlashtirilgan boshqaruv tizimini qo‘llab-quvvatlash;
- mutaxassis kadrlar tayyorlash va ilmiy-tadqiqot institutlari ishtirokini kuchaytirish;
- normativ-huquqiy bazani takomillashtirish (litsenziyalash, texnik standartlar va xavfsizlik qoidalari).

5) Innovatsiya va raqamli texnologiyalar:

- “smart infratuzilma” loyihalarini joriy etish (aqlli shahar va intellektual transport tizimlari);
- elektron boshqaruv va loyihalarni raqamli monitoring qilish;
- ekologik toza va energiya tejamkor texnologiyalardan foydalanish.

6) Ijtimoiy ishtirok va jamoatchilik nazorati:

- loyihalarni amalga oshirishda mahalliy aholi, nodavlat tashkilotlar va fuqarolik jamiyati ishtirokini ta’minlash;
- infratuzilma ob’ektlarining ochiqligi va shaffofligini ta’minlash.

7) Territorial va hududiy uyg‘unlik:

- infratuzilma tarmoqlarini shahar va qishloqlar o‘rtasida mutanosib rivojlantirish;
- chegaradosh hududlarda mintaqaviy hamkorlik loyihalarini yo‘lga qo‘yish.

Xulosa. Infratuzilma tarmoqlarini rivojlantirishning tashkiliy mexanizmlari davlatning strategik rejalashtirish va qonunchilik bazasi, moliyalashtirish manbalari, davlat-xususiy sheriklik modellari, innovatsion texnologiyalarni joriy qilish hamda jamoatchilik ishtirokini qamrab olgan

ko‘p qirrali tizimdan iborat bo‘ladi. Bu tarkib zamonaviy kompyuter tarmoqlarini yaratishga imkon beradigan apparat va dasturiy ta’minot komponentlari majmuidan tarkib topadi. Korxonalar tarmoq infratuzilmasi va u foydalanuvchilar, ilovalar va bugungi biznes jarayonlarni tashkil etuvchi qurilmalar o‘rtasidagi aloqani ta’minlaydigan ulanishga bog‘liq bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Farmonova M.N. Sanoat korxonalarini rivojlantirishning xududiy siyosatini takomillashtirish. // Реал сектор соҳаси иктисодиётини ривожлантиришнинг илмий асослари ва муаммолари мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференцияси материаллари (IV қисм). 2022 йил 23 апрел. - Самарқанд, СамИСИ, 2022. - 99 b.
2. Ғуломова Г.П. Инновацион фаолият инфратузилмасини шакллантириш - ишлаб чиқаришни модернизациялаш омили сифатида. // Иқтисод ва молия, 2016, 7. - 70 b.
3. Зозулич М.Ф., Хаханов С.В. Организационно-экономические механизмы развития инновационной инфраструктуры региона. // Инновации, №2 (220), 2017. - 81 b.
4. Voytyuk M.M., Marinchenko T.E., Voityuk V.A. New organizational mechanisms of infrastructure development of small agricultural businesses in Russia. // BIO Web of Conferences 42, 06001 (2022).
5. Liu Z., Ju B.. Network infrastructure construction and heterogeneous enterprise innovation quasi-natural experiment based on “Broadband China”. // Information Economics and Policy, Volume 65, December 2023, 101066

BRENDNI YARATISH: MIJOZLAR ISHONCHINI QOZONISHNING 5 ASOSIY USULI

Bekmuxamedova Barno O‘ktamovna
GulDU katta o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.17441460

Annotatsiya. *Ushbu maqolada brend yaratish jarayonida mijozlar ishonchini qozonishning eng muhim 5 usuli tahlil qilinadi. Kuchli brend - bu faqat chiroyli logotip yoki nom emas, balki mijozlar ongida barqaror ishonch uyg‘ota oladigan qadriyatlar, xizmat sifati va doimiy muloqotdir. Maqola orqali ishonchli brend qurishning asosiy tamoyillari, O‘zbekiston yoki xalqaro misollar asosida ko‘rib chiqiladi. Marketing sohasida yangi ish boshlaganlar va mavjud biznesini mustahkamlashni istovchilar uchun foydali tavsiyalar beriladi.*

Kalit so‘zlar:*Brend yaratish, mijoz ishonchi, marketing strategiyasi, brend imiji, foydalanuvchi tajribasi, sodiq mijozlar, ijtimoiy isbot (social proof), raqobatbardoshlik, sifatli xizmat, raqamli marketing.*

Kirish. Zamonaviy bozorda muvaffaqiyatli brend yaratish - bu nafaqat sifatli mahsulot yoki xizmat taklif qilish, balki mijozlar bilan chuqur, ishonchli munosabatlar o‘rnatishni ham anglatadi. Raqobat kuchaygan davrda xaridorlar ko‘proq narxdan ko‘ra, ishonchli, barqaror va o‘z qadriyatlariga mos brendlarni tanlashga intilmoqda. Shuning uchun, har qanday brend uchun mijoz ishonchini qozonish - uzoq muddatli muvaffaqiyatning asosi hisoblanadi. Ushbu maqolada siz bilan mijozlar ishonchini mustahkamlash va brendga sadoqatni oshirishga yordam beradigan beshta muhim usul haqida so‘z yuritamiz.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda brend yaratish jarayonida mijozlar ishonchini oshirishga qaratilgan samarali metodlar aniqlashga qaratildik. Tadqiqot obyekti - brend yaratish jarayoni, predmeti - mijoz ishonchini mustahkamlashga xizmat qiluvchi usullar. Maqsad - eng samarali usullarni topish bo‘lib, vazifalar sifatida brend yaratish nazariyasi, ishonch strategiyalari va O‘zbekiston sharoitiga xos jihatlarni aniqlash belgilandi. Metod sifatida nazariy (adabiyot tahlili, induksiya, deduksiya), empirik (so‘rovnoma, intervyu, kontent-tahlil) va statistik usullar qo‘llanildi. Olingan ma’lumotlar statistik vositalar bilan tahlil qilinib, umumlashtirildi. Tadqiqot ilmiy yangilik bo‘lib, O‘zbekistonda brend-menejmentda mijoz ishonchiga qaratilgan yangi yondashuvlarni taklif etadi. Amaliy jihatdan, natijalar brend menejerlari, marketing mutaxassislari va tadbirkorlar uchun tavsiyalar sifatida ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar sharhi. Brendga bo‘lgan ishonch masalasi marketing adabiyotlarida keng o‘rganilgan mavzulardan biridir. Masalan, “The Relationship of Perceived Value, Service Quality, Brand Trust, and Brand Loyalty” nomli adabiyot sharhida mahsulotning qimmatligi va xizmat sifati brendga bo‘lgan ishonch va mijozlarning brendga sadoqati bilan uzviy bog‘liqligi ko‘rsatiladi. Shu manbalar shuni ko‘rsatadiki, iste’molchilar mahsulot yoki xizmatdan olgan qimmatlik hissi (perceived value) va xizmat sifatiga bo‘lgan bahosi to‘g‘ridan-to‘g‘ri brend ishonchi (brand trust)ni shakllantiradi, va oxir-oqibatda bu ishonch ularni brendga sodiq bo‘lishga yo‘naltiradi. Boshqa bir tadqiqot esa sog‘liq xizmati sohasida brend ishonchi va brend imiji (brand image) mijozlarning qoniqishiga sezilarli ta’sir qiladi deb ta’kidlaydi. Ushbu ilmiy manbalar

birgalikda shuni ko‘rsatadiki: brend ishonchini shakllantirishda mahsulot qiymati, xizmat sifati, brendning yaxshi imiji va mijoz tajribasi bir necha omil sifatida o‘zaro uyg‘unlikda ishlaydi.

Xorij tajribalari shuni ham ko‘rsatadiki, brend kommunikatsiyasining shaffofligi, doimiyligi va muloqot uslublarining ishonchga ta’siri katta. Misol uchun, reklama kampaniyalari va brend xabarlari iste’molchilarning sifat va qiymat bo‘yicha qabulini o‘zgartiradi - milliy, lokal va raqamli reklama turlari brendga bo‘lgan qarashlar (perceived quality, perceived value) va mijoz qoniqishini oshirishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bundan tashqari, elektron og‘zaki so‘z (eWOM) va uning ishonchliligi ham xarid niyatiga ta’sir qiladi; lekin bu ta’sir asosan mahsulot sifati, hissiy reaksiyalar va xavf qabul qilinishi orqali mediator sifatida o‘taydi, brend ishonchi esa bu jarayonda vositachiga aylanishi mumkin. Shu bilan, global tadqiqotlarda brend ishonchini shakllantirishda bir qator omillar va ular orasidagi o‘zaro aloqalar batafsil tahlil qilingan.

O‘zbekistonda esa brend yaratish va ishonch masalasi tobora muhim mavzu sifatida qaralmoqda. Masalan, mahalliy korxonalarga xalqaro standartlarni joriy etish va ularni brendlashga yo‘naltirilgan imtiyozlar berilishi haqida davlat darajasida qarorlar qabul qilinmoqda. Bu siyosat mahalliy brendlar raqobatbardoshligini oshirish, sifat va ishonch asosida mijoz bilan munosabat o‘rnatish imkoniyatini kuchaytiradi. Shuningdek, “Made in Uzbekistan” brendi ostida tadbirkorlarni birlashtirish, milliy brendni rivojlantirish bo‘yicha tashabbuslar ham mavjud. O‘zbekistonning brendlar reytingi va xalqaro maydondagi o‘rni ham dolzarb masala: masalan, “O‘zbekiston” milliy brendi jahon bo‘yicha reytinglarda turli o‘rinlarda joy olgani haqida maqolalar paydo bo‘lgan. Bu holat mahalliy brendlarning xalqaro miqyosda tan olinishi va mijozlar ishonchini shakllantirishdagi muammolarni ko‘rsatadi.

Mahalliy tajribalarda brend mafkurasining roli ham alohida e’tibor qozonmoqda. Brendning qadriyatlari, kompaniyaning ijtimoiy mas’uliyatga yondashuvi va ichki madaniyati mijozlar bilan hissiy aloqani o‘rnatishda muhim rol o‘ynaydi. O‘zbek brendlari odatda halollik, samimiylik, mahalliy madaniyatlarga hurmat kabi qadriyatlarga urg‘u berib, mijozlarda ishonchni qozonishga harakat qilmoqda. Shunday qilib, xorijiy va mahalliy adabiyotlarda brendga bo‘lgan ishonch mavzusi turli perspektivalardan tahlil qilingan: mahsulot qiymati, xizmat sifati, brend imiji, kommunikatsiya, mijoz tajribasi va brendning qadriyatlari hamda ijtimoiy mas’uliyati. O‘zbekiston kontekstida esa qonuniy qo‘llab-quvvatlash va mahalliy qadriyatlarning integratsiyasi brend ishonchini shakllantirish uchun muhim vositalar sifatida ko‘rilmoqda. Ushbu nazariy va empirik manbalarni umumlashtirish orqali biz tadqiqotimizda brend yaratishning O‘zbekistondagi sharoitda qanday strategiyalarni qabul qilishi mumkinligini aniqlashni maqsad qilamiz.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot jarayonida yig‘ilgan so‘rovnoma va intervyu ma’lumotlari tahlil qilinib, quyidagi asosiy natijalar va xulosalar olindi.

1. Mijozlar ishonchiga ta’sir qiluvchi omillar

So‘rovnoma natijalariga ko‘ra, respondentlar brendga bo‘lgan ishonchini shakllantirishda eng katta rol o‘ynaydigan omillar quyidagilar ekanligi aniqlangan:

1-jadval

Mijozlar ishonchiga ta’sir qiluvchi omillar

Omil	O‘rtacha baho*	Izoh
Mahsulot/ xizmat sifati	4,50	Eng yuqori bahoga ega omil
Brend imiji / shon-shuhrat	4,20	Ijtimoiy fikr va tavsiyalar bilan bog‘liq

Muloqot va shaffoflik	4,00	Brendning mijoz bilan aloqadagi ochiqligi
Qimmat / qiymat nisbat	3,90	“Narxga qaraganda, nima uchun to‘layman” hissi
Ijtimoiy mas'uliyat / qadriyatlar	3,70	Brendning jamiyatga bo‘lgan hissasi

*Baholar 1 dan 5 gacha o‘lchovda, respondentlar tomonidan berilgan o‘rtacha qiymatlar.

Bu jadvaldan ko‘rinib turibdiki, mahsulot va xizmat sifati hamisha eng muhim omil hisoblanadi. Brend imiji va shaffof muloqot ham ishonchni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

2. Faktorlararo bog‘liqlik va vositachilik tahlili

Struktural tenglamalar modeli (SEM) yordamida olingan natijalarga ko‘ra, mahsulot sifatidan brend ishonchiga bevosita ta’sir borligi aniqlangan ($\beta = 0,45$, $p < 0,01$). Shuningdek, brend imiji va muloqot shaffofligi orqali ishonchga vositachilik yo‘li (mediatorda) orqali ham sezilarli ta’sir kuzatilgan.

Masalan, brend imiji → brend ishonchi yo‘li orqali brendga sodiqlik (loyalty) hosil bo‘lishi aniqlangan. Bu natija boshqa tadqiqotlar bilan ham mos keladi — masalan, “Brand Trust and Brand Loyalty” tadqiqotida brend imiji va identitet brend ishonchi orqali sodiqlikka ta’sir qilishi ko‘rsatilgan.

3. O‘zbekiston kontekstiga oid natijalar

Intervyular va mahalliy respondentlar fikriga ko‘ra, O‘zbekistonda brend ishonchini shakllantirishda quyidagi xususiyatlar alohida muhim:

- **Mahalliy madaniyatga moslik**: brendlar o‘z reklama va kommunikatsiyasida mahalliy til, urf-odat va qadriyatlarga e’tibor bermoqda.
- **Qarorga ta’sir etuvchi shaxsiy tavsiyalar**: yaqin do‘stlar, tanishlar fikri va ijtimoiy tarmoqlardagi baholar brendga bo‘lgan ishonchni oshiradi.
- **Milliy brendlar omili**: O‘zbekiston brendi reytingining oshishi (xususan, 2024 yilda 55-o‘ringa ko‘tarilishi) davlat va xalqaro maydonda brendga bo‘lgan ishonch hissini kuchaytirgan.
- **Normativ qo‘llab-quvvatlash**: davlat siyosati va brendlarni rag‘batlantirish (imtiyozlar, grantlar) brend ishonchiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

4. Xulosa va tavsiyalar: Ushbu tahlillar asosida quyidagicha xulosalarga kelish mumkin:

1. Mahsulot va xizmat sifati - mijoz ishonchining eng asosiy poydevori bo‘lib, har bir brend uchun eng avvalo bu jihat ustuvor bo‘lishi lozim.
2. Brend imiji va shaffof muloqot vositachilik jihatdan ishonchni mustahkamlaydi, ya’ni ular bevosita bo‘lishi bilan birga, ishonchni o‘rnatish yo‘lida katta rol o‘ynaydi.
3. O‘zbekiston sharoitida brendlar mahalliy madaniyat, jamiyatning qadriyatlari va normativ qo‘llab-quvvatlash bilan uyg‘unlashishi orqali ishonchni kuchaytirishi mumkin.
4. Brend menejerlariga tavsiya: strategik rejada sifati nazorat qilish, mijoz bilan muntazam va ochiq muloqot olib borish, mahalliy ta’sir va tavsiyalar kanalidan foydalanish, davlat va jamiyat bilan hamkorlik strategiyasini ishlab chiqish.

2-jadval

Mijozlar guruhlari tahlili

5. **Respondent guruhi**	**Mahsulot sifati**	**Brend imiji**	**Muloqot / shaffoflik**	**Qimmat / qiymat nisbat**	**Ijtimoiy mas’uliyat**	**Mahalliy moslik**

Yosh (18–30)	4,70	4,45	4,20	3,95	3,80	3,60
O‘rta yosh (31–45)	4,55	4,30	4,10	3,85	3,75	3,50
Kattalar (46 va usti)	4,40	4,20	4,00	3,75	3,70	3,45

Birinchidan, barcha yosh guruhlari uchun mahsulot yoki xizmat sifati omili eng yuqori bahoga ega bo‘lishi seziladi: yosh guruhida 4,70, o‘rta yoshda 4,55 va katta yoshda 4,40. Bu shuni ko‘rsatadiki, yoshdan qat’i nazar, respondentlar mahsulot yoki xizmat sifatini brendga bo‘lgan ishonchning markaziy elementi deb hisoblaydilar. Sifat nazorati va barqaror xizmat taqdim etish brend mustahkamligida birinchi darajali rol o‘ynaydi.

Ikkinchidan, brend imiji ham yuqori bahoga ega bo‘lib, yosh guruhi - 4,45, o‘rta - 4,30, katta yosh - 4,20. Bu shuni anglatadiki, imij (brendning obro‘si, tanilishi) yoshdan qat’i nazar ishonchni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega, ammo uning ta’siri yoshga qarab biroz kamayadi.

Uchinchi omil sifatida muloqot va shaffoflik (brend bilan ochiq, halol aloqalar) ham barcha guruhlarda 4,20 dan 4,00 gacha baholangan. Bu baholar yuqori darajada, ya’ni brend bilan mijoz orasidagi muloqot sifatining ishonchni qo‘llab-quvvatlaishi respondentlar tomonidan tan olingan.

Keyingi omil - qimmat / qiymat nisbat - yoshlar uchun 3,95, o‘rta yoshda 3,85, kattalarda 3,75. Shuni ko‘rsatadiki, xarajatga nisbatan qiymat masalasi ham muhim, lekin u boshqa omillarga nisbatan biroz pastroq baholangan. Boshqacha aytganda, mijozlar “nima uchun to‘layman?” degan savolga javob topishga intilishadi, lekin sifat va imijga nisbatan bu omil ikkinchi darajada muhimdir.

Ijtimoiy mas’uliyat omili yoshda 3,80, o‘rta yoshda 3,75, katta yoshda 3,70 baholangan. Bu shuni ko‘rsatadiki, jamoat va jamiyat oldidagi mas’uliyat brendga bo‘lgan ishonchni shakllantirishga ijobiy ta’sir qilishi mumkin, lekin u sifat va imij kabi omillarga qaraganda pastroq ahamiyatga ega bo‘lishi mumkin.

Oxirgi omil - mahalliy moslik - eng past bahoga ega: yoshda 3,60, o‘rta yoshda 3,50, katta yoshda 3,45. Bu omil respondentlar uchun muhim bo‘lsa-da, boshqa omillar bilan taqqoslaganda pastroq prioritetga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, barcha yosh guruhlarda mahsulot sifati va brend imiji eng yuqori baho olgan. Demak, ishonchni shakllantirishda eng asosiy bosqich sifat - xizmat yoki mahsulotni barqaror darajada yuqori sifatda taqdim etishdir. Muloqot va shaffoflik ham muhim rol o‘ynaydi - brendning ochiqligi va mijoz bilan muloqati ishonchni qo‘llab-quvvatlaydi.

Qimmat / qiymat nisbat va ijtimoiy mas’uliyat kabi omillar ham izchil yuqori baholangan, lekin ular birinchi darajali omillar bilan solishtirganda ikkinchi darajada. Mahalliy moslik (madaniyatga, lokal qadriyatlarga moslik) ham ahamiyatga ega, lekin respondentlar uchun boshqa omillarga nisbatan kamroq ustuvorlikka ega. Yosh guruhlar o‘rtasidagi farqlar katta emas, lekin tendensiya quyidagicha: yosh respondentlar brendga moslik va brend imijiga biraz ko‘proq e’tibor beradi, katta yosh respondentlar esa sifat va ishonchga nisbatan e’tiborini yanada tekis tarqatadi.

Quyida “Mijozlar ishonchini qozonishning 5 asosiy usuli” uchun amaliyotdagi misollar va natijalarni o‘z ichiga olgan jadval shaklidagi takliflar keltiriladi. Bu misollar xorijiy tajribalardan olingan va siz o’z sharoitingizga moslab o‘zgartirishingiz mumkin.

3-jadval

Mijozlar ishonchini qozonishning 5 asosiy usuli

№	Usul	Amaliyotda qanday qo‘llanilgan	Natijalar
1	**Sifat va ishonchlilik (Quality & Reliability)**	Apple o‘z mahsulotlarining texnik sifati va ma’lumotlar xavfsizligi bo‘yicha qat’iy standartlar qo‘llash, yangilanishlarda foydalanuvchilarga xavfsizlik kafolatini berish.	Foydalanuvchilar orasida“brendga sodiqlik” oshdi; Apple foydalanuvchilari ma’lumotlar maxfiyligi bo‘yicha yuqori baholar berdi.
2	**Sharhlar va mijoz fikrlari (Reviews, Testimonials & Social Proof)**	Airbnb — har bir mehmonlik joyida mehmonlarning sharhlari, reytinglari ko‘rsatiladi; mahsulot fotosuratlari va foydalanuvchilar madadi orqali ijtimoiy dalil sifatida ishlatiladi.	Orqaga qaytish (repeat booking) miqdori oshdi; potentsial xaridorlarda brendga bo‘lgan shubha kamaydi. Masalan, Airbnb’da qaytgan rezervatsiyalar foizi sezilarli darajada ko‘paygan.
3	**Shaffoflik va halollik (Transparency & Honesty)**	Tesla — mahsulot va xizmatlar, shuningdek, dasturiy yangilanishlar (software updates) bo‘yicha ochiq ma’lumot berish; narx, cheklovlar yoki ehtimoliy kamchiliklar bo‘yicha oldindan xabar berish.	Mijozlarning brendga bo‘lgan ishonchi oshdi; tavsiyalar ko‘paydi; narxlarga yoki xizmat shartlariga oid salbiy fikrlar kamaygan.
4	**Mukammal mijoz xizmati va tezkor javob (Exceptional Customer Service & Responsiveness)**	Zappos — bepul jo‘natish va qaytarish siyosati, mijozlarga yuqori darajada xizmati; target kompaniyalari elektron tijoratda tez javob beruvchi mijoz qo‘llab-quvvatlash xizmatini taklif qilish.	Mijozlar qoniqishi oshdi; “so‘z tarqatish” (word-of-mouth) orqali brendga yangi mijozlar jalb qilindi; qaytib keluvchi mijozlar soni oshdi.
5	**Kafolatlar, qaytarish siyosati va moslashuvchanlik (Guarantees, Return Policies, Flexibility)**	Onlayn do‘konlar – no-savol bilan qaytarish, kafolat berish; narx va foizlar shaffofligi; mijozlar shikoyatlarini tez va adolatli hal etish.	Xarid qilishdan oldin shubhalar kamaydi; xaridorlar xavfi kamaydi; konversiya ko‘rsatkichlari va savdo hajmi oshdi.

Sifat va ishonchlilik (Quality & Reliability)

Mijozlar ishonchini qozonishdagi eng asosiy yo‘llardan biri - mahsulot yoki xizmat sifati va uning ishonchliligi. Masalan, Apple kompaniyasi o‘z mahsulotlarining texnik jihatdan yuqori sifatda bo‘lishi, xavfsizlik yangilanishlarini muntazam taqdim etishi va foydalanuvchi ma’lumotlarining maxfiyligini ta’minlashi orqali mijozlar orasida katta ishonchga ega bo‘ldi. Bu

esa, foydalanuvchilar orasida brendga sodiqlikni oshirdi va Apple'ning ma'lumotlar xavfsizligi bo'yicha yuqori baholar olishini ta'minladi.

2. Sharhlar va mijoz fikrlari (Reviews, Testimonials & Social Proof)

Yangi mijozlar ko'pincha boshqalarning fikrlariga qarab qaror qabul qilishadi. Shu sababli, ijtimoiy dalillar (social proof) juda muhim. Bunga misol sifatida Airbnb'ni ko'rish mumkin. Bu platforma har bir mehmonlik uyi uchun mehmonlarning sharhlari va reytinglarini ochiq ko'rsatadi. Haqiqiy foydalanuvchilarning fikrlari, fotosuratlari va tajribalari orqali potentsial mijozlarning ishonchi ortadi. Natijada, takroriy bron qilishlar soni sezilarli darajada oshgan, bu esa ishonchni oshirganining yaqqol dalilidir.

3. Shaffoflik va halollik (Transparency & Honesty)

Mijozlar brendga ishonishlari uchun ular barcha shartlar, narxlar va imkoniyatlar haqida to'liq va halol axborotga ega bo'lishlari kerak. Tesla kompaniyasi bu borada yaxshi namuna bo'la oladi. Ular avtomobil funksiyalari, dasturiy yangilanishlar va hatto mumkin bo'lgan kamchiliklar haqida ham ochiq ma'lumot beradi. Bu yondashuv orqali mijozlar o'zlarini aldangan emas, balki xabardor va qadrlangan his qilishadi. Natijada, mijozlar ishonchi oshadi, salbiy fikrlar kamayadi, va kompaniya haqida ijobiy tavsiyalar ko'payadi.

4. Mukammal mijoz xizmati va tezkor javob (Exceptional Customer Service & Responsiveness)

Har qanday muammoni tez va samimiy hal qilish - mijozni yo'qotmaslikning kalitidir. Zappos bu borada mashhur: ular bepul yetkazib berish va qaytarish siyosati, hamda doimiy va mehribon mijoz xizmati bilan tanilgan. Shuningdek, elektron tijorat kompaniyalari (masalan, Target) tez javob beruvchi qo'llab-quvvatlash tizimlari orqali mijozlarning muammolarini tez hal qiladi. Bunday xizmatlar mijozlar orasida qoniqish va ishonchni oshiradi, va "so'z orqali reklama" - ya'ni mijozlarning o'z ixtiyori bilan boshqalarga tavsiya berishi orqali yangi xaridorlar jalb qilinadi.

5. Kafolatlar, qaytarish siyosati va moslashuvchanlik (Guarantees, Return Policies, Flexibility)

Mijozlar ko'pincha "agar yoqmasa yoki muammo chiqsa nima bo'ladi?" degan xavotir bilan xarid qilishdan tiyilishadi. Shu sababli, aniq va adolatli qaytarish siyosati va kafolatlar mijoz ishonchini mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Ko'plab onlayn do'konlar hech qanday savolsiz mahsulotni qaytarib olishadi, narxlar bo'yicha shaffoflikni ta'minlashadi. Bu orqali xaridorlarning xavfi kamayadi, konversiya darajasi (ya'ni, tashrif buyuruvchidan xaridorga aylanish ko'rsatkichi) oshadi va savdo hajmi ko'payadi.

Umuman olganda, mijozlar ishonchini qozonish bu faqat marketing yoki reklama bilan emas, balki real amaliyot, halollik, va foydalanuvchi tajribasi orqali amalga oshadi. Yuqoridagi besh usul - sifat, ijtimoiy dalillar, shaffoflik, xizmat sifati va qaytarish siyosatlari - ishonchga asoslangan kuchli mijoz munosabatlarini yaratishga yordam beradi. Har bir kompaniya o'z sharoitiga moslab bu yondashuvlarni qo'llasa, uzoq muddatli va barqaror mijozlar bazasiga ega bo'lishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Mijozlar ishonchini qozonish - har qanday brendning uzoq muddatli muvaffaqiyati va barqaror o'sishining poydevoridir. Bozor sharoiti qanchalik o'zgaruvchan bo'lmasin, xaridorlar ishonchi doimiy asosda yuqori sifat, halollik, samarali muloqot va moslashuvchanlik orqali shakllanadi. Ushbu maqolada keltirilgan beshta asosiy usul - sifat va ishonchlilik, mijoz sharhlari va ijtimoiy dalil, shaffoflik va halollik, mukammal mijoz xizmati va

tezkor javob, shuningdek kafolatlar hamda qaytarish siyosati - brend imidjini mustahkamlashda va mijozlar qalbida o‘ziga xos obro‘ yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Har bir kompaniya o‘z faoliyatiga moslab ushbu usullarni tizimli ravishda tatbiq etishi lozim. Masalan, mahsulot yoki xizmat sifatini doimiy ravishda nazorat qilish, mijozlar fikrlarini faol yig‘ish va ularga javob qaytarish, barcha jarayonlarda shaffoflikni ta’minlash, mijozlarga yuqori darajada xizmat ko‘rsatish va har qanday shubhalarni bartaraf etish uchun qulay qaytarish siyosatini yaratish - bularning barchasi mijozning brendga bo‘lgan ishonchini yanada oshiradi.

Natijada, mijozlar nafaqat bir martalik xarid qiluvchi sifatida qolmay, balki brendning eng katta targ‘ibotchilariga aylanadi. Bu esa savdo hajmining o‘sishi, brendga sodiqlik darajasining ko‘tarilishi va raqobatbardosh pozitsiyaning mustahkamlanishini ta’minlaydi. Shunday ekan, har qanday kompaniya uchun mijoz ishonchini qozonish va saqlab qolish - faqat vazifa emas, balki uzoq muddatli rivojlanish strategiyasining asosiy qismi bo‘lishi kerak. Siz ham o‘z biznesingizda yuqoridagi beshta usulni qo‘llash orqali brendingizni mustahkamlashingiz, mijozlaringiz bilan chuqur va barqaror munosabatlarni o‘rnatishingiz mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Agapov V.N. Brending va imidj yaratish asoslari / V.N. Agapov. — Toshkent: “Ilm”, 2019. — 320 b.
2. Abdullayev Sh.A. Marketing asoslari va brend boshqaruvi / Sh.A. Abdullayev. — Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar universiteti, 2021. — 256 b.
3. Mirzaev B.T. Zamonaviy marketing kommunikatsiyalari / B.T. Mirzaev. — Toshkent: “Moliya”, 2020. — 288 b.
4. Rasulov M.I. Biznesda mijozlar bilan ishlash va brend yaratish / M.I. Rasulov. — Toshkent: “Iqtisodiyot va moliya”, 2018. — 224 b.
5. Kotler F., Keller K.L. Marketing Management / F. Kotler, K.L. Keller. — 15th ed. — Pearson, 2016. — 816 p.
6. Solomon M.R. Consumer Behavior: Buying, Having, and Being / M.R. Solomon. — 12th ed. — Pearson, 2018. — 512 p.
7. Ries A., Trout J. Positioning: The Battle for Your Mind / A. Ries, J. Trout. — New York: McGraw-Hill, 2001. — 224 p.
8. Keller K.L. Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity / K.L. Keller. — 4th ed. — Pearson, 2012. — 624 p.
9. Webbiquity. 7 Ways to Build Trust with Your Customers [Electronic resource] // Webbiquity. — Access mode: https://webbiquity.com/build-trust-with-customers/, free. — Title from screen. — Accessed: 26.09.2025.
10. Sprinklr. How to Build Customer Trust in 2025 [Electronic resource] // Sprinklr. — Access mode: https://www.sprinklr.com/customer-trust/, free. — Title from screen. — Accessed: 26.09.2025.

DEVELOPMENT STATUS AND PRODUCTION VOLUME FORECAST OF THE GARMENT AND TEXTILE INDUSTRY IN SAMARKAND REGION

Ikramova Takhmina Latifovna
Samarkand Institute of Economics and Service, PhD base doctorate
https://doi.org/10.5281/zenodo.17287449

Abstract. *This article examines the ways in which textile enterprises of the Samarkand region can increase their position in the republican and international markets, for which the analysis of marketing activities at enterprises and the application of new methods, approaches and mechanisms are used, and the analysis of yarn products as part of import operations of textile and knitted and garment products is considered.*
Keywords: *enterprise, international market, mechanism, knitted and garment products, import, operation, analysis.*

Introduction. The textile and garment and knitwear industry is one of the fastest growing industries in the world.The global textile and clothing market was valued at $1,695.23 billion in 2024. It is projected to grow at a CAGR of 7.7% through 2030.

The experience of coun tries with a developed textile industry shows that, under favorable conditions created by the state, the development of the textile industry can become a turning point for the economic growth of the country and its regions. The policies pursued in China and India are a clear example of this.

In the Republic of UzbekistanAs a result of the implementation of comprehensive measures to develop the textile and garment and knitwear industry, support the investment and export activities of enterprises in the sector, the production volume in 2024 amounted to 123.21 trillion soums, and the annual export potential of the sector reached $2.9 billion.

Analysis of literature on the topic While the research in the field of marketing conducted in our country for many years is based on national characteristics, it is also necessary to recognize the scientists who have made a significant contribution to the development of marketing theory. These include I.Abdullaev, A.Saliev, A.Sh.Bekmurodov, A.A.Fattakhov, M.R.Boltaboev, S.J.Ergashkhodjaeva and M.Kosimova, M.I.Ikramov, S.A.Musaeva, G.Sh.Khankeldieva, M.M.Akbarov, S.A.Abdullaeva and others.

The research and scientific results carried out by scientists have created the scientific and methodological foundations of marketing activities in the textile industry, however, the globalization of the textile and clothing market, the entry of new large players and the creation of new methods of competition create new dangers and risks for the textile industry of Uzbekistan. Therefore, improving the methodology of marketing activities to ensure competitiveness in the domestic and foreign markets is becoming an urgent problem.

Research methodology. The research process used a systematic approach, abstract-logical thinking, grouping, comparison, factor analysis, and selective observation methods.

Analysis and results. To analyze the role of the textile and garment industry in the Samarkand region, it is necessary to first pay attention to statistical data. Textile and clothing production is one of the important areas of the industry.

Today, regional statistical data allows for an analysis of this industry in two areas: textile production and clothing production (Table 1).

Table 1.

Dynamics of textile and clothing production in Samarkand region in 2017-2024[35]

	2017	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**
Manufacturing industry	8870.5	12941.7	15130.6	17396.2	21744.8	27963.5	31739.9	44786.7
Textile production	1764.7	2156.5	2166.9	3637.6	4390.0	5132.8	5809.7	7646.8
Clothing production	224.9	341.7	271.3	597.1	657.6	697.1	815.8	1206.8
Total textile and clothing production	1989.60	2498.20	2438.20	4234.70	5047.60	5829.90	6625.50	8853.60

As can be seen from the data in this table, the textile and garment and knitwear industry of the region has been developing rapidly in 2017-2024. If in 2017 a total of 8870.5 billion soums worth of products were produced, by 2024 this figure reached 44786.7 billion soums, that is, it has increased fivefold. The object of our study, textile and clothing production, which was the subject of our study, in 2017 a total of 1989.6 billion soums worth of products were created, increased to 8853.6 billion soums in 2024, that is, the growth was 4.45 times. From this, it can be concluded that other areas of the manufacturing industry are developing faster than the textile and clothing industry.

At the same time, this sector remains one of the main elements of the manufacturing industry (Table 2.)

2.- table

The share of textile and clothing production in the manufacturing industry in the region in 2017-2024 (in%)

	2017	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**
Manufacturing industry	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**
Textile production	19.9	16.7	14.3	20.9	20.2	18.4	18.3	17.1
Clothing production	2.5	2.6	1.8	3.4	3.0	2.5	2.6	2.7
Total textile and clothing production	**22.4**	**19.3**	**16.1**	**24.3**	**23.2**	**20.9**	**20.9**	**19.8**

[35]Compiled based on data from the Samarkand Regional Department of the National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan

One fifth of the manufacturing industry is made up of textiles and clothing, which means that this sector constitutes a significant part of the industry. In recent years, we can observe a decrease in the share of the textile industry. In 2017While textile and clothing manufacturing accounted for 22.4% of the manufacturing industry, this figure decreased to 19.8% in 2024.

If we analyze the patterns in textile and clothing production in the Samarkand region, we can see that there is a stable growth trend in the industry in 2010-2024. Based on this pattern, it is possible to draw up a production forecast for 2025-2030 using the exponential correction method.

Exponential Smoothing is a time series forecasting method in which the importance of new observations (numbers in the last years of the period) is higher than that of older observations. The formula for a simple exponential smoothing is:

$$St = \alpha*Yt + (1- \alpha)*St-1$$

Where: Yt is the actual number of rows;

St – the corrected number in the t-th period of the series;

α – correction coefficient ($0< \alpha<1$). If α approaches zero, the forecast takes into account more previous data, on the contrary, if it approaches one, the forecast considers the latest data to be extremely important. Taking into account the deep reforms in our country in recent years, we took the α-coefficient equal to 0.8 (Table 2.3). To carry out the forecast, we used data on production volumes by types of economic activity in the Samarkand region for 2010-2024[36].

Another method of forecasting economic series is Holt's Linear Trend Method, which combines the exponential correction of time series with the addition of a trend. This method combines two actions, namely, adjusting the current values of the series and adjusting the direction and magnitude of the series' change. The general forecast formula is then:

$$\hat{Y}t+h = Lt + h*Tt$$

Where: Lt is the grade of the level;

Tt - trend estimate;

h is the forecast period.

The forecast made according to the Holt method is considered somewhat more accurate, since it takes into account the reforms taking place in our country. If we perform the calculations using the above data, we obtain the following results (Table 3).

Table 3.

Forecast of textile and clothing production volumes in Samarkand region using exponential correction and Holt method, billion soums.

Years	Exponential correction method	Holt method
2025	9722,818	9715,989
2026	11175,339	11167,629
2027	12627,860	12619,269
2028	14080,382	14070,909
2029	15532,903	15522,549
2030	16985,424	16974,189

[36]Open data of the Samarkand regional department of the National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan (https://samstat.uz/uz/?preview=1&option=com_dropfiles&format=&task=frontfile.download&catid=286&id=5805&Itemid=1000000000000)

The closeness of the forecasts in the table indicates that the calculations performed correspond to the current trends and trend lines. Based on this, it can be assumed with a high probability that the volume of textile and garment and knitwear production in Samarkand region in 2030 will reach 16,980 billion soums.

In the production of textile and clothing products, along with general economic indicators, indicators in physical volumes are of great economic and social importance (tons, sq. m., pieces, pairs, etc.). To continue the analysis of textile and clothing production, we tracked the physical changes in product production in the manufacturing industry (Table 4)

Table 4.

Change in the physical volume index of industrial production in Samarkand region in 2017-2024, in percent[37]

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Manufacturing industry	124.3	112.4	106.0	105.4	112.5	109.3	106.5	108.4
Textile production	120.4	95.4	95.9	135.6	96.7	92.6	110.0	103.9
Clothing production	120.9	152.3	85.5	80.1	101.0	94.6	106.1	110.9

From the data in this table, it can be seen that the physical volume of total industrial production in the region has been steadily growing in 2017-2024. The average annual growth rate was at least 105.4 percent (in 2020), and the largest increase was 124.3 percent (in 2017). As for textile products, we can see a decrease in physical volume in most years of the observed period. The physical volumes of clothing production have also changed unevenly, that is, while a significant increase was observed in 2017 and 2018, there was a decrease in 2019, 2020 and 2022 compared to the previous year. Starting from 2023, the volume of production has changed in line with the growth trend. An analysis of the physical volumes of product production shows a large number of unused reserves at the enterprises of the region.

The place of the textile and garment industry in the economy of the region can be assessed by its role in foreign economic activity. The production of textile and garment products constitutes the main part of the export potential of the region. A total of 14 types of textile and garment products are included in the foreign economic activity of the region (Table 5).

Table 5.

Export indicators of textile and garment and knitwear products in Samarkand region

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Silk	875	6,962.60	10,556.10	12,026.80	13,609.30	17,513.40	15,661.70	11,319.40
Wool and wool yarn	269.9	0	0	0	0	46.8	0	0
Cotton	9 345.00	3,504.10	14,884.80	28 270.90	63,854.60	63,085.20	30 277.10	33,545.80
Other vegetable	0	0	0	0	70.8	41.4	178.5	51.9

[37]Compiled based on data from the Samarkand Regional Department of the National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan

textile fibers								
Chemical yarns	1 561.30	496.6	1 282.60	1 334.00	3,775.60	1 510.60	1 349.80	2 153.50
Chemical fiber	3,435.10	2 475.20	4 771.90	4 401.10	9 105.30	10,532.90	5 861.90	10 125.10
Other non-woven products	234.9	586.3	323.5	213.1	229.5	405	151.4	561.5
Total yarn	**15721.2**	**14024.8**	**31818.9**	**46245.9**	**90645.1**	**93135.3**	**53480.4**	**57757.2**
Carpets and other floor coverings	32422.90	29014.00	29811.10	27532.20	32223.60	23763.00	21185.20	21010.50
Total carpets	**32422.9**	**29014.0**	**29811.1**	**27532.2**	**32223.6**	**23763.0**	**21185.2**	**21010.5**
Special fabrics and trims	74.9	0	23.96	218	1,007.20	1,083.80	272.3	568
Textile products for technical purposes	0	0	98.9	178.8	262.1	12.7	28.8	87.3
Knitted fabrics	7.25	0.13	35.37	2 157.80	10 103.40	8,813.10	6 156.40	3,960.60
Total fabrics	**82.15**	**0.13**	**158.23**	**2554.6**	**11372.7**	**9909.6**	**6457.5**	**4615.9**
Knitted clothing products	10938.70	16589.8	20414.6	17187.00	24982.20	31097.20	37816.30	23077.4
Clothing products (except knitwear)	3829.50	4 684.00	4148.0	3,424.50	6,539.10	10,066.50	7,932.60	6149.20
Total clothing items	**14768.2**	**21273.8**	**24562.6**	**20611.5**	**31521.3**	**41163.7**	**45748.9**	**29226.6**
Other finished	372.3	260.6	1,522.50	2,544.40	5,542.10	6 678.50	7 671.60	8832.5

textile products								
Total	**63366.75**	**64573.33**	**87873.33**	**99488.6**	**171304.8**	**174650.1**	**134543.6**	**121442.7**

From the data in this table, it can be seen that the export indicators of textile and garment and knitwear products are not stable during the observed period. In particular, we can see that the situation with exports deteriorated in 2023-2024. The diagram below clearly demonstrates this situation (Figure 3).

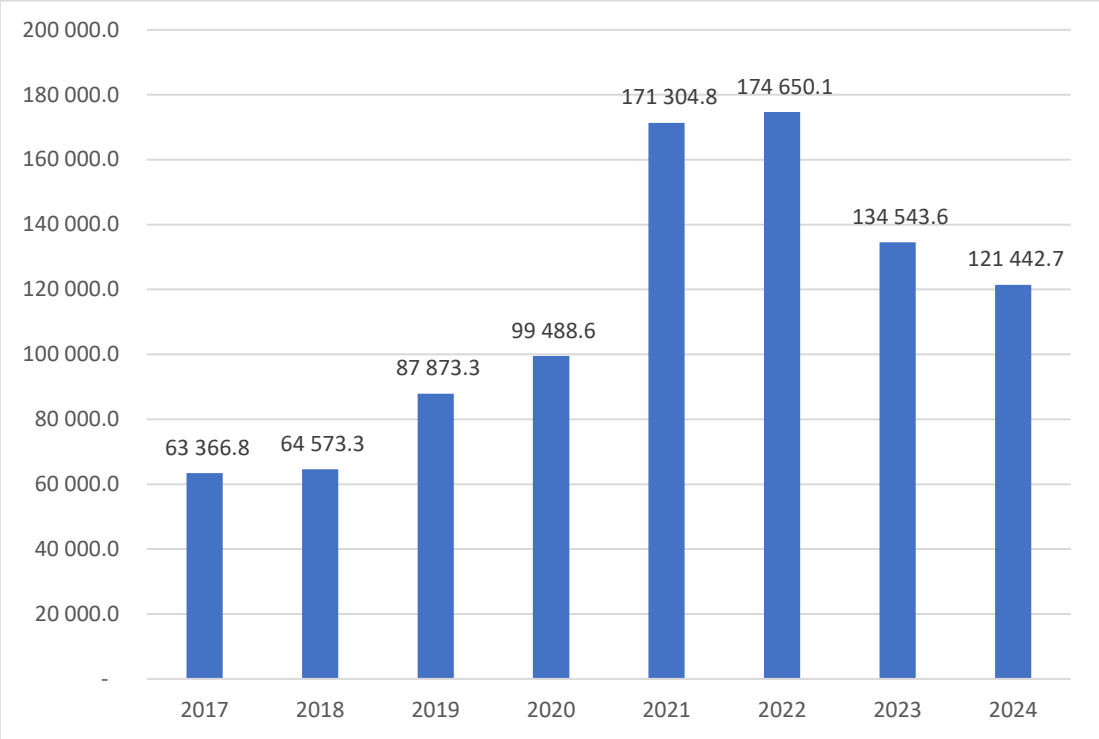

Figure 3. Changes in exports of textile and garment and knitwear products in Samarkand region in 2017-2024, billion soums.

To analyze the export of textiles and clothing, we combined these fourteen product types included in the foreign economic commodity nomenclature into groups: yarn, carpets, fabrics, ready-made garments, and other finished textile products (Table 6).

Table 6.

Structure of textile and knitwear exports in Samarkand region in 2017-2024, in percent[38]

	2017	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**
Total yarn	25	22	36	46	53	53	40	48
Total carpets	51	45	34	28	19	14	16	17
Total fabrics	0	0	0	3	7	6	5	4
Total ready-made clothing products	23	33	28	21	18	24	34	24
Other finished textile products	1	0	2	3	3	4	6	7
Total	100	100	100	100	100	100	100	100

[38]Compiled based on data from the Samarkand Regional Department of the National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan

From this table, we can see that during the observed period, the share of yarn and thread products in the export of textile and knitwear products increased (from 25% in 2017 to 48% in 2024), that is, we do not consider the shift of exports towards raw materials to be a positive situation. Of particular note is the sharp decrease in the share of carpet exports. At the same time, an increase in the export of fabrics and other finished textile products is observed.

We analyzed the share of textile and sewing and knitwear products in the import operations of the Samarkand region (Table 2).

Table 6

Import indicators of textile and sewing and knitted products in Samarkand region[39]

	2017	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**
Yarn	28714.1	44946.2	44630.5	36727.2	44783.1	54454.4	68376.8	72483.3
Carpets	1.5	4.6	1.2	6.6	71.1	439	875.3	515.7
Fabrics	4,645.0	5,832.5	6,869.6	6891.8	9 226.1	12,095.2	16,332.4	13,053.3
Ready-made clothing products	433.5	1423.7	419.8	51.1	59.8	219.5	353.6	323.2
Other finished textile products	251.9	112.3	174.2	132.8	164	430.8	246.8	260.3
Total	**34046.0**	**52319.3**	**52095.3**	**43809.5**	**54304.1**	**67638.9**	**86184.9**	**86635.8**

In the structure of import operations of textile and knitwear and clothing products in Samarkand region, yarn and thread products occupy the main place (84.3% in 2017 and 83.6% in 2024). In second place is the import of fabrics, which accounted for 13.6% and 15.1% of imports, respectively. It can be concluded that the textile and knitwear and clothing industry of Samarkand region has a positive foreign economic balance, that is, the share of finished products in imports is very low (Table 2).

Table 7.

Structure of imports of textile and knitwear products in Samarkand region in 2017-2024, in percent.

	2017	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**
Yarn	84.3	85.8	85.6	83.3	82.5	80.5	79.3	83.6
Carpets	0.0	0.0	0.0	0.0	0.1	0.6	1.0	0.6
Fabrics	13.6	11.1	13.2	15.6	17.0	17.9	18.9	15.1
Clothing products	1.3	2.7	0.8	0.1	0.1	0.3	0.4	0.4
Other finished textile products	0.7	0.2	0.3	0.3	0.3	0.6	0.3	0.3
Total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

To estimate the level of net exports, we add up the obtained figuresWe compared this with the volume of textile and clothing exports. (Figure 5). From this diagram, it can be seen that the

[39]Compiled based on data from the Samarkand Regional Department of the National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan

excess of textile and clothing exports over imports exceeded 66% in 2020, and by 2024 it had decreased to 34.7%.

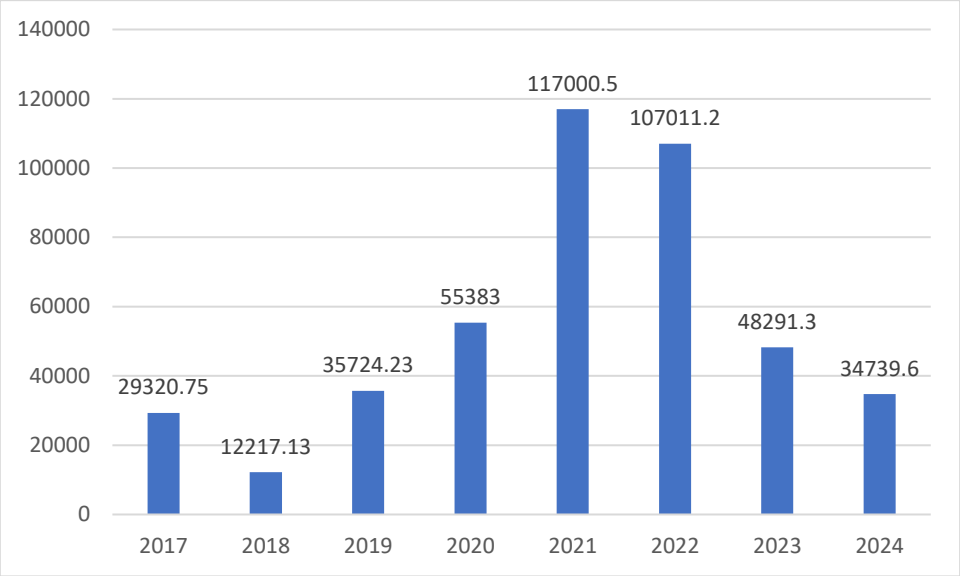

Figure 4. Data on net exports of textiles and clothing in Samarkand region

We attribute this to increased activity in traditional markets and the discovery of new ones during the coronavirus pandemic. We believe that the decline in net exports in recent years is due to increased competition in the global and domestic textile markets and the opening up of the Uzbek economy. In order to provide a complete analysis of the export of the textile and garment and knitwear industry in the region, we determine the ratio of net exports to the volume of exports of products. (Figure 5).

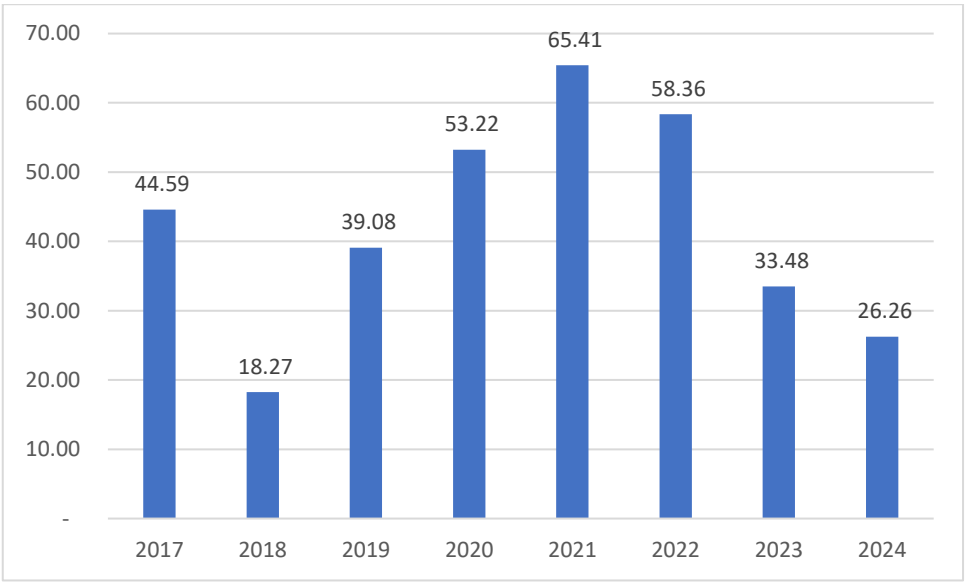

Figure 5. Ratio of net exports of textile and clothing products in Samarkand region to the total export volume of the region, in percent.

Based on the data in this diagram, in recent years, a downward trend has been observed in the change in net exports of textile products of the region. This indicator was 33.49 percent in 2023, and 26.26 percent in 2024. It can be concluded that the textile enterprises of the region need to increase their position in the republican and international markets. For this, it is advisable to

analyze marketing activities at enterprises and apply best practices in applying new methods, approaches and mechanisms in it.

REFERENCES

1. Constitution of the Republic of Uzbekistan. – Tashkent, “Uzbekistan”, 2018. – 56 p.
2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-60 dated January 28, 2022 “On the Development Strategy of the New Uzbekistan for 2022-2026”
3. Mirziyoyev Sh.M. Together we will build a free and prosperous, democratic state of Uzbekistan. - T.: Uzbekistan, 2016. - 56 p.
4. Mirziyoyev Sh.M. Critical analysis, strict discipline and personal responsibility should be the daily rule of every leader's activities. - T.: Uzbekistan, 2017.- 104 p.
5. Soliev A., Vuzrukhonov S., Marketing, market science. Textbook. – T.: Economics-Finance, 2010. – 424 p.
6. Ergashkhodjaeva SH.J., Qosimova MS, YUsupov MA Marketing. Textbook. – T.: TSIU, 2011. – 202 p.
7. Bekmurodov A.Sh., Qosimova MS, Ergashkhodjaeva Sh.J. Strategic marketing. Textbook. 2010.-161 p.
8. Bekmurodov A.Sh., Qosimova MS Safarov BJ, Musayeva Sh. Marketing Management. Textbook. – T.: TSIU, 2007, p. 160.
9. Bobojanov BR Statistical analysis and forecasting of the development status of the pharmaceutical market in Uzbekistan.Scientific electronic journal "Economics and Innovative Technologies". No. 6, November-December, 2020.
10. .Musaeva Sh.A. Marketing research. Textbook Publishing and creative department of “STAR-SEL” LLC. Samarkand-2023
11. Musaeva Sh.A. Integrated marketing communication Textbook "Mahorat" publishing house, Samarkand - 2022
12. Musaeva Sh.A., Usmonova DI Innovative Marketing “TURON EDITION” 2021 Training Manual.
13. Data from the Samarkand Regional Department of the National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan.

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA TA’LIM RESURSLARINI SAMARALI BOSHQARISH VA ULARNING TA’LIM SIFATIGA TA’SIRI

Ulugbayeva Dilfuza Zufar qizi
Farmatsevtika texnik universiteti, Xodimlar bo‘limi boshlig‘i,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Mustaqil izlanuvchisi (PhD)
https://doi.org/10.5281/zenodo.17287491

Annotatsiya. *Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida ta’lim resurslarini samarali boshqarish masalasi va ularning ta’lim sifatiga ta’siri tahlil qilingan. Tadqiqotda nazariy va empirik yondashuvlar uyg‘unlashtirilib, resurslarni boshqarishning moliyaviy, insoniy va moddiy-texnik jihatlari o‘rganildi. Xalqaro va milliy tajribalar solishtirma tahlil qilinib, samarali boshqaruv mexanizmlarining ta’lim sifatiga ko‘rsatadigan bevosita va bilvosita ta’siri aniqlangan. O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida ta’lim qamrovining kengayishi, xorijiy talabalar sonining ortishi va OTMlar tarmog‘ining kengayishi resurslarni samarali boshqarish zaruratini kuchaytirayotgani asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *oliy ta’lim, resurslarni boshqarish, ta’lim sifati, strategik boshqaruv, raqobatbardoshlik, xalqaro tajriba.*

Аннотация. *В статье рассматриваются вопросы эффективного управления образовательными ресурсами в высших учебных заведениях и их влияние на качество образования. В исследовании применены теоретические и эмпирические подходы, изучены финансовые, кадровые и материально-технические аспекты управления ресурсами. Проведен сравнительный анализ международного и национального опыта, выявлены прямые и косвенные эффекты эффективного управления на качество образования. Обосновано, что рост охвата высшим образованием, увеличение числа иностранных студентов и расширение сети вузов в Узбекистане усиливают необходимость эффективного управления образовательными ресурсами.*

Ключевые слова: *высшее образование, управление ресурсами, качество образования, стратегическое управление, конкурентоспособность, международный опыт.*

Abstract. *This article analyzes the issue of effective management of educational resources in higher education institutions and its impact on the quality of education. The study combines theoretical and empirical approaches, examining financial, human, and material-technical aspects of resource management. A comparative analysis of international and national practices was conducted to identify the direct and indirect effects of effective management on educational quality. The findings demonstrate that the expansion of higher education coverage, the increase in the number of international students, and the growth of higher education institutions in Uzbekistan emphasize the need for effective management of educational resources.*

Keywords: *higher education, resource management, quality of education, strategic management, competitiveness, international experience.*

KIRISH

Bugungi globallashuv jarayonida oliy ta’lim tizimi inson kapitalini rivojlantirish, raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash hamda innovatsion iqtisodiyotni shakllantirishda muhim o‘rin tutmoqda. Ta’lim sifatini oshirishda esa resurslardan samarali foydalanish va ularni boshqarish hal qiluvchi omillardan biridir. Chunki ta’lim resurslarining oqilona boshqarilishi talabalarning o‘quv jarayonida zarur bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarni puxta egallashiga yordam beradi, professor-o‘qituvchilarning zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash imkoniyatlarini kengaytiradi hamda oliy ta’lim muassasalarining xalqaro reytinglardagi mavqeini oshiradi.

Shu bilan birga, ko‘plab oliy ta’lim muassasalarida mavjud resurslardan foydalanish samaradorligi yetarli darajada yuqori emasligi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishning notekisligi, ilmiy-pedagogik kadrlar salohiyatini rivojlantirishdagi muammolar va infratuzilmaning zamonaviy talablarga mos kelmasligi ta’lim sifatini pasaytiruvchi omillar sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bu esa mazkur sohada samarali boshqaruv tizimini shakllantirish zaruratini kuchaytiradi.

Shunday qilib, ta’lim resurslarini samarali boshqarish masalasi nafaqat oliy ta’lim tizimining sifat ko‘rsatkichlarini oshirishda, balki mamlakatning intellektual salohiyati va iqtisodiy taraqqiyotini jadallashtirishda ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Oliy ta’lim tizimida resurslarni samarali boshqarish masalasi so‘nggi yillarda ko‘plab xalqaro va milliy tadqiqotlarda alohida ilmiy e’tibor qaratilgan mavzulardan biri sifatida ko‘rilmoqda. Ilmiy adabiyotlarda bu jarayon moliyaviy, insoniy va moddiy resurslarni strategik rejalashtirish hamda ularni oqilona taqsimlash orqali ta’lim jarayonini optimallashtirishga xizmat qiluvchi muhim omil sifatida ta’riflanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, samarali resurs boshqaruvi o‘qitish sifati, ta’lim muassasalarining tashkiliy rivojlanishi va ularning xalqaro reytinglardagi mavqeiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Adabiyotlarda ta’lim resurslarini boshqarishning asosiy strategiyalari sifatida barqaror moliyaviy rejalashtirish va byudjetlashtirish, professor-o‘qituvchilar salohiyatini doimiy rivojlantirish, shuningdek, ilg‘or texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish ko‘rsatib o‘tiladi. Bunday yondashuvlar natijasida qulay o‘quv muhitining shakllanishi, ilmiy-akademik yutuqlarning qo‘llab-quvvatlanishi va talabalar o‘zlashtirish darajasining oshishi kuzatiladi. Shu bilan birga, samarali resurs boshqaruvi oliy ta’lim muassasalarining tez o‘zgarayotgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga hamda manfaatdor tomonlar ehtiyojlariga moslashuvchanligini ta’minlaydi.

So‘nggi yillarda oliy ta’lim to‘g‘risidagi tasavvur zamonaviy bozorda tegishli xizmatlarni taqdim etadigan, o‘z iste’molchisiga ega bo‘lgan, ma’lum bir mahsulotni ishlab chiqaradigan soha sifatida shakllanayotganligi sababli, ta’limdagi sifat kategoriyasi tobora ko‘proq iqtisodiy tus olmoqda. Ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini saqlab qolish uchun ta’lim muassasasi uning sifatini talab darajasida saqlab turishi kerak. Shuni ta’kidlash kerakki, ta’lim sifati muammosi, shubhasiz, milliy ta’lim siyosatining muhim qismidir, shuning uchun har bir OTMda ta’lim sifatini boshqarishning umumiy muammosi bilan bog‘liq holda o‘ziga xos sifat modeli bo‘lishi kerak[1].

Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va baholash masalasi global miqyosda dolzarb muammo hisoblanadi. Xalqaro tashkilotlar va ko‘plab mamlakatlar tomonidan belgilangan 2030-yilgacha bo‘lgan ta’lim konsepsiyasida “ta’lim sifatini baholash jarayoni va vositalarini takomillashtirish, erishilgan natijalarni aniqlash imkonini beruvchi mexanizmlarni

amaliyotga joriy etish" masalasi eng muhim vazifalardan biri sifatida qayd etilgan. Bu yondashuv orqali ta'lim sifatini kafolatlaydigan mexanizmlarni tatbiq qilish hamda ta'lim muassasalarida kadrlar tayyorlash tizimini uzluksiz rivojlantirish maqsad qilingan[2].

Ta'lim muassasalari–maktabgacha ta'lim tashkilotlaridan tortib universitetlargacha–o'z faoliyatida mehnat, moddiy, moliyaviy va vaqt resurslaridan foydalanadi. Boshqaruv va xodimlarning vazifasi ushbu resurslardan foydalanishni optimallashtirish, ortiqcha xarajatlardan qochish hamda mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanish strategiyasiga amal qilishdan iboratdir[3].

Milliy iqtisodiy tizimlardagi transformatsion o'zgarishlar va ta'lim jarayonining globallashuvi ta'lim sifatini nazorat qilish tizimini tadqiq etish, monitoring qilish va joriy etishni talab etadi. Bu jarayon o'quv jarayonining sifat auditi va universitet madaniyati bilan o'zaro aloqalarni qamrab olib, ta'lim sifatining umumiy darajasini oshirishga hamda muvozanatli ta'lim boshqaruvi strategiyalarini ishlab chiqishga xizmat qiladi[4].

Shuni ta'kidlash lozimki, ta'lim resurslarini boshqarish va ta'lim sifatini oshirishga oid ilmiy qarashlar nafaqat nazariy, balki amaliy yondashuvlar orqali ham rivojlanib bormoqda. Siyosatni shakllantirish ko'pincha globallashuv jarayonlari haqidagi turli konsepsiyalarga, oliy ta'limdagi xalqaro raqobatning mohiyatiga hamda xususiy sektorni innovatsiyalarga faol jalb etish borasida oliy ta'lim muassasalarining mavjud salohiyatiga asoslanadi. Bu jihat ko'plab xalqaro hujjatlarda, xususan Yevropa oliy ta'lim siyosatlarida o'z ifodasini topgan. Ushbu hujjatlarda global raqobat sharoitida oliy ta'limning moslashuvchanligi, innovatsion rivojlanishni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari hamda xalqaro hamkorlikning samarali modellariga alohida e'tibor qaratilgan.

Xususan, Yevropa tajribasida milliy va mintaqaviy darajadagi hamkorlik strategiyalarini uyg'unlashtirish orqali global raqobatbardoshlikka erishish yo'llari taklif etiladi. Bu borada davlat siyosati, xalqaro integratsiya dasturlari va resurslardan foydalanishning turli kombinatsiyalarini hisobga olish tavsiya etiladi. Shu jihatdan, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, samarali resurs boshqaruvi ta'lim sifatini oshirish bilan birga, oliy ta'lim muassasalarining global bilim makonida faol ishtirokini ta'minlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Shunday qilib, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasalarida resurslarni samarali boshqarish nafaqat ta'lim jarayonining ichki sifat ko'rsatkichlarini oshirish, balki ularning xalqaro maydondagi raqobatbardoshligini ta'minlash uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xorijiy va mahalliy tadqiqotlarda ushbu masalaga oid turli yondashuvlar ilgari surilgan bo'lsa-da, ularning barchasi umumiy maqsad—ta'lim sifatini oshirish va barqaror rivojlanishga erishishga qaratilgandir.

Biroq, mavjud adabiyotlarda ta'lim resurslarini boshqarishning amaliy mexanizmlarini milliy sharoitga moslashtirish, ularning samaradorligini baholash va real natijalarni aniqlashga yetarli e'tibor qaratilmagan. Shu boisdan tahlil va natijalar qismida ta'lim resurslarini boshqarish jarayonining amaliy tahlili o'tkazilib, ularning ta'lim sifatiga ko'rsatadigan bevosita va bilvosita ta'sir natijalari yoritiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot oliy ta'lim muassasalarida ta'lim resurslarini samarali boshqarishning ta'lim sifatiga ta'sirini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda nazariy va empirik yondashuvlarning uyg'unlashuvi qo'llanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim resurslarini samarali boshqarishning amaliy jihatlarini o‘rganish ta’lim sifati bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan ko‘plab omillarni tahlil qilishni talab etadi. Mavjud nazariy yondashuvlar va xalqaro tajriba resurslarni oqilona taqsimlash va ulardan samarali foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishda hal qiluvchi o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, ushbu tadqiqotda ta’lim resurslari boshqaruvining moliyaviy, insoniy va moddiy-texnik jihatlari o‘rganilib, ularning ta’lim sifatiga ta’siri chuqur tahlil qilinadi.

Tahlil jarayonida oliy ta’lim muassasalarida mavjud boshqaruv amaliyoti, resurslardan foydalanish samaradorligi hamda ta’lim jarayonining natijadorlik ko‘rsatkichlari baholanadi. Shuningdek, xalqaro tajribada qo‘llanilayotgan ilg‘or mexanizmlar bilan solishtirish orqali milliy ta’lim tizimi uchun samarali bo‘lgan yondashuvlar aniqlanadi. Bu yondashuvlar nafaqat mavjud muammolarni hal qilishga, balki ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan istiqbolli takliflarni ishlab chiqish imkonini beradi.

1-jadval

Inson taraqqiyoti indeksi, jon boshiga YaIM va ta’lim davri o‘rtasidagi korrelyatsiya

Ko‘rsatkichlar	HDI	Kutilayotgan ta’lim yillari	O‘rtacha ta’lim yillari	Jon boshiga YaIM, USD
HDI	1			
Kutilayotgan ta’lim yillari	0,715209	1		
O‘rtacha ta’lim yillari	0,838809	0,554198	1	
Jon boshiga YaIM, USD	0,942664	0,742899	0,802468	1

Manba: https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI

Ta’lim boshqaruvi zamonaviy oliy ta’lim tizimining muhim komponenti bo‘lib, u ta’lim muassasalarining inson resurslari, moddiy vositalari va innovatsion g‘oyalarini tashkil etish hamda muvofiqlashtirishni o‘z ichiga oladi (Yasinska, 2022). Mazkur jarayon keng qamrovli bo‘lib, unda pedagogik va nopedagogik xodimlar, talabalar, ota-onalar, mahalliy hamjamiyat vakillari hamda mas’ul idoralar faol ishtirok etadilar. Shu boisdan, ta’lim boshqaruvi nafaqat resurslarni taqsimlash va ularni nazorat qilish, balki ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan hamkorlik mexanizmlarini shakllantirishni ham talab qiladi.

Ilmiy adabiyotlarda ta’kidlanishicha, ta’lim boshqaruvining asosiy maqsadi boshqaruv jarayonini muvofiqlashtirish va samarali tashkil etishdan iborat bo‘lib, u xodimlarni tanlash, ishga qabul qilish, ularning malakasini oshirish hamda professional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash kabi vazifalarni o‘z ichiga oladi. Oliy ta’lim muassasalari rahbarlari esa ushbu jarayonda muhim rol o‘ynab, o‘z tashkiliy va boshqaruv amaliyotlarini muntazam ravishda takomillashtirishlari lozim. Bu, o‘z navbatida, ta’lim sifatini oshirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash va muassasaning xalqaro ta’lim maydonidagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qiladi.

2-jadval

Universitet boshqaruvining asosiy yo‘nalishlari

№	Yo‘nalish	Asosiy vazifalar

1	Strategik boshqaruv	Universitet missiyasi va strategiyasini belgilash, maqsadlarni qo‘yish, reja ishlab chiqish
2	Moliyaviy boshqaruv	Moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish, byudjetni rejalashtirish, mablag‘larni ustuvorliklar asosida taqsimlash
3	Ma’muriy boshqaruv	Ma’muriy jarayonlarni samarali tashkil etish, inson resurslarini boshqarish, infratuzilma rivoji va korporativ madaniyatni qo‘llash
4	Ta’lim sifati	Yuqori sifatli o‘quv dasturlari, innovatsion o‘qitish usullari, natijalarni o‘lchash va baholash
5	Talabalarni boshqarish	Talabalar uchun qulay va samarali muhit yaratish, ularning o‘quv va ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash
6	Xalqaro hamkorlik	Xalqaro aloqalarni rivojlantirish, talabalar va o‘qituvchilar almashinuvi, xalqaro loyihalarda ishtirok
7	Axborot texnologiyalari	Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, boshqaruv jarayonlarini takomillashtirish, IT orqali axborot va ta’lim resurslariga kirishni ta’minlash
8	Faoliyatni baholash va takomillashtirish	Faoliyatni uzluksiz monitoring qilish, tahlil etish, samaradorlikni oshirishga qaratilgan choralarni amalga oshirish
9	O‘zgarishlarni boshqarish	O‘zgarishlarga moslashish, yangiliklarni samarali joriy etish va boshqaruv tizimini doimiy rivojlantirish

Manba: http://dx.doi.org/10.14571/brajets.v17.nse1.2024

Ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilari—ma’muriyat, professor-o‘qituvchilar, talabalar va boshqa manfaatdor tomonlarning samarali hamkorligi ta’lim boshqaruvining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Bunday ko‘p tomonlama o‘zaro hamkorlik boshqaruv jarayonida muvozanatni ta’minlab, ta’lim muassasasining maqsad va vazifalarini to‘laqonli amalga oshirish imkonini yaratadi.

Ilmiy tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, muvozanatli va malakali boshqaruv yondashuvi oliy ta’lim muassasalariga nafaqat ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, balki talabalarni yuqori sifatli kasbiy tayyorgarlikka hamda shaxsiy rivojlanishga tayyorlashda ham muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu jihatdan, sifatni boshqarish va raqobatbardoshlikning ta’minlanishi yuqori ta’lim standartlariga erishish, xalqaro me’yorlarga moslashish hamda ta’lim jarayonida ishtirok etuvchi barcha tomonlarning ehtiyojlarini qondirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim resurslarini samarali boshqarish strategik yondashuvni talab qiladi, chunki resurslarning to‘g‘ri taqsimlanishi va ulardan oqilona foydalanish ta’lim sifati bilan uzviy bog‘liqdir. Moiseienkoning fikricha, samarali strategik boshqaruv besh asosiy elementni o‘z ichiga oladi: birinchidan, mavjud vaziyatni modellashtirish va resurslardan foydalanishdagi muammolarni aniqlash qobiliyati; ikkinchidan, ta’lim jarayonida zarur o‘zgarishlarni belgilash va aniq maqsadlarni qo‘yish; uchinchidan, resurslarni boshqarishga doir strategiyalarni ishlab chiqish; to‘rtinchidan, strategiyani amalga oshirishda turli usul va mexanizmlardan foydalanish; beshinchidan, jarayonni muvofiqlashtirish va o‘zgarishlarni samarali boshqarish.

Kobidze ta'kidlaganidek, oliy ta'lim muassasalarida resurslarni boshqarish mexanizmi quyidagi tarkibiy elementlardan iborat bo'lishi lozim: aniq belgilangan maqsadlar va boshqaruv omillari, samarali tashkiliy tuzilma, moddiy, moliyaviy va inson resurslari, ta'sir ko'rsatish usullari hamda boshqaruv natijalarini baholash. Ushbu mexanizmni kompleks qo'llash orqali ta'lim sifatini oshirish, resurslardan foydalanish samaradorligini kuchaytirish va oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligini ta'minlash mumkin.

Shunday qilib, ta'lim resurslarini strategik boshqarish nafaqat oliy ta'lim muassasasining ichki jarayonlarini takomillashtiradi, balki ta'lim sifatining barqarorligini oshiradi, innovatsion yondashuvlarni joriy etishga sharoit yaratadi hamda global ta'lim maydonida raqobatbardoshlikni mustahkamlaydi.

3-jadval

Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim resurslarini samarali boshqarish elementlari va ularning ta'lim sifatiga ta'siri

Strategik boshqaruv elementi	Ta'lim resurslarini boshqarishdagi mazmuni	Ta'lim sifatiga ta'siri
Vaziyatni modellashtirish (muammoni aniqlash)	Resurslardan foydalanishdagi muammolarni tahlil qilish, mavjud imkoniyatlarni aniqlash	Ta'lim jarayonidagi kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish imkonini beradi
O'zgarishlarni belgilash (maqsad qo'yish)	Ta'lim resurslarini samarali taqsimlashga qaratilgan aniq maqsadlarni belgilash	Ta'lim sifati ko'rsatkichlarini oshirish uchun yo'nalishlarni aniqlaydi
Strategiyani ishlab chiqish	Resurslardan foydalanish bo'yicha kompleks strategiya yaratish	Ta'lim xizmatlarining izchil rivojlanishini ta'minlaydi
Strategiyani amalga oshirish (usullar)	Innovatsion texnologiyalar, zamonaviy boshqaruv vositalari va metodlarni qo'llash	O'quv jarayonining samaradorligi va talabalar qoniqishini oshiradi
Strategiyalarni muvofiqlashtirish (o'zgarishlarni boshqarish)	Barcha ishtirokchilar o'rtasida hamkorlikni yo'lga qo'yish va natijalarni monitoring qilish	Ta'lim sifatini nazorat qilish va barqarorligini ta'minlaydi

Manba: Moiseienko (2018), Kobidze (2021) asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Oliy ta'lim muassasalari ta'lim sifati va raqobatbardoshligini oshirish maqsadida o'quv dasturlarini muntazam yangilab boradilar. Mazkur strategiya ta'lim mazmunini mehnat bozori talablariga hamda sohadagi ilmiy-texnologik yutuqlarga muvofiqlashtirishni nazarda tutadi. Talabalar uchun ishlab chiqarish amaliyotlarini tashkil etish ularning kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirish, nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish va professional faoliyatga tayyorlanish jarayonida muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, kelajakdagi ish beruvchilar va korxonalar bilan samarali hamkorlik ta'lim dasturlarining dolzarbligini ta'minlaydi hamda bitiruvchilarning bandlik imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

4-jadval

O'zbekiston bo'yicha statistik misollar

№	Ko'rsatkich	Raqam / O'sish (%)

1	18-23 yoshdagi aholining oliy ta’lim bilan qamrov ko‘rsatkichi	2024/2025-o‘quv yilida **47,7 %**
2	OTM bitiruvchilar soni oshishi	2024-yilda **211,2 ming** bitiruvchi; 2015-yilda **66,3 ming** — ya’ni **3,2 barobar** ortdi
3	OTMlar soni va xorijiy OTM faoliyatining kengayishi	2017/2018-yilda 72 ta oliy ta’lim muassasasi bo‘lsa, 2023/2024-o‘quv yilida — **219 ta** (304 % o‘sish); xorijiy OTMlar 31 taga yetgan
4	Xorijiy talabalar soni	2024/2025 o‘quv yilida O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan xorijiy talabalar soni **12,5 ming** nafarga yetdi; so‘nggi yillarda sezilarli o‘sish qayd etilmoqda

Keltirilgan statistik ko‘rsatkichlar ta’lim xizmatlari va oliy ta’lim muassasalarining imkoniyatlari kengayib borayotganini, talablar ortib borishini hamda resurslarni samarali boshqarish zaruratining kuchayishini yaqqol namoyon etadi. Xususan, ta’limga qamrov darajasining 47,7 % ga yetgani oliy ta’lim muassasalaridan moddiy-texnik baza, infratuzilma va kadrlar salohiyatini sezilarli darajada oshirishni talab etadi. Bu esa, talabalarning soni ortishi bilan birga, xizmatlar sifati va ta’lim resurslaridan foydalanish samaradorligini yanada takomillashtirishni taqozo etadi.

Bundan tashqari, xorijiy talabalar sonining ko‘payishi hamda OTMlar sonining keskin o‘sishi global va milliy raqobat muhitining kuchayganidan dalolat beradi. Shu munosabat bilan, ta’lim sifatini boshqarish tizimida monitoring, akkreditatsiya, innovatsion pedagogik metodlar va xalqaro hamkorlik strategiyalarini kuchaytirish zaruriyati yuzaga kelmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, oliy ta’lim muassasalarida ta’lim resurslarini samarali boshqarish ta’lim sifati va raqobatbardoshlikning asosiy omillaridan biridir. Resurslarning oqilona taqsimlanishi, ularni boshqarishning strategik mexanizmlarini joriy etish, inson kapitali va moddiy-texnik bazani rivojlantirish ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga, talabalar bilim va ko‘nikmalarini chuqurlashtirishga hamda xalqaro standartlarga mos kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi.

O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida qamrov ko‘rsatkichining ortishi, xorijiy talabalar sonining ko‘payishi va oliy ta’lim muassasalari tarmog‘ining kengayishi ta’lim sifatini boshqarishda yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Xalqaro tajribalar shuni tasdiqlaydiki, samarali resurs boshqaruvi ta’lim muassasalarining barqaror rivojlanishi, global raqobatbardoshligi va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga qo‘shayotgan hissasini sezilarli darajada oshiradi.

Takliflar:

– Oliy ta’lim muassasalarida moddiy, moliyaviy va inson resurslaridan oqilona foydalanish uchun raqamli boshqaruv tizimlarini keng joriy etish zarur;

– Professor-o‘qituvchilarni muntazam qayta tayyorlash, malaka oshirish va xalqaro ilmiy loyihalarda ishtirokini rag‘batlantirish ta’lim sifatini oshiradi;

– Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta’lim jarayoniga keng tatbiq etish orqali ta’lim samaradorligini va talabalarning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini oshirish mumkin;

– Xorijiy universitetlar bilan qo‘shma dasturlar, talabalar va o‘qituvchilar almashinuvini rivojlantirish ta’lim dasturlarining dolzarbligini ta’minlaydi;

– Ichki va tashqi baholash mexanizmlarini joriy etish, akkreditatsiya va sifat standartlariga muvofiqlikni muntazam kuzatib borish lozim;

– Ishlab chiqarish amaliyotlarini kengaytirish va ish beruvchilar bilan bevosita hamkorlikni kuchaytirish orqali bitiruvchilarning bandlik darajasini oshirish mumkin.

Shunday qilib, ta’lim resurslarini samarali boshqarish bo‘yicha ilg‘or strategiyalarni joriy etish O‘zbekiston oliy ta’lim tizimining nafaqat milliy, balki xalqaro maydondagi raqobatbardoshligini ham sezilarli darajada mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. A.B. Nizamov, Sh.K.G‘afurova, “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini boshqarish tizimini modellashtirishning uslubiy yondashuvlari”, Raqamli iqtisodiyot sharoitida mintaqalar barqaror rivojlanishining dolzarb muammolari va yechimlari, 22-23.04.2024
2. S.R. Turatosheva, O.I. Islomov, “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va baholash (muammolar va yechimlar)”, “Modern trends of teaching in the context of innovative and digital technologies in higher education: prospects, problems and solutions” international scientific and practical conference, november 29, 2024
3. Damet Bagirov, Gabil Manafov, Mubariz Bagirov, Nusret Babayev, Gultakin Mammadova, “Effective resource management in educational institutions: Challenges and strategies”, Journal homepage: https://physics.uz.ua/ en Issue 56, 1146–1154 Received: 14.01.2024. Revised: 27.04.2024. Accepted: 25.06.2024
4. Illia Lysokon, Yuliia Barulina, Hanna Zakharova, Tamara Vasyliuk, Ivanna Razmolodchykova, “Educational management in higher education institutions: strategies for quality and competitiveness management”, Brazilian Journal of Education, Technology and Society (BRAJETS) http://dx.doi.org/10.14571/brajets.v17.nse1.2024
5. Butenko, A., Eremenko, O., & Stukalo, N. (2023). Report on the quality of higher education in Ukraine, its compliance with the tasks of sustainable innovative development of society in 2022. National Agency for Quality Assurance in Higher Education.
6. Drysdale, L., Gurr, D. (2022). Finding and Promoting Effective Leaders. In: English, F.W. (eds) The Palgrave Handbook of Educational Leadership and Management Discourse. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-99097-8_24
7. Mosyakova, I. (2023). Educational management: tendencies of effective using of management technology of a out-of-school education multiprofessional institution. New pedagogical thought, 112(4), 38–42. https://doi.org/10.37026/2520-6427-2022-112-4-38-42
8. Prudente, J., & Yunaningsih, A. (2023). Improving university competitiveness and quality education through Human Resource Development in the digital era. Bedan Research Journal, 8(1), 173-201. https://doi.org/10.58870/berj.v8i1.51

КИЧИК БИЗНЕСДА ИННОВАЦИОН АУТСОРИНГНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МОҲИЯТИ, АҲАМИЯТИ ВА ЗАРУРЛИГИ

Тожибаев О.О.
Наманган Давлат Техника Университети докторанти
ORCID: 0009-0002-7686-3032
https://doi.org/10.5281/zenodo.17287646

Аннотация. *Мақолада аутсорсинг феномени тарихи ва трансформацияси асосида инновацион аутсорсингнинг моҳияти очиб берилган. Қадимги даврлардаги ташқи пудрат амалиётларидан бошлаб XX асрдаги BPO/ITO/KPO моделларигача бўлган эволюция қисқача тавсифланади. Инновацион аутсорсингнинг асосий драйверлари — рақамлашув, булутли хизматлар, сунъий интеллект (AI), RPA ва катта маълумотлар — корхоналарда харажатларни оптималлаштириш, жараёнларни тезлаштириш ва қиймат яратишни чуқурлаштириш имконини бериши асосланади. Анъанавий ва инновацион аутсорсинг ўртасидаги фарқлар (мақсадлар, шартномавий муносабатлар, провайдер роли ва интеграция даражаси) таққослаб таҳлил қилинади. Муаллиф стратегик шериклик, мослашувчан KPI/KBI/KIIлар ва провайдернинг R&D ҳамкор сифатидаги иштироки инновацион аутсорсинг самарадорлигини оширишини кўрсатади. Хулоса сифатида, МСПлар учун инновацион аутсорсинг рақобатбардошликни оширувчи муҳим восита экани, аммо уни жорий этишда шерик танлаш, хавфларни бошқариш ва институционал қўллаб-қувватлаш зарурлиги таъкидланади.*

Калит сўзлар: *инновацион аутсорсинг, МСП, BPO, ITO, KPO, рақамлашув, AI, RPA, булутли ҳисоблаш,.*

Abstract. *The article examines the essence of innovative outsourcing through a historical lens, tracing the evolution from early external contracting practices to modern BPO/ITO/KPO models. It identifies digitalization, cloud services, artificial intelligence (AI), robotic process automation (RPA), and big data as key drivers enabling cost optimization, process acceleration, and deeper value creation. The study contrasts traditional and innovative outsourcing across objectives, contractual arrangements, provider roles, and the depth of integration, highlighting the shift from SLA-bound execution to collaborative partnerships with flexible KPI/KBI/KII frameworks. It argues that positioning the provider as an R&D co-creator strengthens innovation outcomes. The paper concludes that for SMEs, innovative outsourcing is a critical instrument to enhance competitiveness, provided that partner selection, risk management, and institutional support are addressed strategically.*

Keywords: *innovative outsourcing, SMEs, BPO, ITO, KPO, digitalization, AI, RPA, cloud computing, competitiveness..*

Инновацион аутсорсингни ташкил этиш ва ривожалантириш моҳияти масалаларини атрофлича ўрганиш ва унинг тарқалиш ҳодисасини тавсифлашдан олдин, аутсорсингни ўзини ҳодиса сифатида ривожланиш тарихига тўхталиб ўтамиз.

Аутсорсинг атамаси асосан XX асрларда вужудга келишига қармасдан, унинг моҳияти бўлган, турли ҳил жараёнларни ташқи бажарувчиларга ўтказиш ёхуд топшириш қадимги даврларга бориб тақалади. Жумладан, Қадимги Миср эхромларини қўрилиш даврларида (э.а. 2600 йиллар) фирванлар томонидан барпо этилган пирамидалар қурилиши, саройниг доимий таркиби кирмаган хунармандлар, тош кесувчилар ва мухандислардан иборат ташқи пудратчиларга берилиши (Lehner, M. (1997). The Complete Pyramids), Қадимги Римда солиқлар йиғиш, харбий кучлар учун махсулотларни етказиб бериш, йўл, кўприк ва акведукларни қурилиш ишларини маълум ҳақ эвазига оммавий пудратчиларга берилиши (Hopkins, K. (1980). Taxes and Trade in the Roman Empire. JRS), Хитойда Цинь ва Хан (э.а. 221-220 йиллар) сулоласи даврида, хукумат томнидан, турли оилалар ва хунармандлар гилдияларига қурол аслаҳа тайёрлаш, саройлар ва йўлларни қурилишини бажариш ишларини топширлиши, ўрта асрда Европа қироллари ва князлари ўз қўшинларини доимий сақлаш харажатларидан қочиш мақсадида, урушларда қатнашиш учун ёнланма отрядлар (кондарьерлар) дан фойдаланиши, шунингдек бу даврда Черков монастр ва бошқа ўзига тегишли биноларни қуриш учун хунарманд ва аретел (мехнат жамолари)лардан фойдланиши, Италиядаги номи чиққан савдо уйлари (масалан, Медичи) хозирги кундаги молиявий функциялар аутсоринги муқобили бўлган, хисоб-китобларни юритиш ва савдо битимларини тузишни бошқа мамлакатдаги агентларга ўтказиши (Braudel, F. (1981). Civilization and Capitalism, 15th–18th Century.), Усмонийлар империяси даври, яъни XVI–XVIII асрларда фискал функцияларни давлат аутсорсинги шаклидаги «Iltizom» амалиёти, хусусий шахсларни маълум ҳудуддан солиқ ва ўлпонларни йиғиш ҳамда белгиланган миқдорини давлат ғазнасига тўлаш ишлари (Inalcik, H. (1994). An Economic and Social History of the Ottoman Empire.) қадимги даврда аутсорсинг деб аталмаган ҳолда ҳам ташқи мутахассислага баъзи функциларни ўтказиш тамойилини акс эттирган.

Аутсоринг атамаси келиб чиқиш жараёнида яъни яқин тарих XIX–XX асрларда ҳам кўплаб мисолларнинг мавжудлиги, аутсорсингни давлар оша трансформациясига яққол далил бўла олади. Жумладан, 1930-йилларда икки буюк менежер - Генри Форд (Форд компаняси) ва Альфред Слоан (Дженерал Моторс компанияси) ўртасидаги автомобил саноатидаги қарама-қаршилик аутсорсингнинг шу даврдаги бошланғич шаклларини келиб чиқиши туртки бўлган бўлса, Жахон урушлари даврида (кўпроқ II - жахон уруши) кўплаб мамлкатлар ҳукуматлари, жумладан АҚШ ва Буюк Британия қурол-яроғ ишлаб чиқариш ва ҳарбий логистика маслаларини аутсорсерларга бериши (Hira, R., & Hira, A. (2008). Outsourcing America: What's Behind Our National Crisis and How We Can Reclaim American Jobs. AMACOM.), ушбу йўналишнинг янада ривожланишига олиб келди. 1960-1970 йилларда Японияда Toyota ишлаб чиқариш тизими доирасида кичик мол етказиб берувчиларни коопреция шартлари ташқи жалб қилиш амалиёти йўлга қўйилди (Womack, J. P., Jones, D. T., & Roos, D. (1990). The Machine That Changed the World. Rawson Associates.). 1962 йилда Eastman Kodak компанияси ўзининг ахборот технологиялари тизимига хизмат кўрастишни ташқи пубдратчи, IBM га ўтказшини, биринчилардан бўлиб расман тан олинган, аутсорсингга мисол сифатида келтириш мумкин. Худду шу йили Росс Перо томонидан бошқа ташкилотларга Ахборот технолгиялари сохасидаги хизматларини кўрсатишга ихтисослашган, Electronic Data Systems (EDS) компаниясига асос солинди. Бу ходисани аутсорсинг бозорини шаклланишидаги бурилиш нуқтаси сифатида олишимиз мумкин. 1967 йилда EDS компанияси General Motors билан шартнома имзолаши, узоқ

муддатли аутсорсингнинг кенг қамровли моделларини яратлишига асос сифатида хизмат қилди. (Kakabadse, A., & Kakabadse, N. (2002). Trends in outsourcing: contrasting USA and Europe. European Management Journal, 20(2), 189–198.) 1980 йилларда АҚШ ва Европанинг қатор йирик компаниялари оммавий равишда ВРО-аутсорсинг, ташқи пудратчиларга бухгалтерия, мижозларга сервис хизматларини кўрсатиш ва АТ хизматларини кўрсатишни ўтказишни амалиётда қўллай бошлашди. Улардан кенг тарқалгани Офшоринг (инг. offshoring) амалиёти бўлиб, унда арзон иш кучи мавжуд мамлакатлар (Хиндистон, Филиппин) га қатор фазифаларни ўтказиш ишлари амалиётга тадбиқ этилган. (Oshri, I., Kotlarsky, J., & Willcocks, L. (2011). The Handbook of Global Outsourcing and Offshoring. Palgrave Macmillan.)

Шудай қилиб, XX асрда ҳеч бир компания ўзини барча турдаги хом ашё билан таъминловчи, маҳсулот учун барча компонентларни ишлаб чиқарадиган ва ҳоказоларни тўлиқ автоном қила олмаслиги аниқ бўлди. Натижада, ёрдамчи ишлаб чиқариш, асбоб-ускуналарга техник хизмат кўрсатиш ва таъмирлаш, асбобларни ишлаб чиқариш ва бошқа бир қатор функцияларни ихтисослашган фирмаларга ўтказишга қарор қилинди.

1990-йилларда Баъзи менежмент назариётчилари корхонанинг рақобатбардошлигини таъминлашнинг энг муҳим омили корхона функцияларини бирламчи ва иккиламчи функцияларга бўлиш, сўнгра барча иккиламчи функцияларни таннарх ва маҳсулот сифати бўйича ушбу соҳадаги бозор етакчисига ўтказиш эканлигини таъкидладилар. Бу ғоя янги эмас эди, лекин бу, албатта, «вақти келган» лардан бири эди. (Аутсорсинг: создание высокопроизводительных и конкурентоспособных организаций: Учебное пособие. / проф. Аникина Б.А. таҳрири - М.: ИН-ФРА-М, 2003.- 187 б.)

Юқоридаги тарихий маълумотлар ва далилларга таяниб аутсорсингга тариф берамиз, аутсорсинг (инглизча «outside resource using», сўзма-сўз «ташқи ресурлардан фойдаланиш») бу алоҳида функциялар, жараёнлар ёки вазифаларни учинчи томон ташкилотларга ёки тегишли ваколатларга эга бўлган мутахассисларга ўтказиш бўйича бизнес амалиёти.

Шу ўринда аутсорсинг «аутсорсинг» атамасини муомалага киритилиши ва унинг тарифланишига бир назар ташлаймиз. Юқорида «аутсорсинг» инглиз тилидаги outside resource using сўзлар бирикмасидан хосил қилинган атама эканлигини кўрдик. Ушбу атамадан биринчи марта 1981 йилда ишбилармонлар адбиётида фойдаланилган бўлиб, лекин кенг тарқалиши 1989 йилдаги АТ инфратузилмаларига хизмат кўрсатишга доир IBM компанияси билан шартнома имзолаган Eastman Kodak компанияси томонидан эълон қилинган таҳлилий хисоботларини элон қилинишига келиб тақалади.

Ушбу атаманинг академик тарифини Mary C. Lacity and Leslie P. Willcocks лар томонидан 1998 йилдаги “MIS Quarterly” илмий журналининг 3 сонида чоп этилган "An empirical investigation of information technology sourcing practices." номли илмий мақоласида қуйидагича келтирилган, “Аутсорсинг – бу ташкилот томонидан илгари амалга оширган хизматларни тақдим этиш ёки бизнес жараёнларни амалга ошириш учун ташқи провайдер билан шарнома тузиш амалиётидир”. (Lacity, M. & Willcocks, L. (1998). "An empirical investigation of information technology sourcing practices." MIS Quarterly. Vol. 22, No. 3 (Sep., 1998), pp. 363-408 (46 pages) https://www.jstor.org/stable/249670).

Шунингдек Oxford University Press, томонидан 2006 йилда чопр этилган, “Oxford Dictionary of Business and Management” луғатида “Аутсорсинг – бу компаниянинг ўзи

илгари бажарган вазифаларни бажариш, транзакцияларни қайта ишлаш ёки хизматларни тақдим этиш учун ташкилотни ёллаш амалиётидир" деб тариф келтирилган.

Замонавий аутсорсингнинг асосий мақсади корхона ресурсларини оптималлаштириш, харажатларни камайтириш, бошқарув самарадорлигини ошириш ва ички ҳаракатларни фаолиятнинг асосий йўналишларига қаратишдир. Аутсорсинг ҳам техник, ҳам ишлаб чиқариш жиҳатларини (масалан, ИТ-сервис, логистика), шунингдек, бошқарув ва интеллектуал функцияларни (бухгалтерия ҳисоби, маркетинг, таҳлил) қамраб олиши мумкин.

1-Жадвал: Аутсорсинг шакллари

Юқоридаги жавдвалдан замонавий бизнес стратегиялари доирасида аутсорсинг бир неча шаклларга бўлинишини кўришимиз мумкин. Энг кенг тарқалгани **АТ-аутсорсинг (IT-outsourcing)**– АТ тизимларига техник хизмат кўрсатиш, дастурий таъминотни ишлаб чиқиш ва киберхавфсизликни узатиш. Юқорида мисол келитирилган Eastman Kodak компанияси биринчи бўлиб аутсорсингни шу шаклидан фойдаланган. Хозирги кунда аутсорсинг бозорини салмоқли қисмини худди шакли ташкил этмоқда. Айнан аутсорсингнинг шу шакли ўтказилган тадқиқотимизнинг асосий мавзусига узвий боғлиқлиги ва аутсорсингни шу шакли инновацион аутсорсингнинг базиси бўлганлиги сабали, бу шаклга кейинроқ батафсил тўхталамиз.

Бизнес жараёнлари аутсорсинги (BPO - Business Process Outsourcing) модели ҳам машҳур бўлиб, унда бутун бизнес жараёнлари ташқи пудратчиларга топширилади: кадрлар ҳисоби (HR - Human Resources), бухгалтерия ҳисоби (барча бўғинлари ва даражалари), мижозларга сервис хизмат кўрсатиш (аутсордаги калл марказлари, сервис бригадалари ва х.к.лар).

Мураккаб шаклдаги Тадқиқот жараёнлари аутсорсинги (KPO - Knowledge Process Outsourcing) - илмий тадқиқотлар, молиявий таҳлил ёки бизнес консалтинги каби чуқур тажриба талаб қиладиган жараёнларнинг аутсорсингидир.

Бундан ташқари, ишлаб чиқариш аутсорсинги, бу юқорида ва қуйида келтирилган аутсорсингнин барча шаклларни ўз ичига олиши мумкин. Ишлаб чиқариш аутсорсинги ишлаб чиқаришнинг турли босқичларини таашқи провайдерларга топширишни ўз ичига олади, масалан: ***Хом ашёни қайта ишлаш.*** Бунда провайдерлар хом ашёни кейинги қайта ишлашга тайёрлашнинг тозалаш, кесиш, шакллантириш ва бошқа босқичларини ўз зиммаларига олишади. ***Компонентларни ишлаб чиқариш.*** Бунда провайдерлар якуний махсулотни йиғиш учун ишлатиладиган алоҳида қисмлар, боғланмалар ёки компонентларни ишлаб чиқаришни ўз зиммаларига оладилар. Тайёр махсулотларни йиғиш. Бунда провайдерлар ишлаб чиқарувчининг ўзи ёки бошқа провайдер томонидан ишлаб чиқарилган барча компонентларни мижознинг бренди остида тайёр махсулотга йиғиш жараёнларини ўз ичига олади. Бунга яққол мисол сифатида Foxcon компанияси томонидан асосий турдаги номдор брендлар остидаги уяли алоқа воситаларини яъни замонавий смартфонлар ва мурракаб қисмли бошқа турдаги электрон қурилмаларни йиғиш бўйича аутсорсинг хизматларини таклиф этаётганлигини кўриб чиқишимиз мумкин. Шу жараён ичида яна бир неча аусторсинг хизматлари бўлиши мумкин, ***қадоқлаш ва етказиш***, тайёр махсулотларни сотишга тайёрлаш, шу жумладан қадоқлаш, этикеткалаш ва маркировка қилиш хизматлари, ***сифат назорати***, тайёр махсулотни белгиланган сифат стандартларига жавоб беришинин таъминлаш, шунинг стандартларга жавоб беришини сертификатлаш ва х.к. каби хизматлар шулар жумласидандир.

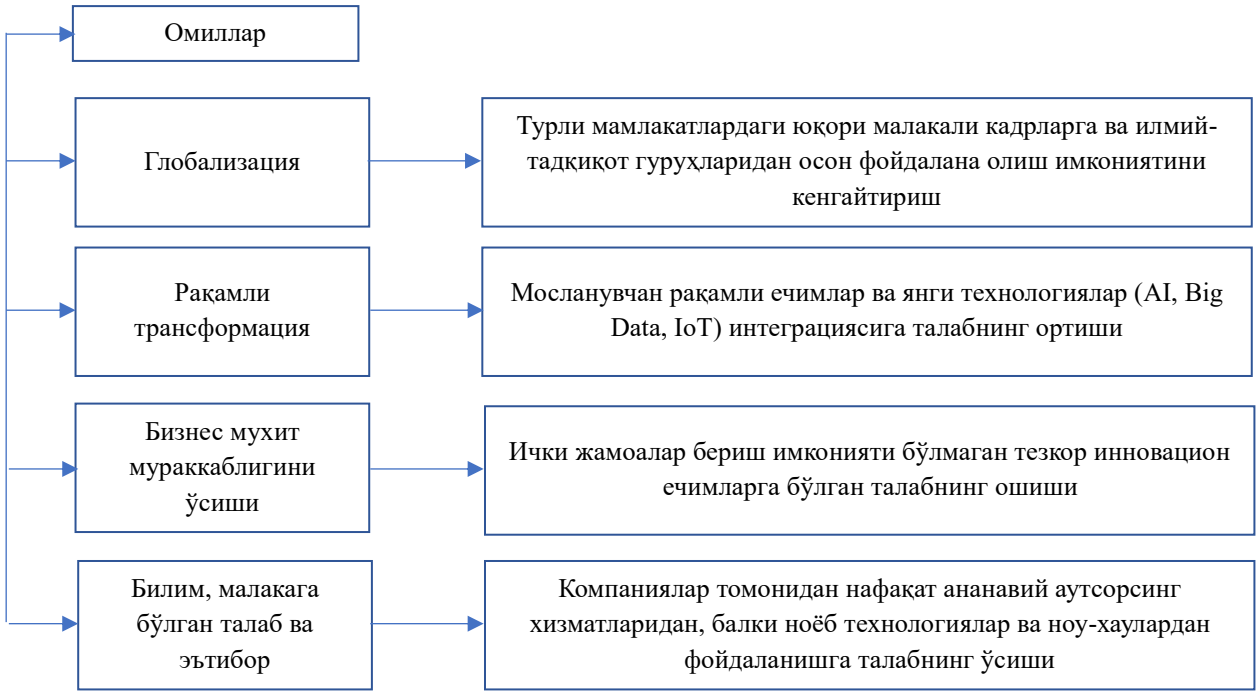
Шунингдек, логистика аутсорсинги, масалан 3PL (Third Party Logistics) – бунда провайдер (аутсорсер) ташиш, омборда сақлаш ва дистрибуция хизматларини ўз ичига олган логистика хизматлари ва 4PL (Fourth Party Logistics) – бу комлпекс модель бўлиб, бунда провайдер стратегик режалаштириш, мувофиқлаштириш (координация) ва назоратни ўз ичига олган логистикани амалага оширади.

Замонавий ишлаб чиқарувчилар ва хизмат кўрсатувчиларнинг йириклашиши ҳамда ривожланиши даражасининг ўсишига тенг равишда уларга зарур бўлиши мумкин бўлган аутсорсинг хизматлар шакллари сони ҳам сифати ҳам ортиб боради.

2000 йиллардаги рақамлашитириш, глобализация ва билимлар иқтисодига ўтиш жараёниларда ананвий иқтисодиётига янги йўналишлар, изланишлар ва тадқиқотлар натижасидаги янги бизнес ишланмалар кириб келди. АҚШ ва қатор ривожланган давлатларда рақамлашган бизнесга асосланган компаниялар вужудга кела бошлади ва тез орада уларнинг капитализацияси шу кунга йирик иқтисодий “ўйинчи” бўлган бўлган ананавий компаниялардан кўп ортиб кетди. Бу яни “рақамчилар” кейинчалик IT компаниялари ривожланиш босқичида янги турдаги, ўз бизнесига мос хизматларни таклиф ва талаб қилувчи рақамлашган бозорини вужудга келтирди. Уларга хали кўпчиликка янги бўлган, умуман олдин бўлмаган ва “хозироқ” ечими топилиши керак бўлган рақамлашган хизматлар таклифи керак эди. Худди шу сабаблар натижаси ўлароқ биз юқорироқда танишган аутсорсинг ҳам замон билан ҳамнафас бўлиш учун қатор трансформацияларни бошидан кечириши керак эди. Энди аутсорсинг қолоқ тизимларга ва механизмларга суяниб қола олмас эди ва у замон билан мослашиш учун кўпроқ инновацион ечимларга асосланган хизматларни таклиф қилиши керак эди. Аутсорсерлар хизматлар бозорига замонавий,

рақобатбардош, тезлик ва сифат талабларига жавоб бера оладиган макон билан боғлиқ бўлмаган инновацион ечимлар зарур бир вақда инновацион аутсорсингни вужудга келди. Юқоридаги омиллар натижасида вужудга келган ннновацион аутсорсингнинг ўзига тўхталамиз. **Инновацион аутсорсинг** — бу асосий бизнес жараёнлари ёки функцияларни бажарилишини ташқи, энг сўнгги технологиялар, усуллар ва ёндашувлар қўллашга ихтисослашган ташкилотларга (хизмат кўрсатувчи провайдер ёхуд аутсорсерларга) топшириш жараёнидир.

2-Жадвал. Таъсир этувчи омиллар.

Ўтказилган тадқиқотлар натижасида аниқланган инновацион ва анъанавий аутсорсинг ўртасидаги фарқларни таҳлилини қуйидаги жадвалда кўришимиз мумкин.

3-Жадвал. Ннновацион ва анъанавий аутсорсинг ўртасидаги фарқларни таҳлили

Кўрсаткич	Ананавий аутсорсинг	Инновацион аутсорсинг
Мақсад	Харажатларни камайтириш	Инновацияни биргаликда яратиш
Шартнома шакли	SLA (стандартлаштирилган шакл)	Ҳамкорлик шартномаси, мосланувчан KPI талаблари
Хизмат тури	Оперцион вазифалар	Тадқиқот ва ишланмалар (R&D), рақамли трасформация ва прототиплаш
Аутсорсер (провайдер) роли	Ижрочи	Инновацион ҳамкор
Иштироки	Минимал	Буюртмачи бизнес жараёнларига чуқур интеграция

Ушбу жадвалдаги таҳлил натижаларига батафсил тўхталамиз, ананавий ва инновацион аутсорсинг ўртасидаги асосий фарқлар мақсадларни белгилаш, ўзаро таъсир табиати, вазифалар турлари ва томонларнинг жараёндаги иштирокининг чуқурлигини таҳлил қилиш орқали аниқланади. Ананавий аутсорсингда асосий эътибор харажатларни

оптималлаштириш ва операцион самарадорликни оширишга қаратилган. Компаниялар ўзларининг асосий фаолияти доирасига кирмайдиган бухгалтерия хисоби, техник хизмат кўрсатиш, IT қўллаб-қувватлаш, логистика ва х.к. бизнес жараёнларни ташқи бажарувчига берадилар. Бу ҳолатда буюртмачи ва аутсорсер ўртасидаги муносабатлар аниқ белгиланган шартлар, сифат стандартлари (SLA) ва ммижоз учун минимал хавф билан қатъий шартномалар асосида ўрнатилади. Ушбу моделда ташқи етказиб берувчи аутсорсер ижрочи сифатида, мижоз эса назорат қилувчи шахс сифатида ишлайди. Инновацион аутсорсингда, аксинча тубдан бошқа мантиққа асосланади – биргаликда қиймат яратиш ва инновацион ечимларни қўллаш. Бу ерда провайдер нафақат хизмат кўрсатувчи провайдерга, балки технология ва маълумотларга асосланган янги махсулотлар, бизнес моделлар ва ечимларни ишлаб чиқаришда иштирок этувчи тўлиқ ҳуқуқли ҳамкорга айланади. Ҳамкорликнинг ушбу шакли шарномавий муносабатларга янада мослашувчан ёндашувни, фақатгина транзакциявий моделдан воз кечишни ва узоқ муддатли натижаларага йўналтирилган ҳамкорликка ўтишни талаб қилади. Ананавий KPI (Key Performance Indicators – асосий самарадорлик кўрсаткичлари) ўрнига янги ғоялар ва ечимларни яратиш қобилиятини акс эттирувчи KBI (Key Business Indicators – асосий бизнес кўрсаткичлари) ёки KII (Key Innovation Indicators – асосий инновация кўрсаткичлари) қўлланилади. Ананавий ва инновацион аутсорсинг ўртасидаги хизматлар турлари ҳам фарқ қилишини жадвалда кўрдик. Агар ананавий аутсорсинг такрорланадиган, стандартлаштирилган жараёнларга йўналтирилган бўлса, инновацион аутсорсинг тадқиқот ва ишланмалар (R&D) рақамли трансформация, сунъий интеллект (AI) ва катта маълумотлар (Big Data) таҳлилини амалга ошириш, янги маҳсулотларни лойиҳалаш (жумладан IoT – Internet of Things яъни тармоқ билан боғланган физик қурилмалар, турли сенсорлар ва датчиклар билан жихозланган махсулотларни ўз ичига олган ақлли уйлар, офислар, касалларининг тана ҳолатини кузатувчи воситалар, саноатда ускуналар ҳолатини мониторинг қилиш қурилмалари ва х.к.лар), пилот лойиҳалар ва бошқаларни қамраб олади. Бу билан биргаликда томонлар ўртасидаги мослашувчанлик, келишувчанлик ва ўзаро очиқликнинг аҳамияти ошади. Бундан ташқари инновацион аутсорсингда, провайдернинг буюртмачи стратегик режалаштиришидаги чуқур иштироки алоҳида ўрин тутади. Провайдер нафақат буюртмани бажарибгина қолмай, балки бизнес-мақсадларни шакллантиришда иштирок этади, ғоялар ишлаб чиқади ва соҳага оид тадқиқот ва тажриба билан ўртоқлашади. Қатор ҳолатларда буюртмачининг бозордаги қолган рақобатчилардан фарқли томонларини яратишга ноёб технологик ечимлар беради. Бу тадқиқотлар таҳлили натижасини юқоридаги жадвалда соддароқ ҳолга келтирилди.

Ҳозирги кундаги долзарб Инновацион аутсорсингнинг асосий элементлари сифатида Илғор технологиялардан фойдаланиш, Стратегик шерикликка урғу бериш, Мослашувчанлик ва адаптивлик, Харажатларни ва таваккалчиликларни камайтиришларни келтириб ўтишимиз мумкин**.**

Илғор технологиялардан фойдаланиш деганда, технологиялар, масалан, сунъий интеллект (AI), машинани ўрганиш, роботлаштирилган жараёнларни автоматлаштириш (RPA), булутли ҳисоблаш ва катта маълумотлар бизнес вазифаларини яхшилаш ва тезлаштиришга имкон беришини тушунамиз. ***Масалан***, компаниялар маълумотларни таҳлил қилиш ва талабни прогноз қилиш учун сунъий интеллектдан, маълумотларни сақлаш ва ишлаш учун булутли технологиялардан фойдаланиши мумкин,

Стратегик шерикликка урғу бериш деганда, Инновацион аутсорсинг фақат функцияларни ташқи тарафга топшириш эмас, балки ташқи хизмат кўрсатувчи провайдерлар билан стратегик шерикликларни йўлга қўйишни ҳам назарда тутади. Бу компанияга янги билимлар ва технологияларга кириш имконини беради, бу эса инновацияларни жорий қилиш жараёнини тезлаштиради.

Мослашувчанлик ва адаптивлик деганда, Инновацион аутсорсингнинг асосий афзаллиги — мослашувчанликка тайёр эканлигини тушуниш лозим. Компаниялар бозор ўзгаришларига тезкор жавоб беришлари ва янги шароитларга тез мослашишлари учун маълум вақт талаб қилади. Бу каби тез мослашишни инновацион аутсорсингдан фойдаланиш таъминлайди. **Харажатларни ва таваккалчиликларни камайтириш деганда,** Инновацион аутсорсинг янги технологияларни ишлаб чиқиш ва персонални ўқитиш харажатларини камайтиришга, шунингдек, уларни жорий этиш билан боғлиқ таваккалчиликларни камайтиришга имкон беради. Ташқи хизмат кўрсатувчилар кўпинча керакли ресурслар ва тажрибага эга бўлиб, янги технологиялардан фойдаланиш билан боғлиқ хатолар ва йўқотишлардан қочишга имкон беради.

Юқоридаги инновацион аутсорсингни тарифлаш ва ананавий аутсорсингдан фарқларини аниқлаш жараёнида қатор функциялар, моделлар, омилларни таҳлил қилдик. Таҳлиллар ва тадқиқотлар натижаси ўлароқ инновацион аутсорсинг хозирги кундаги мавжуд турлари тўғрисида тизимланган натижалар олинди. Замонавий ибнесда қўлланилаётган инновацион аутсорсинг турлари қуйидагилардан иборат эканлигини тақиқот натижалари кўрсатмоқда: **IT-аутсорсинг**: Дастурий таъминотни ишлаб чиқиш, IT-инфратузилмани бошқариш, киберхавфсизлик ва фойдаланувчиларни қўллаб-қувватлаш билан боғлиқ функцияларни аутсорсинг қилиш. Булутли сервислар, SaaS (хизмат сифатидаги дастурий таъминот), маълумотлар ва таҳлилни бошқаришни ўз ичига олади. **Бизнес жараёнларни аутсорсинг қилиш (BPO)**: Бухгалтерия, кадрлар бошқаруви, мижозларни қўллаб-қувватлаш, маркетинг ва логистика каби функцияларни аутсорсинг қилиш. Маъмурий вазифаларни автоматлаштириш учун RPA каби илғор технологиялардан фойдаланиш. **Бошқарилувчи хизматлар аутсорсинги (Managed Services):** IT-инфратузилма, хавфсизлик тизимлари, тармоқлар ва операцион тизимларни бошқариш каби муайян функцияларни аутсорсинг қилиш. **Ишлаб чиқариш аутсорсинги:** Йиғиш, ўраш ва логистика каби ишлаб чиқариш жараёнларини аутсорсинг қилиш. Робототехника ва автоматлаштиришдан фойдаланиш самарадорликни ошириш ва харажатларни камайтириш имконини беради. **Тадқиқот ва ишланмалар аутсорсинги (R&D):** Компаниялар инновацияларни жорий этишни тезлаштириш ва тадқиқот ва ишланмалар харажатларини камайтириш учун тадқиқот ва ишланмаларни аутсорсинг қилади.

Инновацион аутсорсинг тез ўзгарувчан глобал муҳит шароитида бизнеснинг рақобатбардошлиги ва самарадорлигини ошириш учун тобора оммалашиб бораётган кучли воситага айланди ва айланмоқда. Бу ёндашув компанияларга харажатларни камайтириш, илғор технологиялар ва билимларга кириш имкониятига эга бўлиш, шунингдек, бозор ўзгаришларига тезкор мослашиш имкониятини беради. Бироқ, инновацион аутсорсингдан самарали фойдаланиш учун стратегик режа ишлаб чиқиш, ишончли шерикларни танлаш ва потенциал таваккалчиликларни ҳисобга олиш зарур.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Coase, R. The Nature of the Firm // *Economica*. – 1937. – № 4. – C. 386–405.
2. Williamson, O. The Economic Institutions of Capitalism. – New York: Free Press, 1985. – 450 p.
3. Quinn, J. B., Hilmer, F. Strategic Outsourcing // *Sloan Management Review*. – 1994. – Vol. 35(4). – P. 43–55.
4. Lacity, M., Willcocks, L. Information Systems Outsourcing: Theory and Practice. – Wiley, 2001. – 360 p.
5. OECD. SME and Entrepreneurship Outlook 2023. – Paris: OECD Publishing, 2023. – 250 p.
6. OECD. The Digital Transformation of SMEs. – Paris: OECD Publishing, 2021. – 180 p.
7. World Bank. Enterprise Surveys – Uzbekistan Country Profile 2022. – Washington, DC: World Bank Group, 2022.
8. UNCTAD. Digital Economy Report 2024: Value Creation and Capture. – Geneva: UNCTAD, 2024.
9. Deloitte. Global Outsourcing Survey 2022. – London: Deloitte Insights, 2022. – 45 p.
10. IT Park Uzbekistan. Annual Report 2023: IT Services Export. – Tashkent: IT Park, 2024. – 80 p.

КИЧИК БИЗНЕС МАРКАЗЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ТАШКИЛИЙ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Эшмирзаев Нодиржон Мамадрахимович
Наманган Давлат Техника Университети докторанти
https://doi.org/10.5281/zenodo.17287681

Аннотация. *Мақолада Ўзбекистонда кичик бизнес марказларини ташкил этиш ва уларнинг самарали фаолияти учун ҳуқуқий ва институционал асослар таҳлил қилинган. Хорижий мамлакатлар тажрибаси (Германия, Франция, Жанубий Корея, Хитой) асосида миллий шароитда марказларни ривожлантириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган. Солиқ имтиёзлари, давлат-хусусий шериклик, инновацион преференциялар ва мониторинг тизимлари кичик бизнес марказларининг самарадорлигини оширишда асосий омиллар сифатида кўриб чиқилган.*

Калит сўзлар: *кичик бизнес марказлари, ҳуқуқий асослар, давлат-хусусий шериклик, инновацион аутсорсинг, солиқ имтиёзлари, инновацион марказлар, хорижий тажриба, рақобатбардошлик.*

Abstract. *The article analyzes the legal and institutional framework for establishing and effectively operating small business centers in Uzbekistan. Based on the experience of foreign countries (Germany, France, South Korea, China), recommendations have been developed for the development of such centers in national conditions. Key factors for enhancing the effectiveness of small business centers include tax incentives, public-private partnerships, innovation preferences, and monitoring systems.*

Keywords: *small business centers, legal framework, public-private partnership, innovative outsourcing, tax incentives, innovation centers, international experience, competitiveness.*

Ўзбекистонда кичик бизнес марказларини ташкил этиш ва уларнинг самарали фаолият юритиши учун мустаҳкам ҳуқуқий база яратилган. Мамлакатда тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Жумладан, “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонун (1992 йил, кейинги таҳрирлари билан) тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларнинг фаолияти учун эркин ва тенг рақобат муҳитини яратишда асосий ҳуқуқий ҳужжатлардан бири сифатида хизмат қилмоқда. Ушбу қонун тадбиркорларнинг бозорга кириш кафолатларини таъминласа-да, марказлар фаолиятига оид алоҳида моддалар мавжуд эмас.

Шунингдек, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга қаратилган қатор давлат дастурлари амалга оширилмоқда. Масалан, Президентнинг “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси” доирасида тадбиркорликни рағбатлантириш, инновацион марказлар ташкил этиш ва бизнесни қўллаб-қувватлаш инфратузилмасини кенгайтиришга алоҳида эътибор қаратилган.

Шу билан бирга, “Давлат-хусусий шериклик тўғрисида”ги Қонун (2019 йил) кичик бизнес марказларини давлат ва хусусий сектор ҳамкорлигида ташкил этиш имкониятларини янада кенгайтирди. Бу, айниқса, ҳудудларда инновацион ва консалтинг

хизматлари кўрсатувчи марказларни шакллантиришда муҳим ҳуқуқий асоси ҳамда таклиф этилаётган марказларнинг молиявий барқарорлигини таъминлашда асосий инструмент бўлиб хизмат қилади.

Халқаро рейтинглар ҳам мамлакатдаги қонунчилик ислоҳотлари самарасини акс эттиради. Масалан, Жаҳон банкининг Doing Business 2020 ҳисоботида Ўзбекистон 190 мамлакат орасида 69-ўринни эгаллади. Бироқ, Ўзбекистоннинг 69-ўринда туришига қарамасдан, Европа мамлакатлари (Германия – 22-ўрин, Франция – 32-ўрин) кичик бизнес марказлари учун янада самарали ҳуқуқий ва институционал механизмларни қўлламоқда. Бу эса бизнес юритиш шароитларини яхшилаш, рўйхатдан ўтказиш жараёнларини соддалаштириш ва тадбиркорлар учун ҳуқуқий кафолатларни кучайтириш бўйича амалга оширилган ислоҳотларнинг натижасидир.

Кичик бизнес марказларини ташкил этиш ва самарали фаолият юритиши нафақат қонунчилик базасига, балки институционал асосларга ҳам таянади. Ўзбекистонда тадбиркорликни қўллаб-қувватлашда давлат бошқарув органлари, маҳаллий ҳокимиятлар, тижорат банклари ва бизнес-ассоциациялар ўртасида ўзаро ҳамкорлик тизими шакллантирилган.

Аввало, Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш бўйича давлат сиёсатини амалга оширишда етакчи орган ҳисобланади. Шунингдек, Инвестициялар, саноат ва савдо вазирлиги маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш, уларнинг ташқи бозорларга чиқиши учун шарт-шароитлар яратишда муҳим роль ўйнайди.

Ўзбекистон Савдо-саноат палатаси эса кичик бизнес субъектларига маслаҳат ва ҳуқуқий кўмак бериш, бизнес-режалар тайёрлаш, хорижий шериклар билан алоқаларни ўрнатишда амалий ёрдам кўрсатади. Палата ҳузурида ташкил этилган турли бизнес марказлари тадбиркорларнинг молиявий ва ташкилий масалаларини ҳал қилишда институционал пойдевор вазифасини бажаради.

Шунингдек, тижорат банклари ва молиявий институтлар кичик бизнес марказлари билан ҳамкорликда кредит, грант ва субсидиялар ажратиш орқали бизнес лойиҳаларни амалга оширишда иштирок этади. Маҳаллий ҳокимият органлари эса ҳудудларда кичик бизнес марказларини жойлаштириш, уларнинг инфратузилмавий шароитларини таъминлаш ва тадбиркорлар учун қулай муҳит яратишда муҳим вазифани бажаради.

Кичик бизнесда инновацион аутсорсинг хизматлари марказларини ташкил этиш нафақат бозор механизмларини ривожлантириш, балки ҳуқуқий ва институционал асосларни такомиллаштиришни ҳам талаб қилади. Ўзбекистонда кичик тадбиркорлик субъектлари фаолиятини тартибга солиш, уларнинг ҳуқуқий мақомини белгилаш ҳамда қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш мақсадида қатор меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган. Хусусан, «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонун, «Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш тўғрисида»ги Қонун ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори ва фармонлари бу йўналишда асосий ҳуқуқий базани шакллантириб берди.

2.1.1 -Жадвал

Ўзбекистонда кичик бизнес ва аутсорсинг хизматлари марказларини ташкил этишнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари

Йил	Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат	Қисқача мазмун ва аҳамияти

2000	«Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонун	Тадбиркорлик субъектлари ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, давлат органлари билан муносабатларни тартибга солиш.
2003	«Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш тўғрисида»ги Қонун	Кичик бизнеснинг ҳуқуқий мақомини белгилаш ва уларни қўллаб-қувватлаш чоралари.
2017	Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тадбиркорлик муҳитини тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони	Бизнес юритишда ортиқча бюрократик тўсиқларни қисқартириш, лицензия ва рухсат бериш тартибини соддалаштириш.
2019	Президент қарори “Бизнес-омбудсман институтини ривожлантириш тўғрисида”	Кичик бизнес ва тадбиркорлар ҳуқуқларини муҳофаза қилишнинг янги механизми.
2020	Президент Фармони “Тадбиркорлик субъектларига хизмат кўрсатиш марказларини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”	Кичик бизнесга бухгалтерия, солиқ, кадрлар ва ИТ аутсорсинг хизматларини кўрсатувчи марказларни яратиш.
2022	“Давлат-хусусий шериклик тўғрисида”ги Қонун	Марказларни ташкил этишда давлат ва хусусий сектор ҳамкорлигини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш.
2023	Президент қарори “Рақамли иқтисодиёт шароитида кичик бизнесга кўмаклашиш тизимини ривожлантириш тўғрисида”	Рақамли платформалар орқали аутсорсинг хизматларини кўрсатишни кенгайтириш.

Жадвал маълумотларига кўра, 2000-йилдан бошлаб кичик бизнесни ҳуқуқий қўллаб-қувватлаш тизими босқичма-босқич такомиллашган. Шу билан бирга, амалдаги қонунчиликда кичик бизнес марказларининг мақоми ва ваколатлари тўлиқ белгиланмаган. Шу боис, алоҳида қонун қабул қилиниши уларнинг ҳуқуқий асосини мустаҳкамлайди. Айниқса, 2020-йилдан кейин аутсорсинг хизматлари марказларини ташкил этишга оид махсус қарорлар қабул қилиниши уларнинг институционал асосларини мустаҳкамлади.

Институционал механизмларнинг самарали ишлаши кичик бизнес марказлари орқали тадбиркорликка доир хизматларнинг тўлиқ ва манзилли кўрсатилишига замин яратади.

Марказларни ташкил этиш жараёнида қуйидаги ташкилий-ҳуқуқий йўналишлар алоҳида аҳамият касб этади:

- марказларнинг ҳуқуқий мақомини белгилаш (муассаса, марказ ёки аутсорсинг компанияси сифатида),
- уларнинг фаолият соҳаси ва хизмат турларини аниқлаш,
- давлат органлари билан муносабатларда соддалаштирилган тартибларни жорий қилиш,
- лицензиялаш ва ҳисобот юритишнинг рақамли платформалар асосида амалга оширилиши.

Бундан ташқари, инновацион аутсорсинг хизматлари марказлари кичик бизнес субъектларига молиявий ҳисобот юритиш, солиқ режалаштириш, кадрлар бошқаруви ва ахборот технологиялари хизматларини тақдим этиши мумкин. Шу боис уларнинг ташкилий шаклини белгилашда давлат-хусусий шериклик (ДХШ) механизмларидан фойдаланиш ҳам долзарб ҳисобланади.

Шу тарзда, марказларни ташкил этишнинг ҳуқуқий асослари фақат қонунчилик нормаларинигина эмас, балки амалиётдаги ташкилий механизмларни ҳам ўз ичига олади. Бу эса кичик бизнеснинг самарадорлиги ва рақобатбардошлигини таъминлайди.

Кичик бизнес марказларини ташкил этиш жараёнида давлат томонидан уларнинг фаолияти барқарорлигини таъминлайдиган ҳуқуқий кафолатлар яратилган. Жумладан, “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонунда кичик бизнес субъектларининг мулк ҳуқуқи, шартнома тузиш ва тўсиқсиз бозорга кириш имкониятлари ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоя қилинади.

Солиқ имтиёзлари ва енгилликлар кичик бизнес марказлари фаолиятида муҳим аҳамиятга эга. Хусусан, аутсорсинг хизматлари кўрсатувчи марказлар учун ягона солиқ тўлови ставкалари пасайтирилган, янги ташкил этилган марказлар биринчи 2–3 йил мобайнида айрим турдаги солиқлардан озод этилиши амалиёти қўлланилмоқда. Бу эса уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлайди. Амалдаги солиқ имтиёзлари билан бирга, кичик бизнес марказлари учун молиявий ресурсларни кенгайтириш мақсадида махсус давлат-хусусий шериклик фондларини ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

2021–2023 йиллар мобайнида солиқ имтиёзлари асосида фаолият бошлаган кичик бизнес марказлари сони 18 фоизга ошди. Шунингдек, уларнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 4,7 фоиздан 6,2 фоизга етди. Бу кўрсаткичлар солиқ сиёсатининг рағбатлантирувчи таъсирини тасдиқлайди.

2.1.2 -Жадвал

Солиқ имтиёзлари таъсирида кичик бизнес марказлари динамикаси (2021–2023 йй.)

Йил	Марказлар сони (мингта)	Ўсиш суръати (%)	ЯИМдаги улуши (%)
2021	12,4	–	4,7
2022	14,1	+13,7	5,4
2023	14,6	+3,5	6,2

Жадвал маълумотларига кўра, 2021–2023 йилларда солиқ имтиёзлари асосида кичик бизнес марказлари сони 12,4 мингтадан 14,6 мингтагача ўсган. Уларнинг ЯИМдаги улуши эса 4,7 фоиздан 6,2 фоизгача кўтарилган. Бу эса солиқ енгилликлари кичик бизнес марказлари ривожида муҳим рағбатлантирувчи омил эканлигини кўрсатади.

Шу билан бирга, инновацион марказлар учун ҳуқуқий преференциялар ҳам жорий қилинган. Президентнинг рақамли иқтисодиётга оид қарорларига мувофиқ, стартап лойиҳалар, бизнес-инкубаторлар ва аутсорсинг марказлари миллий инновацион тизимнинг таркибий қисми сифатида давлат харидлари жараёнларида имтиёзли шартлардан фойдаланиш ҳуқуқига эга. Шунингдек, улар учун лицензия ва рухсатномаларни олиш тартиби соддалаштирилган, зарур инфратузилмадан бепул ёки имтиёзли тартибда фойдаланиш имкониятлари яратилган. Шунингдек, инновацион технологияларни амалиётга жорий этган марказларга қўшимча равишда солиқ ва божхона имтиёзлари бериш уларнинг рақобатбардошлигини янада кучайтиради. Масалан Францияда стартаплар давлат

харидларида 30% квотага эга. Ўзбекистонда эса уларга тендерларда иштирок учун имтиёзли шартлар берилган. Бу рақамли иқтисодиётга ўтиш жараёнида катта фарқни ташкил этади

Қуйидаги жадвал маълумотларига кўра, Ўзбекистонда кичик бизнес марказлари учун ҳуқуқий асослар босқичма-босқич такомиллаштирилиб борилмоқда. Агар дастлабки қонунчилик тадбиркорлик фаолиятининг умумий эркинлигини таъминлашга қаратилган бўлса, кейинги йилларда махсус солиқ имтиёзлари, инновацион марказлар учун ҳуқуқий преференциялар ва аутсорсинг хизматларини рағбатлантирувчи механизмлар жорий этилган.

2.1.3 -Жадвал

Кичик бизнес марказлари учун ҳуқуқий имтиёз ва кафолатлар эволюцияси

Йил	Норматив ҳужжат	Асосий мазмун	Қўлланилган имтиёзлар
2000 й.	«Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонун	Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, бозорга киришдаги тўсиқларни қисқартириш	Мулк ҳуқуқи кафолати, лицензия жараёнларини соддалаштириш
2017 й.	Президент фармони ПФ-5037 «Кичик бизнес ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида»	Кичик бизнес марказлари ва бизнес-инкубаторларни ривожлантириш	Солиқ имтиёзлари, давлат субсидиялари
2019 й.	«Тадбиркорлик субъектлари учун рухсат бериш тартиб-таомилларини қисқартириш тўғрисида»ги Қонун	Бизнес юритиш шароитларини енгиллаштириш	Рухсатнома ва лицензиялар сони қисқартирилди
2020 й.	Президент қарори ПҚ-4699 «Инновацион фаолиятни қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида»	Инновацион марказлар ва стартапларни ривожлантириш	Давлат харидларида имтиёзли иштирок, грантлар
2022 й.	Президент қарори ПҚ-128 «Аутсорсинг хизматларини ривожлантириш дастури»	Аутсорсинг марказларини ташкил этишни рағбатлантириш	Солиқ тўловлари бўйича енгилликлар, инфратузилмадан бепул фойдаланиш

Европа мамлакатларида кичик бизнес марказларини ташкил этиш ҳуқуқий жиҳатдан марказлашган қонунчилик ва регионал дастурлар орқали амалга оширилади. Масалан, Германияда кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш «Mittelstandsgesetz» (Ўрта ва кичик бизнес қонуни) асосида йўлга қўйилган бўлиб, бизнес-инкубаторлар ва технопарклар давлат ҳамда хусусий сектор ҳамкорлигида фаолият юритади. Францияда эса кичик бизнес марказлари

маҳаллий савдо-саноат палаталари ҳузурида ташкил этилиб, тадбиркорларга юридик маслаҳат, солиқ маслаҳати ва халқаро бозорга чиқишда кўмак берилади.

Осиё тажрибасида, хусусан Жанубий Кореяда кичик бизнес марказлари «SME Support Centers» тармоғи кўринишида фаолият юритади. Улар давлат томонидан тўғридан-тўғри молиялаштирилади ва стартаплар учун махсус грантлар ажратилади. Хитойда эса кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш қонунчилиги «SME Promotion Law» асосида амал қилади ва марказлар тадбиркорликни рағбатлантириш фонди ҳисобидан ресурслар билан таъминланади.

Ўзбекистон шароитида мазкур тажрибалардан фойдаланиш имкониятлари мавжуд. Жумладан, Германиядаги давлат-хусусий шериклик асосидаги марказлар моделини қўллаш маҳаллий тадбиркорлик инфратузилмасини самарали ривожлантириш имконини беради. Шу билан бирга, Корея ва Хитой тажрибасидаги грант ва субсидия механизмларини жорий этиш кичик бизнес марказларининг инновацион салоҳиятини кучайтиради.

Кичик бизнес марказларини ташкил этишнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари мамлакат иқтисодиётида тадбиркорлик муҳитини шакллантириш ва уни самарали ривожлантиришда ҳал қилувчи омил ҳисобланади. Чунки қонунчилик базаси ва институционал кафолатлар мавжуд бўлмаса, марказларнинг амалдаги фаолияти барқарор ва самарали бўлмайди.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, хорижий мамлакатларда кичик бизнес марказлари қонунчиликда алоҳида мақомга эга бўлиб, уларнинг фаолияти давлат томонидан турли солиқ имтиёзлари, кредит ва грантлар билан қўллаб-қувватланади. Масалан, Германияда давлат-хусусий шериклик асосидаги марказлар кичик бизнес субъектларига кенг кўламли ҳуқуқий ва молиявий хизматлар кўрсатади. Жанубий Корея ва Хитойда эса грант ва субсидия механизмлари стартапларни қўллаб-қувватлашда муҳим ўрин тутади.

2.1.4 -Жадвал

Хорижий мамлакатлар ва Ўзбекистонда кичик бизнес марказларининг ҳуқуқий асослари қиёси

Давлат	Асосий ҳуқуқий ҳужжатлар	Қўллаб-қувватлаш шакллари	Хусусиятлар
Германия	«Mittelstandsgesetz» (ўрта ва кичик бизнес қонуни), регионал дастурлар	Солиқ имтиёзлари, кредитлар, давлат-хусусий шериклик	Марказлар савдо-саноат палаталари ва университетлар ҳузурида ташкил этилади
Франция	Савдо-саноат палаталари тўғрисидаги қонун, давлат дастурлари	Юридик ва солиқ маслаҳатлари, стартаплар учун грантлар	Марказлар маҳаллий ҳокимият билан узвий ҳамкорликда ишлайди

Жанубий Корея	«SME Support Act» ва ҳукумат қарорлари	Стартаплар учун грант ва субсидиялар, инновация фондлари	Марказлар ягона тармоқ (SME Support Centers) кўринишида
Хитой	«SME Promotion Law» (2003)	Солиқ имтиёзлари, давлат фондидан кредитлар	Марказлар давлат томонидан қатъий молиялаштирилади, инновация йўналиши устувор
Ўзбекистон	«Тадбиркорлик фаолияти эркинлигини кафолатлаш тўғрисида»ги қонун, Президент қарор ва фармонлари	Солиқ енгилликлари, кредит ва лизинг имкониятлари	Ҳуқуқий база мавжуд, аммо марказларнинг мақоми ва ваколатлари тўлиқ белгиланмаган

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, Европа ва Осиё мамлакатларида кичик бизнес марказлари алоҳида қонунлар билан тартибга солинади ва аниқ молиявий механизмларга эга. Масалан Германия ва Францияда кичик бизнес марказлари давлат сиёсатида стратегик аҳамиятга эга бўлиб, уларга аниқ молиявий механизмлар билан ёрдам берилади. Ўзбекистонда эса марказларнинг институционал мақоми етарлича аниқ эмаслиги уларнинг барқарор фаолиятига тўсиқ бўлмоқда ва ҳуқуқий база шаклланган бўлса-да, марказларнинг институционал мақоми ва молиявий барқарорлигини таъминлаш бўйича ислоҳотларни чуқурлаштириш зарур. Хусусан, Германиядаги давлат-хусусий шериклик модели ва Жанубий Кореянинг грант тизимини трансфер қилиш орқали Ўзбекистондаги марказларнинг институционал салоҳиятини кучайтириш мумкин.

Ўзбекистонда эса сўнгги йилларда кичик бизнесни қўллаб-қувватлашга қаратилган қатор қонунлар ва қарорлар қабул қилинган бўлса-да, уларни амалиётга тўлиқ татбиқ этишда маълум муаммолар сақланиб қолмоқда. Хусусан, кичик бизнес марказларининг ҳуқуқий мақоми, молиявий барқарорлиги ва инновацион йўналишдаги имкониятлари бўйича аниқ механизмлар етарлича шаклланмаган.

Шу муносабат билан қуйидаги таклифларни илгари суриш мумкин:

1. Қонунчиликни такомиллаштириш – кичик бизнес марказларининг мақоми ва ваколатларини аниқ белгилайдиган алоҳида қонун қабул қилиш зарур.
2. Молиявий қўллаб-қувватлашни кучайтириш – давлат бюджети, халқаро молия институтлари ва хусусий сектор иштирокида махсус фондлар ташкил этиш.
3. Инновацион йўналишда ҳуқуқий преференциялар – янги технологиялар жорий этган кичик бизнес марказлари учун солиқ ва божхона имтиёзлари бериш.

4. Хорижий тажриба трансфери – Германия ва Корея моделлари асосида давлат-хусусий шерикликни кенгайтириш.
5. Мониторинг ва баҳолаш тизими – марказлар фаолияти самарадорлигини аниқлаш учун мустақил баҳолаш механизмларини жорий этиш.

Шундай қилиб, ташкилий-ҳуқуқий асосларни мустаҳкамлаш кичик бизнес марказларининг самарали фаолият кўрсатиши, инновацион жараёнларда фаол иштирок этиши ва мамлакат иқтисодиётидаги улушини ошириш учун зарур шартдир. Юқоридагиллар билан бир қаторда, кичик бизнес марказларини ташкил этишнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари нафақат ҳуқуқий кафолатларни мустаҳкамлаш, балки инновацион тараққиёт ва рақобатбардошликка эришишда стратегик аҳамият касб этади. Бу жараёнда хорижий тажриба ва миллий шароит уйғунлаштирилиши зарур Шунингдек, марказлар фаолияти самарадорлигини баҳолаш бўйича мустақил мониторинг тизимини жорий қилиш уларнинг очиқлиги ва ҳисобдорлигини таъминлайди

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Қонуни «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида», 1992 йил, кейинги таҳрирлари.
2. Ўзбекистон Республикаси Қонуни «Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш тўғрисида», 2003 йил.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони «Тадбиркорлик муҳитини тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида», 2017 йил.
4. Ўзбекистон Республикаси Қонуни «Давлат-хусусий шериклик тўғрисида», 2019 йил.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони «Тадбиркорлик субъектларига хизмат кўрсатиш марказларини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида», 2020 йил.
6. World Bank. Doing Business 2020. Washington, DC: World Bank.
7. Mittelstandsgesetz. Deutschland: Региональные программы поддержки МСП.
8. SME Support Act. South Korea: Government grants and subsidies for startups.
9. SME Promotion Law. China, 2003: Law on the Promotion of Small and Medium Enterprises.
10. Франциядаги савдо-саноат палаталари тўғрисидаги қонун ва маҳаллий давлат дастурлари: юридик маслаҳат, солиқ маслаҳати ва стартаплар учун грантлар.

SUG`URTA XIZMATLARIDA INTERNET TEXNOLOGIYALARI VA RAQAMLASHTIRISHDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

Shodmonova Odina
Guliston davlat Universiteti tayanch doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.17380381

Annotatsiya. *Mazkur maqolada sug‘urta tizimida internet texnologiyalari, raqamli transformatsiya jarayonlari va ularning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri ilmiy asosda tahlil qilinadi. Sug‘urta xizmatlarining raqamlashtirilishi nafaqat xizmat ko‘rsatish tezligini, balki mijozlar ishonchini, ma’lumot xavfsizligini va bozor raqobatbardoshligini oshirishini ko‘rsatadi. Shuningdek, maqolada sun’iy intellekt, blokcheyn, big data, mobil ilovalar va onlayn platformalar asosidagi sug‘urta ekotizimining rivojlanish istiqbollari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *sug‘urta bozori, raqamli transformatsiya, internet texnologiyalari, blokcheyn, sun’iy intellekt, elektron sug‘urta, big data, insurtech.*

KIRISH

Zamonaviy dunyoda iqtisodiyotning barcha tarmoqlari singari sug‘urta sohasi ham raqamli transformatsiya bosqichiga kirib kelgan. Internet texnologiyalari, bulutli hisoblash, mobil ilovalar, sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar (big data) sug‘urta kompaniyalarining ish yuritish modelini tubdan o‘zgartirmoqda. Raqamlashtirish jarayonlari mijozlar bilan o‘zaro munosabatlarni yangi bosqichga olib chiqdi — endi polis olish, to‘lovlarni amalga oshirish yoki da’vo topshirish jarayonlari onlayn tarzda amalga oshirilmoqda.

Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, sug‘urta tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish kompaniyalarga operatsion xarajatlarni 30–40 foizgacha kamaytirish, mijozlar bazasini kengaytirish va moliyaviy barqarorlikni oshirish imkonini beradi. Xususan, AQSh, Germaniya, Yaponiya va Janubiy Koreyada “insurtech” kompaniyalari raqamli algoritmlar asosida shaxsiylashtirilgan polislar, tezkor to‘lov tizimlari va real vaqtli risk monitoringi xizmatlarini yo‘lga qo‘ydi. O‘zbekiston uchun ham ushbu tajriba dolzarb bo‘lib, 2020-yillardan boshlab “Elektron hukumat”, “Raqamli iqtisodiyot” va “InsurTech” loyihalari orqali sug‘urta tizimi bosqichma-bosqich raqamlashtirilmoqda.

ADABIYOTLAR SHARHI

PwC Global Insurance Survey ma’lumotlariga ko‘ra, sug‘urta sohasida raqamli texnologiyalarni joriy etish kompaniyalar samaradorligini oshirishning eng muhim omillaridan biridir [1]. Tadqiqot mualliflarining fikricha, internet texnologiyalari orqali amalga oshirilayotgan onlayn sug‘urta xizmatlari xarajatlarni qisqartirish, risklarni aniqroq baholash va mijozlar ehtiyojiga mos individual polislar yaratish imkonini beradi. PwC mutaxassislari, shuningdek, sug‘urta tizimida sun’iy intellekt va avtomatlashtirilgan algoritmlarni joriy etish orqali inson omiliga bog‘liq xatolarni kamaytirish va xizmat ko‘rsatish tezligini oshirish mumkinligini ta’kidlaydi.

McKinsey & Company tahliliga ko‘ra, dunyo miqyosida “InsurTech” sektori 2030-yilgacha 1,2 trillion dollarlik iqtisodiy salohiyatga ega bo‘lishi kutilmoqda [2]. McKinsey ekspertlarining fikricha, sug‘urta kompaniyalari raqamli ekotizimga to‘liq integratsiyalashgan

holda ishlashi, ya'ni banklar, davlat organlari, texnologik firmalar va mijozlar o'rtasida yagona ma'lumot oqimini ta'minlashi zarur. Shuningdek, ular raqamlashtirishning asosiy yo'nalishlari sifatida blokcheyn, katta ma'lumot tahlili (big data analytics) va prediktiv modellardan foydalanishni qayd etadilar. Bu yondashuv orqali kompaniyalar risklarni oldindan aniqlash va real vaqt rejimida sug'urta xizmatlarini boshqarish imkoniga ega bo'ladi.

Deloitte Insights tahlil markazi mutaxassislarining fikricha, raqamli transformatsiya nafaqat sug'urta tizimining texnik yangilanishini, balki butun biznes modelining o'zgarishini taqozo etadi [3]. Deloitte mutaxassislari raqamli transformatsiyani "mijoz markazli yondashuv" bilan bog'lab, raqamli xizmatlar orqali mijozning barcha ehtiyojlari onlayn tarzda qondirilishini asosiy maqsad sifatida ko'rsatadi. Ularning tadqiqotida keltirilishicha, raqamli platformalarga o'tgan kompaniyalar foydasining o'rtacha 25–30 foizini internet-kanallar orqali shakllantirmoqda. Bu esa raqamli sug'urta modelining iqtisodiy jihatdan ustunligini amaliy dalillar bilan tasdiqlaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Internet texnologiyalari sug'urta xizmatlarining yangi infratuzilmasini shakllantirdi. Avval aholiga faqat filiallar orqali xizmat ko'rsatgan sug'urta kompaniyalari bugun onlayn platformalar orqali butun mamlakat miqyosida faoliyat yuritmoqda. Masalan, "UzInsurance", "Kafolat", "Gross Insurance" kabi kompaniyalar o'z veb-saytlari va mobil ilovalari orqali mijozlarga polisni onlayn rasmiylashtirish, to'lovlarni amalga oshirish va hodisa yuz berganda da'vo topshirish imkoniyatini yaratdi.

Internet texnologiyalarining eng katta afzalligi — tezkorlik va shaffoflikdir. Mijozning ma'lumotlari yagona raqamli bazaga kiritiladi va barcha operatsiyalar izchil kuzatib boriladi. Bu korrupsiya, soxta da'volar yoki sug'urta firibgarligi holatlarini kamaytiradi. Shuningdek, internet texnologiyalari sug'urta xizmatlarini ijtimoiy tarmoqlar bilan integratsiya qilish, mijozlar bilan teskari aloqa o'rnatish va individual marketing strategiyalarini amalga oshirish imkonini bermoqda.

Sug'urta tizimini raqamlashtirish nafaqat texnik yangilanish, balki iqtisodiy modelning tubdan o'zgarishidir. Raqamli platformalar orqali kompaniyalar operatsion xarajatlarni kamaytirish, xizmat sifatini oshirish, bozor ulushini kengaytirish imkoniga ega bo'lmoqda. Masalan, "PwC Global Insurance Survey" ma'lumotlariga ko'ra, raqamli texnologiyalarni joriy etgan kompaniyalar foydasining o'rtacha 27 foizi internet-kanallar orqali shakllangan.

Raqamlashtirish, shuningdek, risklarni bashorat qilish va aktuar hisob-kitoblarni optimallashtirish imkonini beradi. Big data tahlili yordamida mijozlarning hayot tarzi, sog'lig'i, transport harakati yoki moliyaviy faoliyatiga oid ma'lumotlar real vaqt rejimida tahlil qilinadi. Bu esa sug'urta mukofotlari (premiyalar)ni individuallashtirish va adolatliroq tarif tizimini yaratish imkonini beradi. Shu yo'l bilan kompaniyalar mijozlar ishonchini oshiradi va barqaror foyda olishga erishadi.

NATIJALAR

Sug'urta xizmatlarida raqamli ishonchni ta'minlashda blokcheyn texnologiyasi muhim o'rin tutadi. Blokcheyn ma'lumotlarni o'zgartirib bo'lmaydigan zanjir ko'rinishida saqlaydi, bu esa har bir sug'urta shartnomasining to'liq shaffofligini kafolatlaydi. Masalan, mijoz sug'urta hodisasi yuz berganida, kompaniya va boshqa ishtirokchilar bir xil blokcheyn tarmog'i orqali tasdiqlangan ma'lumotlarga asoslanadi. Natijada, nizolar va soxta da'volar kamayadi.

Yevropa Ittifoqining "Digital Finance" loyihasi doirasida blokcheyn asosida ishlovchi "Smart Contract Insurance" tizimlari joriy etilmoqda. Ular avtomatik tarzda sug'urta to'lovlarini

amalga oshiradi. O‘zbekistonda ham “Raqamli ishonch” konsepsiyasi asosida shunday tizimlarni sinovdan o‘tkazish imkoniyati mavjud. Ayniqsa, transport sug‘urtasi, hayot sug‘urtasi va korporativ moliyaviy risklar sohasida blokcheyn texnologiyasi katta iqtisodiy samaraga ega bo‘lishi mumkin.

Raqamli iqtisodiyot rivojlanishi bilan sug‘urta sektori endi “InsurTech” deb ataluvchi yangi ekotizimga o‘tmoqda. Bu ekotizimda sug‘urta kompaniyalari, banklar, IT firmalar, davlat agentliklari va mijozlar yagona onlayn tizimda o‘zaro bog‘lanadi. 2030-yilgacha butun dunyoda insurtech bozori hajmi 1,2 trillion dollarga yetishi kutilmoqda.

O‘zbekiston uchun ham bu yo‘nalish muhim strategik yo‘nalishdir. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” dasturi doirasida moliya va sug‘urta xizmatlarini to‘liq elektron shaklga o‘tkazish, yagona sug‘urta ma’lumotlar bazasini yaratish, shuningdek, elektron imzo va onlayn polis tizimlarini joriy etish rejalashtirilgan. Shu bilan birga, aholining raqamli savodxonligini oshirish va internet infratuzilmasini kengaytirish bu jarayonning ajralmas qismidir.

Kelajakda sug‘urta kompaniyalari “prediktiv tahlil” asosida risklarni oldindan aniqlaydi, mijozning hayot tarzi yoki transport harakati asosida individual polislarni taklif etadi. Masalan, avtomobil sug‘urtasida “pay-as-you-drive” modeli joriy etilishi mumkin — bu modelda mijoz qancha haydasa, shuncha to‘laydi. Bu ham adolatli, ham tejamkor yondashuv bo‘lib, raqamli texnologiyalar yordamida amalga oshiriladi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston sug‘urta tizimida internet texnologiyalaridan foydalanish yangi bosqichga o‘tdi. Avval sug‘urta kompaniyalari faqat an’anaviy shaklda, ya’ni ofis yoki agentlar orqali xizmat ko‘rsatgan bo‘lsa, bugun ularning aksariyati elektron polislarni joriy etdi. Misol uchun, “Gross Insurance”, “Kafolat”, “O‘zagrosug‘urta” kompaniyalari onlayn platformalar orqali mijozlarga avtomobil, sog‘liqni saqlash va mol-mulk sug‘urtasi xizmatlarini taklif qilmoqda. Bunda internet texnologiyalarining afzalligi shundaki, mijozlar uchun polisni olish, to‘lovni amalga oshirish va da’vo topshirish jarayonlari 100% raqamli shaklda bajariladi. Bu esa nafaqat vaqt tejamkorligini ta’minlaydi, balki inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklarni kamaytiradi.

Shuningdek, raqamli sug‘urta xizmatlarining rivojlanishida mobil texnologiyalar alohida o‘rin tutadi. Bugungi kunda O‘zbekiston aholisining qariyb 80 foizi smartfonlardan foydalanadi. Shu sababli sug‘urta kompaniyalari mobil ilovalar orqali mijozlarga 24/7 xizmat ko‘rsatish tizimini joriy etmoqda. Bu tajriba xalqaro miqyosda ham o‘zini oqlagan. Masalan, Hindiston va Malayziyada mobil sug‘urta platformalari orqali aholining 60 foizdan ortig‘i mikro-sug‘urta xizmatlaridan foydalangan. O‘zbekiston sharoitida ham shunday mexanizmlar — ayniqsa, qishloq joylarda mol-mulk va sog‘liqni sug‘urtalashni soddalashtirish uchun samarali vosita bo‘lib xizmat qilmoqda.

Internet texnologiyalarining joriy etilishi sug‘urta sohasida **“ochiq ma’lumotlar ekotizimi” (Open Data Ecosystem)**ni shakllantirish imkonini bermoqda. Ushbu tizim orqali sug‘urta kompaniyalari davlat organlari, banklar, transport inspeksiyasi va sog‘liqni saqlash muassasalari bilan yagona ma’lumot almashish platformasiga ulanadi. Natijada, mijoz ma’lumotlari takror kiritilmaydi, polislarni tekshirish va tasdiqlash jarayoni avtomatlashtiriladi. Bu tizimning joriy etilishi korrupsiyani kamaytirish, soxta da’volarning oldini olish va risklarni aniq prognozlash imkonini beradi.

Shuningdek, raqamlashtirish sug‘urta kompaniyalarining risk-menejment strategiyalarini tubdan o‘zgartirmoqda. Katta ma’lumotlar (big data) tahlili yordamida kompaniyalar mijozlarning

xatti-harakati, transport vositalarining harakat yo‘nalishi, sog‘liq ko‘rsatkichlari va moliyaviy faoliyati asosida risk darajasini aniqlaydi. Masalan, Germaniyada “Allianz” kompaniyasi big data asosida haydovchining avtomobil sug‘urta mukofotini aniqlaydi: tezlik, yo‘l qoidalariga rioya qilish, GPS ma’lumotlari va hatto haydovchining stress darajasi tahlil qilinadi. Shu kabi model O‘zbekiston uchun ham dolzarb, chunki u adolatli tarif siyosatini shakllantiradi va mijozning ishonchini oshiradi.

Raqamlashtirish jarayonining muhim jihatlaridan biri bu — ma’lumot xavfsizligini ta’minlash. Sug‘urta kompaniyalari mijozlarning shaxsiy va moliyaviy ma’lumotlarini himoya qilishda zamonaviy kriptografik algoritmlar, blokcheyn texnologiyasi va raqamli imzo tizimlaridan foydalanmoqda. 2023-yilda O‘zbekiston Prezidenti tomonidan tasdiqlangan “Raqamli ishonch” konsepsiyasi aynan shu yo‘nalishda — sug‘urta, bank va moliya xizmatlarini yagona xavfsizlik protokollari asosida himoyalashni nazarda tutadi.

XULOSA VA MUNOZARA

Sug‘urta tizimida raqamlashtirish — bu zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas yo‘nalishi. Internet texnologiyalari, sun’iy intellekt, blokcheyn va katta ma’lumot tahlili sug‘urta xizmatlarini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqmoqda. Ular orqali xizmat ko‘rsatish tezligi oshadi, ma’lumotlar xavfsizligi mustahkamlanadi, va eng muhimi — mijozlar ishonchi kuchayadi.

O‘zbekiston sug‘urta bozorida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish mamlakatning moliyaviy barqarorligi, investitsion jozibadorligi va xalqaro raqobatbardoshligini oshiradi. Shu bois, raqamlashtirishni strategik ustuvor yo‘nalish sifatida davom ettirish, insurtech startaplarini qo‘llab-quvvatlash va xalqaro tajribani mahalliy sharoitga moslashtirish dolzarb vazifa bo‘lib qoladi.

ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. PwC Global Insurance Survey (2023). The Future of Digital Insurance. London.
2. McKinsey & Company (2023). InsurTech 2030: Reshaping the Global Insurance Industry.
3. Deloitte Insights (2022). Digital Transformation in Insurance.
4. Karimov, A. (2022). “O‘zbekiston sug‘urta bozorida raqamli xizmatlarni joriy etish tajribasi.” Moliya va bank ishi jurnali, №4, 55–63.
5. UNDP (2021). Digital Financial Inclusion in Central Asia. New York.

ECOSYSTEM ANALYSIS OF RESEARCH COMMERCIALISATION IN UZBEKISTAN

Rakhmatullaev Bunyod Dilshodovich
PhD student at Westminster International University in Tashkent
https://doi.org/10.5281/zenodo.17441403

"What gets measured gets managed."— Peter Drucker

Abstract. *This study presents a comprehensive analysis of Uzbekistan's research commercialization ecosystem from 2017 through 2024. Drawing on official reports and global data, it documents rapid growth in innovation outputs alongside persistent structural gaps. Patent filings and IP registrations in universities have risen markedly (e.g., from 366 filings in 2017 to 428 in 2021), and HEIs registered 5,916 new IP objects (including 662 patents) during 2021–2023. State support has likewise expanded: new ministries (Ministry of Innovative Development, later Ministry of Higher Education, Science and Innovation) and World Bank–backed projects (MUNIS) have injected funding into grants, laboratories, and tech parks. By 2024, 486 university projects were commercialized (worth 275.1 billion UZS) and 71 start-ups launched. Yet challenges remain: commercialization mechanisms and legal frameworks are weak, and IP revenues are low (Uzbekistan ranked 104th globally on "IP revenue" in 2023). We apply SWOT framework to systematize strengths, weaknesses, and contextual factors, and benchmark Uzbekistan against regional peers and global best practices. Compared to neighbors (e.g. Kazakhstan 78th vs Uzbekistan 83rd in the Global Innovation Index 2024) and leading economies, Uzbekistan's innovation system shows strong government commitment and rising outputs, but still lags in industry linkages and commercialization culture. Policy reforms since 2017 – including institutional restructuring, digitalization of grants, and incentives for university tech transfer – have laid groundwork for further progress. We conclude by identifying strategic opportunities (growing human capital, international partnerships) and threats (limited R&D spending, weak IP enforcement) and recommend targeted measures to align Uzbekistan's commercialization model with global best practice.*

Keywords*: technology transfer, intellectual property, research commercialization, innovation ecosystem, innovation policy, innovation funding, university-industry collaboration, technology transfer offices (TTOs).*

Introduction

Over the past decade Uzbekistan has undertaken an ambitious transformation of its science and innovation landscape. In response to low historical R&D investment and underdeveloped tech transfer, national leaders have prioritized innovation as a driver of economic diversification. Key reforms include creation of innovation-focused government bodies, competitive funding programs, and legal changes to encourage academia–industry collaboration. This paper analyzes the evolution of Uzbekistan's research commercialization ecosystem from 2017 through 2024, covering descriptive trends, policy and institutional reforms, and comparative benchmarks. We use a mixed-methods approach: reviewing official documents (e.g. Ministry reports, IP statistics) and applying analytical framework (SWOT) to provide a holistic view. The goals are to document

growth in IP outputs, funding flows, human capital, and international cooperation; to assess major reforms and organizational models; and to compare Uzbekistan's performance to global and regional norms. The analysis is grounded in data from government reports (Ministry of Innovative Development 2018–22; Ministry of Higher Education, Science and Innovation 2023–24), WIPO/IP statistics, and innovation indices.

Literature review

The commercialization of scientific research – often termed technology transfer or knowledge transfer – depends critically on both market-based incentives and institutional frameworks. In advanced economies like the USA, the Bayh–Dole Act (1980) is widely credited with catalyzing university-industry innovation by allowing universities to retain intellectual property from federally funded research. Similar reforms followed in many countries (e.g. Japan, the EU), abolishing the "professor's privilege" so that institutions, not individual researchers, own inventions. For example, Germany's 2002 law removed professors' automatic ownership of inventions, aligning it with practice in the USA. Such changes are associated with spikes in licensing and spin-offs.

In innovation leaders like Israel and Singapore, dedicated mechanisms support tech transfer. Israel's Office of the Chief Scientist (now Innovation Authority) and programs like KAMIN fund proof-of-concept work to bridge the "valley of death". Likewise, Singapore's top universities (NUS, NTU) have well-staffed Technology Transfer Offices (TTOs) that handle disclosure, patenting and licensing. For instance, NUS's INTRO office (established 1992) has filed over 700 patent applications and concluded dozens of license deals, generating significant revenue and equity. All five Singapore polytechnics maintain innovation offices to nurture student and faculty inventions. These institutions illustrate that supportive IP policies *and* operational tech-transfer units can generate concrete commercialization outcomes.

Comparative studies highlight the importance of soft institutional factors. WIPO's survey of transitioning countries found that research organizations with active TTOs often carry out patent licensing and technology contracts, whereas countries lacking clear tech-transfer offices see these functions fall on individual researchers (World Intellectual Property Organization, 2012). In Uzbekistan today, nascent TTOs have begun handling licensing and legal coordination, but broader policy support remains weak. Analysts argue that Uzbekistan's innovation laws are "overdetailed" and rigid, leaving little room for entrepreneurial experimentation (Oqyulov and Tursunov, 2021). By contrast, "softer" frameworks in places like the US or UK – which focus on incentives rather than prescribing methods – have helped spark technology transfer without stifling it.

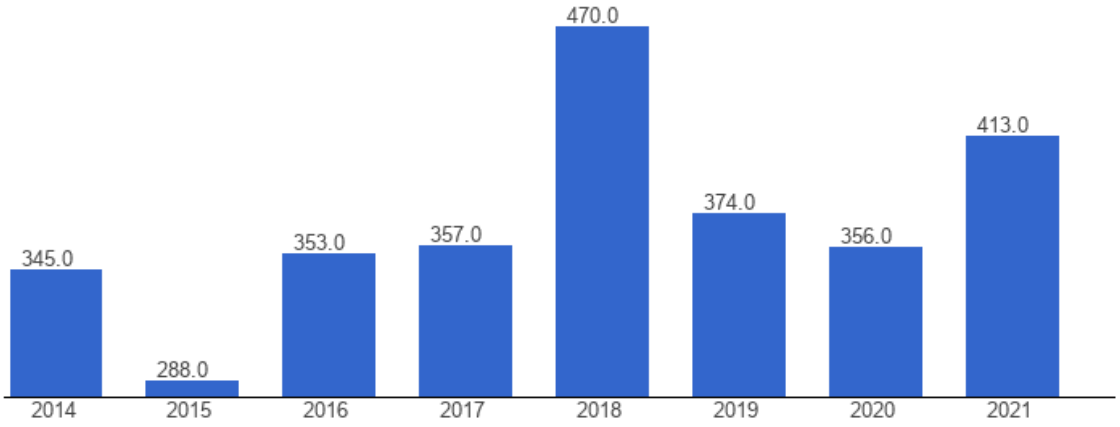
In sum, the literature suggests that key components of a successful commercialization ecosystem include: (a) clear and flexible IP ownership rules (often granting ownership to universities/researchers); (b) funding mechanisms (grants, tax incentives, venture funds) that support innovation projects; (c) professional TTOs and incubators as intermediaries; and (d) streamlined regulations and supportive legislation (like specialized technology-transfer laws) to coordinate actors. Our analysis builds on these insights and benchmarks Uzbekistan's policies against those of USA, India, Iran, Pakistan, Indonesia, Singapore, and Kazakhstan.

Analysis and results

Patent filings and other IP outputs have grown substantially. According to WIPO statistics, total patent applications filed in Uzbekistan climbed from 366 in 2017 to 480 in 2018, before

fluctuating around 400–450 and reaching 428 by 2021. Notably, domestic (resident) filings rose from 356 in 2020 to 413 in 2021, reflecting expanding local inventive activity. **Figure 1** shows the trend in resident patent applications from 2014–2021, highlighting a general upswing in recent years. It suggests a rebound after a pandemic dip in 2020, with 2021 at the highest level on record (413 applications).

Figure 1: Patent applications filed by Uzbekistan residents (2014–2021).

Data source: WIPO.

In addition to patents, Uzbekistan's universities and research institutes generated a wide array of IP. During 2021–2023, state-funded HEIs registered 5,916 IP objects: including 662 patents (inventions, utility models, designs), 56 trademarks, and 5,142 software certificates. These filings were accompanied by commercialization attempts: universities concluded 11 license agreements generating about 441.3 million UZS in revenue. Nevertheless, the revenue per IP is low by global standards (Uzbekistan is ranked 104th in "IP revenue" among GII economies). By comparison, leading U.S. universities filed over 7,600 patents and earned $2.94 billion from commercialization in recent years, underscoring the gulf in scale.

Licensing and spin-offs have only partially kept pace with the increase in IP. Official reports note 486 research projects were commercialized (delivered to industry or market) in 2023, with total sales of 275.1 billion UZS. From these, 17 spin-off companies were created and 71 start-up ventures launched. While still modest compared to advanced systems, these figures represent a significant uptick: between 2018–2022 some 455.1 billion UZS of scientific output was commercialized overall. University technology transfer offices (TTOs) remain underdeveloped, however: only 92 commercialization units exist across 115 universities, often with limited staffing and expertise. Reported challenges include weak IP ownership rules in academia, insufficient industry linkages, and low awareness of patent commercialization.

Institutional Development and Infrastructure. Institutionally, Uzbekistan has built an ecosystem of supportive organizations. Dozens of innovation centers, technoparks and incubators have been launched. For example, during 2018–2022 a total of 19 new innovation infrastructures (tech parks, accelerators, coworking spaces) were established, bringing the nationwide network of innovation entities to 55 by 2024. University-affiliated innovation centers expanded similarly: 11 new centers were added in 2023 (for a total of 47). Alongside these, laboratory facilities saw a major upgrade: more than 272 types of high-tech lab equipment (worth 160.16 billion UZS) were supplied to research institutions by 2022, and some 148 million USD was spent on lab equipment

at leading HEIs between 2021–2023. In total, 203 specialized research labs (across 37 top universities) now operate with 1,820 devices, vastly improving capacities for applied R&D.

Critically, Uzbekistan has invested in funding flows for commercialization. Eighty dedicated innovation funds (often at universities or regional centers) received 18.3 billion UZS in state endowments; these funds are required to invest in promising projects and businesses. Remarkably, the first rounds of disbursements to firms and spin-offs have already returned 53.9 billion UZS to the fund accounts, suggesting a positive multiplier. A large state-financed "scientific start-up" competition (the Global Innovation Program) has awarded grants to hundreds of teams, promoting early-stage commercialization of student and faculty inventions. The Ministry also emphasizes digitalization of innovation processes: for example, the ias.gov.uz portal now catalogs R&D projects and IP, and the grant.mininnovation.uz system transparently manages research funding, streamlining university–industry linkages.

Human Capital and Scientific Output. Human capital improvements underpin the commercialization drive. Uzbekistan greatly increased graduate training: doctoral quotas rose 7.1-fold by 2022 (to 3,600 slots), and over 3,300 researchers earned PhDs/DSc degrees by 2024. The share of faculty holding scientific degrees reached 45%. International exchange is also a priority: thousands of students and scholars studied abroad (e.g. 4,970 professors trained overseas, 2,510 foreign professors teaching in Uzbek universities in 2024), and roughly 500 young scientists undertook internships abroad. The number of academic publications has grown accordingly (7,512 articles in Scopus/Web of Science by 2024), indicating rising research activity.

However, an imbalance persists between research inputs and outputs. According to the 2021 WIPO report, Uzbekistan ranked 75th on "innovation inputs" but only 100th on "innovation outputs". The limited R&D spending (just 0.13% of GDP as of 2023) and low productivity of research results illustrate this gap. Average salaries for PhD scientists remain low, though improved 3.2-fold by 2022. Overall, human capital is expanding rapidly, but research teams still need stronger industry connections and commercialization skills.

International Cooperation and Funding. Uzbekistan has actively pursued international partnerships to boost commercialization. By 2022 over 117 memoranda and contracts were signed with foreign entities, yielding 98 joint R&D projects worth 112.2 billion UZS. Major collaborations include technology transfer agreements with universities and corporations in Russia, China, Turkey and Europe. These partnerships have also brought international funding: from 2018–2022 some $19.5 million of foreign investment and $8.3 million of grant aid flowed into Uzbek innovation projects. Additionally, around 480 young scientists participated in foreign training or research (2018–2022), and 277 in 2024 alone. In science diplomacy, bilateral agreements and forums (e.g. science cooperation accords, InnoWeek events) have further integrated Uzbek researchers into global networks. The impact of international engagement is seen in improving innovation indicators: Uzbekistan's Global Innovation Index rank rose from 122nd in 2015 to 82nd by 2022.

Policy and Institutional Reforms. Since 2017, Uzbekistan has enacted major reforms to strengthen the commercialization ecosystem. Politically, a new Ministry of Innovative Development was formed (2017), later merged into the Ministry of Higher Education, Science and Innovation in 2023. These bodies centralize authority over science and tech policy. A flagship initiative was the World Bank–supported Modernizing Uzbekistan's National Innovation System (MUNIS) project, launched in 2018. MUNIS's component on research commercialization created

a competitive Research Excellence Program and Research Commercialization Program, allocating grant funding (initially $10 million) to university R&D projects with strong market potential. The goal is "improv[ing] the capacity of public research organizations… to achieve international standards of research quality and enable the commercialization of research results". These programs introduced rigorous peer review, commercialization milestones, and monitoring of outcomes, exemplifying a model of performance-based innovation funding.

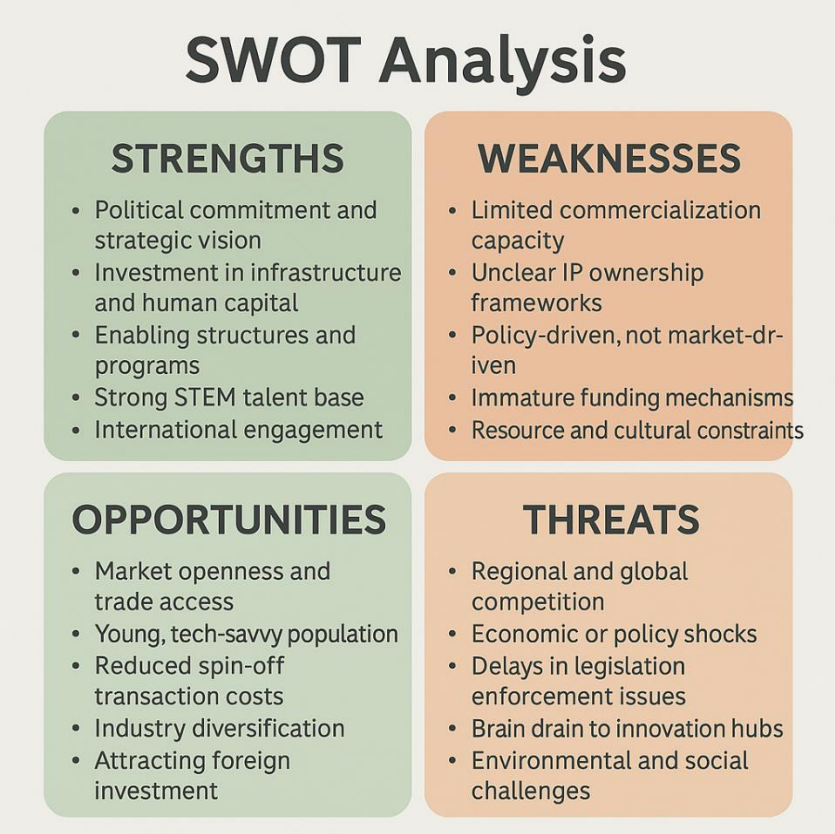
Legislatively, Uzbekistan has reformed IP and science laws. Recent amendments clarify ownership of inventions: per a 2021 decree, IP created at state-funded institutions is jointly owned by the creator and state (with compensation schemes). Universities are encouraged to establish TTOs, and a draft law on technology transfer (now pending adoption) would formalize licensing and IP revenue-sharing frameworks. Some reports note that unresolved ambiguities still hinder commercialization: for example, strict state ownership of IP can discourage inventors, and the absence of "author-owned" or "mixed" IP models (common in advanced systems) is cited as a gap.

On the institutional side, government policy has emphasized the Triple Helix (university-industry-government) model. Public funding is now contingent on industry relevance: the 2020–2022 state research order prioritized projects aligned with key economic sectors (agriculture, ICT, energy), and 40% of research grants were earmarked for equipment/materials. The Ministry instituted a national research ranking system for universities and institutes, with commercialization as one criterion. A "Commercialization Forum" (annual high-tech expo) showcases academic innovations to investors. Meanwhile, administrative reforms simplified licensing: the number of permits needed to start a tech enterprise was reduced, and innovation projects are now supervised by a single "one-stop" agency (the Ministry's project office) to cut red tape.

University reform has also targeted commercialization. As of 2024, 92 TTOs now operate across public universities, and 108 universities have set up dedicated innovation funds and registrars to manage IP and startup incubation. Academic incentives have been aligned to R&D productivity: for example, faculty salary bonuses were introduced for patented inventions and industry partnerships. At the same time, curricula and graduate programs have been revamped: several universities have launched Masters/PhD courses in Technology Transfer, Innovation Management, and IP Law (often with foreign collaboration), to build human capacity for commercialization.

SWOT Analysis

A **SWOT** assessment (Figure 2) highlights key internal and external factors shaping Uzbekistan's commercialization system.

- **Strengths:** Uzbekistan benefits from strong political commitment and clear strategic vision. The government's sustained investment in innovation infrastructure (laboratories, tech parks) and human capital (researchers, grants) is a major asset. Institutional reforms have created enabling structures (dedicated ministries, funding agencies) and programs (replicable models from South Korea, China, etc. have informed MUNIS program design). Large pools of technical talent—driven by expanding STEM education—provide a growing base of innovators. International engagement (over 117 agreements with foreign partners) further brings know-how and market access. Collectively, these strengths have translated into rising outputs (patents, startups, tradeable R&D products) and improved innovation rankings.
- **Weaknesses**: Nevertheless, institutional weaknesses persist in commercialization capacity. University IP offices are often understaffed or inexperienced, limiting outreach to industry. There is a lack of clear ownership and revenue-sharing frameworks for IP created at public institutions, dampening inventors' incentives. The innovation ecosystem remains policy-driven rather than market-driven, so many patented ideas fail to find industrial partners. Funding mechanisms, while growing, are still immature: for example, only 11 license deals generated revenue in 2021–23. On the resource side, R&D budgets are low (<0.2% GDP), and GDP per capita is modest; this constrains universities' ability to spin off firms without external support. Cultural factors also limit commercialization: historically, academics have prioritized publications and teaching over patents and startups, and strong risk-aversion in industry slows adoption of new technologies.
- **Opportunities:** Several external trends and domestic shifts offer opportunities to accelerate commercialization. The government's "New Uzbekistan" vision and accession to global trade bodies have opened markets and investor interest in high-tech sectors. A young, technologically literate population creates potential both as creators and consumers of innovation. Digitization

reforms (e-government, online IP registration, fintech) reduce transaction costs for spin-offs. Moreover, Uzbekistan's growing middle class and industry diversification (into pharmaceuticals, agro-processing, renewables) increase demand for homegrown R&D solutions. Strategic international events (e.g. InnoWeek) and soft-landing programs attract foreign capital; in 2023 alone foreign startups invested $19.5M in Uzbek projects. Finally, Uzbekistan can emulate global best practices: benchmarking shows room to adopt models like "entrepreneurial universities" in the US and Europe, or "innovation districts" in Asia, tailoring them locally to strengthen tech transfer.

- **Threats:** The ecosystem faces several threats. Regionally, competition is rising: neighboring Kazakhstan (GII rank 78) and India (39) are also boosting innovation, which may divert talent and capital. Globally, shocks like economic crises or the COVID-19 pandemic strain R&D budgets and priorities (Uzbekistan's patent filings dipped in 2020). On the policy front, delays in passing key legislation (e.g. a comprehensive innovation law) risk stalling momentum. Weaknesses in rule of law—particularly in IP enforcement and contract integrity—could discourage foreign investors and joint ventures. Additionally, brain drain remains a risk: if domestic careers do not open up, top researchers may emigrate to more dynamic innovation hubs. Finally, environmental and social challenges (e.g. climate change impacts on water and agriculture) could divert resources away from high-tech R&D, or create mismatches between research projects and immediate national needs.

Comparative Benchmarking. How does Uzbekistan's commercialization performance stack up globally and regionally? On the 2024 Global Innovation Index (GII), Uzbekistan ranked **83rd out of 133** economies, making it an "overperformer" relative to its income level for the third consecutive year. This is a marked improvement from **93rd in 2020 and 86th in 2021**, and far above its 2013 rank of 122nd. In its region (Central and Southern Asia), Uzbekistan is 4th, trailing India (39th), Iran (64th) and Kazakhstan (78th). Among the lower-middle-income group, it ranks 10th.

In concrete terms, these indices reflect both progress and remaining gaps. Uzbekistan's strongest relative scores are in growth-oriented metrics: it was 7th globally in labor productivity growth and 12th in science & engineering graduates per capita. Its weakest areas are in outputs: IP assets and creative outputs lag (e.g. patenting and IP incomes are low). The nation's GII "innovation efficiency" has risen, but lags behind regional leaders. For instance, Kazakhstan (an upper middle-income country) files far more patents annually and has hosted international tech events (Astana Hub) to foster startups. India (a lower-middle-income peer) outstrips Uzbekistan in university–industry links and R&D spending.

On IP commercialization benchmarks: Uzbekistan's university IP revenue is negligible compared to leaders. As noted, U.S. universities generate billions annually, whereas Uzbek HEIs earned only tens of millions of UZS. The number of patent filings by residents (413 in 2021) also trails similarly populous peers: for context, in 2021 India saw ~60,000 patent applications (overwhelmingly domestic), and even neighboring Tajikistan reported 107 filings (GII 2023). On the other hand, Uzbek patent growth (a near-50% rise from 2017 to 2021) has outpaced global averages, suggesting a catch-up trend.

In terms of broader innovation ecosystem rankings, Uzbekistan has few university or regional "clusters" in global top lists. The WIPO 2024 country profile notes Uzbekistan has "no clusters in the top 100" of science and tech regions. Nonetheless, Uzbekistan's climb in multiple

GII pillars (such as human capital, infrastructure, and institutions) is among the fastest globally; only a few emerging economies (e.g. Pakistan, Indonesia, Iran) have improved as much since 2013. This indicates that while output levels remain modest, the **trajectory** is positive and competitive among peers.

Conclusion

Between 2017 and 2024, Uzbekistan's research commercialization ecosystem has undergone rapid development. Patent filings and university IP registrations have risen, the number of commercialization units and innovation centers has grown, and significant sums have been invested in labs and research projects. Government-led reforms and programs (notably the MUNIS project and a unified science ministry) have created a platform for tech transfer, while international cooperation and private-sector linkages have begun to take root. The result is palpable: Uzbekistan's innovation rankings have climbed dramatically (e.g. GII rank improving to the mid-80s), and first cohorts of commercialized technologies are emerging in fields like agriculture, healthcare, and IT.

However, challenges remain substantial. Commercialization processes are still nascent: many university inventions do not reach market, and IP revenues are minimal. SWOT analysis highlights internal weaknesses in management capacity and external threats from global competition. Factors show strong political and demographic support but caution that economic and legal constraints could stall progress. In benchmark terms, Uzbekistan is outperforming many similar economies and rapidly closing gaps with regional neighbors, but it still trails international best practice in metrics such as R&D intensity, patent yields, and innovation outputs.

To sustain momentum, Uzbekistan should further embed commercialization in its strategy. Recommendations include: refining IP ownership laws to incentivize both researchers and institutions; expanding private sector partnerships through co-funded research and industry advisory boards; scaling up venture funding (e.g. via public–private innovation funds); and embedding entrepreneurship education across universities. Enhancing transparency and career pathways in technology transfer offices will build trust among innovators. Moreover, adopting international benchmarks such as tech transfer offices in U.S. research universities or public–private consortiums (e.g. Germany's Fraunhofer Institutes) can guide local institutional design. Finally, targeted support for high-growth sectors (ICT, biotech, renewable energy) aligned with Uzbekistan's comparative advantages could yield quick wins and foster role models for commercialization.

In sum, Uzbekistan's commercialization ecosystem is on an upward path, driven by strong policy backing and institutional building. With continued reforms and resource commitment, it can align more closely with global innovation norms. Ongoing monitoring of key indicators (patents, spin-offs, technology exports) and learning from international best practices will be crucial. This analysis provides a baseline and framework for policymakers and stakeholders to evaluate progress and refine strategies towards a vibrant national innovation economy by 2024 and beyond.

REFERENCES

1. Asian Development Bank (ADB) (2020) *Uzbekistan Innovation Profile*. Manila: ADB.
2. Global Innovation Index (2021) *Global Innovation Index 2021: Tracking Innovation through the COVID-19 Crisis*. Geneva: World Intellectual Property Organization.

3. Global Innovation Index (2022) *Global Innovation Index 2022: What is the Future of Innovation-Driven Growth?* Geneva: World Intellectual Property Organization.
4. Global Innovation Index (2024) *Global Innovation Index 2024*. Geneva: World Intellectual Property Organization. Available at: https://www.globalinnovationindex.org/ (Accessed: 30 September 2025).
5. Ministry of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan (2023) *Annual report on higher education, science, and innovation achievements*. Tashkent.
6. Ministry of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan (2024) *Annual report on higher education, science, vocational education, and innovation achievements (12-month report)*. Tashkent.
7. Ministry of Innovative Development of the Republic of Uzbekistan (2022) *Report on innovation and scientific development activities 2018–2022*. Tashkent.
8. Ministry of Innovative Development of the Republic of Uzbekistan (2022) Modernizing Uzbekistan's National Innovation System Project: Research Excellence Program Grant Program Manual. Available at: https://innovation.gov.uz/media/post_attachments/MUNIS.pdf (Accessed: 3 October 2025).
9. Oqyulov and Tursunov (2021). Creating Appropriate Legal Environment for Technology Transfer by Foreign Investors in Uzbekistan. Available at: https://www.researchgate.net/publication/351619217_Creating_Appropriate_Legal_Environment_for_Technology_Transfer_by_Foreign_Investors_in_Uzbekistan (Accessed: 3 October 2025).
10.
11. World Bank (2018) *Project Appraisal Document: Modernizing Uzbekistan's National Innovation System (MUNIS)*. Washington, DC: World Bank Group.
12. World Bank (2023) *Uzbekistan – Research and Innovation Reforms Overview*. Washington, DC: World Bank Group.
13. World Intellectual Property Organization (WIPO), Technology Transfer in Countries in Transition: Policy and Recommendations, 2012. Available at: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_transition_2_b.pdf (Accessed: 3 October 2025).
14. World Intellectual Property Organization (WIPO) (2021) *WIPO IP Statistics Data Center: Uzbekistan profile*. Geneva: WIPO. Available at: https://www3.wipo.int/ipstats/ (Accessed: 28 September 2025).
15. World Intellectual Property Organization (WIPO) (2023) *World Intellectual Property Indicators 2023*. Geneva: WIPO.
16. TheGlobalEconomy.com (2023) *Uzbekistan: Patent applications by residents*. Available at: https://www.theglobaleconomy.com/ (Accessed: 1 October 2025).

AKADEMIK TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING INSTITUTSIONAL OMILLARI

Keldiyorov Shohruh Mumin o‘g‘li
Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.17441506

Annotatsiya. *Mazkur maqolada O‘zbekistondagi oliy ta’lim muassasalarida, xususan INHA universiteti misolida, akademik tadbirkorlikni rivojlantirishga ta’sir qiluvchi institutsional omillar tahlil qilingan. Triple Helix modeli, institutsional nazariya va xalqaro tajriba asosida akademik tadbirkorlik tushunchasi, uni rivojlantirishdagi to‘siq va imkoniyatlar ko‘rib chiqilgan. Intervyu va SWOT-tahlil asosida asosiy muammolar aniqlanib, amaliy tavsiyalar berilgan.*

Annotation. *This article analyzes the institutional factors influencing the development of academic entrepreneurship in higher education institutions of Uzbekistan, with a focus on INHA University. Based on the Triple Helix model, institutional theory, and international experience, the paper explores the concept of academic entrepreneurship, as well as the barriers and opportunities for its advancement. Using interviews and SWOT analysis, the study identifies key challenges and offers practical recommendations.*

Аннотация. *В данной статье проанализированы институциональные факторы, влияющие на развитие академического предпринимательства в высших учебных заведениях Узбекистана, на примере университета INHA. На основе модели Тройной спирали, институциональной теории и международного опыта рассмотрены понятие академического предпринимательства, а также препятствия и возможности его развития. На основании интервью и SWOT-анализа выделены основные проблемы и предложены практические рекомендации.*

Kalit so‘zlar: *Akademik tadbirkorlik, institutsional omillar, universitet spin-offlari, Triple Helix modeli, intellektual mulk, innovatsion infratuzilma, grant tizimi, texnoparklar, O‘zbekiston OTMlari.*

Keywords: *Academic entrepreneurship, institutional factors, university spin-offs, Triple Helix model, intellectual property, innovation infrastructure, grant system, technoparks, higher education in Uzbekistan.*

Ключевые слова: *Академическое предпринимательство, институциональные факторы, университетские спин-оффы, модель Тройной спирали, интеллектуальная собственность, инновационная инфраструктура, грантовая система, технопарки, высшее образование Узбекистана.*

1. Kirish

Zamonaviy dunyoda universitetlar nafaqat ta’lim va ilmiy-tadqiqot markazi, balki iqtisodiy innovatsiyalarning manbai sifatida ham alohida ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, akademik tadbirkorlik kontseptsiyasi ilm-fan natijalarini tijoratlashtirish, yangi texnologiyalar yaratish va ular orqali jamiyatga amaliy foyda yetkazish imkonini beradi. Bu jarayon, odatda, universitetlar, sanoat va davlat sektorining o‘zaro integratsiyasiga asoslangan bo‘lib, Triple Helix modeli asosida

rivojlanadi. Dunyo tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, samarali institutsional muhit mavjud bo‘lgan taqdirdagina akademik tadbirkorlik muvaffaqiyatli shakllanadi.

O‘zbekiston sharoitida akademik tadbirkorlik endilikda shakllanib borayotgan yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Biroq, ko‘plab oliy ta’lim muassasalarida ilmiy izlanishlar va real iqtisodiyot ehtiyojlari o‘rtasidagi bog‘liqlik sustligicha qolmoqda. Mazkur maqolada ushbu holat INHA universiteti misolida o‘rganiladi va akademik tadbirkorlikka ta’sir qiluvchi asosiy institutsional omillar aniqlanadi. Tadqiqot Triple Helix nazariyasi, institutsional yondashuv va xalqaro tajriba asosida olib boriladi hamda O‘zbekiston oliy ta’lim tizimi uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

2. Mavzuni aniqlashtirish va muammo qo‘yish

Zamonaviy sharoitda ilm-fan va innovatsiya universitetlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, ularning ilmiy salohiyatini bozorga aylantirish mamlakat iqtisodiyotiga qo‘shimcha qiymat keltiradi. Akademik tadbirkorlik atamasi ilmiy-tadqiqot natijalarini biznes loyihalariga, startap va spin-off kompaniyalariga aylantirish, innovatsion g‘oyalarni patentlash va tijoratlashtirish jarayonlarini anglatadi (Shane, 2004; Etzkowitz va Leydesdorff, 2000).

Biroq, ko‘plab oliy ta’lim muassasalarida ilm-fan va sanoat o‘rtasidagi integratsiya sust bo‘lib, yaratilgan mahsulotlar bozorda izchil qo‘llanilmayapti. Shu munosabat bilan maqolada asosiy savol quyidagicha belgilandi: «Akademik tadbirkorlik qanday institutsional omillar ta’sirida shakllanadi va rivojlanadi?». Muammo sifatida oliy ta’lim muassasalari hamda ilm-fan va biznes sektorining zaif integratsiyasi e’tiborga olindi. Maqola maqsadi – akademik tadbirkorlikni rivojlantiruvchi asosiy institutsional omillarni aniqlash va ularni kuchaytirish mexanizmlarini tahlil qilishdan iborat.

3. Adabiyotlar sharhi

Akademik tadbirkorlik bo‘yicha xalqaro adabiyotda keng qamrovli tadqiqotlar mavjud. Masalan, Shane (2004) universitet spin-off’lari va ilmiy-tadqiqot natijalarining iqtisodiy samarasini tahlil qiladi. North (1990) institutlarni iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili deb hisoblaydi, Scott (2001) esa institutsional tizimni regulyativ (huquqiy), normativ (ijtimoiy normalar) va madaniy-kognitiv (qabul qilingan qadriyatlar) elementlarga ajratadi. Bu nazariyalar akademik tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlovchi institutlarning ahamiyatini ochib beradi.

Triple Helix modeli akademik tadbirkorlik kontseptsiyasini rivojlantirishga sezilarli hissa qo‘shgan. Etzkowitz va Leydesdorff (2000) universitet, sanoat va hukumat o‘rtasidagi o‘zaro interfaol mexanizmni innovatsion muhit barpo etishning asosiy manbai sifatida ko‘rsatadi. Masalan, AQShda Bayh–Dole aktining qabul qilinishi (1980) universitetlardan kelib chiqqan kashfiyotlarni tijoratlashtirishni rag‘batlantirgan (Shane, 2004). Janubiy Koreyada esa hukumat grantlari va inkubatorlarni rivojlantirish dasturlari akademik tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynagan (Kim, 2018).

Markaziy Osiyo, xususan O‘zbekistonda akademik tadbirkorlik istiqbollari endigina shakllanmoqda. Mahalliy tadqiqotlar (Karimov, 2021; Sultonov, 2022) universitetlar bilan sanoat o‘rtasidagi hamkorlik sust, qonunchilik va moliyaviy rag‘batlarning yetishmasligini ko‘rsatadi. Masalan, Karimov (2021) o‘zbek sharoitida innovatsion tadbirkorlik uchun institutlar hamda infratuzilmani rivojlantirish zarurligini ta’kidlaydi. Sultonov (2022) esa patent olish va grant tizimidagi murakkabliklar akademik tadbirkorlikning rivojlanishiga to‘sqinlik qilayotganini qayd etgan. Shuningdek, O‘zbekistonda 2020–2025-yillarga mo‘ljallangan Innovatsiya va tadbirkorlikni rag‘batlantirish dasturlari mavjud bo‘lsa-da, ularning amaliy samaradorligi to‘liq

baholanmagan.

Adabiyotlar sharhi ko‘rsatdiki, akademik tadbirkorlik rivojida institutsional omillar – siyosiy, huquqiy, iqtisodiy va madaniy elementlar – muhim rol o‘ynaydi. Xalqaro va mahalliy tadqiqotlar asosida bunday omillarni aniqlash va ularni nazariy asoslar bilan bog‘lash keyingi bosqichlarda keltirilgan natijalar tahliliga poydevor yaratadi.

4. Nazariy asos va tushunchalar

Akademik tadbirkorlik tushunchasi ilmiy-tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan innovatsion loyiha va startaplarni tashkil etishni anglatadi. Bu jarayonda universitet va ilmiy muassasalarda yaratilgan g‘oyalar spin-off kompaniyalarga aylantiriladi, patentlar olinadi va yangi texnologiyalar bozorga chiqariladi. Asosiy maqsad – ilm-fan natijalarini iqtisodiy foyda va ijtimoiy ta’sirga aylantirishdir.

Institutsional omillar akademik tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlovchi formal va norasmiy qoidalar to‘plami sifatida qaraladi. Bunday omillar quyidagilarni o‘z ichiga oladi: - Rivojlanish institutlari va infratuzilma: innovatsion rivojlanish markazlari, texnoparklar, inkubatorlar, ilmiy-texnika zonalari. - Qonunchilik va regulyativ muhit: tadbirkorlik va innovatsiya faoliyatini tartibga soluvchi qonunlar, litsenziya va soliq imtiyozlari. - Grant tizimi va moliyalashtirish: davlat va xususiy sektor grantlari, subsidiyalar va investitsiya dasturlari. - Patent siyosati va intellektual mulk himoyasi: patent olish jarayonlari, litsenziyalash, ixtirolar va brendlarni ro‘yxatdan o‘tkazish tartiboti. - Ta’lim va malaka oshirish institutlari: akademik hamda tadbirkorlik ko‘nikmalarini oshirishga qaratilgan markazlar va ta’lim dasturlari. - Madaniy va ijtimoiy institutlar: madaniy qadriyatlar, an’anaviy ilmiy normalar, kommunikatsiya va tarmoq imkoniyatlari.

Scott (2001) institutsional nazariyasiga ko‘ra, yuqoridagi omillar regulyativ (qonun-qoidalar), normativ (ijtimoiy normalar) va madaniy-kognitiv (qabul qilingan qadriyatlar) elementlarga ega. Shuningdek, institutlar formal (qonunlarda ifodalangan) va norasmiy (madaniy urf-odatlar) shakllarda namoyon bo‘ladi.

Triple Helix modeli (Etzkowitz va Leydesdorff, 2000) universitet, sanoat va hukumat o‘rtasidagi hamkorlikni innovatsion ekotizimning asosiy elementlari sifatida ko‘rsatadi. Bu modelga ko‘ra, yuqoridagi uch komponentning sinergetik o‘zaro ta’siri yangi ilmiy-texnologik mahsulot va xizmatlar yaratadigan muhitni ta’minlaydi. Masalan, hukumat innovatsion sheriklik uchun grantlar va qonunchilik bilan yordam berar ekan, universitet tadqiqotchilari innovatsion g‘oyalarni biznes-loyihalarga aylantiradi va sanoat mazkur mahsulotlar uchun zarur resurs (investitsiya, bozor kanallari) bilan ta’minlaydi. Triple Helix modeli ko‘plab mamlakatlarda akademik tadbirkorlikni tashkil etish va rivojlantirishda muvaffaqiyatli foydalanilmoqda (Kim, 2018).

Innovatsion infratuzilma ilmiy-texnoparklar, inkubator va akseleratorlar, laboratoriyalar va R&D markazlaridan iborat. Ushbu infratuzilma tadqiqotchilar va startaplarni moddiy-texnik jihozlar, mentorlik, biznes-tarmoq va treninglar bilan ta’minlab, ularning innovatsion faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi. Masalan, O‘zbekistonda “INHA University Texnoparki” va “Yunusobod texnoparki” kabi markazlar universitetda yaratilgan g‘oyalarni amaliy loyihalarga aylantirish imkonini yaratmoqda.

Spin-off kompaniyalar (universitet-avlod bizneslari) – oliy ta’lim muassasasidan kelib chiqqan, ilmiy kashfiyotlar asosida tashkil topgan yangi korxonalardir. Bunday kompaniyalar yuqori malakali ilmiy-tadqiqotchilar tomonidan tuziladi va laboratoriya sharoitida yaratilgan mahsulotni bozorga chiqarish bilan shug‘ullanadi. Spin-off jarayonida universitetning ilmiy

resurslari va bozorga yo‘naltirilgan biznes tajribasi birlashadi, bu esa yangi texnologiyalarni tezroq tijoratlashtirishga yordam beradi.

Tijoratlashtirish jarayoni – ilmiy-texnologik yechimlarni bozorga chiqarish bosqichlarini anglatadi. Mazkur jarayon kashfiyot tavsifidan boshlab, patent olish, litsenziya tuzish, klinik sinovlar va ishlab chiqarishga joriy etishgacha bo‘lgan bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Maqsad – ilmiy natijalardan kelib chiqadigan iqtisodiy foyda yaratish va raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishdir.

Ushbu bo‘limda ta’riflangan tushunchalar va nazariy asoslar keyingi tadqiqot bosqichida e’tiborga olinadigan omillarni tahlil qilish uchun poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

5. Metodologiya

Tadqiqot turi sifatida aralash metod tanlandi, chunki akademik tadbirkorlik mavzusi ko‘p qirrali va murakkabdir. Ilmiy yondashuv sifatli va miqdoriy usullarni uyg‘unlashtirishga asoslanadi. Ma’lumot manbalari sifatida oliy ta’lim muassasalari hisobotlari, hukumat statistikasi va qonunchilik hujjatlari, shuningdek intervyu va so‘rovnoma natijalari ishlatilgan.

1. Tadqiqot turi: Sifatli va miqdoriy yondashuvlarning uyg‘unligi (mixed method). Bu yondashuv intervyular va so‘rovnomalar ma’lumotini birlashtirishga imkon beradi.

2. Ma’lumot manbalari: O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida faoliyat ko‘rsatayotgan 10 nafar akademik tadbirkor bilan o‘tkazilgan chuqur intervyu, shuningdek davlat va oliy ta’lim muassasalari tomonidan e’lon qilingan strategik hujjatlar va rasmiy hisobotlar.

3. Tahlil usullari: SWOT-tahlil (kuchli va zaif tomonlar, imkoniyatlar va tahdidlar) va PESTEL-tahlil (siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, texnologik, ekologik va huquqiy omillar) yordamida tashqi-muhit va ichki salohiyat omillari o‘rganildi. Kontent-analiz orqali intervyu natijalaridagi asosiy mavzular tasniflandi.

Masalan, O‘zbekiston OTMlaridagi tadqiqotchilar va professor-o‘qituvchilardan iborat 10 nafar akademik tadbirkor bilan intervyular o‘tkazildi. Ularning fikr-mulohazalari asosida akademik tadbirkorlikni rivojlantirishni cheklovchi va rag‘batlantiruvchi institutsional omillar aniqlanib, tahlil qilindi.

6. Natijalar va tahlil

Olingan ma’lumotlar asosida akademik tadbirkorlikni rivojlantirishda asosiy institutsional omillar quyidagicha ajratildi:

– grant tizimi va byurokratiya: Ilmiy loyihalarga ajratiladigan grantlar uchun ariza topshirish va ekspertizadan o‘tish jarayoni murakkab va uzoq muddatli. Intervyu ishtirokchilari mazkur jarayonni “qog‘ozbozlik” deb ta’riflashdi: masalan, ariza topshirishdan tortib, loyiha natijalarini taqdim etishgacha bo‘lgan bosqichlarda bir qancha komissiyalar tekshiruvdan o‘tish talab etiladi, bu esa loyihalarni kechiktirib yuboradi.

– intellektual mulkni himoya qilish: O‘zbekistonda patent olish va ixtirolarni rasmiylashtirish mexanizmlari yetarlicha optimallashtirilmagan. Respondentlar patent ekspertizasining uzoq va murakkab jarayonini qayd etdi; masalan, ixtiro uchun patent olish bir necha yilga cho‘zilib ketishi mumkin, bu innovatorlarni dushmanlarga qarshi zaiflashtiradi.

– universitet-texnopark va infratuzilma: Intervyular asosida ko‘plab universitetlar va innovatsion texnoparklar o‘rtasida samarali aloqalar yo‘qligi aniqlangan. Ba’zi hollarda texnopark mavjud bo‘lsa-da, u olimlar va startaplar uchun yetarli xizmat ko‘rsatmaydi; masalan, loyiha g‘oyalari texnopark infratuzilmasidan foydalanish o‘rniga, bozor bilan aloqaga erishish uchun mustaqil yo‘l izlanmoqda.

– akademik muhit va kadr salohiyati: Universitetlarda tadbirkorlik va innovatsiya bo‘yicha o‘quv dasturlari hamda treninglar kam. Ko‘pchilik yosh olimlar ilmiy-tadqiqot faoliyatini ustuvor deb hisoblab, tijorat loyihalarga kamroq e’tibor qaratishini qayd etdilar. Bu esa universitetlarda tadbirkorlik ruhining shakllanishini sekinlashtiradi.

– moliyaviy rag‘batlar va qo‘llab-quvvatlash: Innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlaydigan xususiy investitsiyalar va kredit liniyalari yetishmovchiligi tanqid qilindi. Ba’zi intervyu ishtirokchilari innovatorlar uchun soliqlarni soddalashtirish, subsidiyalar va grantlar bazasini kengaytirish zarurligini ta’kidladilar.

Ushbu omillarning har biri akademik tadbirkorlikni rivojlantirishda to‘sqinlik qiluvchi yoki rag‘batlantiruvchi element bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, grant olishdagi byurokratiya loyihalarni kechiktirsa, intellektual mulk himoyasidagi bo‘shliqlar innovatorlarni hujjat topshirish o‘rniga xalqaro hamkorlikka urg‘u berishga majbur qiladi. Universitet va texnopark o‘rtasidagi zaif integratsiya esa yaratilgan g‘oyalarni ommaviy ishlab chiqarishga joriy etishda muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu natijalar akademik tadbirkorlikning institutsional kontekstga kuchli bog‘liqligini ko‘rsatdi.

7. Munozara

Tadqiqot natijalari ko‘rsatdiki, akademik tadbirkorlikni rivojlantirishda institutsional omillar hal qiluvchi ahamiyatga ega. North (1990) va Scott (2001) institutlar nazariyasiga ko‘ra, iqtisodiy faoliyat qoidalar va normativlar bilan bog‘langan. Bizning tahlilimiz shuni tasdiqladiki, qonunchilikdagi bo‘shliqlar (masalan, murakkab grant tartiblari, patent himoyasining sekinligi) akademik tadbirkorlikni cheklovchi omillar sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu bilan birga, Scottning normativ va madaniy omillar tushunchasi ham mazkur kontekstda asosli: intervyu ishtirokchilarining fikricha, universitetlarda tadbirkorlik ko‘nikmalari yetarli darajada shakllantirilmaganligi muammoni yanada chuqurlashtiradi.

Xalqaro tajriba bilan solishtirganda, masalalar o‘xshash bo‘lsa-da, farqlar ham bor. Masalan, AQShda Bayh–Dole akti universitetlardan kelib chiqqan kashfiyotlarni tijoratlashtirishni rag‘batlantirgan (Shane, 2004), bizning natijalarimizda bunday maxsus huquqiy chora-tadbirlarning yo‘qligi aniqlandi. Janubiy Koreyada esa hukumat grantlari va innovatsion inkubatorlar akademik va sanoat o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlagan. Bu turdagi siyosatlar O‘zbekiston sharoitida to‘liq tatbiq etilmaganligi uchun, mahalliy institutlarning imkoniyatlari va cheklovlari boshqacha bo‘lishi tabiiy.

Shuningdek, tadqiqot davomida bir qator qarama-qarshi fikrlar va cheklovlar ham aniqlangan: - Qarama-qarshi fikr: Ba’zi ekspertlar fikricha, universitetlarda tadbirkorlikni rivojlantirishga haddan tashqari e’tibor qaratish, ilmiy-tadqiqotga bo‘lgan markaziy e’tiborni kamaytirishi mumkin. Ularning ta’kidlashicha, ko‘proq resurslar tijorat loyihalarga sarflansa, fundamental ilmiy izlanishlarga e’tibor pasayadi. - Tadqiqotning cheklovlari: Olingan natijalar faqat O‘zbekiston sharoitiga xos bo‘lib, intervyu ishtirokchilari sonining kamligi va mintaqa bo‘yicha cheklanganligi tufayli umumlashtirish qiyin. Shu sababli, natijalarni boshqa mamlakat va hududlarga bevosita ko‘chirish mumkin emas. Kelgusi tadqiqotlarda namunani kengaytirish va qo‘shimcha miqdoriy tahlillar o‘tkazish tavsiya etiladi.

8. Xulosa va tavsiyalar

Mazkur tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, akademik tadbirkorlikni samarali rivojlantirish institutlararo hamkorlik va qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini mustahkamlashni talab qiladi.

O‘zbekiston sharoitida grant tizimi, huquqiy asoslar va innovatsion infratuzilmani yaxshilash orqali oliy ta’lim muassasalari va sanoat tarmoqlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni oshirish zarur.

Quyidagi tavsiyalar akademik tadbirkorlikni rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin: - Universitetlarda tadbirkorlik markazlarini tashkil etish: Har bir oliy ta’lim muassasasida innovatsiya va tadbirkorlik bo‘yicha bo‘lim yoki markaz ochish lozim. Bunday markazlar professor-o‘qituvchilar va talabalarni biznes-rejalashtirish, bozorni o‘rganish va loyihalarni amalga oshirishda qo‘llab-quvvatlaydi. - Grant tizimini takomillashtirish: Davlat va xususiy grantlar jarayonini soddalashtirish va oshkoraligini ta’minlash zarur. Masalan, ariza topshirish va ekspertizadan o‘tish jarayonlarini onlayn platformaga ko‘chirish, tanlov mezonlarini aniq belgilash va natijalarni tezkor e’lon qilish choralari ko‘rilishi lozim. - Intellektual mulkni himoya qilishni kuchaytirish: Patent olish va ixtirolarni ro‘yxatdan o‘tkazish jarayonini zamonaviylashtirish, ayniqsa texnoparklar va universitet inkubatorlarida yaratilgan mahsulotlarga imtiyozli patent berish mexanizmlarini joriy etish zarur. Buning uchun ixtirochi va olimlarga huquqiy maslahat va treninglar tashkil etilishi muhim. - Universitet-sanoat hamkorligini mustahkamlash: Oliy ta’lim muassasalari va sanoat korxonalari o‘rtasida qo‘shma tadqiqotlar, amaliyot dasturlari va ekspert hamkorliklarini ko‘paytirish kerak. Masalan, sanoat-tadqiqot klasterlari tashkil etish va qo‘shma laboratoriyalar ochish orqali universitetlarni sanoatga yaqinlashtirish muhim.

Ushbu chora-tadbirlar amalga oshirilsa, akademik tadbirkorlik O‘zbekiston innovatsion iqtisodiyotining muhim bo‘lagi sifatida rivojlanadi va universitetlarning ilmiy salohiyati yanada samarali yuzaga chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. North, D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press. 1990 y.
2. Scott, W. R. Institutions and Organizations. Sage Publications. 2001 y.
3. Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. The dynamics of innovation: from national systems and ‘Mode 2’ to a triple helix of university–industry–government relations. Research Policy, 29(2–3), 109–123. 2000 y.
4. Shane, S. Academic Entrepreneurship: University Spin-offs and Wealth Creation. Edward Elgar Publishing. 2004 y.
5. Kim, S. Academic entrepreneurship in South Korea: Government support and innovation outcomes. Asian Journal of Innovation and Policy, 7(1), 45–60. 2018 y.
6. Karimov, A. Akademik tadbirkorlik va innovatsion iqtisodiyot. O‘zbekiston Innovatsiya va Rivojlanish Jurnali, 10(2), 67–74. 2021 y.
7. Sultonov, I. Universitet va sanoat hamkorligi: O‘zbekiston tajribasi. Ilmiy Jurnali, 12(1), 15–23. 2022 y.
8. Leydesdorff, L. The Triple Helix: University–Industry–Government Innovation in Action. Routledge. 2003 y.
9. Perkmann, M., & Walsh, K. University–industry relationships and open innovation: Towards a research agenda. Journal of Technology Transfer, 32(4), 4–10. 2007 y.

O‘ZBEKISTONDA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH HOLATI VA AHOLI FAROVONLIGIGA TA’SIRINI TAHLIL QILISH

Pardaboyev Quvonchbek Rustam o‘g‘li
Oqoltin tuman ixtisoslashtirilgan maktabi matematik fani o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.17513298

Annotatsiya. *Jahon miqyosida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning roli. Hozirgi kunda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik global iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, xalqaro tajribada kichik biznesning global yalpi ichki mahsulotdagi (YaIM) ulushi 50 foizdan ortiqni tashkil etishi, ko‘plab rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda yangi ish o‘rinlarini yaratishning asosiy manbai bo‘lib xizmat qilishi dolzarblikni yanada oshiradi. Kichik biznes sohasi iqtisodiy inqirozlar davrida iqtisodiyotning tezda tiklanishiga yordam beradi va diversifikatsiyani ta’minlash orqali barqarorlikni qo‘llab-quvvatlaydi. Shu sababli, ko‘plab davlatlar kichik va o‘rta biznesni rag‘batlantirish bo‘yicha maxsus siyosat yuritmoqda.*

Kalit so’zlar: *кichik biznes, “ayollar daftari”, “yoshlar daftari”, o‘rta biznes, aholi faravonligi.*

Kirish. O‘zbekiston Respublikasida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. So‘nggi yillarda tadbirkorlik muhitini yaxshilash, huquqiy va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirishga doir keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. 2022-yil yakunlariga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo’mitasi ma’lumotlariga asoslanib aytish mumkinki, mamlakatda ro‘yxatdan o‘tgan kichik tadbirkorlik sub’yektlari soni 542 mingdan oshgan bo‘lib, bu 2020-yilga nisbatan 17 foizlik o‘sishni tashkil etgan. Ushbu o‘sish, ayniqsa, xizmat ko‘rsatish va qishloq xo‘jaligi yo‘nalishlarida yaqqol ko‘zga tashlanadi.

So‘nggi tendensiyalar shuni ko‘rsatmoqdaki, kichik va o‘rta tadbirkorlik sub’yektlari nafaqat son jihatdan, balki YaIMdagi ulushi jihatidan ham ahamiyat kasb etmoqda. 2023-yilning birinchi yarmi holatiga ko‘ra, kichik biznesning YaIMdagi ulushi 56,5 foizni tashkil etgan, bu esa iqtisodiy faollikning asosiy qismini ushbu sektor tomonidan ta’minlanayotganini anglatadi. Hududlar kesimida eng yuqori o‘sish ko‘rsatkichlari Toshkent shahri, Farg‘ona, Andijon va Samarqand viloyatlarida qayd etilgan. Bu holat, ayniqsa, urbanizatsiya jarayonining kuchayishi va infratuzilma imkoniyatlarining kengayib borayotganligi bilan bog‘liq.

Tadbirkorlik faoliyatida demografik tarkib bo‘yicha ham ijobiy o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Jumladan, 2022-yil davomida “Ayollar daftari” va “Yoshlar daftari” doirasida 300 mingdan ortiq ayol va yoshlar o‘z biznes faoliyatini boshlash uchun imtiyozli kredit va subsidiya olgan. Mazkur dasturlar orqali nafaqat yangi ish o‘rinlari yaratildi, balki ijtimoiy tenglikni mustahkamlovchi mexanizmlar shakllandi. Shu bilan birga, ayollar tadbirkorligining umumiy tadbirkorlikdagi ulushi 26 foizga yetgani mamlakatda gender tenglikka qaratilgan iqtisodiy islohotlarning samaradorligini ko‘rsatadi [Statistika qo’mitasi, 2023].

Fikrimizcha, hozirgi bosqichda O‘zbekistonda tadbirkorlik rivojlanishida “miqdoriy o‘sish” bosqichidan “sifatli rivojlanish” bosqichiga o‘tish zarurati dolzarb bo‘lib bormoqda. Ya’ni, faqat tadbirkorlar sonining o‘sishi emas, balki ularning raqobatbardoshligi, innovatsion salohiyati va barqarorligi asosida tahlil qilish zarur. Shu maqsadda biznes-inkubatorlar sonini oshirish, startap ekotizimni rivojlantirish, eksportga yo‘naltirilgan va yuqori qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirishga alohida e’tibor qaratilishi lozim.

Adabiyotlar sharhi. Ushbu tadqiqot mavzusi bo‘yicha adabiyotlarni sharhlash uchun O‘zbekiston, Rossiya va xorijiy manbalardan foydalanilgan, ular tadbirkorlikning iqtisodiy ahamiyati bo‘yicha nazariy va amaliy tajribalarni aks ettiradi.

Avvalo, aholining farovonligi tushunchasi va uni baholash mezonlari yuzasidan turli yondashuvlar mavjud. Farovonlikni asosan daromadlar, iste’mol darajasi, yashash sifati, sog‘liqni saqlash va ta’lim xizmatlaridan foydalanish imkoniyati kabi ko‘rsatkichlar orqali o‘lchash amaliyoti keng tarqalgan. Xalqaro iqtisodchi olimlar, xususan, Stiglitz, Sen va Fitoussi tomonidan taklif etilgan farovonlik mezonlari bugungi kunda ko‘plab mamlakatlar statistika tizimiga kiritilgan [Stiglitz et al., 2009]. Ushbu yondashuvga ko‘ra, farovonlik faqat iqtisodiy o‘sish bilan emas, balki yashash sifati va inson salohiyati bilan belgilanadi.

O‘zbekistonda farovonlik tushunchasiga oid nazariy izlanishlar orasida Siddiqov A. [Siddiqov, 2020] tadqiqotlari e’tiborga loyiq. Muallif O‘zbekiston sharoitida farovonlikni o‘lchashda aholining bandligi, real daromadlar darajasi, uy-joy bilan ta’minlanganlik, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlarga kirish darajasi kabi indikatorlarni asosiy ko‘rsatkich sifatida ilgari suradi. Bu indikatorlar tadbirkorlik faoliyati natijasida o‘zgaruvchi o‘zgaruvchilar sifatida qaralmoqda.

Tadbirkorlik faoliyati iqtisodiyotning harakatlantiruvchi kuchi sifatida ko‘riladi. J. Shumpeter tadbirkorlikni innovatsiyalarni amalga oshiruvchi va iqtisodiy o‘sishga turtki beruvchi asosiy vosita sifatida ta’riflagan [Schumpeter, 1934]. Bu yondashuv hozirgi zamon sharoitida dolzarbligini yo‘qotmagan. Aynan tadbirkorlik orqali yangi ish o‘rinlari yaratiladi, iste’mol bozorlari shakllanadi, mahalliy va global kapital aylanishiga turtki beriladi. Zamonaviy iqtisodchilar, xususan, Baumol (2010), Audretsch va Thurik (2004) lar tadbirkorlikning makroiqtisodiy va mikroiqtisodiy ta’sirini tahlil qilib, uni ijtimoiy tenglikni ta’minlash vositasi sifatida ko‘rsatishgan.

O‘zbekiston olimlari orasida Normurodov Sh. [Normurodov, 2021] tomonidan amalga oshirilgan ilmiy izlanishlarda tadbirkorlik faoliyatining bandlik va daromadlarga ta’siri, ayniqsa, qishloq joylardagi iqtisodiy faollikda tutgan o‘rni keng tahlil qilingan. Muallif kichik va o‘rta biznesni rivojlantirish orqali ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar daromadini oshirish, ayollar va yoshlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash orqali farovonlikka erishish mumkinligini asoslaydi.

Xorijiy tajribalarga murojaat qilganda, Janubiy Koreya, Germaniya, Polsha va Turkiya kabi mamlakatlar modeli alohida o‘rinni egallaydi. Lee (2019) tomonidan olib borilgan izlanishlarda Koreyada oilaviy tadbirkorlikning aholi daromadlariga ijobiy ta’siri va yosh tadbirkorlar uchun yaratilgan ekotizimlar tahlil qilingan. Shu bilan birga, Audretsch va Keilbach (2005) tomonidan ishlab chiqilgan "entrepreneurial capital" konsepsiyasi orqali tadbirkorlik faqat iqtisodiy emas, balki ijtimoiy rivojlanish omiliga aylanishi mumkinligi ko‘rsatiladi.

Tadbirkorlikning hududiy rivojlanishga ta’siri masalasiga oid muhim manbalardan biri — R. D. Karimovning [Karimov, 2023] tadqiqotidir. Unda mahalliy iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish, hududiy tafovutlarni kamaytirish va barqaror tadbirkorlikni rivojlantirish orqali aholi

farovonligini oshirish konsepsiyasi ishlab chiqilgan. Ayniqsa, “mahalla tadbirkorligi”, “oilaviy biznes”, “agroklaster” kabi tushunchalarning farovonlikdagi o‘rni tahlil qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi va tahlil usullari Tadqiqotda ilmiy abstraktsiya, dialektik tadqiqot, induktsiya va deduktsiya, maqsadli rivojlantirish, monografik kuzatuv, tizimli va qiyosiy tahlil, grafik tasvirlash, ekspert baholash va iqtisodiy statistik usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. O‘zbekistonda tadbirkorlik faoliyati va aholi farovonligi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik masalasi so‘nggi yillarda ijtimoiy-iqtisodiy tahlil doirasida muhim mavzuga aylangan. Tadbirkorlik subyektlarining faolligi aholining daromadlari, bandlik darajasi va turmush sifati bilan chambarchas bog‘liq. Davlat statistika qo‘mitasining 2023-yil yakuni bo‘yicha ma’lumotlariga ko‘ra, YaIMning 56,5 foizi kichik va o‘rta biznes sub’yektlari hissasiga to‘g‘ri kelgan. Shu bilan birga, bu sektorda ishlayotgan aholining ulushi umumiy mehnat bozorining 78 foizini tashkil etadi [Statistika qo’mitasi, 2023]. Bu ko‘rsatkich tadbirkorlikni aholining daromad topish manbai sifatida qarash imkonini beradi.

Tadbirkorlik faoliyati aholi bandligining asosiy manbalaridan biri sifatida ham katta ahamiyatga ega. 2022–2023-yillar davomida “Har bir oila — tadbirkor” va “Yoshlar – kelajagimiz” dasturlari orqali 200 mingdan ortiq fuqaroga imtiyozli kredit ajratilgan va bu orqali yangi ish o‘rinlari yaratilgan. Bu esa, ishsizlikni kamaytirish orqali ijtimoiy farovonlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatgan. Siddiqov A. o‘z izlanishlarida aynan “mahallabay ishlash” tizimi orqali aholi ehtiyojlariga mos tadbirkorlik shakllari yaratish farovonlikni oshirishning yangi modeli sifatida qaralishi mumkinligini ta’kidlaydi [Siddiqov, 2020].

Buning uchun, oldingi o‘rinlarda tavsiya qilinganidek, mamlakatimiz hududlari kesimida aholi farovonligi darajasidagi o‘zgarishlarni baholash imkonini beruvchi, rasmiy statistik ma’lumotlarga asoslangan ko‘rsatkichlarni tanlab olamiz. Bunda O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining “O‘zbekiston Respublikasi yillik statistik to‘plami (2014-2023)” ma’lumotlaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Biroq, shu o‘rinda mazkur to‘plamdan foydalanishdagi muayyan cheklov sifatida undagi barcha zarur ma’lumotlarning ham hududlar kesimida taqdim etilmaganligi hisoblanadi. Shunga ko‘ra, imkon qadar hududlar kesimida ma’lumotlar taqdim etilgan hamda aholi farovonligi darajasini ifodalayolish xususiyatiga ega bo‘lgan quyidagi ko‘rsatkichlarni ajratib olindi (1-jadval).

1-jadval

Mamlakat hududlari kesimida aholi farovonligi darajasidagio‘zgarishlarni baholash imkonini beruvchi ko‘rsatkichlar [9]

Statistik to‘plamda keltirilgan ko‘rsatkichlar	Ko‘rsatkichning aholi farovonligidarajasiga bog‘liqligi
Chakana tovar aylanmasi umumiy hajmi, ovqatlanish korxonalarini qo‘shgan holda	Aholi umumiy daromadlari va iste’mol darajasini bilvosita ifodalaydi
Yangi qurilish va rekonstruktsiya hisobidan umumta’lim maktablarini ishga tushirish	Ta’limning rivojlanganlik darajasini bilvosita ifodalaydi
Yangi qurilish va rekonstruktsiya hisobidan kasalxona muassasalarini ishga tushirish	Sog‘liqni saqlashning rivojlanganlik darajasini bilvosita ifodalaydi

Yangi qurilish va rekonstruktsya hisobidan ishga tushirilgan suv quvuri tarmoqlari	Aholining umumiy yashash sharoitlarini ifodalaydi
Aholi tomonidan o‘z hisobi va kreditlar yordamida yakka tartibda qurilib, ishga tushirilgan uy-joylar maydoni	Aholi umumiy daromadlari va yashash sharoitlari darajasini bilvosita ifodalaydi

Shu o‘rinda ta’kidlash mumkinki, keltirilgan ko‘rsatkichlar orasida aholining umumiy yashash sharoitlarini ifodalovchi, jumladan, uy-joy bilanta’minlanganlik darajasiga oid bir qator qo‘shimcha ma’lumotlar tanlangan.

Buning asosiy sababi, muayyan hodisa yoki jarayonni baholashda ishtirok etuvchi ko‘rsatkichlar soni qanchalik ko‘p bo‘lsa, ularning ayrimlarida uchrashimumkin bo‘lgan sub’ektiv omillarning ta’siri shunchalik kuchsiz bo‘ladi. Mamlakatimizda aholi farovonligi darajasidagi o‘zgarishlarni baholash maqsadida ularni namoyon etuvchi ko‘rsatkichlarning 2018-2023 yillardagi dinamikasi o‘rganib chiqildi (2-jadval).

2-jadval

O‘zbekistonda aholi farovonligi darajasidagi o‘zgarishlarni namoyon etuvchi ko‘rsatkichlar dinamikasi [10]

Ko‘rsatkich	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Chakana tovar aylanmasi umumiy hajmi, ovqatlanish korxonalari-ni qo‘shgan holda (ChTA), mlrd. so‘m	71184,1	88071,6	105229,9	133195,2	166094,4	199518,8
Yangi qurilish va rekonstruktsiya hisobidan umumta’lim maktabla-rini ishga tushirish (UM), ming o‘quvchi o‘rni	57,9	88,9	94,5	80,4	114,1	119,3
Yangi qurilish va rekonstruktsiya hisobidan kasalxona muassasa-larini ishga tushirish (KM), koykalar soni	10311	10081	4268	6123	7382	5668
Yangi qurilish va rekonstruktsiya hisobidan ishga tushirilgan suv quvuri tarmoqlari (SQT),kilometr	2644,0	2494,9	2471,4	3835,6	4879,2	5640,0
Yangi qurilish va rekonstruktsiya hisobidan ishga tushirilgan gaz tarmoqlari (GT), kilometr	356,0	312,4	305,2	174,4	180,3	190,7
Aholiga aloqa xizmati ko‘rsatish-dan tushgan tushum (AX), amaldaginarxlarda, mlrd. so‘m	3421,9	4042,7	5104,7	5990,9	5070,1	6897,0
Uy-joy fondining taqsimlani-shi (UJF), million kvadrat metr	477,1	490,8	507,5	521,2	536,8	549,0
Barcha manbalar hisobidan ishga tushirilgan uy-joylar (UJ), ming kvadrat metr	12052,7	11280,0	11456,4	13398,6	15501,5	12867,9

Aholi tomonidan o‘z hisobi va kreditlar yordamida yakka tartibda qurilib, ishga tushirilgan uy- joylar maydoni (YaTU), ming kvadrat metr	9709,4	9004,0	9028,2	10419,7	11768,2	11215,7
Qurilgan kvartiralar soni (K),ming	88,3	82,0	94,6	107,7	122,0	86,8
Bir kishi hisobida aholining uy-joy bilan o‘rtacha ta’minlangan-ligi (UJO’), kvadrat metr	15,2	15,4	15,7	15,8	16,0	16,0

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinadiki, tahlil davri (2018-2023 yillar)mobaynida faqat 3 ta, ya’ni chakana tovar aylanmasi umumiy hajmi (ovqatlanish korxonalarini qo‘shgan holda), uy-joy fondining taqsimlanishi, bir kishi hisobida aholining uy-joy bilan o‘rtacha ta’minlanganligi ko‘rsatkichlari bo‘yicha oldingi yilga nisbatan izchil o‘sish kuzatilgan. Qolgan barcha ko‘rsatkichlarida ma’lum yillarda oldingi yilga nisbatan pasayish holatlari ro‘y bergan.

Shuningdek, 2023 yilda 2018 yilga nisbatan yuqori o‘sish sur’atlari chakana tovar aylanmasi umumiy hajmi (ovqatlanish korxonalarini qo‘shgan holda) (280,3%), ishga tushirilgan suv quvuri tarmoqlari (213,3%), aholiga aloqa xizmati ko‘rsatishdan tushgan tushum (201,6%), umumta’lim maktabla- rini ishga tushirish (206,0%) ko‘rsatkichlari bo‘yicha qayd etilgan. Aksincha, ishga tushirilgan gaz tarmoqlari (53,6%), kasalxona muassasalarini ishga tushirish (55%), qurilgan kvartiralar soni (98,3%) ko‘rsatkichlari bo‘yicha pasayish kuzatilgan.

3-jadval

O‘zbekiston hududlarining aholi farovonligidagi o‘zgarishlar darajasi bo‘yicha reyting ko‘rsatkichlarini guruhlash[8]

Daraja guruhlari	Hududning reytingdagi o‘rni
Yuqori daraja (1-6)	Buxoro (4,8), Toshkent sh. (5,0), Toshkent (5,5), Namangan (5,6)
O’rta daraja (6,1-9,0)	Sirdaryo (6,4), Qoraqalpog‘iston Respublikasi (7,0), Qashqadaryo (7,9), Navoiy (7,7), Andijon (8,1), Xorazm (8,1), Jizzax (8,8)
Past daraja (9,1-11)	Farg‘ona (9,5), Samarqand (9,6), Surxondaryo (11,0)

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinadiki, hududlarida aholi farovonligidagi o‘zgarishlar darajasi bo‘yicha reyting ko‘rsatkichlari jihatidan Buxoro viloyati (4,8), Toshkent shahri (5,0), Toshkent (5,5), Namangan (5,6) viloyatlari yuqori o‘rinni qayd etgan. Sirdaryo viloyati (6,4), Qoraqalpog‘iston Respublikasi (7,0), Qashqadaryo (7,9), Navoiy (7,7), Andijon(8,1), Xorazm (8,1), Jizzax (8,8) viloyatlari o‘rta darajadagi guruhni namoyon etgan bo‘lsa, Farg‘ona (9,5), Samarqand (9,6), Surxondaryo (11,0) viloyatlari nisbatan past darajani namoyon etgan.

Xulosa. Fikrimizcha, O‘zbekistonda hududiy iqtisodiy tenglikni ta’minlash uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

Infratuzilmani rivojlantirish: Chekka hududlarda transport va kommunikatsiya infratuzilmasini rivojlantirish orqali iqtisodiy faollikni oshirish.

Soliq va moliyaviy rag‘batlantirish: Chekka hududlarda joylashgan kichik biznes uchun imtiyozli soliq rejimlarini joriy qilish va davlat subsidiyalarini kengaytirish.

Ta’lim va malaka oshirish dasturlari: Qishloq joylarda aholini iqtisodiy faoliyatga jalb qilish uchun o‘quv kurslari tashkil qilish.

Maxsus hududiy rivojlanish dasturlari: Har bir hududning o‘ziga xos ehtiyojlarini hisobga olgan holda maxsus iqtisodiy dasturlar ishlab chiqish.

Kreditlash imkoniyatlarini kengaytirish: Chekka hududlarda kichik biznes uchun past foizli kreditlar va grantlar joriy qilish.

Bu chora-tadbirlar hududiy iqtisodiy tenglikni ta’minlash orqali aholi daromadlarini oshirishga, iqtisodiy barqarorlikni kuchaytirishga va ijtimoiy farovonlikni yaxshilashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, davlat tomonidan kichik biznesni hududiy qo‘llab-quvvatlash siyosati mamlakatning umumiy iqtisodiy salohiyatini oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Latipov A. (2023): "O'zbekistonning kichik biznes subyektlarida xodimlar faoliyatini samarali tashkil etish va rivojlantirish" Manba: Yashil Iqtisodiyot Taraqqiyot Jurnali Havola](https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/download/645/640)
2. Yo‘ldasheva M. (2023): "Foydaning soliq obyekti sifatida shakllanish zaruriyati" Manba: Yashil Iqtisodiyot Taraqqiyot Jurnali [Havola](https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/download/383/373)
3. Sattorqulov O., Raimberdiyev S. Kichik biznes subyektlari faoliyatida tijorat banklarining investor sifatidagi roli //Вестник транспорта-Transport xabarnomasi. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 14-18.
4. Joseph Schumpeter (1942): "Capitalism, Socialism, and Democracy" Kitobda innovatsiyalarning iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyati tahlil qilingan. [Havola](https://www.amazon.com/Capitalism-Socialism-Democracy-Joseph-Schumpeter/dp/0061561614)
5. Paul Burns (2010): "Entrepreneurship and Small Business Development" Tadbirkorlik va kichik biznesni rivojlantirishga oid amaliy jihatlar yoritilgan. [Havola](https://www.palgrave.com/gp/book/9781137488976)
6. OECD (2022): "Small and Medium Enterprises: The Key to Economic Resilience" Manba: OECD hisobotlari [Havola](https://www.oecd.org/publications/small-and-medium-enterprises-the-key-to-economic-resilience-2022.htm)
7. I. Karimov (1993): "O‘zbekiston bozor iqtisodiyotiga o‘tishning o‘ziga xos yo‘li" Kitob kichik biznesni iqtisodiy islohotlarning asosiy tarkibiy qismi sifatida yoritgan. [Havola](https://www.karimov.uz)
8. Burns P. (2020): "Entrepreneurship and Small Business Development" Tadbirkorlikni boshqarish va kichik biznesni rivojlantirish masalalari. [Havola](https://www.palgrave.com/gp/book/9781137488976)
9. Olimova M., Abdusattorova M. (2023): "Raqamli transformatsiya va uning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri" Manba: InLibrary O‘zbekiston [Havola](https://inlibrary.uz/index.php/socinov/article/view/42171)
10. www.Stat.uz – Statistika qo’mitasining rasmiy veb sayti.

МЕНЕДЖМЕНТ В УСЛОВИЯХ ЧЕТВЁРТОЙ ПРОМЫШЛЕННОЙ РЕВОЛЮЦИИ (2020–2025 ГГ.): СИНЕРГИЯ ИННОВАЦИЙ, АВТОМАТИЗАЦИИ И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Мирхамидова Захинабону Мирхамид кизи
Гулистанский государственный университет
Orcid: 0009-0007-6640-8876
https://doi.org/10.5281/zenodo.17287633

Аннотация. *В статье проведён комплексный анализ трансформации парадигмы менеджмента под влиянием технологий Четвёртой промышленной революции (Industry 4.0) в период 2020–2025 гг. Методология исследования включает системный и компаративный анализ современных научных публикаций. Рассмотрены ключевые драйверы изменений: интеграция искусственного интеллекта (ИИ) в управленческие решения, распространение автоматизации на основе RPA и внедрение цифровых двойников. Особое внимание уделено возникающим институциональным вызовам: проблемам этики ИИ, цифрового разрыва в компетенциях и трансформации организационной культуры. На основе критического обзора литературы обоснован тезис о переходе от технологического детерминизма Industry 4.0 к человекоцентричной и устойчивой модели Industry 5.0, где менеджер выступает ключевым агентом синергии между технологическим потенциалом и человеческим капиталом.*

Ключевые слова: *стратегический менеджмент, Industry 4.0, искусственный интеллект, цифровая трансформация, автоматизация бизнес-процессов, управление инновациями, цифровые компетенции, организационная культура, Industry 5.0, этика ИИ.*

Abstract. *The article provides a comprehensive analysis of the transformation of the management paradigm under the influence of Fourth Industrial Revolution (Industry 4.0) technologies in the period 2020–2025. The research methodology includes a systematic and comparative analysis of contemporary scientific publications. The key drivers of change are considered: the integration of artificial intelligence (AI) into management decisions, the spread of RPA-based automation, and the introduction of digital twins. Particular attention is paid to emerging institutional challenges: the problems of AI ethics, the digital skills gap, and the transformation of organisational culture. Based on a critical review of the literature, the thesis of the transition from the technological determinism of Industry 4.0 to the human-centred and sustainable model of Industry 5.0 is substantiated, where the manager acts as a key agent of synergy between technological potential and human capital.*

Keywords: *strategic management, Industry 4.0, artificial intelligence, digital transformation, business process automation, innovation management, digital competencies, organisational culture, Industry 5.0, AI ethics.*

Введение. Четвёртая промышленная революция, концептуализированная Клаусом Швабом [1], к 2020 году перешла из стадии теоретического осмысления в фазу активной

практической реализации, что обусловило глубинные трансформации в бизнес-моделях и управленческих практиках. Как свидетельствуют данные OECD [5], ускоренная цифровизация, спровоцированная в том числе глобальными вызовами начала десятилетия, позволила предприятиям, внедрившим технологии ИИ и автоматизации, достичь прироста производительности на 15–25%. Однако данный процесс затронул не только операционную деятельность, но и потребовал фундаментального пересмотра роли и функций менеджмента.

Целью настоящего исследования является выявление и систематизация ключевых тенденций, вызовов и перспектив трансформации менеджмента в контексте Industry 4.0 на основе анализа актуальных научных и отраслевых публикаций 2020–2025 гг. Задачи исследования включают:

1. анализ теоретико-методологических подходов к изучению менеджмента в новых условиях;
2. оценку воздействия конкретных технологий (ИИ, RPA, цифровые двойники) на управленческие функции;
3. идентификацию ключевых проблемных зон;
4. формулирование перспектив эволюции в сторону парадигмы Industry 5.0.

Теоретико-методологические основания исследования. Современный академический дискурс предлагает множество ракурсов для анализа менеджмента в эпоху Industry 4.0, которые можно систематизировать в четыре ключевых подхода:

1. Технологический детерминизм (Tapscott, 2021 [2]) акцентирует роль технологий как первичного драйвера организационных изменений, отводя менеджменту адаптивную функцию.

2. Человекоцентрический подход (Babashahi et al., 2024 [3]) фокусируется на трансформации требований к человеческому капиталу, подчёркивая критическую важность развития «гибких навыков» (soft skills) и цифровых компетенций для преодоления сопротивления изменениям.

3. Культурно-организационный подход (Wiese et al., 2024 [6]) постулирует, что успешность цифровой трансформации детерминирована не столько технологиями, сколько готовностью организационной культуры к инновациям, сотрудничеству и принятию рисков.

4. Этический и институциональный подход (Vyhmeister, 2024 [7]; PwC, 2025 [13]) фокусируется на проблемах доверия к технологиям, обеспечении прозрачности и объяснимости алгоритмов (AI explainability), а также на разработке новых регуляторных рамок для ответственного внедрения искусственного интеллекта.

Данное исследование строится на принципах системного подхода, рассматривающего менеджмент как комплексный феномен, находящийся на стыке технологий, человеческого фактора и организационных структур.

Анализ воздействия ключевых технологий на управленческие практики.

1. Управление инновациями: от линейных моделей к экосистемам. Период 2020–2025 гг. характеризуется переходом от закрытых моделей инноваций к открытым сетевым экосистемам. ИИ стал катализатором этого процесса: как показывают Tekic и Dell’Acqua [4], его интеграция в этапы генерации идей, тестирования гипотез и

прототипирования сокращает время вывода продукта на рынок на 30–40%. Это приводит к следующим изменениям:

Активное использование платформ открытых инноваций (Open Innovation) для привлечения внешних знаний.

Развитие партнёрств с университетами и стартапами как источников прорывных технологий.

Массовая адаптация гибких методологий (Agile, Scrum), которые, по данным OECD [5], повышают результативность цифровых проектов на 25%, что требует от менеджеров **компетенций в области фасилитации** и работы в условиях неопределённости.

2. Автоматизация и цифровизация: повышение операционной эффективности. RPA (Robotic Process Automation) утвердился как стандарт для автоматизации рутинных, регламентированных задач (например, в финансах и документообороте), демонстрируя сокращение издержек на 20–30% [8]. Задача менеджмента смещается от операционного контроля к проектированию и оптимизации цифровых процессов.

Внедрение цифровых двойников перешло из экспериментальной стадии в мейнстрим. К 2025 году около 50% промышленных компаний используют их для симуляции, прогнозирования и предиктивного обслуживания [10], что требует от менеджеров навыков работы с большими данными и моделями.

3. Влияние искусственного интеллекта на ключевые управленческие функции. **Наиболее глубокое воздействие искусственный интеллект оказывает в трёх основных областях:**

1. Принятие решений. Системы на основе машинного обучения анализируют большие массивы данных, предоставляя менеджерам аналитические инсайты и сценарии, сокращая время на принятие стратегических решений на 35% [9]. Однако возникает проблема «алгоритмического смещения» (bias) и недостаточной объяснимости моделей (black box).

2. Управление человеческими ресурсами. Несмотря на активное внедрение чат-ботов и алгоритмов для подбора персонала и анализа эффективности, сохраняется запрос на «человеческое участие». Около 70% сотрудников выражают недоверие к полностью автоматизированным решениям в вопросах карьеры и оплаты труда [11], что ставит перед HR-менеджментом задачу гибридного управления.

3. Маркетинг и клиентские отношения. Алгоритмы ИИ позволяют создавать гиперперсонализированные предложения, увеличивая конверсию на 20–40%. Менеджер в этой области становится интерпретатором данных и куратором клиентского опыта.

Вызовы и барьеры для менеджмента. Несмотря на оптимистичные метрики, внедрение технологий Industry 4.0 породило комплекс вызовов:

1. Цифровой разрыв в компетенциях. До 40% управленцев среднего звена нуждаются в срочном переобучении для работы с новыми инструментами [5].

2. Социальное сопротивление и недоверие. Феномен «ИИ-начальника» вызывает опасения, связанные с дегуманизацией управления и отсутствием эмпатии у алгоритмов [12].

3. Кибер-риски и этические дилеммы. Возросшая уязвимость цифровых систем и необходимость обеспечения этики данных (справедливость, конфиденциальность, прозрачность) требуют от топ-менеджментов разработки комплексных политик [7, 13].

Перспективы эволюции: от Industry 4.0 к человеко-машинной коллаборации Industry 5.0. Анализ литературы свидетельствует о формировании новой парадигмы – Industry 5.0 [7, 13]. Если Industry 4.0 был сфокусирован на технологической эффективности и киберфизических системах, то Industry 5.0 дополняет его тремя принципами: человекоцентричность, устойчивость и устойчивость. В этой модели ИИ и автоматизация не заменяют человека, а усиливают его когнитивные и творческие способности. Роль менеджера трансформируется в сторону:

1. Создания условий для эффективной коллаборации человека и машины.
2. Формирования культуры доверия и инклюзивности в организации.
3. Ответственного внедрения технологий с учётом социальных и экологических последствий.

Заключение. Проведённое исследование подтверждает, что период 2020–2025 гг. стал переломным для теории и практики менеджмента. Технологии Industry 4.0 (ИИ, автоматизация, цифровые двойники) интегрировались в управленческие процессы, повысив операционную эффективность и скорость инноваций. Однако выявились и системные ограничения технологического детерминизма: дефицит компетенций, этические риски и социальное сопротивление.

Таким образом, центральный вывод работы заключается в том, что успех современного менеджмента определяется не столько технологиями, сколько способностью leaders создавать гибридные системы, в которых технологический потенциал синергетически сочетается с человеческими ценностями, креативностью и критическим мышлением. Обозначенный переход к концепции Industry 5.0 является закономерным ответом на вызовы времени и задаёт новый вектор развития управленческой мысли, где фокус смещается с автоматизации задач на augmentation – усиление человеческих возможностей.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – New York: Crown Business, 2020. – 192 p.
2. Tapscott D. The Digital Economy: Rethinking Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. – New York: McGraw-Hill, 2021. – 368 p.
3. Babashahi L., et al. AI in the Workplace: A Systematic Review of Skill Transformation in the Industry 4.0 // Administrative Sciences. – 2024. – Vol. 14, № 2. – P. 1–21.
4. Tekic Z., Dell'Acqua A. Rethinking Innovation Management: How AI Is Changing the Way We Innovate // Journal of Management Inquiry. – 2024. – Vol. 33, № 3. – P. 210–229.
5. OECD. The Digital Transformation of SMEs. – Paris: OECD Publishing, 2022. – 215 p.
6. Wiese F., et al. Organizational Culture and the Usage of Industry 4.0 Technologies: Evidence from Swiss Businesses // arXiv preprint. – 2024. – DOI: 10.48550/arXiv.2412.12752.
7. Vyhmeister C., Castane D. When Industry Meets Trustworthy AI: A Systematic Review of AI for Industry 5.0 // arXiv preprint. – 2024. – DOI: 10.48550/arXiv.2403.03061.
8. The Artificial Intelligence Technologies in Industry 4.0: A Taxonomy and Survey // ScienceDirect. – 2023a. – URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0360835223006861
9. Artificial Intelligence for Industry 4.0: Applications and Opportunities // ScienceDirect. – 2023b. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0957417422024757

10. Impact of Industry 4.0 on Manufacturing: Expert Insights from Digital Transformation Leaders // MoldStud. – 2025. – URL: https://moldstud.com/articles/p-impact-of-industry-40-on-manufacturing-expert-insights-from-digital-transformation-leaders
11. Does HR Still Need Humans? // Financial Times. – 2025. – URL: https://www.ft.com/content/e356d8e6-2f68-4fe2-9f17-bc930e6d0996
12. Are AI Bosses the Future? // Investopedia. – 2025. – URL: https://www.investopedia.com/are-ai-bosses-the-future-11795779
13. PwC Ireland. Leadership and Trust Still Matter as AI Drives Business Change // The Times. – 2025. – URL: https://www.thetimes.co.uk/article/leadership-and-trust-still-matter-as-ai-drives-business-change-kqvr0vggp

TO‘QIMACHILIK SANOATI KORXONALARINING INNOVATSION FAOLIYATINI BOSHQARISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

[1]Hakimova Oydina Abdulhamidovna, [2]Yuldasheva Nilufar Abduvaxidovna
[1]Farg‘ona Davlat Texnika universiteti, 2-kurs magistranti, [2]Farg‘ona Davlat Texnika universiteti, Menejment va marketing kafedrasi dotsenti, Iqtisodiyot fanlari doktori
https://doi.org/10.5281/zenodo.17444043

Annotatsiya. *Maqolada to‘qimachilik sanoati korxonalarida innovatsion faoliyatni rivojlantirish zarurati, uning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri hamda boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish yo‘llari yoritilgan. Jahon tajribasi va O‘zbekistonning to‘qimachilik klasterlari rivoji misolida innovatsion strategiyalarni qo‘llashning afzalliklari tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *innovatsion boshqaruv, to‘qimachilik sanoati, klasterlashuv, raqamli texnologiyalar, investitsiya, samaradorlik.*

Аннотация. *В статье освещается необходимость развития инновационной деятельности на предприятиях текстильной промышленности, ее влияние на экономическую эффективность, а также пути совершенствования механизмов управления. На примере мирового опыта и развития текстильных кластеров Узбекистана проанализированы преимущества применения инновационных стратегий.*

Ключевые слова: *управление инновациями, текстильная промышленность, кластеризация, цифровые технологии, инвестиции, эффективность.*

Abstract. *The article highlights the need to develop innovative activities in the textile industry, its impact on economic efficiency, as well as ways to improve management mechanisms. The advantages of applying innovative strategies are analyzed using the example of world experience and the development of textile clusters in Uzbekistan.*

Keywords: *innovation management, textile industry, clustering, digital technologies, investments, efficiency.*

Kirish

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida to‘qimachilik sanoati korxonalari uchun innovatsion faoliyatni rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston Respublikasi sanoat tarmoqlari ichida to‘qimachilik sohasi yirik eksport salohiyatiga ega bo‘lib, mamlakat yalpi ichki mahsulotining muhim qismini ta’minlaydi. Shu bois, to‘qimachilik korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish va yangi bozorlarni egallashda zamonaviy innovatsion boshqaruv mexanizmlarini tatbiq etish muhim strategik yo‘nalish hisoblanadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston hukumati bu yo‘nalishda bir qator islohotlarni amalga oshirdi. Xususan, Prezident qarorlari asosida to‘qimachilik klasterlarini rivojlantirish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va ishlab chiqarishning barcha bosqichlarini modernizatsiya qilish bo‘yicha keng ko‘lamli chora-tadbirlar belgilandi. Bu islohotlar korxonalarni yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulot ishlab chiqarishga, ilg‘or texnologiyalarni joriy qilishga va eksport geografiyasini kengaytirishga undamoqda [1]. Shu bilan birga, innovatsion boshqaruvning yetarli

darajada yo‘lga qo‘yilmagani, kichik va o‘rta ishlab chiqaruvchilar uchun moliyaviy manbalar yetishmasligi, kadrlar malakasi hamda ilmiy-tadqiqot faoliyati bilan ishlab chiqarish o‘rtasidagi integratsiyaning sustligi kabi muammolar hamon dolzarbligicha qolmoqda.

Jahon amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalarni joriy qilish, korxona ichida ilmiy-texnik ishlanmalarni rivojlantirish, shuningdek, texnoparklar va ilmiy markazlar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish to‘qimachilik sanoatida innovatsion faollikni sezilarli darajada oshiradi. Masalan, Turkiya, Xitoy va Janubiy Koreya kabi mamlakatlar tajribasi klasterlashuv va davlat–xususiy sektor sherikligining samaradorligini isbotlagan [2]. Shu jihatdan, O‘zbekistonda ham korxonalar boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish orqali innovatsion rivojlanishni tezlashtirish, bozor ehtiyojlariga moslashuvchan ishlab chiqarish tizimlarini yaratish, ekologik barqarorlikni ta’minlash va eksportni ko‘paytirish imkoniyatiga ega.

Innovatsion boshqaruv mexanizmlarining takomillashuvi to‘qimachilik sanoatining nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy rivojlanishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bu jarayon ish o‘rinlarini yaratish, mahalliy xomashyo bazasidan samarali foydalanish va mamlakatning xalqaro nufuzini mustahkamlashga yordam beradi. Shuningdek, zamonaviy raqamli tizimlar — ERP, PLM va IoT texnologiyalarining qo‘llanilishi ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, xarajatlarni kamaytirish va mahsulot sifatini oshirishga xizmat qiladi. Demak, to‘qimachilik sanoati korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish iqtisodiy barqarorlik va global bozorlar bilan integratsiyani ta’minlashning muhim shartidir.

To‘qimachilik korxonalarining innovatsion faoliyati deganda, avvalo yangi avlod to‘qimachilik materiallarini yaratish, moslashuvchan texnologik tizimlarni ishlab chiqish va joriy etish, mavjud texnologik jarayonlarni modernizatsiya qilish, ichki va tashqi bozorlarda talab yuqori bo‘lgan iste’mol tovarlarini ishlab chiqarish, shuningdek, ilmiy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlanmalari natijalaridan foydalanish va ularni tijoratlashtirish jarayonlari tushuniladi.

Hozirgi davrda innovatsiyalarning asosiy turlari OECDning innovatsion ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish bo‘yicha OSLO qo‘llanmasida (2010) belgilab berilgan bo‘lib, ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- texnologik innovatsiyalar (mahsulot va jarayon innovatsiyalari);
- texnologik bo‘lmagan innovatsiyalar (marketing va tashkiliy innovatsiyalar).

To‘qimachilik sanoatining o‘ziga xos jihati shundan iboratki, ushbu innovatsiyalarning deyarli barcha shakllarini keng ko‘lamda qo‘llash zarur. Biroq, innovatsion rivojlanish modeliga bosqichma-bosqich o‘tishda texnologik innovatsiyalarga ustuvor ahamiyat berish muhimdir. Chunki texnologik yangiliklar ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va raqobatbardoshlikni kuchaytirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan, to‘qimachilik korxonalarining innovatsion faoliyatini faollashtirish va ularni samarali boshqarishni ta’minlash uchun asosiy tamoyillarni shakllantirish zarur. Mazkur tamoyillar innovatsion strategiyani ishlab chiqish, resurslardan oqilona foydalanish, ilmiy-tadqiqot natijalarini amaliyotga joriy etish va innovatsiyalarni tijoratlashtirish jarayonlarini qamrab olishi kerak.

1. Korxonaning ichki va tashqi muhiti o‘rtasidagi integratsion vazifani aniqlash. Korxonaning innovatsion faoliyati, birinchi navbatda, mijozlar faoliyatidagi innovatsion ehtiyojlarni (yangi mahsulotlar yaratish, ularning sifatini oshirish va

boshqalar) ilg‘or tarzda shakllantirishi lozim. Bu jarayon faqatgina an’anaviy ishlab chiqarish jarayonlarini qo‘llab-quvvatlash bilan cheklanmasligi kerak. Bunday yondashuvda korxonaning innovatsion faoliyati va uning mijozlari faoliyati o‘rtasida sinergiya effekti yuzaga keladi. Shu bois, korxona maqsadlarini belgilashda mijozlarning korxona mahsulotlari orqali kutayotgan ustunliklari, ya’ni ularning innovatsion loyihalarini amalga oshirishga xizmat qiladigan afzalliklari alohida e’tiborga olinishi lozim.

2. Rejalashtirilayotgan innovatsiyalarga nisbatan iste’molchilarning kompetensiyalarini shakllantirish. Innovatsion faoliyatni rejalashtirish jarayonida innovatsiyaning asosiy belgilari – ilmiy-texnik yangilik, sanoat miqyosida qo‘llash imkoniyati va tijoriy maqsadga muvofiqligi hisobga olinishi shart. Chunki bozor tomonidan mahsulotni qabul qilish (tijoratlashtirish) innovatsion faoliyatning muvaffaqiyatini belgilab beradi. Shu munosabat bilan, innovatsion jarayonning asosiy bosqichlarini tavsiflovchi modellardan – R. Roswell [3], S. Klayn va N. Rosenberg [4], R. Kuper [5], S. D. Ilyenkova [6] yondashuvlari – keng foydalanish zarur. Ularning konsepsiyalarida innovatsion jarayonning turli bosqichlari, xususan marketingning o‘rni alohida ajratib ko‘rsatilgan bo‘lib, ular asosida bozor ehtiyojlarini kompleks ravishda aniqlash imkoniyati yuzaga keladi.

Shu nuqtai nazardan, “Iqtisodiy marketing” konsepsiyasi korxona marketing faoliyatini marketing majmuasining 4P komponentlari (product, price, place, promotion) orqali daromadni oshirishga qaratadi. Mazkur konsepsiyaga ko‘ra, marketingning asosiy vazifasi – bozor bo‘shliqlarini, ya’ni qondirilmagan ehtiyojlarni aniqlash hamda mahsulotni bozorga olib chiqish muddatini optimal belgilashdan iboratdir.

To‘qimachilik korxonalarida innovatsion faoliyat samaradorligini oshirish uchun marketingning bosqichma-bosqich yondashuvi

To‘qimachilik korxonalarining innovatsion faoliyati samaradorligini ta’minlash maqsadida innovatsion jarayon tarkibida marketingning ikki asosiy bosqichi ajratib ko‘rilishi lozim:

a) Paydo bo‘lish va ishga tushirish bosqichida iste’molchilar marketingi. Ushbu bosqichning markaziy vazifasi — iste’molchilar kompetensiyalarini shakllantirish orqali innovatsiyalarga nisbatan ongli ehtiyojni vujudga keltirishdir. Natijada texnologik innovatsiyalar uchun texnik shartlarning mazmuni va shakli aniqlanadi. Bu jarayon iste’molchilarning yangi mahsulotlarni qabul qilishga tayyorgarligini kuchaytiradi hamda innovatsion faoliyatning boshlang‘ich bosqichida samarali yo‘naltirish imkonini beradi.

b) O‘sish, yetuklik va pasayish bosqichida iqtisodiy marketing. Innovatsiya o‘zining hayotiy tsikli davomida “so‘nish” bosqichiga yaqinlashganda, asosiy e’tibor iqtisodiy marketingga qaratilishi kerak. Bu bosqichning vazifasi — marketing majmuasining 4P komponentlarini (product, price, place, promotion) kompleks qo‘llash orqali innovatsiyaning hayotiy tsiklini uzaytirishdan iboratdir. Shu bilan birga, iste’molchilardan qayta aloqa kanallari orqali olingan ma’lumotlar asosida innovatsiyani takomillashtirish yoki uni qayta ko‘rib chiqish to‘g‘risida qaror qabul qilinadi.

Shunday qilib, mahsulot hayotiy tsiklining har bir bosqichida marketingning vazifalari turlicha ko‘rinishda namoyon bo‘ladi. Bu esa innovatsion jarayon samaradorligini oshirish, iste’molchilarni faol jalb etish va zarur hollarda innovatsion jarayonning oldingi bosqichlariga qaytish imkoniyatini ta’minlaydi.

Korxonada innovatsion faoliyatni rivojlantirish jarayonida turli manbalardan foydalanish muhim strategik ahamiyat kasb etadi. Ushbu manbalar korxonaning innovatsion ustuvorliklari va qadriyatlari piramidasi orqali tizimlashtiriladi.

Piramidaning asosi — korxonaning ichki va tashqi muhitidan kelib chiqadigan g‘oyalarni muntazam ravishda amalga oshirishdir. Bunga texnologiyalarni takomillashtirish maqsadida ilgari surilgan ratsionalizatorlik takliflari, yangi materiallardan foydalanish, ilg‘or ish usullarini va boshqaruv yondashuvlarini joriy etish kiradi. Bu jarayon korxonada innovatsiyalarni rivojlantirishning ochiq va dinamik tabiatini belgilab beradi.

Innovatsion loyihalarning uzluksizligini ta’minlash uchun korxona innovatsion madaniyatni shakllantirishi hamda aniq belgilangan marketing strategiyasi doirasida faoliyat yuritishi zarur. Tanlangan strategiya korxonaning innovatsion faoliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi:

- Moliyaviy yetakchilik strategiyasi (xarajatlarni minimallashtirish) — jarayon innovatsiyalariga ustuvorlik beradi.
- Differentsiatsiya strategiyasi — mahsulot yo‘nalishi bo‘yicha kontsentratsiyani rivojlantirishni ta’minlaydi.
- Segment strategiyasi (mutaxassislik yondashuvi) — mijozlarning yangi ehtiyojlarini aniqlash va rivojlantirishga yo‘naltirilgan boshqaruv innovatsiyalarini izlash va shakllantirishni rag‘batlantiradi.

Piramidaning yuqori qismi esa ayniqsa yutuqli va radikal innovatsiyalarni ifodalaydi. Bunday innovatsiyalar faqat fundamental ilmiy tadqiqotlar natijasi emas, balki piramidaning asosiy qismida bosqichma-bosqich shakllangan evolyutsion jarayonlarning mantiqiy davomi hisoblanadi. Shu bois, har bir darajadagi innovatsiyalar o‘zaro bog‘liq bo‘lib, korxonaning innovatsion rivojlanishi uchun kompleks mexanizmni tashkil etadi.

4. O‘zaro funktsional ishchi guruhlarni shakllantirish. Innovatsiyalarni ishlab chiqish va joriy etishda samaradorlikni oshirish uchun texnologlar va marketologlarni birlashtirgan o‘zaro funktsional ishchi guruhlarni yaratish maqsadga muvofiqdir. Ushbu guruhlar ilmiy-texnikaviy yechimlarni bozordagi talab bilan uyg‘unlashtirish, innovatsion g‘oyalarni tijoratlashtirish imkoniyatini oshiradi.

5. To‘qimachilik klasterlarini tashkil etish. Innovatsion faoliyatni amalga oshirish jarayonida o‘zaro hamkorlikning samarali tashkiliy shakli sifatida to‘qimachilik klasterlarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Klaster asosida faoliyat yurituvchi korxonalar bir-birining imkoniyatlarini to‘ldirib, raqobatbardoshlikni oshiradi va resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlaydi.

6. Integratsiyalashgan innovatsion tizimni shakllantirish. Aniq innovatsion loyihalarni amalga oshirishda samarali hamkorlik shakli sifatida integratsiyalashgan innovatsion tizimni shakllantirish talab etiladi. Ushbu tizim — innovatsion jarayon ishtirokchilarining tabiiy ixtisoslashuvi va samarali mehnat taqsimotiga asoslangan kooperatsiyasidir. Tizimning umumiy samaradorligi yuqori bo‘lib, u korxonalarning alohida faoliyatidan sezilarli darajada ustun turadi [7]. Bunday tizim ishtirokchilarini tanlashda mavjud yondashuv o‘rniga klaster korxonalari imkoniyatlarini hisobga oluvchi klaster asosida seleksiya mexanizmini qo‘llash maqsadga muvofiqdir.

7. Innovatsion biznesni biznes-rejalashtirish orqali rivojlantirish. Innovatsion faoliyatni yakuniy bosqichida biznes-rejalashtirish alohida ahamiyatga ega. Biznes-reja nafaqat innovatsion mahsulot ishlab chiqarishni rag‘batlantiruvchi vosita, balki hamkor korxonalar faoliyatini

muvofiqlashtirish va resurslarni samarali taqsimlash imkonini beruvchi mexanizmdir. Innovatsion biznesning funksional imkoniyatlari biznes-reja doirasida shakllantirilib, u samarali tashkiliy tuzilmani yaratishga xizmat qiladi. Biznes-rejaning sifat darajasi uning innovatsion biznes modeli va marketing strategiyasiga muvofiqligi bilan belgilanadi.

8. Biznes-rejalarni ishlab chiqishda loyiha boshqaruvi vositalaridan foydalanish. Biznes-rejalarni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonida integratsiyalashgan innovatsion tizim ishtirokchilarining faoliyatini muvofiqlashtirish maqsadida loyiha boshqaruvi vositalarini qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, PERT tahlili (Program Evaluation and Review Technique) innovatsion loyihalarni samarali rejalashtirish va monitoring qilish imkonini beradi.

Innovatsion loyiha uchun biznes-rejani ishlab chiqish bosqichida MS Project dasturidan foydalanish orqali quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- ishlarning tarkibiy bo‘linishini aniqlash;
- ularning davomiyligini hisoblash;
- biznes-rejani ishlab chiqishning umumiy muddatini belgilash.

Mazkur yondashuv vaqt va resurslar cheklangan sharoitlarda biznes-reja ishlab chiqish jarayonini optimallashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan moliyalashtirish uchun ariza topshirishda ham, shuningdek, potentsial investorlarga loyiha hujjatlarini o‘z vaqtida taqdim etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Natijada, loyiha boshqaruvi vositalaridan foydalanish innovatsion loyihalarni ishlab chiqish samaradorligini oshiradi, vaqt va resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlaydi hamda investitsion jozibadorlikni kuchaytiradi.

Olib borilgan ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, to‘qimachilik korxonalarining innovatsion faoliyatini rivojlantirish samaradorligi ularning ichki va tashqi muhit omillarini uyg‘unlashtirish, innovatsion jarayonlarni bosqichma-bosqich rejalashtirish va marketing yondashuvlarini tizimli qo‘llash bilan chambarchas bog‘liqdir. Innovatsion faoliyatning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi korxonalar tomonidan:

- iste’molchilar ehtiyojlarini oldindan aniqlash,
- marketing strategiyasini aniq belgilash,
- texnologik va tashkiliy innovatsiyalarni uyg‘unlashtirish,
- integratsiyalashgan innovatsion tizim va klasterlar doirasida hamkorlik qilish,
- biznes-rejalarni ishlab chiqishda loyiha boshqaruvi vositalaridan (masalan, PERT tahlili va MS Project) samarali foydalanish kabi omillarni inobatga olishni talab etadi.

Shuningdek, innovatsion faoliyat samaradorligini oshirish uchun resurslardan oqilona foydalanish, vaqt va xarajatlarni optimallashtirish hamda risklarni boshqarish ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bunda korxona darajasida shakllantirilgan innovatsion madaniyat va strategik rejalashtirishning sifatli amalga oshirilishi ham muhim o‘rin tutadi.

Umuman olganda, innovatsion jarayonlarni samarali boshqarish va ularni korxona strategiyasiga integratsiyalash, to‘qimachilik korxonalarining nafaqat ichki bozorda, balki xalqaro miqyosda ham raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa tarzida tikuvchilik va to‘qimachilik ishlab chiqarishda keyingi yillarda rivojlanishning asosiy strategik ustuvor yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

- paxta tolasini chuqur qayta ishlash zanjiri texnologiyalarining to‘liq tsiklini rivojlantirish (paxta iplari, tikuvchilik ishlab chiqarish uchun tayyor matolar va texnik to‘qimachilikdan trikotaj va to‘qimachilikdan tikilgan mahsulotlarga qadar);

- xalqaro standartlarga javob beradigan yuqori texnologiyali, tashqi bozorlarda raqobatbardosh mahsulotlarning keng assortimentini ishlab chiqarishni ta’minlash;

- respublikani Markaziy Osiyodagi yetakchi to‘qimachilik ishlab chiqaruvchisiga aylantirish;

- sifat menejmenti va xalqaro standartlarning zamonaviy usullarini joriy etish, xalqaro talablarga muvofiq ishlab chiqarilayotgan mahalliy mahsulotlarni sertifikatlashtirish tizimini yaratish;

- yengil sanoat tarmoqlari va iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari o‘rtasida o‘zaro kooperatsiya aloqalarini rivojlantirish hamda shu asosda to‘qimachilik va tikuvchilik mahsulotlari ishlab chiqarishni mahalliylashtirish darajasini oshirish;

– tayyor, paxta, shuningdek paxta bo‘lmagan matolar assortimentini ishlab chiqarishni ko‘paytirish va kengaytirish (aralash, sintetik, jun, mebel dekorativ, texnik, kimyoviy tolali maxsus matolar).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 5 августдаги “Тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноати корхоналари фаолиятини қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ–3305-сонли қарори. – www.lex.uz
2. OECD. Innovation and Productivity in Textile and Apparel Industry. – Paris: OECD Publishing, 2021. – URL: https://www.oecd.org
3. Rothwell R. Towards the fifth-generation innovation process / R. Rothwell // International Marketing Review. – 1994. – Vol.11. – No.1. pp. 7-31. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http:// innovatorium.wordpress.com/2010/05/03/rothwells-fivegenerations-of-innovation models/
4. Cooper R.G. New product success in industrial firms / R.G. Cooper // Industrial Marketing Management. – 1982. – Vol.11. pp. 215-223.
5. Kline S.J. An overview of innovation / S.J. Kline, N. Rosenberg // The positive sum strategy: Harnessing technology for economic growth / edited by Landau R. & Rosenberg N. – Washington, DC: National Academy Press, 1986. pp. 275-305.
6. Ильенкова С.Д., Гохберг Л.М., Ягудин С.Ю. и др.Инновационный менеджмент / Под ред. С. Д. Ильенковой. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997
7. Искяндеров А.Ф. Механизмы трансформации систем управления инновационной деятельностью организаций: Дис…. канд. экон. наук. – Владимир, Владимирский государственный гуманитарный университет, 2011.
8. Репьев А.П. Маркетинговое мышление или клиентомания. – М.: ЭКСМО, 2006.
9. Фильберт Л.В., Иваницкая А.Е. Развитие механизма управления инновационной деятельностью предприятий // Экономика в промышленности. – 2013, №1. С.85…89.
10. Yuldasheva, N. (2022). Scientific and Theoretical Aspects of the Development of Innovative Strategies in the Management of Industrial Enterprises. Bulletin of Science and Practice, 8(5), 457-461. (in Russian). https://doi.org/10.33619/2414-2948/78/53

11. Abduvakhidovna, Yuldasheva N. "Factors Influencing the Implementation of the Innovation Strategy AT Industrial Enterprises." *World Bulletin of Management and Law*, vol. 19, 4 Feb. 2023, pp. 5-11.
12. Yuldasheva N. Features of the process of forming innovative strategy under conditions of modern realities //Academic research in modern science. – 2022. – Т. 1. – №. 9. – С. 310-312.
13. Юлдашева, Н. (2022). ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ СТРАТЕГИЕЙ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ. Экономика и образование, 23(2), 129–135. извлечено от https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/443

THE IMPACT OF ONLINE FRIENDSHIPS ON ADOLESCENTS' SOCIAL SKILLS DEVELOPMENT

Murodova Munisa
Student of MDIST Foundation year, group 107
https://doi.org/10.5281/zenodo.17287719

Aim: To examine how online friendships influence adolescents' development of social skills, communication, empathy, and relationship building in offline settings

INTRODUCTION

In the digital era, adolescents are increasingly engaging in online friendships through social media platforms, messaging apps, and gaming communities. These advanced environments offer youths special opportunities for connection, personality expression, and enthusiastic support, frequently outperforming the boundaries of geographical limitations (Valkenburg & Peter, 2009). While such interactions can cultivate social consideration and confidence, particularly among independent people, they may moreover ruin the advancement of basic face-to-face communication abilities (Subrahmanyam & Greenfield, 2008). Non-verbal cues—such as tone, facial expression, and body language—are frequently missing in digital communication, raising concerns almost their long-term impact on sympathy and enthusiastic insights (Turkle, 2015). Moreover, youths who intensely depend on online communication may struggle with real-life relationship building and emotional depth.

This research aims to explore how online friendships influence adolescents' social abilities improvement, particularly focusing on their capacity to communicate, empathize, and construct important connections in offline settings.

I. LITERATURE REVIEW

2.1 Online Friendships and Communication Abilities

Online friendships have definitely changed the way teenagers communicate. Digital platforms – such as social media, gaming apps, and messaging services—allow for consistent and convenient interaction, but this comfort frequently comes at the cost of conventional social abilities. Subrahmanyam and Greenfield (2008) clarify that text-based interaction empowers youths to express themselves openly, regularly moving forward their written communication and confidence in self-expression. However, they warn that such communication limits introduction to crucial non-verbal signals, such as body language and eye contact, which are significant for real-life interactions.

Turkle (2015) encourage argues that whereas youths are more connected than ever, they are also more isolated in face-to-face social settings. The need of spontaneous conversation, reduced attention ranges, and limited tuning in abilities are all challenges exacerbated by heavy reliance on computerized communication. On the positive side, Valkenburg and Peter (2009) found that online communication may enhance closeness among peers through increased self-disclosure, particularly for modest or socially anxious youngsters.

2.3 Online Friendships and Compassion Improvement

Empathy is an fundamental aspect of emotional insights and relationship-building. The effect of advanced communication on empathy is highly debated. Some studies propose that social media promotes enthusiastic closeness, as youths share individual experiences, give support, and stay updated with peers' lives (Uhls et al., 2014). However, others argue that digital stages create shallow connections, missing passionate depth, which may decrease adolescents' capacity to understand and react to feelings in real life.

Konrath et al. (2011) observed a critical decline in empathy levels among college students over time, connecting this decrease with expanded online engagement. They argue that digital communication fosters enthusiastic separation due to postponed responses, lack of tone recognition, and reduced face-to-face presentation. Additionally, the “echo chamber” effect—where users are only exposed to similar viewpoints due to social media algorithms – may limit perspective-taking and prevent emotional growth (Pariser, 2011).

2.3 Previous studies

Numerous researchers have examined the double nature of online interactions, regularly displaying contrasting points of view. For instance, Ellison et al. (2007) argue that platforms like Facebook offer assistance adolescents maintain and strengthen existing friendships, eventually growing their social capital. According to them, online intelligent are frequently used as expansions of offline relationships instead of replacements. This view suggests a complementary relationship between digital and face-to-face communication.

In contrast, Reich et al. (2012) present a more cautious position. Whereas they recognize that online friendships can provide teenagers with a sense of belonging, they also emphasize that those who depend solely on virtual interactions tend to experience expanded depression and social anxiety. This proposes that computerized connections, in isolation, may fail to duplicate the emotional depth and psychological benefits of in-person friendships.

Besides, Spies Shapiro and Margolin (2014) include a nuanced layer to this discussion by focusing on advanced proficiency. They contend that young people with higher digital education are way better at managing online communication, maintaining a strategic distance from errors, and protecting sympathy. While Ellison highlights the potential of online platforms, and Reich warns around their limitations, Spies Shapiro suggests that instruction and mindfulness can bridge this gap by promoting healthy computerized behaviour.

Conclusion

II. METHODOLOGY

The reasons how online friendships impact adolescents' social capacities headway, checking communication, sympathy, and relationship-building in offline settings will be investigated by employing *a mixed-methods approach*. This segment points of interest the members, inquire about plan, moral contemplations, and data analysis strategies utilized within the paper.

3.1. Prospective Participants

The study will target teenagers aged 13–18 from diverse socio-economic and educational backgrounds. A test measure of 200 students will be chosen utilizing stratified examining from different schools and youth clubs. The group will include both frequent and infrequent users of digital platforms to ensure balanced experiences.

3.2. Research Design

This research will utilize a mixed-methods approach. A quantitative survey, provided by Survey Monkey application, will evaluate participants' frequency of online friendships, preferred platforms, and perceived impact on communication and empathy. In-depth qualitative interviews with 20 chosen adolescents will provide detailed insights into their individual encounters and reflections on how digital interactions influence their offline social behaviour.

3.3. Data Collection

The proposal about will utilize both surveys and interviews for information collection:

- **Surveys**: An organized survey will evaluate adolescents' recurrence of online intelligent, favoured communication stages, and seen effect on social aptitudes.
- **Interviews**: Semi-structured interviews will investigate individual encounters with online companionships, cantering on communication challenges, enthusiastic insights, and offline relationship-building.

III. Ethical Considerations

To ensure ethical compliance, parental consent will be gotten for individuals underneath 18. Secrecy and Anonymity will be kept up, and individuals will have the right to drag back at any organize of the consider.

4.1 Right to Withdraw

All participants will be informed about their right to pull back at any arrange of the study without any results.

4.2 Confidentiality and Anonymity

The personalities of participants will stay anonymous. Pseudonyms will be utilized in interviews and reports. Parental assent will be gotten for participants beneath 18.

IV. Proposed Data Analysis

Quantitative data will be analysed using statistical program (e.g., Survey) to identify relationships between digital engagement and social abilities.

Qualitative interview transcripts will experience thematic analysis to extract repeating patterns and unique experiences related to online friendships and their real-world social suggestions.

V. CONCLUSION

This research aims to explore how online friendships affect adolescents' improvement of key social abilities such as communication, empathy, and emotional intelligence. In an era overwhelmed by digital communication, understanding the double nature of online interactions is critical. While computerized friendships offer safe spaces for self-expression, especially for introverted youth, they may also limit exposure to non-verbal cues essential for face-to-face interactions. Additionally, in spite of the fact that virtual communication may reinforce bonds over separate, it can contribute to enthusiastic disconnect and reduced real-life empathy when overused. Through a mixed-methods approach including surveys and interviews, this consider will provide a comprehensive view of adolescents' perspectives and encounters. The findings are expected to assist educators, parents, and policymakers foster more beneficial digital propensities and promote balanced social improvement. Eventually, the research will contribute to a nuanced understanding of the evolving nature of friendships and their suggestions for youthful well-being in an progressively digital society.

REFERENCES

1. Subrahmanyam, K. and Greenfield, P. (2008). Online communication and adolescent relationships. *The Future of Children*, 18(1), pp.119–146.
2. Turkle, S. (2020). *Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age*. [online] ResearchGate. Available at: https://www.researchgate.net/publication/350521529_Reclaiming_Conversation_The_Power_of_Talk_in_a_Digital_Age
3. psycnet.apa.org. (n.d.). *APA PsycNet*. [online] Available at: https://psycnet.apa.org/record/2009-02973-001
4. Uhls, Y.T. (2017). Benefits and Costs of Social Media in Adolescence. *Pediatrics*, [online] 140(Supplement 2), pp.S67–S70. doi:https://doi.org/10.1542/peds.2016-1758e.
5. Konrath, S.H., O'Brien, E.H. and Hsing, C. (2011). Changes in Dispositional Empathy in American College Students Over Time: A Meta-Analysis. *Personality and Social Psychology Review*, [online] 15(2), pp.180–198. doi:https://doi.org/10.1177/1088868310377395.
6. Internet Archive. (2021). *The filter bubble: what the Internet is hiding from you: Pariser, Eli: Free Download, Borrow, and Streaming: Internet Archive*. [online] Available at: https://archive.org/details/filterbubblewhat0000pari_z0d7.
7. Ellison, N.B., Steinfield, C.W. and Lampe, C. (2007). *The Benefits of Facebook 'Friends:' Social Capital and College Students' Use of Online Social Network Sites*. [online] ResearchGate. Available at: https://www.researchgate.net/publication/220438224_The_Benefits_of_Facebook_Friends_Social_Capital_and_College_Students.
8. Reich, S.M., Subrahmanyam, K. and Espinoza, G. (2012). Friending, IMing, and hanging out face-to-face: Overlap in adolescents' online and offline social networks. *Developmental Psychology*, 48(2), pp.356–368. doi:https://doi.org/10.1037/a0026980 .
9. Spies Shapiro, L.A. and Margolin, G. (2014). Growing Up Wired: Social Networking Sites and Adolescent Psychosocial Development. *Clinical Child and Family Psychology Review*, [online] 17(1), pp.1–18. doi:https://doi.org/10.1007/s10567-013-0135-1 .

Contents – Mundarija – Содержание

Musayeva Shoira Azimovna
WAYS TO IMPROVE THE CHANNELS OF PRODUCT DISTRIBUTION IN MARKETING 9

Тўхтабаев Абдурашид Турсунович
БОШҚАРУВ ТИЗИМЛАРИДА НАТИЖАДОРЛИККА ЭРИШИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ..... 15

О.Т. Сатторкулов, У.У. Шерқўзиева
ЯНГИЧА ИҚТИСОДИЙ МУНОСАБАТЛАР ШАРОИТИДА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ 19

Мусаева Шоира Азимовна, Толибжонов Умиджон Одилович
ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ И ОПТИМИЗАЦИИ РАСХОДОВ НА ОПЛАТУ ТРУДА В ООО "SAM GLASS" 26

Sodikov Zokir Rustamovich
SIRKULYAR IQTISODIYOT RIVOJLANISHIDA FISKAL MEXANIZMLARNING TA'SIRI 32

Safiyeva Nigora Nurmuxamadovna
YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISHDA QISHLOQ XO'JALIGI YERLARIDAN FOYDALANISH TIZIMINI MODERNIZATSIYA QILISHNI TAKOMILLASHTIRISH .. 38

Jonuzokov Mirzabek Kulmamatovich
OLIY TA'LIM TIZIMIGA "YASHIL" INVESTITSIYALARNI KIRITISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI 44

Safiyeva Nigora Nurmuxamadovna
YER RESURSLARIDAN SAMARALI FOYDALANISHNING MUAMMOLARI VA USTUVOR YO 'NALISHLARI..... 52

Eshqulova Xilola Shoyimqul qizi
QISHLOQ XO'JALIGI TARMOQLARINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI 58

Ibragim Jo`rabayev, Ravshan Uroqovich Roziqov
ATROF-MUHIT MUAMMOLARI VA YASHIL IQTISODIYOTNING JAHON IQTISODIYOTIDAGI O'RNI 63

Z.K. Tajekeev
TAHLILIY AMALLARNI O'TKAZISHDA NOMOLIYAVIY AXBOROTLARNI QO'LLASH XUSUSIYATLARI..... 70

Эшпулатов Достонбек Боходир угли, Усмонов Ибрат Бобомурод угли
ИНВЕСТИЦИИ В БУДУЩЕЕ: КАК РАЗВИТЫЙ ФОНДОВЫЙ РЫНОК СПОСОБСТВУЕТ УСТОЙЧИВОМУ ЭКОНОМИЧЕСКОМУ РОСТУ 76

Kholikov Khamidulla
THE ROLE OF LOCAL CURRENCY GOVERNMENT BONDS IN PROMOTING SUSTAINABLE ECONOMIC GROWTH..... 82

Toshpulatov Murodulla Sobirjon o‘g‘li
RIVOJLANAYOTGAN DAVLATLARDA INVESTITSION JOZIBADORLIK VOSITASIDA BIZNES RIVOJLANTIRISH 91

Qudratov Alisher Alijanovich
DUKKAKLI MAHSULOTLARNI ETISHTIRISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘NALISHLARI 104

L.U. Salayeva
INFRATUZILMA TARMOQLARINI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY MEXANIZMLARI 109

Bekmuxamedova Barno O‘ktamovna
BRENDNI YARATISH: MIJOZLAR ISHONCHINI QOZONISHNING 5 ASOSIY USULI 113

Ikramova Takhmina Latifovna
DEVELOPMENT STATUS AND PRODUCTION VOLUME FORECAST OF THE GARMENT AND TEXTILE INDUSTRY IN SAMARKAND REGION 120

Ulugbayeva Dilfuza Zufar qizi
OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA TA’LIM RESURSLARINI SAMARALI BOSHQARISH VA ULARNING TA’LIM SIFATIGA TA’SIRI 129

О.О. Тожибаев
КИЧИК БИЗНЕСДА ИННОВАЦИОН АУТСОРИНГНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МОҲИЯТИ, АҲАМИЯТИ ВА ЗАРУРЛИГИ 137

Эшмирзаев Нодиржон Мамадрахимович
КИЧИК БИЗНЕС МАРКАЗЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ТАШКИЛИЙ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ 146

Shodmonova Odina
SUG`URTA XIZMATLARIDA INTERNET TEXNOLOGIYALARI VA RAQAMLASHTIRISHDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI 154

Rakhmatullaev Bunyod Dilshodovich
ECOSYSTEM ANALYSIS OF RESEARCH COMMERCIALISATION IN UZBEKISTAN 158

Keldiyorov Shohruh Mumin o‘g‘li
AKADEMIK TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING INSTITUTSIONAL OMILLARI 167

Pardaboyev Quvonchbek Rustam o‘g‘li
O‘ZBEKISTONDA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH HOLATI VA AHOLI FAROVONLIGIGA TA’SIRINI TAHLIL QILISH 173

Мирхамидова Захинабону Мирхамид кизи
МЕНЕДЖМЕНТ В УСЛОВИЯХ ЧЕТВЁРТОЙ ПРОМЫШЛЕННОЙ РЕВОЛЮЦИИ (2020–2025 ГГ.): СИНЕРГИЯ ИННОВАЦИЙ, АВТОМАТИЗАЦИИ И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА 179

Hakimova Oydina Abdulhamidovna, Yuldasheva Nilufar Abduvaxidovna
TO‘QIMACHILIK SANOATI KORXONALARINING INNOVATSION FAOLIYATINI BOSHQARISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH 184

Murodova Munisa
THE IMPACT OF ONLINE FRIENDSHIPS ON ADOLESCENTS' SOCIAL SKILLS DEVELOPMENT 191

International scientific journal Management, Marketing and Finance

VOLUME 2 ISSUE 8
AUGUST 2025

“Menejment, marketing va moliya” xalqaro ilmiy jurnali
2025-yil 8-soni

Published: 30.08.2025. Font: “Times New Roman”.

Ilmiy maqolalarga qo‘yiladigan texnik talablar:

“Management, Marketing and Finance” xalqaro ilmiy jurnali oliy ta’1im muassasalarining professor-o‘qituvchilari va ilmiy izlanuvchilari tomonidan olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlari natijalarini ilmiy maqola tarzida chop etadi. Shuningdek jurnalga ishlab chiqarish tashkilotlari va korxonalarida faoliyat ko‘rsatib, ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borayotgan hodimlarning ham ilmiy maqolalari kiritiladi.

“Management, Marketing and Finance” xalqaro ilmiy jurnali quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha maqolalar qabul qiladi:

05.00.00 - TEXNIKA fanlari;

08.00.00 - IQTISODIYOT fanlari;

12.00.00 - YURIDIK(Huquq) fanlari.

Jurnalning rasmiy tillari: o‘zbek, ingliz, rus.

- maqolalar ilmiy jurnal yo‘nalishlariga oid dolzarb mavzularda, ilmiy tahlil va tugallangan fikrlar asosida amaliy tavsiyalar bilan taqdim etilishi lozim.

- maqolalar hajmi – 5 betdan ortiq bo‘lmasligi lozim.

- matn formati: MS Word, Times New Roman shrifti, 12 kegl kattalikda bo‘lishi kerak. Satrlar oralig‘i 1,5 interval. Chegara o‘lchovlari: barcha tomondan – 2 sm. Matn boshlanishida 1 sm satr boshi tashlanadi.

- rasm va jadvallar nomlanishi arab raqamlari bilan belgilanishi (1-rasm, 1-jadval va h.k.), maqola matnida ularga havola etish lozim; jadvallar ichidagi yozuvlar 12 kegl bo‘lishi kerak. Foydalanilgan adabiyotlarga matnda havola beriladi.

- maqola nomi va muallif (hammualliflar)ning familiyasi, ismi-sharifi katta harflar bilan 12 keglda (ilmiy darajasi, ilmiy unvoni, ish joyi, lavozimi, telefon raqami, e-mail kichik harflar bilan) o‘rta qismiga joylashtiriladi.

“Management, Marketing and Finance” xalqaro ilmiy jurnalida har bir maqolaga DOI raqam olinib, Polshaning Indeks Copernikus(OAK12), Yevropaning Zenodo va Open Aire, Rossiyaning Cyberlinenka, Angliyaning Europub xalqaro ilmiy bazalariga va www.jmmf.uz saytiga joylanadi, Google akademiya xalqaro ilmiy qidiruv tizimida indekslanadi.

Har bir muallif bir vaqtning o‘zida yakka va hammualliflikda maqola bilan qatnashishi mumkin.

Maqola elektron shaklda +998 95 863 63 40 (https://t.me/Science_MMM_journal) telegram profili orqali qabul qilinadi.

Shuningdek maqolalar journalmmf@gmail.com elektron manzillariga yuborilishi mumkin.

Maqolalar har oyning 25-kuniga qadar qabul qilinadi.

Jurnalning nashr etilish sanasi: har oyning so‘nggi sanasi.

Jurnalning rasmiy sayti: https://jmmf.uz

Ma’lumot uchun telefonlar: +998 95 863 63 40; +998 90 992 00 95 (MDIST).